

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. MARTENSENS BREVE

Udgivet af

SELSKABET FOR DANMARKS
KIRKEHISTORIE

ved

Bjørn Kornerup

I

BREVE TIL L. GUDE

1848—1859

KØBENHAVN

**BISKOP
H. MARTENSENS
BREVE
I**

BISKOP H. MARTENSENS BREVE

Udgivet af

SELSKABET FOR DANMARKS
KIRKEHISTORIE

ved

Bjørn Kornerup

I

BREVE TIL L. GUDE

1848—1859

KØBENHAVN

G. E. C. GADS FORLAG

1955

•

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord	VII
Breve til L. Gude 1848—1859	1
Tillæg	237
Kommentar	240
Græske Ord og Citater	276

FORORD

Biskop *Hans Lassen Martensen* (1808—1884), fra 1854 til sin Død den danske Kirkes Primas, har indtaget en saa fremragende Plads i dansk Kirke- og Kulturhistorie i det 19. Aarhundrede, at det maatte være naturligt, at „Selskabet for Danmarks Kirkehistorie” kunde nære Ønsket om at foranstalte en Udgave af hans Breve. I første Række gælder dette de af ham selv skrevne Breve, hvoraf flere større Samlinger i de senere Aar af hans Efterkommere er blevet skænket til Det kgl. Bibliotek, saaledes de Breve, som Martensen i over en Menneskealder skrev til sin nære Ven og Discipel, Domprovst *L. Gude* (1820—1895). Af nærværende Udgave omfatter første Bind saadanne Breve fra Aarene 1848—59. Om Principerne for Udgivelsen skal der iøvrigt henvises til S. 240. —

Udgaven af Martensens Breve vilde ikke kunne se Lyset, om ikke det kirkehistoriske Selskab havde modtaget liberal Støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond og fra Alfred Goods personalhistoriske Fond. Desuden har den mangeaarige Kommissionær for „Selskabet for Danmarks Kirkehistorie”, G. E. C. Gads Forlag, velvilligst i Anledning af Selskabets Hundredeaars Jubilæum paataget sig at afholde Fremstillingsudgifterne ved Udgaven. Baade Selskabet og Udgiveren benytter Lejligheden til at udtale en ærbødig Tak til Forlaget og til Bestyrelserne for de respektive Fonds for den værdifulde Støtte.

København den 1. April 1955.

Bjørn Kornerup.

1.

D. 5te Aug. 1848.

Kjære Gude!

Desværre forhindres jeg fra at komme til Dem i Aften, hvortil jeg saa meget havde glædet mig. Enkedronning Caroline Amalie¹ har nemlig igaar aftes ladet mig underrette om, at hun ønsker at see mig til Taffel paa Sorgenfri i Dag. *Naar* jeg kommer tilbage fra Sorgenfri, staaer ikke til mig at bestemme. Men skulde jeg komme saa betimeligt, da forbeholder jeg mig tilligemed min Moder² at komme til Dem og Deres.

Deres hengivne

H. Martensen.

Hils Deres gode Kone³ hjerteligt fra os.
Herr Pastor Gude.

2.

Kjøbenhavn 15de Febr. 1848[9]¹.

Min kjære Gude! Tak for de tvende mig saa velkomne Breve, De har tilskrevet mig, hvilke jeg nu først tager mig Tid til at besvare. Jeg har sagt Dem det, kjære Ven, at jeg er en daarlig Correspondent. Og jeg gjentager, at jeg derfor ikke mindre savner Dem og Deres kjære Omgang og Samtale. Lad mig nu først udtale min Glæde over den gode Begyndelse, De har gjort i Deres Kald², og lad mig ønske og bede, at Herren fremdeles vil give sin Velsignelse.

Jeg er forvisset om, at De har grebet Sagen an paa den rette Maade, og er forvisset om, at De i mere end een Betydning vil opbygge Menigheden, vil virke menigheds-dannende og samlende. At Prædikenerne endnu koste og end længe ville koste en betydelig Anstrengelse, forstaaer jeg vel. Men saadan Anstrengelse forrenter sig vel. Dog kan det maaskee være for nødvendent at minde *Dem* om, at en alt for stor Anstrengelse i Embedet ikke er tilraadelig. Thi skjøndt vi vistnok ikke skulle

spare os selv i Herrens Tjeneste, saa skulle vi dog lægge vort Liv teleologisk og *oekonomisk* an.

Modtag min bedste Tak for Deres Lykønskning til mit nye Ægteskab³. Jeg betragter dette som en stor Velsignelse for mig. Et nyt Liv er i flere Henseender gaaet op for mig og mine Børn, og jeg er forvisset om, at dersom De nøiere kjendte min elskede Hustru, da vilde De skatte hende høit. Vi have iøvrigt tænkt paa, at vi maaskee til Sommeren, dersom det saa kan føie sig, besøge Dem. Jeg har nemlig det Ønske med hele Familien at foretage en lille indenlandsk Reise i Sommer, og vi kunde da, dersom De har Rum for os, ogsaa tage ned til Dem paa Veien. Om nu dette Ønske forbliver i Ønskernes Rige, eller om det gaaer i Opfyldelse, maa Sommeren lære. Min gamle Moder har i denne Tid været meget, ja betænkelig syg. Dog er hun nu i god Bedring, og jeg haaber, at hun snart vil være fuldkommen restitueret.

Jeg er for Tiden meget stærkt beskjæftiget med Udgivelsen af min Dogmatik. Petersen⁴ og Poulsen⁵ yde mig her en god Bistand. I Sommerens Begyndelse haaber jeg, at den vil kunne udkomme. Tidspunctet synes jo ingenlunde at være gunstigt til Udgivelsen af et saadant Værk. Men hvad mig selv angaaer, da troer jeg neppe, at jeg har havt en dybere Interesse ved Udgivelsen af noget Arbeide, end ved dette, i hvilket jeg har sammenfattet min Grunderkjendelse, saaledes som den nu gjennem en Række af Aar har vundet Skikkelse for mig og er kommen til en relativ Afslutning. Paa Sagen selv er jeg sikker; maatte Fremstillingen kun have den rette Kraft og Klarhed — jeg foretager endnu en sidste Revision med hvert Ark, inden det sendes til Trykkeriet — at Sagen maa kunne faae den rette Indgang hos Læseren.

De spørger mig, hvorledes jeg forstaaer Præstedens Bestemmelse angaaende den daglige Skriftlæsning⁶. Jeg er tilbøielig til en pneumatisk Udlægning, saaledes, at jeg vistnok dagligt kræver *hellig* Læsning, eller rettere: Omgang med Guds Ord, der i *Regelen* maa være Bibellæsning, men dog ogsaa kan være anden hellig Læsning og Meditation. Naar man en Dag ikke læste i Skriften, men i Thomas a Kempis Christi Efterfølgelse⁷, hvor mange af Skriftens Ord paa en vækkende Maade

komme os imøde, eller naar man fordybede sig i en eller anden dogmatisk eller ethisk Meditation, under hvilken man jo ogsaa forblev i Omgang med Guds Ord, da vilde jeg ikke ansee Buddet for at være krænket. Dersom man imidlertid mærkede, at man fra saadan indirecte Beskjæftigelse med Skriften ikke ofte nok følte sig tilskyndet til at gaae tilbage til Kilden, da vilde det vistnok være tilraadeligt at sætte sig under en Nomos. Saaledes har jeg selv gjort til forskjellige Tider.

Af Nyheder har jeg ingen af Betydenhed at meddele. Rigsforsamlingen⁸ forekommer mig at være kjedsommelig og ufrugtbar. — Angaaende Lollands Bispestol hørte jeg igaar af en paa lidelig Kilde, at den skal besættes med Monrad⁹. Jeg behøver ikke for Dem at udvikle mine Tanker om saadanne Omsættelser. — Imorgen (Fredag) er der Præstevieelse i Fruekirke, hvor jeg glæder mig til at høre vor gamle herlige Biskop¹⁰. Han befinder sig, Gud skee Lov, meget vel, og har for Tiden en Samling Prædikener under Trykken¹¹ (de i forrige Aar holdte), der sikkert ville være velkomne hos Mange.

Og nu lev vel, kjære Ven, og modtag mine bedste Ønsker om Guds Velsignelse over Dem, Deres Virksomhed og Huus. Min Kone og Moder hilse Dem og Deres gode Kone paa det Venligste. Lad mig nu snart høre fra Dem og lad Dem ikke ved min Seendrægtighed afholde fra at glæde mig med Brev.

Deres inderligt hengivne

H. Martensen.

3.

Kjøbenhavn d. 12te August 1849.

Min kjære Gude! Vi ere da nu lykkeligt ankomne til Kbhvn (i Torsdags Aftes) og befinde os nu i vort Livs vante Gang. Reisen fra Hunseby hertil var meget behagelig. I Sorø vare vi 3 Dage, i hvilken Tid jeg fik Leilighed til at høre Zeuthen¹ prædike over den utro Huusfoged, en Prædiken, der meget tiltalte mig. Blev De ved Epistelen den Dag eller hvad blev det til? Idag har jeg hørt to Prædikener, en af Paulli² paa Frederiksberg og een af Gram³ i Frue Kirke, hvilken sidste Prædiken ikke vilde smage mig.

Modtag nu, kjære Ven, tilligemed Deres gode Kone vor

hjertelige Tak for det saa behagelige Ophold, vi havde hos Dem. Naar jeg kalder det behageligt, da er dette Udtryk alt for ringe, thi det var i Sandhed gode, for det indvortes Mske bekræftende Timer, vi tilbragte i Hunseby Præstegaard, ligesom vi heller ikke glemme Opbyggelsen, vi modtog fra Hunseby Kirke. Jeg kan ikke noksom sige Dem, hvor velgjørende det Indtryk er, vi alle have modtaget under Samlivet med Dem og Deres Kjære, og er det muligt, ville vi søge at fornye det ved at efterkomme Deres venskabelige Indbydelse til at komme igjen. Dog glæde vi os til først at see Dem i Kjøbenhavn til Efteraaret. Søg at gjøre dette muligt, kjære Ven.

Jeg har talt med Biskop Mynster angaaende Catechisationen⁴. Han indrømmede dens store Betydning saavel som Menighedernes Deeltagelse derfor, men vilde ikke billige, at Prædiken aldeles bortfaldt, da »mange Misbrug derved kunde afstedkommes«. Derimod meente han, at det jo stod Præsten frit at gjøre Prædiken saa kort, han vilde (1 Quarteerstid), samt at gjøre den til en Slags Indledning til Catechisationen; dernæst at lade en Psalme afsynge, under hvilken Katechumenerne udstillede sig paa Gulvet, og da at begynde Catechisationen. Dette kunde Præsten gjøre aldeles paa egen Haand uden at ansøge nogensomhelst Tilladelse, thi det var klart, at naar man skulde catechisere ordentligt og con amore, da behøvedes der Tid, og Intet var uheldigere for Catechisationen, end naar man var nødt til at skynde sig. Jeg kan imidlertid ikke indsee Andet, end at den af os paatænkte Maade er den fuldkomnere; og mener jeg, at De for det første bør fastholde den. Skulde den møde Modstand hos Ministeriet, vil hiin af Mynster foreslaaede Modification jo kunde bruges som en Nødhjælp, ved hvilken Øiemedet væsentligt vil kunne opnaaes. Uagtet den Mynsterske Maade forekommer mig at bryde Catechisationens rene Form, frembyder den dog ogsaa sine Fordele: 1) at Menighedens Indvending mod den tomme Prædikestol bortfalder; 2) at det da staaer Præsten frit at benytte sig af denne sin Ret til at gjøre Catechisationen til det Overveiende, saa ofte han selv vil, medens den rene Catechisation uden Tvivl vil blive indskrænket til færre Gange. Med Madvig⁵ har jeg endnu ikke havt Leilighed til at tale,

men haaber at tale med ham om en 8 Dages Tid. Det haster heller ikke dermed, da han dog ikke strax resolverer sig.

Vi længes efter snart at høre noget Glædeligt angaaende Deres gode Kone. Stellwagen⁶ og Frøken Thomsen⁷ ere vel nu afreiste og kunne vel snart forventes i Kjøbenhavn. Lev vel, kjære gode Ven. Guds Beskjærmelse og Velsignelse være over Dem og Deres Huus.

Deres oprigtigt hengivne
H. Martensen.

4.

Kbhvn. d. 31te Sptbr. 1849.

Min kjære Gude! Kun et Par Linier skriver jeg for at underrette Dem om, at jeg har talt med Cultusministeren angaaende Catechisationen¹. Han har givet mig det Tilsagn, at Deres Ønske skal vorde bevilget, forudsat at det understøttes af Deres Biskop. Og saaledes ere jo nu de væsentligste udvortes Betingelser tilstede.

Har De seet Rudelbachs Bog om Kirkeforfatning og Religionsfrihed?² Den er meget lærd og i historisk Henseende instructiv, skjøndt ogsaa den historiske Fremstilling navnlig af Reformatorenes Anskuelse ikke er uden Eensidighed. Hans Resultat er Kirkens fuldkomne Uafhængighed af Staten. Kirken skal tage Kirkegodset med sig som sit Eget. Dette antager han som forstaaende sig af sig selv, og heri ligger hans Theories store practiske Vanskelighed. Det tager sig dog virkelig besynderligt ud at erklære, at den hidtilværende Forbindelse mellem Kirke og Stat, som siden Constantins Dage under forskjellige Skikkelser har fundet Sted, har været skadelig og viderlig for Kirken, men at Kirken, idet den ophæver denne Forbindelse, ikke destomindre begjærer at modtage alt det Gods, som under denne Forbindelse er bleven den tillagt. Han beklager Sæcularisationerne, men haaber, at *nu* skal Religionsfriheden være kommen ganske nær til sit sande Maal.

Dog — jeg vil ikke skrive videre, da jeg haaber om en Maanedstid at tale med Dem her i Kbhvn. Jeg haaber, at Deres gode Kone og den lille befinde sig vel. Hils hende, saavel som Conferencer. Stellwagen hjerteligst fra min Kone og Deres hengivne

H. Martensen.

5.

Kjøbenhavn 8de Octbr. 1849.

Min kjære Gude! Efterat jeg i Gaar har prædiket (Luc. 14, 7—11: Hvo sig selv fornædret, skal ophøies), sætter jeg mig nu til at besvare Deres kjære Brev. De kan vel tænke, at det har bedrøvet mig at erfare, at De, kjære Ven, er bleven syg, og jeg vil tilstaae, at jeg er meget tilbøielig til at antage, at De uagtet mine og Kammerraad Petersens¹ Formaninger alligevel atter har hengivet Dem til det for Dem saa fordærvelige og absolut utilladelige Arbeide efter Kl. 10 om Aftenen. Imidlertid nytter det jo ikke, at jeg skjænder paa Dem, skjøndt jeg vistnok føler Drift til i al Kjærlighed atter at formane Dem paa det meest Indtrængende til dog nu at lade Dem advare, og nu at fatte større Respect for Legemet, betænkende, at til at være en tro Huusholder ogsaa hører at oekonomisere med sine legemlige Kræfter, at til at være tro over Lidet ogsaa hører at være tro over en liden Helbred, at ikke den høiere Leveplan derved skal forstyrres. Hvad angaaer de Indvendinger, som fra Embedets Standpunct kunne gjøres, mener jeg at kunne svare med min Text fra igaar: Hvo sig selv fornædret, skal ophøies², hvilke Ord jeg i nærværende Relation vil give den Forklaring: Hvo sig selv begrænder, skal i Tidens Længde annamme Styrke!

Imidlertid indseer jeg meget vel, at denne Begrænsning nu for Tiden maa tages alvorligt, og jeg gaaer aldeles ind paa Tanken om en Capellan, saameget mere som Monrad³ selv har raadet dertil. Jeg vil tilstaae, at jeg finder hans hele Forhold i denne Sag saa smukt og paaskjønnelsesværdigt, at han meget har vundet hos mig. De bør vistnok ubetinget gaae ind paa hans Tilbud og snarest muligt træffe Foranstaltninger til en Capellans Ansættelse foreløbigt paa 2 Aar. Paa en Udenlandsreise vil der under Vinterens Løb jo ikke kunne tænkes. Men vilde det ikke kunne lade sig gøre, at De en Maanedes Tid kom her til Kbhvn, saa snart som muligt. Det vilde dog vistnok være recreerende.

Stellwagen besøgte mig i Gaar Eftermiddags, jeg meddelte ham Indholdet af Deres Brev, og han var ganske enig i, at De burde modtage Monrads Tilbud. Han bad mig sige Dem,

at han for det Første ikke fik Tid til at skrive, men at han havde besøgt Petersen, Poulsen⁴ og Henningsen⁵, dog ikke truffet den sidste hjemme.

Jeg vil haabe, at De, kjære Ven, nu allerede har gjenvundet flere Kræfter, og ligeledes, at Deres gode Kone og Børnene befinde sig vel. Fra min Kone og Børnene saavel som fra min Moder ville De modtage de bedste Hilsener. Vi tale ofte om Hunseby og glæde os til atter at besøge Dem. Lad mig snart høre fra Dem, kjære Ven, og særdeles skulde det glæde mig, om De kunde blive istand til at foretage en liden Reise til Kbhvn maaskee i Slutningen af denne Maaned. Vi opmuntre Alle meget dertil.

Lev vel og vær forvisset om min oprigtige Kjærlighed og Hengivenhed

Deres
H. Martensen.

6.

Kjøbenhavn d. 1ste April 1850.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres mig saa velkomne Skrivelse, hvilken jeg nu først besvarer. Jeg vil haabe, at De og Deres Kjære leve vel. Vi have haft en Familiesorg, idet min Kones gamle Moder¹ er død og blev begravet iforgaars. Hun var i den senere Tid saa svag, at man vel maatte unde hende Hvilen. Min Kone har imidlertid taget sig hendes Død meget nær og er i disse Dage stærkt betagen af Sorg.

Jeg prædikede Langfredag over det Thema: »at den Korsfæstede vil drage os fra Verden til sig«², idet jeg holdt mig til Joh. 12: »Naar jeg bliver ophøiet fra Jorden, da vil jeg drage Alle til mig«. Jeg gjør Dem opmærksom paa dette Sted, der ingenlunde hører til de i Prædikener hyppigt forekommende, skjøndt det indeholder en stor Fylde. Deels frembyder Begrebet om *Dragelsen* en Mangfoldighed af virksomme Momenter i deres Forskjel fra Trangen paa den ene Side (*gratia trahit, non cogit*) og fra den verdslige Skuffelse paa den anden Side (Verden drager ogsaa, men altid ved Skin og Blendværk, den *bedrager* ved falske Billeder, medens den Kors-

fæstede kalder os ind i Dødens Stilhed, hvor alt Blendværk svinder). Paa den anden Side indeholder *Ophøielsen* Begreb en ikke ringere Fylde. Han er ophøiet paa Korset, er just i Fornedrelsen ophøiet over Jordan som den korsfæstede Helige, og den korsfæstede Forsoner; paa den anden Side viser Ophøielsen paa Korset hen til Oph. i den himmelske Herlighed, i Opstandelsens Forklarelse. Skjøndt jeg troer, at min Prædiken ikke var uden Virkning, følte jeg dog tydeligt, at jeg var saare langt fra at fyldestgøre Stedets Frugtbarhed. Thi saare Meget lader sig gjøre med dette Sted. *Ophøielsen* indeslutter Dogmets hele objective Riigdom, medens *Dragelsen* indeslutter alle Muligheder til subjective Tilknytningspuncter, hvad enten der sees hen til Menighedslivet i det Hele, eller til den enkelte Sjæl. Det vilde interessere mig, om De engang vilde forsøge Dem i Behandlingen af dette Sted ved at vælge det til en fri Text paa en derfor passende Søndag. Jeg havde det ikke til Text, da jeg holdt mig til Beretningen om Herrens Død hos Lucas, men vel opererede jeg dermed paa textmæssig Maade. En meget god Himmelfartsprædiken vilde lade sig udlede af denne Text (maaskee den dog paa Himmelfartsd. ikke burde tages til *Text*), hvorved Hovedaccenten naturligviis maatte falde paa et andet Sted end paa Langfredag, maaskee dog begge Ophøielser (paa Korset og i den him. Herlighed) maatte vise hen til hinanden.

Med Trykningen af min Dogmatik gaaer det nu rask fremad. Over Halvdelen er allerede trykt. Hvad nu angaaer det mellem os saa meget afhandlede Spørgsmaal, da tilstaaer jeg, at jeg — hvormeget der end taler for den mellem os aftalte Plan — dog mere og mere er kommen tilbage til min oprindelige Tanke om en Brochure³. Jeg føler Drift til Udtalelse og har ogsaa fra flere Sider hørt Forventningen at udtales. Det faaer nu at gaae, som det vil. Forholdet til K.⁴ skal holdes saa neutralt som muligt. Om et Angreb paa ham fra min Side skal der ikke kunne være Tale. Vil han saa alligevel see sig angreben i N.⁵ og soutenere N., da staaer dette ham naturligviis frit, og han vil selv have at betænke: respice finem. Jeg har foreholdt mig dette: respice finem og kan ikke see, at jeg af denne Sags *endelige* Udfald kan have Noget at befrygte. Jeg vil nu i al Ro og uden alt Hastværk atter i disse Fridage

tage fat paa min Brochure. Uden al Hast, siger jeg; thi Critiken har endnu ikke udtalt. I Sch. og Engelstofts Tidsskrift⁶ kommer en Anmeldelse af Scharling i apologetisk Retning eller maaskee snarest i polemisk Retning mod N. — I samme Tidsskrift kommer en Anmeldelse af Ørsteds Aanden i Naturen af Biskop Mynster⁷, der polemiserer mod Ørsted, men i Forbigaaende skjøndt vistnok paa en meget indirecte Maade tilkjendegiver sin Mis[fornø]jelse med Dualismen mellem Tro og Erkjendelse og vedkjender sig Anselms negligentia mihi videtur etc. etc.⁸ Dette bør dog først høres og gjøre sin Virkning. Et stort Værk af R. Nielsen er atter under Pressen i de Forelæsninger, som han holdt i Vinter⁹. Ligeledes skal et stort Værk af Kierkegaard være under Pressen¹⁰. Dette bør man dog ogsaa først see. Men Alt det her Nævnte, som naturligviis vil bidrage til at vedligeholde Røret, forekommer mig dog ogsaa for mig at indeholde en Opfordring til *omsider* at tale et Ord. Er dette først udtalt, troer jeg at kunne fritages for videre Tale. Der *er* da bleven svaret, og Grovheder, som ikke ville udeblive, er jeg jo i længere Tid vant til.

Jeg længes meget efter at see Dem, kjære Ven, og dersom det er muligt, og Intet er tilhinder, glæder jeg mig til at gjentage den forrige Sommers Ophold paa Lolland. Dog derom er det endnu for tidligt at tale. Saameget vil jeg kun sige, at jeg har taget Ridetimer i Hippodromen og rider 3 Timer om Ugen fra 7—8 om Morgenen, hvorved jeg befinder mig meget vel. Skulde jeg altsaa komme til Lolland, ville Ridetourene kunne gjøres med større Kraft end ifjor.

Modtag de bedste Hilsener fra os Alle til Dem og Deres gode Kone.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

7.

Kbhvn d. 19de Juli 1850.

Kjære Gude!

Conferentsraad Stellwagen har sikkert underrettet Dem om min status. Münter¹ vilde ikke bytte Tour med mig, derfor maatte jeg opsætte Prædikenen til paa Søndag. Naturen foretager i denne Tid hos mig en af disse legemlige Criser,

der maaskee kunne være ret gavnlige, men ofte komme saare ubeleiligt. Jeg har været stærkt hjemsøgt af Næseblod, og har endogsaa i Dag (Fredag) havt et Anfald. Ikke destomindre skal jeg prædike paa Søndag to Gange (i Slotskirken og paa Frederiksberg) og desuden døbe to Børn, da Paulli er paa Landet. Jeg gjentager for mig selv, at vi skulle prædike Ordet, ikke blot naar det falder os selv beleiligt, men ogsaa naar det falder os ubeleiligt. Hold ved, prædike Ordet, i Tide og i Utide²!

Paa Onsdag agte vi under Forbehold af Jacobs 4,15 med Dampskibet at reise til Bandholm, og vilde det da glæde os at forefinde Deres Vogn, kjære Ven! Om jeg prædiker i Hunseby næste Søndag, kan jeg naturligviis ikke sige. Jeg havde først betænkt det, men da jeg ansaae det for problematisk — saameget mere som det er høist problematisk, hvorledes det gaaer mig paa Søndag —, saa tilraader jeg Dem, kjære Ven, at paabegynde en Prædiken over en frie Text. Lev vel, hils Deres gode Kone, saavel som de kjære Stellwagens, fra min Kone og Deres

H. Martensen.

8.

Kjøbenhavn d. 21. Aug. 1850.

Kjære Ven!

Saavel De som Deres gode Kone ville endnu engang modtage vor hjerteligste Tak for de gode Dage, vi tilbragte i Hunseby, og som i alle Henseender have været os til Gavn og Glæde. For mig har dette Ferieophold været en sand Forfriskning, og jeg føler mig nu vel oplagt til atter at tage fat paa Arbeidet. Vi ankom i Mandags, efterat vi først havde gjort en Tour i Sjælland fra Wordingborg henad Callehavn omkring Præstø til Roskilde, hvorfra vi over Gisselfeld og Bregentved reiste til Kjøge, — een af de skjønneste Toure, jeg kjen[der].

Paa Islingen traf jeg atter Birkedahl¹ tilligemed Kofod² og bragte ham Deres Hilsen, hvilken han med Glæde modtog. Han omtalte Dem med stor Velvillie og haabede, at de ved nærmere Samtale vel vilde kunne enes.

Den trykkende Hede, der saa let udbreder noget Stagne-

rende over Ens Tilværelse, er da Gudskelov ophørt. Jeg vil haabe, at Rygtet om Choleratilfælde i Banholm ikke stadfæster sig.

Idag var jeg ved Rosenvinges Jordefærd. Mynster taledes smukt over ham i Frue Kirke³.

Litteraire Nyheder har jeg ikke at meddele. Reitzel⁴ vidste endnu ikke Noget om Polemiker, der skulde udkomme. Imidlertid tvivler jeg ikke om, at saadanne jo nok ville komme. Heiberg⁵, som i Ferien har læst mine Oplysninger, gjorde den treffende Bemærkning, at Nielsens Feil bestaaer deri, at han har en *Critik*, hvilken han vil udgive for *Tro*, og derved — dog uden klar Bevidsthed — bliver en Slags Tartuffe.

I dette Øieblik hører jeg ny Stadfæstelse paa det Rygte, at Choleraen skal være udbrudt i Bandholm. Reisende fra Lolland maae holde Quarantai[ne]. Skulde det virkelig forholde sig saaledes, at dette Onde ogsaa vil hjemsøge vor[t] Land, da kunne vi vistnok sige, at disse Tider i alle Henseender blive van[skelige og] Dagene onde. Skulde det forholde sig saaledes, da er De, kjære Ven, sikkert al[lerede] beskjæftiget med at trøste, formane og opbygge i Deres Kreds. Gud styrke Dem og os Alle, thi i saadanne Tider gjælder det at være væbnet med Tro og at varetage »Øieblikkets« Fordringer. Maatte det stadfæste sig paa os Alle, at Gud ikke har givet os Frygtens Aand, men Kjærligheds, Krafts og Sindigheds Aand. 2. Tim. 1, 6.⁶ Gud være med Dem og Alle Deres!

Deres oprigtigt hengivne

H. Martensen.

Fredag Morgen.

I dette Øieblik modtager jeg Deres kjære Brev. Tak for Deres hiertelige Lykønskning. Desværre seer jeg da, at De stadfæster Efterretningen om Cholera. Vi staae Alle under Guds Haand. Bekymring opvakte De hos os ved at skrive, at Deres Børn havde faaet Brækninger. Underret os dog snarlig med et Par Ord om Tilstanden, og hvorledes det gaaer Dem under disse Forsøgelser, der ogsaa her i Kbhvn imødesees

som nærforestaaende, da Cholera er i Malmø. Gud være med Dem og os Alle!

Deres H. Martensen.

9.

Kjøbenhavn d. 16de Septbr. 1850.

Min kjære Gude! Hjertelig Tak for Deres saa velkomne Brev! For strax at komme medias in res, saa forekommer det mig, at Deres johannæiske Text ikke *nødvendigt* kræver et udtrykkelig udtalt Thema. Vilde det ikke være tilstrækkeligt at sige: »Vi ville ved denne høitidelige Leilighed paa os selv anvende de Formaninger, hvilke Apostelen udtaler til baade de Gamle og til de Unge i Menigheden«, og derefter uden videre at gennemgaae Texten homiletisk? Det forekommer mig, at det maatte *kunne* lade sig gjøre paa denne Maade, uden at jeg derfor vil foregribe nogen anden Idee.

Gud være lovet, at Choleraen, som det synes, dog ikke vil gribe voldsomt om sig paa Lolland. Jeg kan iøvrigt meget vel tænke mig, at den derved opkomne Følelse af dette Livs Uvisshed og store Usikkerhed alligevel maa have tjent til Gode, og beredet Prædiken en bedre Indgang hos Mange. Naar Trangen til Guds Ord bliver større iblandt Menneskene, bliver det ogsaa lettere at prædike det for dem.

Om Nielsens og Stillings mulige Gjensvar¹ høres der aldeles Intet. En sagde mig forleden, at N. skal have ventet, at jeg vilde have talet til ham i en humanere Tone, og at det ikke kunde nytte at stride, naar jeg i den Grad tilsidesatte Humaniteten!!! Jeg maa lade staae her, om dette er Mere end et blot Rygte. Der trykkes i denne Tid paa et Værk af Kjerkegaard², men om dets Indhold vides aldeles Intet.

Cultusministeren var hos mig i Dag for (*mellem os sagt*) atter at tilbyde mig Generalsuperintendenturen over hele Slesvig³, eller dog at foreslaae mig *indtil videre* at overtage dette. Men jeg har atter afslaaet det, og han erkjendte, at han ikke burde i nogen høi Grad insistere derpaa, skjøndt Forlegenheden ifølge Geheimeraad Tillischs⁴ Yttringer skal være stor. Jeg seer imidlertid ingen Mulighed til at udrette

Noget. I det sydlige Slesvig, hvorpaa Opmærksomheden fornemmelig maatte være henvendt, er i kirkelig Henseende et fuldkomment Anarchie. Der ere saa godt som ingen Præster, og man bestræber sig nu med Møie for at tilveiebringe saadanne (Schmidt-Phiseldek⁵ maa saaledes nolens efter Befaling gaae derover). I Slesvig By er der aldeles ingen Gudstjeneste uden for vor Armée. Feltprovst Hammerich⁶ har meddeelt, at der efter Slaget ved Idstedt ikke er foretaget een Barnedaab eller een Jordpaakastelse ved Graven. Han har ligeledes meddeelt, at ifølge inddragne Underretninger Kirkeligheden i denne By alt i nogen Tid har været i stærk Aftagende. Superintendent Nielsen⁷, der en lang Tid havde overfyldt Kirken, skal i det sidste Halvaar af sin Virksomhed have prædiket for en 30—40 Tilhørere. I den Grad havde den politiske Interesse opslugt Menneskenes Sjæle. Hvad skal der under saadanne Forhold kunne udrettes? Hammerich havde villet holde en tysk Prædiken, men opgav det igjen, idet han havde al Grund til at antage, at Ingen vilde indfinde sig. En paatvungen Superintendent vil naturligvis kunne[?] belave sig paa det Samme, idet han kun vil blive betragtet som En, hvis Myndighed sidder i vor Armées Bajonetter. Jeg troer derfor ikke at have handlet pligtstridigt ved at unddrage mig for disse i det mindste for Tiden uopløselige Forviklinger.

En tysk Oversættelse af min Dogmatik (1ste Halvdeel) er udkommet i *Kiel*⁸. 2den Halvdeel er lovet til Efteraaret. Fortalen er schleswig-holsteinsk. »I Schl. Holstein veed man bedst, at der i Danmark ikke kan udkomme noget betydeligere theologisk Værk, uden at det har sin Rod i den tyske Litteratur. Derfor bør ogsaa denne Dogmatik oversættes«. »Nationale Differenser bør underordnes Videnskabens høiere Interesse«. Oversættelsen er ret god med Undtagelse af enkelte Steder, der ere corrumperede formedelst Ukyndighed i det danske Sprog.

Meget glæder det mig, at vi maaskee have Haab om at see Dem, kjære Ven, endnu i Aar. Gjør Alvor deraf. Det er tjenligt for Dem sely, ligesom det er glædeligt for alle Deres Venner. Jeg længes efter at tale med Dem mundtligt, thi den skriftlige Meddelelsesmaade er dog kun saare fattig. Ikke

destomindre betragter jeg det som en Vinding, naar De skriver nogle Ord til

Deres
H. Martensen.

De og Deres gode Kone tilligemed Børnene ville modtage de bedste Hilsener fra min Kone, Moder, Julius⁹ og Marie¹⁰.
Deres M.

10.

Kjøbenhavn 26de Nvbr. 1850.

Kjære Gude! Tak for Deres Brev, hvilket jeg nu griber Leiligheden til at besvare. Jeg er fuldkommen enig i, hvad De siger om K.s Skrift¹. Hans Udviklinger ere den umiddelbare og ligefremme Meddelelse — beroe jo paa aabenbare Sophismer og Spil med Ord. Polemiken have saare Faa bemærket. Iøvrigt har dette Skrift virket, at Biskoppen² nu fuldkomment har opgivet K.s Virksomhed; de uforskammede Yttringer om Kirkens Prædikener have naturligviis indigneret ham³. I disse er der vel noget Sandt; men en saadan Critik over Kirken synes mig ingenlunde at være reformatorisk, men snarere at maatte kaldes en mephistophelisk Critik over Kirken, i hvilken der jo altid ogsaa er *noget* sandt. Om Nielsen og Stilling veed jeg Intet Andet, end at Rygtet har sagt, at de skrive. Eiriksen⁴ har allerede skrevet og udgivet en ny Bog imod mig, hvilken jeg dog strax har henlagt.

Langt mere end dette ligger Rigsdagens Færd mig paa Hjerte i Henseende til Spørgsmaalet om Troesfrihed og borgerl. Ægteskaber (det Spandetske Forslag⁵). Jeg har fra først til sidst overværet disse Forhandlinger i Rigsdagen. Denne Rigsdag udfolder en Aand eller Aande, der mere og mere bør og vil nedsætte den i Nationens Agtelse. Et hæderligt Vidnesbyrd mod dette Uvæsen aflagde Clausen⁶, med hvis Udtalelse man i dette Stykke bør være enig, og som her stod som Folkekirkens Talmand ligeoverfor Grundtvig⁷, der i disse Puncter ganske sammensmelter med Tscherning⁸, og hvis personlige Opførsel og Færd bør kaldes forargelig. Uagtet han ideligt kaldes til Orden, ophører han ikke med at falde

sine Modstandere i Talen paa den uanstændigste Maade. I Monrads⁹ Polemik mod Forslaget var der noget, som var Godt, men desværre vilde han tjene to Herrer. Af Opposition mod Ministeriet stemte han for, at Forslaget skulde gaae til anden Behandling, medens en Biskop dog strax burde have afviist et Forslag, hvilket han selv i saa vigtige Henseender fandt forkasteligt. Stor Forvirring var der ogsaa i hans Tale om Rigsdagens Myndighed. Han indrømmede nemlig Rigsdagen en *kirkelig* Myndighed ogsaa i Henseende til Kirkens indre Anliggender, og forbeholdt sig at gjøre det Forslag, at de af Folkekirkens Medlemmer, der benyttede sig af borgerlige Ægteskaber uden *kirkelig* Vielse, skulde være *udelukkede* af Folkekirken, en Sætning, der i og for sig kan bifaldes, men hvilken denne Rigsdag aldeles ikke har Myndighed til at udtale, men kun *Folkekirken selv*. Ved nærmere Overveielse maa man derfor kalde dette Foredrag noget Iask. — Forrige Søndag udtalte Biskoppen et mægtigt Vidnesbyrd imod det nyeste Uvæsen¹⁰.

Forslaget vil uden Tvivl falde ved en anden Behandling, men Udsigterne ere dog høist betænkelige. Det Tscherningske Partie vil nægte Penge til Synoden, Grundtvig synes ligeledes at være *imod* Synoden. I saa Fald vilde Kirkens Frihed være absolut tilintetgjort, og Kirken befinde sig i den sletteste Afhængighed af Staten. Vel antager jeg ikke, at man vil drive det saavidt og virkeligt forhindre Synodens Sammenkaldelse. Men man seer, hvilken Aand der hersker. Og naar Synoden engang kommer, hvilken Splid vil der ikke blive vakt af den Grundtvigske Retning, der mere og mere antager Præget af et *desorganiserende* Princip. Til Protest maa man ruste sig, men endnu synes der ikke ret at være Vei og Mulighed dertil, efterat Sagen jo endnu svæver uafgjort paa Rigsdagen, og først maa gaae over i et Stadium, hvor den faaer en relativ Afslutning. Ogsaa synes mig, at man bør oppebie Rigsdagens Beslutning angaaende Synodens Sammenkaldelse. Thi først ved dette Spørgsmaals Forhandling vil den fuldkomment manifestere sin Charakter.

Vor Ven Poulsen¹¹ fra Slesvig har været her i disse Dage og har paany bragt Spørgsmaalet i Bevægelse om min Ansæt-

telse i Slesvig. Dog er Sagen igjen bleven stillet i Bero, idet Madvig erkjender, at de slesvigske Sager maa være komne til et andet Stadium, inden jeg kunde gaae derover, og desuden gjerne vil beholde mig her. Jeg har sagt ham, at jeg kun gaaer, naar jeg faaer en udtrykkelig *Befaling*, og ikke længere *tør* unddrage mig derfor. Stor Hjælp vilde jeg iøvrigt nu kunne have af Poulsen, som er kommet meget vel ind i Forholdene og *de facto* er Superintendent i det nordlige Slesvig. Men De veed, hvilke Betænkeligheder jeg har, ligesom jeg jo ogsaa har saa stor Deeltagelse for den danske Kirkes Anliggender, at jeg ikke ønsker at udrives af den Bevægelse, som nu ufeilbarligen forestaaer i de nærmest kommende Aar.

Er det Dem muligt, da kom snart til Kjøbenhavn, thi man har saare Godt af at tale sammen især i disse Tider. Min hjertelige Hilsen til Deres gode Kone og Børnene

Deres inderligt hengivne

H. Martensen.

I Gabrielis Breve¹² finder jeg meget Smukt, men savner Traad og Sammenhold.

11.

Kjøbenhavn 3e Decbr. 1850.

Kjære Gude! Jeg besvarer øieblikkeligt Deres Brev i største Hast. Jeg sidder og udkaster en Protest, som Fleertallet af Kbhvns *Geistlige* ville indgive til Rigsdagen¹. Vi ville i *Anledning* af det Spandetske Forslag og den store Understøttelse, det har fundet paa Rigsdagen, andrage paa, at Forsamlingen opsætter at give nogensomhelst Lov af kirkelig Natur, der griber ind i Folkekirkens Indre, indtil denne selv har faaet sin Forfatning og kan give de tilsvarende kirkelige Bestemmelser. Af Biskop Mynster udkommer i disse Dage et lidet Skrift², der, efter hvad jeg hører af Paulli, væsentligt gaaer ud paa en lignende Protest. Dette er fornemmeligt dette *Princip*, man af al Magt maa modstaae, at de tillade sig at indjaske Bestemmelser i den borgerlige Lovgivning, der ikke kunne andet end virke forstyrrende ind i Kirkens Orden. Det Spandetske Forslag gaaer vistnok ikke igjennem, men *dersom*

det gik igjennem, da vilde det jo være aldeles nødvendigt, at Kirken bestemte *afgrændsede* sig og navnlig gav en almindelig Bestemmelse, hvorvidt de, der benyttede sig af de deri tilbudne borgerlige Friheder, maatte have tabt deres *kirkelige* Rettigheder. Men dette vilde jo være en Umulighed for Kirken, som er uden Forfatning. Heri ligger Synodens absolute Nødvendighed. Tro mig, jeg har ofte tænkt paa de store Vanskeligheder, som denne vil frembyde. Men vi maae kræve den af al Magt. Dette er den eneste *historiske og principmæssige* Vei, der kan gaaes under vore nuværende Forhold, hvor Kirkens Tilstand er aldeles preclair og svævende. Vi tør Intet overlade til en saadan Rigsdags Discretion. Vi bør gaae den historiske Vei i den Fortrøstning, at vi ikke ubetimeligt have hastet efter Synoden som en tom Form. Vi søge den som en reel Garantie og haabe til Herren, at Vanskelighederne vilde beseires. Skal det desuden, hvad Gud forbyde, og hvortil der *jo heller ikke er Udsigt*, komme til et Brud mellem Kirke og Stat, saa bør dog Alt være forsøgt. Mynsters Skrift kjender jeg iøvrigt slet ikke. Han har skrevet det i Stilhed og først i Søndags underrettet Paulli om, at han vilde udgive det. Vi havde allerede i forrige Uge besluttet i Conventet at protestere, men jeg har først igaar (Mandag) kunnet begynde paa mit Udkast, da jeg prædikede i Søndags (Over Johannes' Text om Gamle og Unge). Mynster skal have glædet sig, da Paulli sagde ham, at vi havde besluttet at optræde — et Phænomen, der er sjældent og hidtil uhørt hos ham ved Præsters oppositionelle Optræden, et Tegn paa, at en stor Forandring er foregaaet i Tiden³.

De vil forhaabentlig allerede i næste Uge kunne have Mynsters Skrift og vor Protest. Høist ønskeligt vil det være, om De kan tilveiebringe en Protest fra den Lollandske Geistlighed (lige gyldigt, om den ikke er fuldtallic) i Retning af den kjøbenhavnske. Ogsaa vil det være meget ønskeligt, om De fra Menigheden kan tilveiebringe *en anden* Protest. Menigheden bør protestere mod Forslaget selv, bør holde sig til, at der ikke er *Trang* til saadant, og udtale en moralsk Indignation over, at man tilbyder det saadanne Rettigheder, der vilde forudsætte, at de stode i Begreb med at affalde fra deres

Fædres Tro og hellige Kirke. Præsteskabet bør »i Tide udtale Indsigelse imod en Behandlingsmaade af kirkelige Anliggender, der er paa Vei til at krænke Kirkens Frihed,« ligesom den ogsaa indledningsviis bør fordømme Forslaget i og for sig selv. Har De Bekjenterne paa Fyen og i Jylland, da viis⁴ til det samme.

Tidspunctet er *meget* gunstigt for os. Stemningen i Kbhvn er aldeles indigneret over dette Forslag, især over de borgerlige Ægteskaber. Der har været et stort Møde i Frimurerlogen af Borgere, som ville protestere. Dog er det uvist, om dette kommer istand, thi de synes at mangle grundige Ledere. Men Stemningen er under alle Omstændigheder god. Mange Rigsdagsmænd have selv tabt Modet og gaae omkring med beroligende Forsikringer, frygtende for at tabe den Popularitet, som de allerede have tabt. At Forslaget falder eller dog bliver forvandlet til Noget heelt Andet, er ganske vist. Dog bør man ikke lade sig berolige. Jo flere Protester, desto bedre, paa det at denne elendige Forsamling kan faae ikke blot, hvad De kalder et Ørefigen, men en ordentlig Lussing, at den en anden Gang tager sig bedre ivare. Selv om Synoden ikke skulde komme istand, have vi dog krævet vor Ret, og da ville [de] i det mindste for det Første vogte sig for Overgreb for ikke at faae nye Protester. Synoden er et Skrækkebillede for en stor Mængde af denne Rigsdags Medlemmer, og dette bør idetmindste ordentligt foreholdes dem.

I dette Øieblik var Paulli hos mig og fortalte mig Indholdet af Mynsters Skrift, hvilket han har læst i Correctur. Det er dog meget forskjelligt fra vort. Det er Bemærkninger om Grundloven og det Spandetske Forslag. Han mener, at Spandet ikke har holdt sig Grundloven efterrettelig; Mynster forsøger at lægge mere conservative Bestemmelser ind i Grundloven og paastaaer, at den bør fortolkes anderledes. Jeg tvivler ikke om, at Meget heri kan være godt, men troer ikke, at dette er *Hovedveien*, som bør slaaes ind. Det *faste* Punct synes mig dog at være Kirkens Ret til Selvbestemmelse i sine indre Anliggender. Hertil er Synoden, tiltrods for alle Vanskeligheder, den eneste Vei. Denne maa nødvendigst kræves, at vi ikke, inden vi vide af det, see en heel kirkelig Lovgivning komme

istand paa Rigsforsamlingen, under hvilken al *Orden* i Folkekirken efterhaanden opløses. De har naturligviis Ret i den Yttring, at *Valgloven* er det Vanskeligste. Den Canon bør dog opstilles, at den kirkelige Valglov ingenlunde behøver at være felles med den politiske. Hvad mener De om at tage Udgangspunctet fra Lovens Bestemmelser om Præstens Medhjælpere⁵, hvilke Præsten jo efter Loven *selv* skal vælge? Vilde det ikke være muligt at give Præsten Initiativet til Menighedslemmernes Valg, lade ham *foreslaae* Nogle, af hvilke Menigheden da atter valgte? og paa denne Maade tilveiebringe Repræsentationen af laici. Jeg veed ikke at komme det nærmere. Usikker er den Vei, at alle christelige *Huusfædre* have umiddelbar Valgret. Endnu mere usikker og absolut forkastelig den, at enhver Confirmant har det. Hvad Madvig tænker paa, veed jeg ikke. Han er, saavidt jeg har kunnet mærke, endnu neppe selv paa det Rene. Den anførte Idee om Præstens Initiativ, hvorum jeg forresten ikke har talt med ham, og som han maaskee heller ikke vilde vove at følge, kunde maaskee lade sig nærmere begrunde igjennem Begrebet om *indirecte* Valg. Lev nu vel, skriv mig snart til, saasnart De har seet vore Actstykker. Forresten kommer det jo endnu an paa, om Conventet vil være enigt med mit [Forslag] i den Skikkelse, hvori jeg forelægger det, og om det ikke vil afstumpe det noget. Jeg skriver det kort og aabent.

Deres H. Martensen.

Jeg anseer Ægteskabet ikke for et *borgerligt* Forhold, men for et almeenmenneskeligt Samfunds-Forhold, hvilket Christendommen forefinder i en mere eller mindre ufuldkommen og forvildet Tilstand. Ægteskabet er en Forudsætning for det borgerlige Liv, skjønt det naturligviis ogsaa træder ind under det borgerlige Livs Bestemmelser. Men det er Forudsætning, saavidt som Familien er Forudsætning og Udgangspunct for Staten.

12.

Kbhvn 21de Decbr. 1850. Lørdag Aften.

I dette Øieblik, kjære Gude, modtager jeg Deres Brev, der saameget glæder mig, og sætter mig strax til at besvare det.

Deres Forslag til Geistlighedens Protest maa jeg fuldkomment billige og ønsker den kun den bedste Fremgang og hurtigste Befordring. Den¹ udtaler fuldkomment den Anskuelse, hvilken ogsaa jeg maa ansee som den rigtige; skulde jeg indvende Noget, er det, at den udtaler den noget for *aabent*, idet den lader skinne igjennem, at vi selv have Betænkeligheder ved en Synode. Disse kunne vi meget vel udtale i andre Sammenhænge baade i Ord og Skrift, men jeg troer, at man i nærværende Sammenhæng ikke behøver selv at retardere Synoden. Der vil være Resistance nok paa Rigsdagen, der uden Tvivl vil nægte Pengene dertil. For at jeg ogsaa skal udtale en Kritik over Deres Menighedsprotest, da havde jeg vel kunnet ønske den noget *skarpere*. Saadanne Udtryk som, at der, »saavidt vi vide«, ingen Trang findes, ere alt for beskedne. *Vi vide*, at der ingen Trang er. Dog *De veed*, kjære Ven, at det er vanskeligt at gjøre *mig* noget tilpas, derfor maatte jeg ogsaa skrive disse Critiker, men maa dog tilføie, at begge Deres Protester ere høist glædelige Phænomener, i Aand og Væsen *øgte*.

Men lad dem nu ogsaa komme til Maalet. Rigsdagen vil nu søge at paralyserer Oppositionen ved allerede nu foreløbigt at lade bekendtgjøre (gjennem Fædrelandet, der holder med Rigsdagen) Comitéens Betænkning angaaende en Omarbeidelse af det Spandetske Forslag. Madvig sagde mig dette i Middags (det er A. S. Ørsteds Fødselsdag²). Det er hans (Madvigs) eget Forslag til en Dissenterlov og om *blandede* Ægteskaber, som af Comitéen er bleven benyttet, hvorved da noget heelt Andet kommer ud af det Spandetske Forslag. Dette skal nu bekendtgjøres naturligviis til Folks Beroligelse, for at de skulle ophøre med at underskrive Protester i den Fortrøstning, at det Spandetske Forslag i Grunden allerede er faldet, og naturligviis vil falde i anden Forhandling (som vil finde Sted efter Nytaar)³.

Men ingenlunde bør man deraf lade sig afholde fra at gennemføre Executionen og gjøre Stødet saa føleligt som muligt. Anden Forhandling staaer jo endnu tilbage. Og ingenlunde bør Rigsdagen, men Nationen styrte dette Forslag. Det maa ikke døe, men *slaaes ihjel*. Ogsaa er det af stor Vigtighed, at De, naar De indsender Protesterne, med det Samme sørger

for, at disse enten indrykkes i den Berlingske Tidende, eller at der dog berettes, at saadanne Protester ere indkomne. Ellers blive de kun liggende i Folkethinget som henlagte Ansøgninger og blive kun aldeles abstract omtalte i Rigsdagstidenden, der kun er lidet læst. Jeg samstemmer aldeles i, at De vil have Geistlighedens Protest *oplæst*, men det vil da vel [være] nødvendigt, at en *Rigsdagsmand* overtager det Hverv at udføre denne Fordring.

Jeg vil haabe, at De nu har læst vor aabne Skrivelse⁴. En stor Tilfredsstillelse er det mig, at Mynster har været fuldkomment enig dermed og mener, at det er den eneste Vei, der nu kan slaaes ind. Iøvrigt mener han ligesom vi, at det vel kunde være ønskeligt at vinde nogen Tid, *dersom* Rigsdagen vil forholde sig rolig.

Imidlertid maae vi dog vide, at om Synoden end opsættes, saa er det dog *kun* en Opsættelse. Thi *ordnes* maa dog Kirkens Forhold. Jeg har talt med Madvig angaaende Udgangspunctet fra Præstens Medhjælpere. Han meente, at dette kunde være en god Vei, naar Kirken selv skulde gjøre Forslag til en Forfatning, *efterat* den første Synode var sammenkaldt. Men til denne, som *han* skal sammenkalde, vovede han ikke at gaae den af Frygt for et hierarchisk Skin. Han vil have *sin* Synode omtrent af 50 Medlemmer, saavidt jeg forstod, Halvdelen Geistlige, Halvdelen laici. Som *forud* bestemte Medlemmer nævnede han alle Biskopper, hvilket han dog ikke meente vilde gaae igjennem paa Rigsdagen (hvor han meente først at burde forelægge sit Udkast — *hvorfor?* indseer jeg rigtignok ikke), et Par Medlemmer af theol. Facultet og 1 juridisk Professor. Præsterne skulle vælge Præster, laici skulle vælge formedelst Valgmænd. Valget af Valgmænd skal foregaae i Kirkerne. Et Par Søndage iforveien skal der bekjendtgjøres fra Prædikestolen, at Valg skulle finde Sted. Paa Valgdagen skulle efter endt Gudstjeneste de Vælgende afgive deres Stemmesedler. Valgberettigede ere efter ham alle Mænd, der er 20 Aar gamle og have communiceret. Jeg foreslog christelige *Huusfædre*, hvilket han syntes at billige. — Dette er omtrent det Billede, jeg har kunnet danne mig af hans Udkast efter en Samtale, jeg for nogen Tid siden havde med ham. I

Detail gaaer han ikke gjerne i disse Sager, maaskee fordi han ikke selv er fuldkomment færdig og derfor vil forbeholde sig sine Muligheder. Han arbejder *alene* i denne Sag, og uagtet al Velvillie og Lyst til almindelig Discussion meddeler han sig ikke meget. Hvor stor Høiagtelse han end har for Mynster, indhenter han saa godt som *aldrig* hans Raad og har f. Ex. Intet meddeelt ham om denne Sag. Med al Kjærlighed og Tilid til Madvig vil det ogsaa fra denne Side vise sig, at Kirkens nuværende Tilstand er mislig, og at det dermed ikke kan have sit *Forblivende*. Tilforn blev dog i det mindste *Biskoppen* hørt i enhver vigtig Sag, og Intet foretaget uden hans Raad. Nu have vi kun Rigsdagen og en tilfældig Cultusminister, der aldeles ikke behøver at tage Hensyn til Biskoppen, heller ikke gjør det. Dette mislige Forhold synes ogsaa ikke lidet at have bidraget til, at Mynster har gjort sig mere fortrolig med Tanken om en Synode som »et nødvendigt Onde«.

De seer, kjære Ven, at jeg meddeler Dem Alt, hvad der har stemt mig i denne Sag. Selv om Rigsdagen forholder sig rolig, ere vi ikke mere in statu quo ante. Det sidste Punct (det ministerielle) var sikkert mindre bleven bemærket, naar man mener, at en Synode er mindre ønskelig. Den kan opsættes, og vil uden Tvivl ogsaa blive det — men det er *kun* Opsættelse, thi saaledes kan det ikke vedblive. Naar den engang kommer, maae vi nødvendigt kræve et *consistorialt* Element, om end kun som *consultativt* for Ministeren. Jeg har yttret dette for Madvig, som *ikke* vil gaae ind derpaa, Rigsdagen sikkert heller ikke. Men det *maa* fordres i sin Tid.

Monrad har havt den Frækhed at stemme *imod* Oplæsningen af de kjøbenhavnske Præsters aabne Skrivelse. Han har i en Samtale med Pastor Gram⁵, som var vor Repræsentant paa Rigsdagen, yttret, at der ikke var nogen god Aand i den kjøbenhavnske Geistlighed, at den her ogsaa *agiterede*, og allerede i 1848 var optraadt paa en anmassende Maade. *Han* skulde tale om Agitation og om Anmasselser i 1848!!! Ligeledes yttrede han for Gram, at saalænge han havde noget at sige, skulde Kirken ikke faae nogen frie Forfatning, men skulde vedblive at staae under Rigsdagen, thi han (Monrad) vilde

ikke have to Lovgivninger i Landet. Dette maa nu være Nok om den Aand, af hvilken *han* drives!

Jeg sender Dem hermed Mester Eckart⁶. Skriv mig ved Leilighed Deres Tanker derom. Nielsen trykker nu sin Polemik imod mig, den kommer ved Nytaarstid⁷. Jeg har andre Ting at tænke paa.

Og nu lev vel, kjære Ven, og lad snart høre fra Dem. De kjærligste Hilsener til Deres gode Kone. Glædelig Juul. Jeg skal prædike Søndagen efter Juul (Christus Mange til Fald og Opreisning).

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

Søndag Middag 22 Decbr.

Som Fortsættelse maa jeg tilføie, at jeg nu har læst Comitébetænkningen i Fædrelandet⁸. Den ledende Artikel er af Monrad. Denne Betænkning er ingenlunde skikket til at berolige Andre end dem, der ikke kunne see Mere end det Allernærmeste. Det gjør mig ondt, at Madvig ikke har kunnet levere noget bedre. For det Første er Folkekirken ogsaa her slaaet sammen med de »anerkjendte« Samfund. § 2 om blandede Ægteskaber underligger den samme Kritik, som vi have udtalt i vor aabne Skrivelse, at nemlig Folkekirken *foregribes*. Thi naar det uden videre tilstedes, at blandede Ægteskaber kan slutes borgerligt, hvorledes skal da Folkekirken forholde sig? Vil den vedblive at indvie blandede Ægtesk., naar det forlanges ad libitum? Eller skal den ikke mere indvie blandede Ægteskaber og f. Ex. i Ægteskaber mellem Cath. og Luthera- nere overlade den chtolske Kirke her at gjøre sig gjældende. *Hvorledes* skal der forholdes, spørger jeg blot. Thi en Norm maa der dog være, idet Staten ophæver den hidtilværende Orden. Utydelige synes mig Paragraferne om Børn, der ikke høre til de anerkjendte Samfund. Vægten maa vel ligge paa *anerkjendte*, thi at der skulde være Børn, der ikke høre til noget *Samfund*, er dog vel ikke Meningen.

Dog Alt dette kun foreløbigt. Der er sandelig god Grund til at lade Protester indkomme. For Synodens Iværksættelse

blive, hvad jeg ogsaa i Dag har erfaret, Udsigterne kun mørke. Man vil paa Rigsdagen gjøre Alt for at hindre den. Desto mere maa man berede sig til at indtage den protesterende Stilling for at have Samvittigheden frie.

Deres
M.

13.

Kjøbenhavn 18de Marts 51.

Kjære Gude! Tak for Deres saa velkomne Skrivelse. Det slesvigske Rygte var dennegang ikke begrundet, men foranledigede den Adresse fra de Studerende, som De vil have læst i Bladene¹. Den har naturligviis i høi Grad glædet mig, kan tjene mig til et Støttepunct ligeoverfor Anmodninger, der muligviis endnu kunne komme, og jeg har givet dem det Tilsgagn, at forsaavidt som det beroer paa mig, bliver jeg *her*.

Af Mag. Stilling siges et polemisk Skrift at kunne forventes². De vil da muligviis kunne tage en kort Notis deraf i Deres Arbeide. Nielsens forunderlige Avertissement i Fædrelandet³ vil De have læst, ligesom at han nu for Herrer og Damer vil holde Forelæsninger over *human-sædelig Selvopdragelse!!!* (Sic!)

Jeg prædikede ikke over Fristelsen (det var en Feiltagelse, at denne Søndag vilde blive min); jeg prædikede først i Søndags over Jacob 1,12: Salig er den Mand etc. etc. 1ste Deel. Vi kunne kun prise Xstum som vor Saliggjørelses Stifter, fordi han taalmodigen har lidt Forsøgelse. 2) De Troende kunne kun med fuld Forvisning prises salige, naar deres Tro, Haab og Kjærlighed er bleven forsøgt. 3) Priis Ingen salig, før han er død.

Af Nyheder Intet. De bedste Hilsener til Deres gode Kone. Hermed Gud befalet!

Deres
H. Martensen.

Lad snart høre fra Dem, kjære Ven!

14.

Kjøbenhavn 7de Mai 1851.

Min kjære Gude! Deres Brev har jeg læst med stor Glæde og ønsker Dem Guds Velsignelse for Deres Nyfødte¹. Jeg vil

haabe, at Barnet (som jo er en Søn, hvilket end mere er glædeligt) tilligemed den kjære Moder befinde sig vel. Fra min Kone, som i disse Dage formedelst en stærk Forkølelse har holdt Sengen, men forhaabentlig snart vil have overvundet dette Angreb af den skarpe Foraarsluft, ville baade De og Deres Kone modtage de oprigtigste og hjerteligste Lykønskninger.

At De nu har faaet et Otium, er mig meget kjært; thi et saadant kan vistnok fra Tid til Tid være saare gavnligt. At De stundom prædiker i Saxkjøbing og Maribo, er vistnok aldeles naturligt, thi en absolut Pause hele Sommeren igjennem vilde De neppe selv kunne udholde.

Af Nyheder er her Intet af Betydning. Fra Mag. Stilling kan med det Første forventes et Angreb paa mig. Forunderligt, at et Mske under en saa langsom og besværlig Productivitet kan vedblive at bevare Lidenskabens Hede.

Birchedahls Pjece mod Mynster² har meget indigneret mig. Jeg taler ikke om Indholdet, der jo desuden er meget tyndt og tanketomt, men Tonen synes mig saa oprørende usømmelig. Baade naar han ligeoverfor Mynster slaaer ind i Overmands-tonen og i Kameradtonen, er han mig lige modbydelig. Det gjør mig saameget mere ondt, som jeg virkelig holder af Birchedahl og jo ikke kan andet end agte ham som en nidkjær og dygtig Præst. Ondt gjør det mig ogsaa af en almindeligere Grund; thi naar Lidenskaberne allerede nu ere saaledes optændte, hvorledes vil det da blive paa efterfølgende Stadier af Kirkesagen!

Jeg skal prædike store Bededag og agter at prædike over Ordene: søger Herren, medens han findes, kalder paa ham, den Stund han er nær³! Jeg vil tage det som en Formaning til ikke at forsømme Naadens Tid, en Formaning til Folket og til den Enkelte. Jeg tager Udgangspunctet (i første Deel) fra Israels Folk, der ikke søgte Christum, da han fandtes iblandt dem paa deres Gader, i deres Synagoger o. s. v., og paa hvilke Ordet blev opfyldt: I skulle søge mig og ikke finde mig⁴. Thi dette Folk gaaer jo omkring og søger Messias og finder ham ikke, fordi de ikke søgte ham, da han var ganske nær. Forresten staaer denne Prædiken endnu kun for mig i

ubestemte Omrids. Den kan faae en passende Udgang i Bøn. Under Udviklingen kan meget siges om at benytte Tiden og Øieblikket. Den Enkelte kan mindes om de Øieblikke, da Guds Aand besøgte ham med sin Kaldelse og Vækkelse. Texten hører visselig til de frugtbareste.

Og nu, Lev vel, kjære Ven, og lad snart høre fra Dem. Herrens Velsignelse være over Dem og Deres Huus.

Deres
H. Martensen.

15.

Kbhvn. d. 25de Mai 1851.

Kjære Gude! Jeg besvarer strax Deres mig saa kjære Brev og maa først udtale min Beklagelse over Deres vedvarende Tandpine. Efter de Erfaringer, jeg selv har gjort til enkelte Tider, veed jeg, at denne Pine hører til de største Taalmodighedsprøver, hvilke jeg for min Deel ikke kan rose mig af at have bestaaet med synderligt Held. Skulde det dog ikke være muligt, at en grundig Revision af en Tandlæge idetmindste kunde udrette Noget. At idetmindste ikke Lidet kan *forebygges* ved saadanne Revisioner, troer jeg dog tør antages.

Idet jeg ønsker, at dette under alle Omstændigheder snart maa faae en bedre Vending, takker jeg Dem hjerteligt for de tilsendte Ænder, Kyllinger, Duer, hvis blotte Skue har fremkaldt landlige Erindringer hos os. Jeg vilde kun ønske, at vi kunde nyde dem i Deres eget Selskab. Thi jeg længes Meget efter Dem, kjære Ven, og derfor troer jeg virkeligt, at vi, rigtignok ved en Inconsequens, bør modtage Deres venlige Indbydelse og atter i Sommer at gjæste Dem i Hunseby, forudsat at ingen Hindringer indtræde. Vor slesvigske Tour, hvilken jeg saa fast havde bestemt, have vi meent at burde opgive paa Grund af de sig atter og atter gjentagende Rygter om min Ansættelse. En saadan Reise vilde under nærværende Omstændigheder give Anledning til alt for megen Snak. Derfor vil jeg haabe at kunne modtage Deres gode Indbydelse, især da jeg har saa stor Lyst dertil. Jeg tænker, at jeg tillige under dette Ophold *maaskee* kunde udarbeide noget af mit paatænkte Skrift om Kirkeforfatningen¹, skjøndt Gud veed,

at dette Spørgsmaal altid vækker uhyggelige Følelser hos mig. Ogsaa vilde jeg jo under alle Omstændigheder kunne conferere med Dem.

At De arbejder paa det omtalte Indlæg i Sagen angaaende min Dogmatik, glæder mig inderligt, og jeg længes jo meget efter nærmere at kjende det. Af tydske Recensioner har jeg ingen seet. *Lücke* skal have skrevet een, der imidlertid ikke er kommen mig for Øie². *Dorner* skrev mig for ikke længesiden et Brev³, hvori han lovede at forhandle flere Puncter med mig skriftligt navnligt om Christologien. Jeg seer af hans Brev, at af enkelte Puncter i denne Dogmatik har fornemmeligt Djævel læren, som *Dorner* udtrykker det, i Sandhed overrasket dem. *Dorner* var saa greben deraf, at han fyldte hele Brevet med en fortsat, og som han meente, mere concret Udvikling af Djævelens Personlighed, idet han mener, at Djævelens *personlige* Ondskab voxer og tiltager gennem Historien og navnligt i nærværende Tid er i stærk Tiltagen. Mig forekom hans Udvikling mindre revelerende, men paa Grund af denne Djævelinteresse, hvortil min Dogmatik havde givet ham Impulsen, fik jeg saa godt som Intet om de andre Puncter, der langt mere vilde have interesseret mig. *Ebrard* har udgivet Iste Bind af en christelig Dogmatik⁴. Han siger i Fortalen, at han endnu ikke har gjort sig bekjendt med min, men udtaler sin Glæde over, at jeg paa Titelen har kaldet den *christelig* Dogmatik (et Hieb til *Rudelbach* og andre, der particularisere sig i Lutherdommen (*Ebrard* er Reformeert)). I den tydske Litteratur er der iøvrigt Vindstille, og i hele Tiden er der uagtet al Gjæring og Agitation ogsaa Vindstille. Forunderlige, øde Tid, i hvilken vi leve! Og dog skjuler sig en stor Fremtid bag de kjedsommelige, de graa, de smudsige Skyer, som for Øieblikket er det Eneste, der viser sig i vor Synskreds, hvorhen vi end vende vort Øie. Men vistnok maa det Ønske ofte opstige i os: o at du vilde sønderrive Himlen og fare ned⁵!

Mynster er reist paa Visitats⁶. Han var angreben af en Forkjølelse, der dog var i Aftagende og forhaabentlig snart vil fortage sig. Jeg skal derfor allerede atter prædike paa Søndag (efter Himmelfart): Naar Talsmanden kommer, skal han *vidne* om mig⁷. Jeg vil prædike om den Hellig Aands Vidnes-

byrd. 1) Jeg vilde ikke troe Evangeliet, dersom ikke Kirkens Vidnesbyrd overtalede mig dertil; denne augustinske Sætning^s udvikles nærmere derhen: jeg vilde ikke troe Kirken, jeg vilde ikke troe Evangeliet i Kirken, dersom ikke d. H. Aand overtalede mig i min Samvittighed og i mit Hjerte. 2) Henvendelse til de mange Enkelte, der mere have Aandens Vidnesbyrd udenom sig i Andres Tro end inden i sig, som vil have en vis Tro, men mangle den rette *Vished* i Troen. Gud giver den Hellig Aand til de *Bedende*; Gud giver den H. Aand til dem, som ham lyde. (Et herligt Sted Act. 5,32). 3) Der tales ofte om *Beviser* for Christendommens Sandhed, men er der noget tilforladeligere Beviis end dette, at vi selv, at vort eget Hjerte bliver et *Beviis* paa Guds Naade, et Tempel for hans Aand? Gud har omringet os med utallige Beviser paa sin Magt og Naade, men derom skulle vi bede, at vi selv maae blive et Beviis paa hans Naade, maae kunne sige med Apostelen: *Vi* bevise os i alle Ting o. s. v.

Jeg haaber, at Deres gode Kone og Børn vedvarende befinde sig vel. Hjertelig Hilsen

Deres
H. Martensen.

16.

Kbhvn 27de Juni 1851.

Min kjære Gude! Hjertelig Tak for Deres kjære Skrivelse, som jeg alt i længere Tid har skullet besvare. Vi glæde os nu snart til at see Dem i Deres venlige Hjem. Maatte Veiret (som det nu synes) antage en anden Charakter, da vilde dette jo vistnok bidrage til at forøge Fornøielsen.

Jeg har allerede udarbejdet en Deel af det Skrift, hvorom jeg tilforn har talet med Dem¹, og ønskede gjerne, om muligt, at fuldføre det hos Dem. Jeg siger, om muligt, thi vistnok er det jo høist usikkert, om jeg kommer til ordentligt at arbejde paa Landet under de mange til en aandelig Ferieren (hvortil jeg ogsaa henregner vederqvægende Samtale) indbyggende Omgivelser. At dette Arbejde ikke er uden adskillige uhyggelige Følelser, vil De let indsee. De siger, at jeg bør foretage det som en god Inconseqvens. Jeg troer næsten selv,

at det maa betragtes under dette Synspunct. Forresten veed jeg aldeles ikke, hvorledes det vil falde ud. Jeg kan ikke slippe det, og dog er der bestandigt Noget, der vil hindre mig i den fulde Aandsfrihed under Beskjæftigelsen dermed. Thi det er mig unægteligt ikke ret naturligt at skrive under en Mangfoldighed af endelige Hensyn ad extra. Jeg længes efter at meddele Dem, hvad der hidtil er kommet istand, at De kan bedømme det med et frisk Øie.

Paa Mandag disputerer Paulli for Doctorgraden². Paa Onsdag reise vi til Landemodet i Roeskilde for at lykønske Biskoppen til hans Jubilæum³. Det er nogle Dage anticiperet, men paa den egentlige Jubilæumsdag er han ikke at finde af os. Han er paa Visitats og vil den Dag være hos Mynster i Valløby⁴.

Lev nu vel, kjære Ven, og hils Deres gode Hustru fra min Kone og mig. Henved den Tid, da vi reise, skal jeg nærmere underrette Dem om Dagen til vor Ankomst. Skulde Veiret vedblive at være godt, ville vi rimeligviis gaae til Søes til Bandholm. Dog, som sagt, De faaer nærmere Efterretning⁵. Maaskee hører jeg ogsaa først et Par Ord fra Dem, om Alt staaer sig vel hos Dem, og om Intet er til Hinder for at komme.

Deres

H. Martensen.

17.

Kbhvn 18de Aug. 51.

Kjære Gude! Lad mig nu først endnu engang paa det Hjerligste takke Dem og Deres gode Kone for det skjønne Ophold i Hunseby, der, hvergang jeg gjentager det, bliver mig kjærere, og lad mig dernæst underrette Dem om, at vi ankom til Byen i Løverdags Aften, uden at Deres Spaadomme om Regnveir og dermed forbundne Ubehageligheder i nogen kjendelig Grad vare gangne i Opfyldelse. Vi havde en særdeles behagelig Reise i Sjælland. Vi gik over Nestved til Roeskilde, over Frederiksund til Frederiksborg, derfra ind i Gribskov, hvor vi saae Fruebjerget, derfra til Nødebo, hvor vi besøgte Deres Svigermoder¹, kjørte da rundt om Søen over Esrom Kloster til Fredensborg, derfra til Odinshøi og Helsingør og med Dampskibet til Kbhvn. Deres Svigermoder sagde os, at hun

havde bedet Dem om at komme i Sptbr. Maaned, og vi haabe derfor, at vi da ogsaa faae Dem og Deres kjære Kone at see hos os.

Fra Paulli skal jeg hilse. Han prædikede igaar paa Sorgenfri efter Dronningens Ønske, og jeg har derfor endnu ikke faaet ordentlig talt med ham. Med det Første skal jeg naturligviis forelægge ham mit Arbeide. De har vel i Bladene læst om Skolelærermødet, hvor Herr Christens² har spillet en stor Rolle. Disse Møder have tilvisse en meget uhyggelig Charakter. Jeg beklager, at jeg i mit Skrift ikke kan sige væsentligt Mere om Skolerne end de almindelige Sætninger, som De kjender. Men ønskeligt var det tilvisse, at der dog ogsaa fra Præsternes Side lod sig høre Røster i modsat Retning af Herr Christens, hvis Idéer sikkert finde Gjenklang paa Rigsdagen. Alle tale og gjøre Anstalter til at opløse de kirkelige Forhold — kun Kirken selv forholder sig i fuldkommen Passivitet og lader sig behandle. Beklageligt er det tilvisse, om der blandt Danmarks Præsteskab, der jo er Skolens fødte Talsmænd, ikke skulde findes Nogen, der vil underkaste disse Skolelærer-Idéer en grundig Kritik og paa detailleret Maade viser det Uretfærdige i at afgjøre denne Sag paa Rigsdagen, forinden Kirken selv er hørt. Vil man virkelig gennemføre Udelukkel- sen af Religionsunderviisningen i Skolen eller, hvad vel snarere er rimeligt, vil man kun behandle Religionen som en enkelt Underviisningsgjenstand, til hvilken Præstens Tilsyn skal være indskrænket, medens Alt andet er Religionen og Præsterne uvedkommende, da have vi ingen luthersk Folkeskole længere. Man bør i Sandhed ikke have for store Betænkeligheder ved »Synoden«. Thi Synoder ville dog komme, om ikke før, saa naar Opløsningen begynder, og styrke derved Præsterne til paa egen Haand at holde større Forsamlinger for i offentlig Udtalelse at drøfte de kirkelige Forhold og paatale Kirkens Ret. Dog — Nok om dette indtil videre. De har vel i Søndags prædiken om den Ild, som Herren vil optænde paa Jorden³, og er vel nu beskjæftiget med at skrive det lille Skrift, hvorom vi samtalede. Jeg længes efter at høre fra Dem desangaaende.

Modtag nu til Slutningen, kjære Ven, de bedste Hilsener

fra os Alle. Hils Bergenhammer⁴ og Ludvig Mynster⁵. Med Biskoppen har jeg talt; han befinder sig vel, men var bekymret for Skolen. Han sagde, at han paa sin Visitats havde gjort Alt muligt for at virke til en oppositionel Aand imod dette opløsende Væsen. — Jeg beder ligeledes at bringe de venligste Hilsener til Knuthenborg.

Deres
H. Martensen.

18.

Kbhvn 16de Decbr. 1851.

Kjære Gude!

Hermed sender jeg Dem mine Prædikener¹. Den lade Tjener kom dog med². Hosfølgende Exemplar til Grevinde Knuth³ med Brev (Brevet ligger i Bogen) er De vel saa god at besørge.

Af Deres Brev, hvorfor jeg takker Dem, seer jeg, at De har paatænkt Udarbeidelsen af en Afhandling om Nadveren⁴. Jeg kan ikke andet end billige Deres Beslutning, naar Problemet vedvarende beskjæftiger Dem. Den indvortes Drift, der stedse paany peger hen til det Samme, taler langt sikkrere end Andres Raisonnement, og er i mange Tilfælde et Tegn paa, at Noget er at finde paa Steder, hvor maaskee Andre gik forbi uden at mærke Noget.

Her er for Tiden en kjedsommelig Stilhed. Den franske Bevægelse⁵ synes mig ogsaa at være en afsmagelig Copie, hvoraf man Intet kan vente. Godt, at man har den indre Verden. — Af den nye Cultusminister⁶ kan naturligviis Intet productivt ventes. Paa den anden Side kan jeg dog *endnu* ikke i stemme den store Opposition, som Mange nære imod ham. Jeg tænker, at han kun bliver interimistisk; kan han i den Tid holde Sagen i conservativ Retning, mener jeg, at man maa være tilfreds.

Engelstoft⁷ bliver ikke indviet til Biskop førend Fasten. Forleden blev han ordineret til Præst. Vi ere nu i stor Forlegenhed med at besætte hans Plads, da det i Sandhed er vanskeligt at komme til en Decision. Maaskee en Concurrence dog bliver nødvendig⁸.

Efter Nytaar hører De nærmere fra mig. En glædelig og velsignet Juul og fornemmeligt Glæde i Prædikenen! De bedste Hilsener til Deres gode Kone.

Deres H. Martensen.

19.

Kbhvn 17de Jan. 52.

Min kjære Gude!

Tusind Tak for Deres venlige Skrivelse, som jeg i dette Øieblik har modtaget, læst, og som nu foranlediger mig til strax at skrive Dem til, idet jeg allerede i flere Dage har havt dette isinde. Vel er der intet bestemt Anliggende, hvorom jeg skriver, men man føler jo Trang til at meddele sig til de sande Venner.

Nyligt tilendebragte jeg et Brev til Dorner¹, med hvem jeg paany har knyttet Correspondance. Jeg besvarede ham et høist mærkeligt Brev, han havde tilskrevet mig angaaende mit Skrift² om Folkekirken. Han deler vor Anskuelse, at man ikke bør fremskynde nogen Opløsning, men saavidt muligt *conservere*. Men mærkeligt kalder jeg hans Brev, fordi han udtaler en temmelig bestemt Forventning om Folkekirkernes forestaaende Opløsning: Folkekirkkerne ere ham ligesom os Seminarier for Guds Rige. Men, man vil kun kunne holde Masserne under Folkekirkernes Omraade, saalænge som de befinde sig i en *forpersonlig* Tilstand; men den nuværende Tids Opgave er efter hans Mening at fremkalde den personlige Crisis. Saavel vore christelige-moralske Indretninger som den moderne Cultur befordre paa en forfærdelig Maade Individernes Myndigvordelse saavel i Godt som Ondt. Men naar Folkekirkkerne falde, da, mener han, at de sidste Tider ere komne, og at *τέλος* maa være nær. Thi da er den store *organiserede* Samling til Christi Rige tilende; kun den sidste Samling staaer tilbage, den, i hvilken Guds Rige og Verden udvortes adskilles ligesom i de første Tider. Vel hedder det, at før Enden skal Evangeliet være forkyndt for alle Hedninger. Men hvo formaaer at beregne, hvilken Indflydelse Folkekirkernes Opløsning vil faae herpaa? efterdi jo Kirkens Stilling da i mere end een Henseende vil blive en missionerende?

Men ikke skulle vi frembringe denne Crisis ved udvortes Indretninger, den maa komme indvortesfra.

Disse Betragtninger, hvilke De selv vil kunne supplere, ere sikkerlig skikkede til at skjærpe Opmærksomheden for Tidernes Tegn. Tildeels stemmer det jo med Antydninger i mit Skrift, kun at det har været mig mærkeligt, at Dorner saa bestemt udtaler sin eschatologiske Opfattelse af Tiden. I Tydskland er der tilvisse ogsaa langt mere vitterligt antichristeligt Væsen end hos os, hvor Massen jo dog endnu befinder sig i en *forpersonlig* Tilstand, hvorfor han har fuldkomment Ret i at sige, at den danske Kirke sikkert længere end den tydske vil kunne bibeholde den gamle Tingenes Orden.

Jeg læser i denne Tid med stor Interesse det sidste Bind af Neanders Khistorie, Afsnittet om de reformatoriske Bevægelser i Böhmen og Joh. Huss³. De maa endelig læse dette Partie, man har ikke tilforn havt en saa levende Kundskab om denne mærkelige evangeliske Bevægelse, der har sin Betydning i reent practisk Henseende. Det var Prædikanter! Ingen overordentlige Aandsgaver, men troende Charakterer. Man føler sig ydmyget og rørt, naar man læser om Milic, om Janow⁴, om Huss, om det lille Bethlehemscaipel i Prag, der i Sandhed var et Bethlehem for Guds Ord og for de Fattige i Aanden. Læs det endeligt, thi det er en Læsning for Præster, og skjøndt man vel har kjendt denne Historie in abstracto, har man ikke saaledes kjendt den in concreto, som Neander her har fremstillet den. Dette Partie har ret egnet sig for Neander.

De har sikkerlig havt en velsignet Juul, og jeg kan ret tænke mig, at Deres Aftengudstjeneste⁵ har imødekommet og *fremkaldt* Stemning. Gud give os sin Aand til at holde ved med Gjæringen, som er den meest forjættelsesrige af alle. Det glæder mig, at De i mine Prædikener finder et Fremskridt i Inderlighed. Gud veed, jeg føler selv, at Meget fattes!

Haard og sørgelig er jo Begivenheden med L. Mynster⁶. Jeg taledede med den gamle Biskop, der sagde mig, at han vilde sende ham til Hornheim ved Kiel. Iøvrigt taledede han ikke meget; til Paulli har han talet Mere og er stærkt paavirket deraf, men rolig og fattet.

Hvad Politiken angaaer, da vil jeg gjerne indrømme Dem, at stor Productivitet ikke behøves, og at det er nok at kunne holde Rolighed vedlige. Men der er mig noget Usolid i det hele Væsen. Der mangle Fundamenter. Jeg frygter ny Revolution om nogen Tid. Tidens Tænkemaade er fuld af forvildende Elementer.

Fra Grevinde Knuth⁷ modtog jeg nogle venlige og hjertelige Linier, der meget have glædet mig. Jeg beder Dem bringe min Tak og Hilsen.

Min hjerteligste Hilsen til Deres gode Kone. Jeg spiser dagligen med stor Fornøielse af de tilsendte Æbler. — Gjerne vilde jeg forsøge Deres nye Ridehoppe til Sommer, men jeg troer neppe, at det bliver muligt, af Grunde, som jeg længere hen skal udvikle eller rettere sagt angive, da Udvikling ikke behøves.

Deres
H. Martensen.

Anm.

Som *Mulighed* opgive vi dog ikke at see Dem i Sommer.

20.

Kbhvn 17de Febr. 52.

Min kjære Gude! Jeg griber strax Pennen for at besvare Deres kjærlige Skrivelse, der har fundet mig [i] en saare vanskelig Situation. Jeg har havt to lange Conferencer med C. Moltke¹ (den sidste i Løverdags fra Kl. 10— til 1^{1/2}), men hvad der paany har kastet mig en Brod i Sjælen, det er visselig ikke blot denne Mands beundringsværdige Energie (mod hvilken jeg dog har Adskilligt at indvende ikke fra Formsiden, men fra Gehaltsiden, nemlig Betragtningen af flere vigtige Puncter), ikke blot at jeg midt under Forhandlingerne med Moltke faaer en Skrivelse fra Slesvig undertegnet af de 2 constituer. Superintendenter² og *alle Provster i Hertugdømmet Slesvig*, der paa det indstændigste anmode mig om at komme og samtidigt have ladet denne Begjæring gaae ind til Ministeriet (hvad aldeles er uafhængigt af Moltke, da det er paaliggende førend hans Ministerium). Men Hovedsagen er, at jeg jo mere og mere maa see det for mine Øine, at hvor Meget der end maatte fattes mig i Evnen til at udføre dette

Embede, saa er enhver Anden end jeg, en Umulighed i Slesvig som Superint., og faae de ikke mig, faae de Ingen, og om end Moltke gaaer af (hvad dog neppe skeer for det Første), saa vil den næste Minister for Slesvig atter komme til mig o. s. v. Det er jo i en vis Henseende sørgeligt ved Fødsel og Individualitet ligesom at være prædestineret, og dog — dersom det er saaledes, bør jeg jo gaae. Det staaer i enkelte Øieblikke for mig, som om der fra min Fødsel paahvilede mig en Gjæld, hvilken Slesvig nu vedbliver at indkræve af mig, og det bæres mig stundom for, som om dette mit Fødeland vil vedblive at presentere mig en uquitteret Regning, og at man omsider vil ende med at bebreide mig Feighed og Hang til Bequemmelighed og paa en Maade gjøre mig ansvarlig for, at den slesvigske Kirke Aar for Aar mere forødes og opløses, uden at der gjøres Forsøg paa nogen Bedring. Jeg kan ikke andet end samstemme med Moltkes Yttringer, naar han siger, at i Holsteen er den religiøse og sædelige Tilstand allerede begyndt at gaae over i Negativitet og Minus; i Slesvig er den endnu tabula rasa, men om faa Aar vil den gaae over i Negativitetens Forraadnelse. Jeg er sandelig beknyttet mellem tvende Ting; thi forlader jeg Kbhvn, da indseer jeg vel, at Universitetet mere og mere vil gaae over i den Opløsningstilstand, som allerede paa flere Puncter er begyndt, ligesom jeg jo ogsaa kun med stor Smerte kunde opgive min kirkelige Virksomhed.

Men paa den anden Side: hvem skulle de tage til Slesvig, nu da Ordningen (ikke blot den politiske, thi den veed De, at jeg ikke lægger stor Vægt paa), men den *ethiske* Ordning dog skal begynde og mere og mere bliver paatrængende nødvendig. Jeg veed vel, at De ikke misforstaaer mig saaledes, som om jeg tiltroede mig at kunne medvirke *Stort* til denne ethiske Ordning, men *noget* Sammenhold i Kirken, *nogen* Suurdei, *noget* Salt kunde jeg dog maaskee med Guds Hjælp tilveiebringe. Indsigten i Nødvendigheden af, hvad jeg her har kaldt den ethiske Ordning, besidder C. Moltke i en heelt anden Grad og Betydning end de danske Ministre, jeg hidindtil har talt med om denne Sag, og skjøndt jeg som sagt i ikke uvigtige Puncter differerer fra ham, vil De begribe, at han har kunnet gjøre mere Indtryk paa mig end andre blotte og bare Natio-

nalister og Politikere. Jeg har ogsaa min Kritik over Moltke, men det Vidnesbyrd skal jeg give ham, at han med alt det Abstracte, som findes i hans Synsmaader, dog har Øie for, hvad mere er, det ene Fornødne for et Folk. Og ikke blot har han Øie derfor som de, der mene, at Religionen er nødvendig for Folket, medens de selv og deres Venner ere Skeptikere, men han er personlig overbeviist. For Rigsdagsidéer er den slesvigske Kirke betrygget under ham.

Imidlertid har han endnu ikke faaet nogetsomhelst Tilsagn af mig. Kun dertil har han formanet mig: endnu at betænke mig i nogle Dage, førend jeg svarer definitivt. I Slutningen af denne Uge eller i Begyndelsen af næste maa det afgjørende Ja eller Nei udtales. Og dog, dersom jeg udtaler Nei, hvad hjælper det videre, end at om nogen Tid, ved en anden Trækning, det Samme vender tilbage? Hvormange Gange har jeg nu ikke sagt Nei?

Det er i Sandhed en ethisk Collision, thi jeg synes at krænke en Pligt, i hvad jeg saa gjør. Hvad der holder mig her og indskjærper mig mine danske Forpligtelser, det er fornemmeligt *Mynster*, der paa det Bestemtteste fraraader og endogsaa har havt en levende Debatte med C. Moltke i denne Sag, idet han har foreholdt ham: Du skal ikke begjære din Næstes Tjener! Endvidere er jo Paulli og De, kjære Gude, de Tilbageholdende. *Cultusminister* Bang³ er derimod paa Moltkes Parti, dog ham regner jeg ikke. Men, mine Venner, husker derpaa, at dersom jeg feiler, maaskee overhører et høiere Kald — thi sandelig det er ikke mig, der søger dette Embede, men dette Embede vedbliver jo at søge mig — da skulle I selv bære noget af Ansvaret med mig, fordi I med denne Bestemthed raade fra! Iøvrigt er det jo et Tegn paa disse Tidens Elendighed og Usselhed, at et enkelt Mske[s] ringe Kræfter skulle kunne betragtes som saa nødvendige som i nærværende Tilfælde, og langt fra at føle mig smigret derved, gennemtrænges jeg kun af en ydmygende Følelse, idet jeg heri kun seer et nyt Beviis paa denne Tids mere og mere frembrydende Jammerlighed. — Jeg tilbringer uhyggelige Dage, thi jeg har nu drøftet alt pro og contra, og dog staaer selve Beslutningen endnu tilbage.

Deres H. Martensen.

For ogsaa at blande lidt Spøg i dette Alvor, tilføier jeg som en Grund *for* at gaae til Slesvig, at jeg derved fritages for enhver Afhængighed af den danske Rigsdag og idetmindste for det Første gaاعر ind under det *absolute* Monarchie.

21.

Kjøbenhavn 28de Febr. 52.

Min kjære Gude!

Tusind Tak for Deres sidste Skrivelse, som jeg strax besvarede. Ja nu har jeg da givet mit Afslag¹. En forfærdelig Tid har jeg gennemgaaet og vil vel spore Eftervirkninger deraf i nogen Tid. Thi Kampen var en Samvittighedskamp, og jeg kan sige, at den slesvigske Kirkes Opgave har hvilet tungt paa min Sjæl. Hvad der har beroliget mig under den hele Sag, er dette, at jeg har været mig bevidst ikke at have taget noget-somhelst verdsligt Hensyn, men kun fulgt Pligt og Samvittighed, og har søgt, hvad der var Guds Villie. Og saameget er mig klart, at i den Tilstand, i hvilken jeg befandt mig, under den stedse tilbagevendende Uvished og Tvivl om at kunne nogenlunde fyldestgjøre Stillingen i Slesvig, kunde jeg ikke gaae. Jeg har hørt dobbelte Røster baade udenom mig og indeni mig, og i begge meente jeg ofte at høre Herrens Røst. Dog blev det mig mere og mere klart, at jeg savnede den fulde Frimodighed og Freidighed til Gjerningen og derfor ikke var rettelig beredet. Derfor brød jeg af paa det Alleryderste ikke uden en stærk Paavirkning af Deres sidste Brev, der jo maatte lyde for mig som en trofast Kjærlighedsrøst. Men De kan troe, at mit subjective Forhold til Slesvig, som De kalder det, og den slesvigske Kirkes Nødraab og nødlidende Tilstande, og min Barndoms første Erindringer, der atter levede op i mig, gjorde et stærkt Indtryk paa mig. Min Virksomhed her og mine Fremtids Udsigter havde jeg trøstigt lagt i Guds Haand — men det endeligt Afgjørende var, at jeg ved fortsat Selvprøvelse meente med Grund at burde befrygte, at jeg, skjøndt jeg var beredt til at sætte Alt ind paa den slesvigske Opgave, dog ikke vilde kunne bevare den Aandsfrihed og indre Ro, so[m] er mig nødvendig til Productivitet, naar jeg tillige

skulde *overvældes* af den administrative Opgaves mangfoldige Bryderier, med andre Ord, at jeg i Slesvig ikke vilde kunne raade over de Kræfter, over hvilke jeg her kan raade, og for hvis Skyld jeg dog skulde være der. Denne Mistvivil var det sidste og endeligt Afgjørende. Thi i og for sig betragtet kom jeg dog stedse tilbage dertil, at jeg ikke burde raissonere over mine Fremtids Udsigter i Danmark, som jo dog ligge udenfor vor Beregning, og at den slesvigske Kirke dog er mere *trængende* end den danske. Ved Gud, Nøden er stor, og De kan troe, det er en egen Følelse, at være det eneste Menneske, til hvem alles Fordringer have vendt sig i en Sag som denne. Jeg taler ikke blot om de mange Tilskyndelser, der udenfra stormede ind paa mig, at jeg burde gaae, ikke om, at et umodent Menneske som Tryde² høitideligt stod frem for mig og sagde: De *tør* ikke modstaae Herrens Kald, at Sibbern³ kom op til mig og ligeledes paastod, at det var et Herrens Kald, og uden at gaae ind paa Virkelighedsbetingelserne forephantaserede mig en Deel om de herlige Virkninger, jeg vilde frembringe, og at min Plads ved Universitetet gjerne kunde besættes med en eller anden flink Candidat, der uden Tvivl om nogen Tid vilde dukke op. Derom taler jeg ikke, thi disse Folk vilde jo naturligviis ved den første Modstand, jeg havde i Slesvig, finde, at jeg ikke var skikket til denne Sag, men *Noget* af dette troede jeg selv at føle i enkelte Timer, og klart er det jo, at den slesvigske Kirke ikke kan være glempt af Herren og nødvendigt maa være i hans Synskreds og indenfor Omraadet af hans Omsorg, og vist er det jo, at Herren altid vælger sine Redskaber *κατ' οικονομίαν*, og her faaer jo mit subjective Forhold til Slesvig en særegen Betydning. Men atter følte jeg, at der manglede mig et »*Noget*« til den fulde Fortrøstning, og skjøndt jeg vel veed og kjender, at enhver god Gjerning har sin Anfægtelse, saa var og blev denne mig for stærk til, at jeg kunde bære den. Saameget var mig klart, skulde jeg til Slesvig, behøvede jeg en stærkere indvortes Bekræftelse og Beredelse, og jeg tilføier, ogsaa en stærkere udvortes. Paulli og Mynster have i Grunden og strengt taget ikke tilraadet, men kun i Kjærlighed *givet efter*, hvorfor de ogsaa øieblikkeligt med Glæde accepterede og affirmerede den sid-

ste Beslutning. *Deres* Brev, kjære Ven, maatte jo ogsaa gjøre et mægtigt Indtryk paa mig og *har* gjort det.

Hvad der beroliger mig, er, at jeg under den hele Sag ikke har fulgt Lysten, men Pligten; i Uvished burde jeg dog ikke gaae til en saa stor Gjerning. Jeg var tilsidst ikke blot sjæleligt, men ogsaa legemligt angreben. Jeg er nu rolig, skjøndt jeg naturligviis føler en stærk Resonnans af den tidligere Bevægelse. Men De siger selv i *Deres* Brev, at De ikke veed, om man kan være *fuldkommen rolig*, førend denne status i Slesvig er til Ende. Rigtig! Men hvorledes skal den faae Ende? Efter al Sandsynlighed vedbliver Embedet at staae hen *ubesat*⁴.

Jeg har, efterat have meddeelt Moltke mit Afslag og derefter modtaget et meget venligt Brev fra ham, yderligere tilskrevet ham et meget langt Brev⁵, hvor jeg har søgt at gjøre ham indlysende, at der i den slesvigske Opgave er noget Incommensurabelt for min Individualitet. Herpaa har jeg intet Svar faaet. Men det ahner mig, at han i næste Uge gjør et nyt Forsøg. Da kommer nemlig Departementerne fra Flensborg, dermed ogsaa *Regenburg*⁶, der uden Tvivl skal tages paa Raad med for at finde en Udvei, maaskee en yderligere Lettelse i det materielle Arbeide. Maaskee han ogsaa forholder sig rolig indtil videre. Men hvad skal han gjøre? Saalænge dette Embede er ubesat, saalænge mangler Noget af det Allervæsentligste i Slesvigs Ordning. Men han vil og maa ordne. Jeg vedbliver naturligviis at henholde mig til mit *Sidste*. Men naar saa Embedet vedbliver at staae ubesat, og denne Forespørgsel, i »Kongens Navn«, fra Tid til Tid fornyes?

Jeg veed vel, at man ved at tale herom ikke kommer til noget Resultat. Men hvor længes jeg dog efter at tale med Dem, min inderlig elskede Ven! Dersom jeg kunde befale over Dem, da vilde jeg paalægge Dem med det *Allerførste* at komme til Kjøbenhavn. Men nu siger jeg: *kan* De komme snarest muligt, da kom til mig, thi just i disse Dage vil De kunne være mig og os Alle til stor Bistand og Trøst. Jeg trænger i Sandhed i denne Tid til mine Venner, navnlig til dem, der virkelig forstaae mig og kjende mig. Med gamle Stellwagen havde jeg forleden en Samtale, der var mig til stor Opbyggelse.

Tak endnu engang for al Deres Trofasthed og Kjærlighed imod mig!

Deres
H. Martensen.

Hils Knuths. Greven glædede mig meget ved den Maade, han omtalte denne Sag [paa] og tilkjendegav sit Ønske om, at jeg maatte forblive.

At Byen har været og er fuld af Sludder og umoden Tale om denne Sag, følger af sig selv. At jeg i det selskabelige Liv lider meget af Folks indiscrete Spørgsmaal og dumme Reflexioner, ligeledes.

22.

Kjøbenhavn 4de Marts 52.

Tusind Tak for Deres Brev, min inderligt elskede Ven! Det har atter været mig til stor Bestyrkelse. De er i Sandhed den eneste, som har været fast i denne Sag, thi Alle vi Andre have jo været vaklende og inconsequente, hvorved dog ikke nogen-
somhelst Bebreidelse skal være udtalt mod Paulli og Mynster, disse trofaste Støtter og Piller. Men De, kjære Gude, er det eneste Mske, som har holdt Stand imod mig selv. Hvad De skriver om min Tilstand, er jo forsaavidt sandt, som jeg, skjøndt Hovedcrisen er overstaaet, dog endnu i flere Henseender er et anfægtet Menneske; dog trøster jeg mig med, at langt større Folk end jeg have lidt af aandelige Anfægtelser, og at navnligt Dr. Luther oftere maatte kalde sine Venner til sig for at trøste ham. De har Ret: Hvad det kommer an paa, det er, at jeg ligesom paany *affirmeres* i mit herværende Kald, eller som Enkedronning C. Amalie, den elskelige Sjæl¹, tilskrev mig i et Brev: »Gid da nu Herren vil give Dem den fulde Vished, at han *ei* vil have Dem i Slesvig!« De, kjære Ven, virker meget til at styrke mig heri, just fordi De affirmerer mig absolut. Det er den *absolute* Affirmation, hvortil jeg trænger. Her have Alle været i Relativitet og Skepsis. Jeg giver Dem ogsaa overveiende Ret i, at de slesvigske Idé billeder og Tanker mere have Betydning som Tanker end som Realiteter; thi naar jeg in concreto tænker mig ind i Forhol-

dene, deels de administrative Bryderier, deels de mange *tydske* Visitatser i Forbindelse med en Amtmand, da er her en Kost, som for mig tilvisse vilde være ufordøielig.

Forunderligt nok — i samme Øieblik som jeg havde tilendebragt Læsningen af Deres Brev — traadte Regensburg ind i Stuen, hvor han forblev i 2 Timer, thi disse Folk gjøre lange Besøg. Han blev naturligviis vexeret, men var iøvrigt ikke saa vanskelig at behandle, idet han dog gik ind paa Discussion om *Andre*. Desværre er her jo den største Nød. Han nævnede selv en Pastor Jensen i Sønderborg², der tidligere har havt Udsigter til at kunne blive Superintendent, ogsaa er det danske Sprog mægtig, men Ulykken er, at han har schleswig-holsteenske Sympathier og derfor vil have Opinionen imod sig. Jeg vil unægtelig troe, at denne Mand vilde være den relativ bedste, naar man kun vilde slaae en Streg over hans politiske Tænkemaade, der dog under de nu værende Forhold ikke vil kunne komme til at vise sig i Gjærning. Men her er jo det danske Parti desværre haardnakket. Jeg bad ham at tænke paa Calcar³, hvem Mynster har foreslaaet, men hvem Moltke aldeles forkaster især paa Grund af hans jødiske Extraction. Regensburg meente dog, at dette Jødiske ikke vilde være til saa stor Hinder og vilde dog tænke derover. Men Ulykken er, at Moltke kan ikke bringes fra Nogetsomhelst, han engang har sat sig i Hovedet. Jeg foreslog ham endelig en Deling af Slesvig i to Bispedømmer dansk og tydsk, hvorved Besættelsen ikke vilde blive saa vanskelig, men skjøndt han og det nationale Parti nok har dette for Øie som sidste Maal — og Meget taler derfor —, saa ville Slesvigerne selv ikke, og selv det nationale Parti erkjender, at der idetmindste *Provisorisk* maa være een Superintendent. Jeg fik ham endelig til at indrømme de store Vanskeligheder, der ogsaa for mig vilde ligge i Moltkes Borneerthed — thi dette er Critiken over Moltke, at han er en borneret Administrator, der behandler de meest uinteressante Ting som Essentialia, — og at det jo var høist usikkert, hvor længe han selv (Regensburg) vilde kunne holde ud med Moltke⁴. Kort sagt, med ham blev jeg uden Vanskelighed færdig, da han selv er noget uhyggelig tilmode ved det Moltkiske Regimente. Han betroede mig iøvrigt, at Moltke, for-

inden han henvendte sig til mig, selv havde tænkt paa — Biskop Hansen paa Als⁵, hvem han havde lært at kjende som en dygtig *Forretningsmand*. Heri viser sig vistnok en uendelig Borneerthed, thi Biskop Hansen er monstros, og jeg bliver herved uklar over Moltkes religiøse Omsorg for Slesvig. Kunde man blot faae de Mskr til at see bort fra Pastor Jensens Slesvigholsteinisme, hvilken jeg forresten ikke videre kjender, saa troer jeg alligevel, at dette vilde være det Probableste; thi i Danmark vil neppe Nogen vove *nu* at gaae, efterat jeg har afslaaet det — det skulde da være Calcar, der uden Tvivl nok kunde have en vis Lyst dertil og ikke tilhører noget politisk Parti —; fra Danmark vil nu Ingen kunne vente nogen synderlig god Modtagelse i Slesvig; men bemeldte mig ubekjendte Jensen er jo en Slesviger af deres egen Midte, hvem Meningen tidligere har peget hen paa. Plum i Spjellerup⁶ vover ikke at overtage Embedet, fordi han frygter den *lærde Side* derved (Bispeexamen, tilkommende Examenscommissioner), hvad jo unægteligt er en Grund. Zeuthen⁷ er absolut upractisk, og Kolthoff⁸ vover det sikkert ei.

Efter hvad jeg kunde mærke paa Regenburg, er Moltke halv vred og halv bedrøvet, uendelig fortrædelig over denne Sag, men agter dog nok endnu at gjøre et personligt Forsøg. Jeg henholder mig naturligviis til mit Sidste; han er naturligviis døv for alle Forslag i en anden Retning, men i næste Uge agter jeg at besøge Regenburg og vil da foreslaae ham provisorisk at ansætte bemeldte Jensen. Ulykken er, at Regenburg som Nationalitetsmand personificerer Jensen, thi naar han vilde interessere sig derfor, vilde Moltke maaskee i den haarde Nød tage tiltakke. Thi Moltke bryder sig hverken om danske eller tyske Sympathier, men dømmer kun Lovens *Gjerninger*. Men vistnok vil han kunne vente, at »Fædrelandet« etc. etc. saavel som det danske Parti i Slesvig ved denne Ansættelse vil skriige over en indbrydende Schlesvigholsteinisme.

De seer, min kjære trofaste Gude, at jeg følger Deres Raad, skjøndt det kun er Spindelvæve, hvori vi holde os. Hovedsagen er, at jeg selv vedbliver mit Sidste, vedbliver at sige: Jeg *vil* ikke og *kan* ikke! Men da er det rigtignok nødvendigt, at jeg, jo længere Vanskeligheden vedvarer, bliver absolut af-

firmeret i Danmark. Ved Regenburgs Afreise fra Flensborg havde — som han sagde mig — flere Præster villet sætte en Petition i Gang fra Geistligheden in corpore, hvilket Regenborg dog fik afværget, fordi Moltke personificerer saadanne Demonstrationer. Ja selv Provsternes Skrivelse gjorde i Begyndelsen et ubehageligt Indtryk paa Moltke, idet han erklærede, at det var Mangel af Subordination, at underordnede Embedsmænd vilde paapege Ministeriet, hvilke Personligheder det skulde vælge, »thi ingen uden Ministeriet selv veed at vælge de rette Personligheder«. Men hvem veed, hvad de kan falde paa derovre, da de naturligviis ikke tage den Notits af Moltke, som han selv vil have. Maaskee ogsaa det Hele kun har været Enkeltes Tanke, som det desuden vilde have sine Vanskeligheder at gennemføre. Men under alle Omstændigheder ville Affirmationer *her* være gode, om ikke i denne eller hiin bestemte Form, saa dog i Opinionen. Den Opinion maa blive fast: *herpaa er ikke at tænke! I maa i denne Henseende betragte denne Mand som ikke-existerende!* Maatte denne Opinion danne sig, da vilde heri være den eneste sikke og holdbare Støtte.

I dette Øieblik fik jeg en Skrivelse fra en dansk Præst i Tønningen, Christensen⁹, fuld af Besværgelser. At de gode Folk derovre have chiliastiske Forhaabninger, kan jeg see deraf, at han beder mig kun at komme paa 3 Aar, da det gjælder om at give Slesvig en *Liturgie*. Man seer, de vente ikke ringe Ting, naar de antage, at der i den Tid kan stilles en Liturgie [paa Benene], og at det er dermed, der skal *begyndes*. Kan Slesvig om 20 Aar have en Liturgie, vilde det allerede være godt. Dog saadanne umodne Folk ere der jo allevegne.

Men, kjære Ven, hvorfor kommer De dog ikke snarest muligt til Kbhvn? Vel har jeg intet Nyt at sige Dem, men De siger jo selv, at jeg trænger til at affirmeres i det Gamle. Jeg troer ogsaa, uden at tale om mig *personligt*, som i høi Grad trænger til Dem, at Deres Nærværelse vilde være gavnlig for Sagen og ikke være uden Virkninger, uden at man derfor om disse Virkninger behøvede at sige: see her eller see der!

Deres inderligt hengivne H. Martensen.

23.

Kbhvn 15de Marts 1852.

Min kjære Gude! Rigtignok har jeg jo hver Dag ventet at see Dem træde ind af Døren for at glæde mig med Deres Nærværelse, men naar De selv mener, at De ikke *bør* reise bort fra Deres Arbejder, saa *tør* jeg jo ikke videre friste Dem. Ogsaa indseer jeg vel, kjære Ven, at denne Tid henad Paaske i mange Henseender er ugunstig for en saadan Reise, og at Deres Nærværelse i Hjemmet i mange Maader kræves. Jeg vil da glæde mig til, at der vel noget længere hen bliver gunstigere Tid.

Hvad den slesvigske Sag angaaer, saa har De Ret, at der ikke kan og bør tales saa længe frem og tilbage i en Sag, og at denne Talen frem og tilbage just er et Beviis for den store Usikkerhed, der hæfter ved denne Sag. Jeg har ogsaa, som De seer, lagt denne Sag ad acta. Iøvrigt søger man ikke nogen anden Mand, men har opgivet dette, og Embedet vedbliver at staae ledigt. Her nytter det nu ikke videre at speculere, men kun at holde sig til dette: Deus providebit!

Hvad De siger om vore nuværende politiske Tilstande, eller rettere sagt i Forbigaaende antyder om disse, maa jeg aldeles billige. Alt er i Halvhed. Rigsdagen er i Halvhed, idet den har maattet gaae ind paa Heelstatspolitiken¹ og dog paa en barnagtig Maade fastholder sine gamle Casinoidéer. Ministeriet er i Halvhed, fordi det, skjøndt efter sin inderste Tanke fjendtligt imod Rigsdagen, dog ikke vover eller har *Midler* til at knække den. Saaledes staaer det Hele i en daarlig og jammerlig Tilstand. Nu taler man om, at Bang skal gaae af baade som Indenrigsminister og Cultusminister². Nogle nævne Bardenfleth³ som tilkommende Cultusminister. Det er Hip som Hap.

Igaar har jeg da som Decanus meddeelt Hagen og Helveg de vedtagne Opgaver til den theol. Concurrence⁴. Løverd. d. 27de begynde Prøveforelæsningerne. Stort bliver det naturligviis ikke, hvad vi faae at høre.

Jeg skulde have prædikedet paa Søndag, men Mynster har taget min Tour, og jeg kommer da ikke til at prædike før Palmesøndag.

Lev nu vel, min kjære Ven, og da De ikke kan komme personligt, saa lad mig dog, naar De kan, see noget Skriftligt fra Dem.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

De venligste Hilsener til Deres gode Kone fra os Alle. En Huuslærer til Knuths veed jeg for Tiden ikke at anbefale. Dog skal jeg have det i Tankerne.

24.

Kjøbenhavn 2den Juli 1852.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres kjærlige Brev med Indbydelse til at besøge Dem. Desværre kan jeg ikke dennegang have den store Glæde at tilbringe en Deel af Ferien hos Dem, thi skjøndt min Kone tilligemed den lille Pige¹ Gud være lovet befinder sig vel, mener jeg dog, at jeg ikke bør reise fra hende, ligesom jeg ogsaa føler, at jeg uden hende og Børnene ikke vilde have den rette Fornøielse af det landlige Ophold. Modtag derfor De tilligemed Deres kjære Kone vor hjertelige Tak, thi skjøndt jeg veed, at De gjerne modtog os Alle, er det dog umuligt for min Kone at reise. Saaledes maae vi da denne gang til en Afvexling blive hjemme.

Conferencer. Stellwagen og Frue ville allerede have bragt Dem de bedste Hilsener fra os.

Skandalet i Jylland² er jo forfærdeligt. Jeg havde ikke troet, at vi i den Grad vare demoraliserede, som det viser sig, at vi ere det. Den nationale Hæder, vi have trøstet os ved, er jo aabenbart knækket ved disse vanærende Optrin, der røbe det usleste Hyklerie og den gemeneste Løgnagtighed. Dette Nederlag er langt værre end vort Nederlag ved Eckernförde. Hvad bliver der dog af vort gode gamle Dannevirke, naar vi sætte »Dannerhøi« ved Siden deraf?³ Ikke blot Folket er corrumperet, men isærdeleshed Geistligheden. Jeg dømmer ikke Bindsbøll⁴. Manden er blevet overrumplet, skjøndt hans Forhold er saare misligt og ulykkeligt. Thi et saadant Commandeurkors er dog en stor Ulykke. Men jeg dømmer

det øvrige Trods (f. Ex. Pastor Claudi⁵), der have trængt sig frem med omhyggeligt præparerede Taler. Et nyt Raadselskab er aabenbaret i Folkekirken. Det Hele maa tage en Ende med Forskrækkelse, men viser klarligt, hvor uholdbar den blotte og bare Nationalitet er, naar den ikke støttes af høiere Magter. Her seer man, hvorledes man kan stole paa »Folkeaaenden«! det vil sige den blotte og bare, til sin rene Naturlighed overladte Folkeaad.

Jeg vilde give Meget til, at Bindesbøll ikke havde ladet sig voldtage. Sagen var tilvisse vanskelig; men nu vil jeg dog haabe, at Brammer i Aarhus⁶ vil see sig for.

Lev nu vel, kjære Ven, og hils alle Venner fra

Deres
H. Martensen.

25.

Kbhvn. 30te Juli 52.

Kjære Gude!

Skjøndt jeg naturligviis ifølge Deres kjærlige Indbydelse gjennem vor gode Conferenceraad Stellwagen maatte overveie Sagen paany, kan jeg dog dennegang ikke komme til Beslutning, eller rettere sagt maa jeg fatte den Beslutning dennegang at blive hjemme. Modtag, min inderlig elskede Ven! min hjertelige Tak for Deres Indbydelse og vær forvisset om, at jeg paaskjønner det Sindelag, De atter ved denne Leilighed lægger for Dagen imod mig. Men sandt at sige, jeg kan dennegang ikke blive disponeret til at reise og opsætter det, indtil jeg kan tage min Kone med. Hertil kommer den forfærdelige Hede, som hersker i denne Sommer, og som gjør, at jeg ikke ret kan fatte Lyst til at reise frem og tilbage i Hast, hvad jeg dog maatte, efterdi mit Ophold i ethvert Tilfælde kun kunde blive kort. Vi maae derfor lade os nøie med at gjøre nogle smaae Eftermiddags- eller rettere sagt Aften-Kjøretoure i den Kjøbenhavnske Omegn. Og hvor gjerne jeg end nød Glæden af det landlege Ophold i Deres herlige Præstegaard, saa maa man dog ikke gjøre saadant til en absolut Nødvendighed. Ogsaa maa man nyde Saadant i tilstrækkelig *Tid* og *Ro*, hvad jeg kun kan, naar jeg kan tage Kone og Børn med.

At reise alene med Julius og Marie¹ vilde kun være mig til Besvær.

Om de lollandske Visitatser² vilde det nok interessere mig at høre Noget. At de skulde være formelig slette, havde jeg dog ikke tænkt. Men sagtens har de jo været noget jadskede, uden behørig Præparation eller rettere sagt, de have uden Tvivl viist, at den store Grund-Præparation manglede. Hvorom dreiede Talerne sig? og hvad fandt man sig beføiet til at lægge Menighederne og Præsterne paa Hjerte?

Jeg har i den senere Tid holdt et Par Prædikener, som ikke vare uden Polemik, een (den næstsidste) med et Par polemiske Strøg i Retning af det jydsk Skandal³, som endnu synes at være i frisk Minde for Mange, skjøndt den mere virkede ved de Idéassociationer, den satte i Bevægelse, end ved det, den udtrykkelig sagde, og een i Søndags om Barnedaaben.

Modtag endnu engang min bedste Tak til Dem og Deres gode Kone. Dersom Knuths endnu er tilstede, beder jeg dem hilsede paa det Venligste. Jeg seer, at Greven har villet stille sig til Rigsdagen. Jeg for min Deel agter ikke engang i mit District at indfinde mig som Vælger.

Deres
H. Martensen.

26.

Kjøbenhavn d. 5te Nvbr. 52.

Kjære Gude! Næsten en heel Maaned er forløben, siden jeg modtog Deres kjære Brev. Forskjellige Omstændigheder have forsinket Besvarelsen, ikke mindst den Bekymring, hvori vi have befundet os for vor kjære Veninde Fru Heiberg, der har svævet mellem Liv og Død¹; ja i et Par Dage have vi sørget over hende som over en Død, fordi alt Haab om Redning syntes udslettet. Nu synes dog Gud være lovet en Vending at være indtraadt, og i Dag have Lægerne erklæret, at *Faren* er forbi. Maatte dette nu være en grundig Sandhed, at vi dog maae beholde denne elskelige Individualitet. Under saadanne Criser mærker man ret, hvor meget man elsker og paaskjønner sine Venner.

Paa Onsdag holder Universitetet sin Reformationfest,

hvor jeg mod Forventning skal holde den latinske Tale³. Madvig, hvis Tour det var, har nemlig som Formand i Folkethinget ikke Tid og har besvoret mig at overtage hans partes, da han aldeles ikke kunde finde et »Stof« til Tale. Jeg har da besluttet at udvikle Noget om det almindelige Præstedømme med specielt Hensyn paa Universitetet. Ligeledes skal jeg som Decanus creere Kolthoff til Doctor i Theologien³.

Det interesserer mig, at De nærmere har sat Dem ind i Psalmesagen⁴. Med Meget i Deres Betragtning maa jeg naturligviis være enig, navnlig deri, at en *Revision* er nødvendig. Kun maa jeg finde det saare uheldigt, naar man vil lægge dette i Hænderne paa en Enkelt af det Grundtvigske Parti eller af den Roskilde Comitée. Jeg gad dog vidst, om Danmarks Præsteskab, naar det skulde have sammensat en Psalme-comitée, vilde have valgt disse Mænd, der tilfældigt traadte sammen. Hvad nu det Grundtvigske Parties Fortjenester i Psalmesagen angaaer, saa skal denne ikke undervurderes, men dog virkelig heller ikke overvurderes. Vistnok har Grundtvig faaet en Psalmetunge, men desværre er der nægtet ham et Psalmeøre, han har hverken Øre for andre Sangeres Eienommelighed, ligesaalidt som han kan høre sine egne ikke blot skurrende, men falske Toner; og dette gjælder om hele Partiet. Meget skjæv finder jeg den Udtryksmaade, at det Grundtvigske Parti i Psalmesagen burde være *ecclesia triumphans*, et Udtryk, jeg har seet optaget i Kirketidenden⁵, thi et Parti, der i den Grad er stemplet med Smagløshed og aabenbart har Skade paa Hørelsen — ellers vilde de hverken tage Munden saa fuld eller tage saameget Ureent i Munden — kan umuligt være kaldet til at triumphere. Ogsaa deres Psalme-tone mangler den rette Catholicitet, er ingen ret Menighedstone, men glider vanligt over i en Conventikel- eller dog Partitone. Summa: de due ikke til at være Ledere i nogen Retning. At stille En af Roskildecomitéeen under *Control* af Biskopperne og theol. Facultet troer jeg heller ikke fører til Noget. Jeg holder paa, at der vælges en Comitée, om hvis Psalmeøre der kan være Grund til at have gode Forhaabninger, og at Ingemann⁶ nødes til at tage Plads iblandt disse, da han baade har Øre og Tunge. Skjøndt Ingemann nu siger Nei, er

det jo ikke sagt, at han gjorde det, naar Regjeringen virkelig opfordrede ham dertil.

Iøvrigt vil jeg meget gjerne indrømme, at der om denne Sag neppe lader sig bringe fuldstændig Enighed tilveie, og at det kan være saare problematisk, hvilken Vending dette vil tage, isærdeleshed da Cultusministeriet er uden al Productivitet. Men vigtigt er det dog, at man fastholder de sande Postulater; ligesom det jo ogsaa maa siges, at det ganske overordentlige Hastværk, man nu har faaet med denne Sag, neppe i alle Henseender er tilstrækkelig motiveret.

At Mynster skulde have en Psalmebog under Arbeide, antager jeg for at være et ugrundet Rygte. Jeg har idetmindste ingen Anledning til at troe det. Skade, at han ikke har givet os et dobbelt saa stort Tillæg som det, vi allerede have⁷.

At Psalmesangen navnlig paa Landet vil være et stort Middel til Livets Vækkelse, er jeg tilvisse langt fra at nægte. Jeg indrømmer, at den mere og mere bliver en Nødvendighed. Men just derfor skal man ikke blot kræve Revision, men ogsaa søge, at Revisionen bliver udført paa den rette Maade. Jeg kommer tilbage dertil — en virkelig Digters Autoritet maa give Sagen den sidste Afslutning, ellers vil man alligevel nogen Tid efter Indførelsen yttre Misnøie og søge Noget Andet og Bedre, mere poetisk o. s. v. Thi hvo har Respect for saadanne Hoveder som Mag. Hammerichs⁸ og de Andres, der have bearbejdet Psalmerne i Conventets Psalmebog? Saadanne Bearbejdelser af Psalmer kan man jo, som Grundtvig engang sagde i et af vore Møder i en anden Anledning, saadanne Bearbejdelser kan man jo i største Magelighed smøre hen ved en Pibe Tobak. Dog hæc hactenus: de bedste Hilsener til Deres gode Kone.

Deres
H. Martensen.

27.

Kbhvn. 1 Decbr. 52.

Min kjære Gude!

Tusind Tak for Deres Brev, hvilket jeg strax vil besvare. Jeg griber Leiligheden for umiddelbart at anbefale Dem en ny Bog, som jeg i disse Aftener læser for min Kone, »Sinai u. Golgatha, Reise im Morgenland«, af en ung Præst Strauss¹, et

fortræffeligt Skrift, der opliver Billedet af hine Egne og paa mange Maader tjener til Opbyggelse og Bekræftelse. Lad det snart komme. Det koster kun 5 fl , naar man ikke tager Pragtexemplar med Staalstik. Dette koster 13 fl , og man faaer da meget smukke Stik af det nuværende Jerusalem, Sinai, Gethsemane og Bethlehem. Jeg har anbefalet det til Grevinde Knuth, thi det er en Bog for Menigheden. Jeg har raadet hende at læse den, naar hun kommer til Knuthenborg, medens Eggert beredes til Confirmation². Det kan tjene til at understøtte Stemningen. Hun yttrede, at hun først efter Juul kommer til Knuthenborg, men at Confirmationen vel først vil finde Sted henad Pintse, fordi De meente, at Tiden ikke vil strække til, dersom han med de Andre skulde confirmeres til Paaske.

Hvad Psalmesagen angaaer, ere vi jo naturligviis i det Væsentlige enige. At Monrad burde elimineres, maa jeg jo ganske erkjende, thi det er uværdigt at have ham i en kirkelig Comitée. Jeg maa kun vedblive at fastholde, at Conventets Psalmebog uden en grundig *Revision* og uden at være stemplet med en *Autoritet* (helst Ingemanns, der dog maaskee vilde, især dersom flere *Conventer* i Landet pegede hen til ham som Manden og som desuden langt mere end Mynster er anseet og afholdt hos de Grundtvigske (og af disse betragtes som en Halvbroder til Gr.)) neppe vil kunne tilfredsstille. Jeg frygter for, at dersom^{2b}) Psalmebogen uden gennemgribende *Revision* snart vil findes »for let«, og at det vil gaae den ligesom mangan Præst, der i Begyndelsen gjør et godt Indtryk med sin Prædiken og vækker store Forventninger, men sidenefter findes for tynd og ikke kan holde ud i Længden. Forøvrigt er jeg beredt paa, at denne Sag ikke vil gaae af uden i det mindste nogle slemme Uordener.

Grevinde Knuth udtalte sig med sædvanlig Hengivenhed for Dem og Glæde over Deres velsignede Virksomhed. Denne troer jeg ogsaa, kjære Ven, at De har al Grund til at takke Gud for og være glad over, thi De har dog forholdsviis frembragt betydelige Virkninger, og Alt er jo i stadig Fremgang og viser sig at være durabelt. Jeg kan jo meget vel begribe, at De ofte har Grund til at klage over Folket som uskikket til Guds Rige. Hele Israels Folk, saalænge som Moses var hos

dem, var uskikket til Guds Rige, thi hele denne Generation skulde jo døe i Ørken. Ikke destomindre var hans Gjerning ikke forgjæves, hvilket ogsaa har sin Application paa os, thi om nu end Lollikerne maaskee høre til de slettere, saa gjælder det dog overveiende om hele vor nuværende Generation, som vi Alle have at bearbejde, at den uden Tvivl er bestemt til at omkomme i sin Afgudsdyrkelse og Mangel paa sand Grundighed eller dog kun at erfare de præparatoriske Betingelser for en bedre tilkommende Slægt, der ikke saaledes som den nuværende er hildet i det verdslige, ægyptiske Væsen med al sin falske Cultur og terrestriske ja telluriske Tænkemaade. Ikke destomindre maae vi forudsætte, at der ogsaa allevegne findes en *ἐκλογή*, selv om denne endnu kun staaer i de første Præparatorier. Overhovedet har jo hele denne Tid Signaturen af Johannestid, der jo er veiberedende. Der kan man ikke vente at see synderlig Frugt, skjøndt Gjerningen har den høieste Vigtighed og Betydning.

Jeg kan meget vel forstaae Deres Anfægtelser. Disse forunderligt urolige Bevægelser i Sindet, disse piinagtige Reflexioner, denne trykkende Temperatur i Sjælen, der endogsaa stundom virker somatisk, er vist ikke fremmede for Nogen, der er noget dybere befaren i disse Farvande, som saa mange pelagianske Naturer kun kjende, ja neppe engang kjende af Beskrivelse. Og dog er der i En selv ofte et pelagiansk Moment tilstede, naar hiin Temperatur bliver alt for stærk, idet man da ikke noksom resolverer sig til at kaste al Sorgen over paa Gud og saaledes skaffe sig Luft. Man maa her tænke paa Luther, som den ene Dag var i den dybeste Anfægtelse og næste Dag i al Sindsro og Gemytlighed kunde drikke sit Wittenberger-Øl med Mag. Philipp og andre Venner. Sikkert er han kommen til denne Sindsro ved sin Tro paa Guds Ords og Guds Riges objective Magt til at overvinde Alt, ved den Betragtning, at [det] dog ikke var ham, der skulde være Forsyn, eller skulde holde paa Kirken, men at det var Herren, der selv vil holde paa sin Kirke og udføre dens Sag, hvad han sikkert ogsaa har anvendt paa sine private Sjæls- og Livs-anliggender og derved er kommen til denne Ligevægt i Sindet, i hvilken han atter har fundet, at Herrens Byrde er let.

Fjender kan man jo ikke undgaae. Jeg indrømmer, at dette paa smaae Steder bliver føleligere, end naar man lever under større Omgivelser, hvor man naturligviis ogsaa har dem, men hvor de lettere kunne nedsættes til Accidentser. Men den Steen, man ikke kan løfte, maa man lade ligge. De Individier, man ikke kan drage ind i den rette Forstaaelse, maa man lade fare. Forresten maa man efter vort gamle Ordsprog i Forhold til visse Individier »frygte Gud og holde Landeveien«.

Vore politiske Bevægelser følger jeg naturligviis med Interesse, da jeg haaber, de skulle ende med Martspolitikens totale Ruin, hvorfor deres Parti (Monrad, Clausen o. s. v.) gjøre de sidste fanatiske Anstrengelser. Med Grev Knuth har jeg havt en Samtale. Han hører til de Moderate og vil gjerne, at der skal gjøres Noget for at conservere Slesvig, hvilket naturligviis løber ud paa Halvhed. Gamle Sibbern har i mine Tanker compromitteret sig ved sin Pjece til Forsvar for Wegener³. Det er barnagtig, upractisk Snak. Gediagent var derimod Ørstedes Skrift⁴, hvorfor han ogsaa i Fædrelandet er bleven overøst med den giftigste og løgnagtigste, til Forstokkelse grændsende Fanatismes Invectiver⁵. Man har nu ondt ved at troe, at disse Marts og Casinomænd ere bona fide. De maae antages mere og mere at blive sig deres egen Løgnagtighed bevidste, hvilken de naturligviis kun besmykke for sig selv ved deres fortræffelige fædrelandske og nationale *Hensigter*.

Og hermed, kjære Ven, Gud befalet og lad mig snart høre fra Dem. For Deres kjære Hustru have [vi] naturligviis de bedste og hjerteligste Ønsker. Meddeel hende de bedste og hjerteligste Hilsener fra os Alle.

Deres

H. Martensen.

28.

Kbhvn 14de Jan. 53.

Min kjære Gude!

Tak for Deres Brev med den gode Efterretning. Modtag tilligemed min Nytaarshilsen min og min Kones hjertelige Lykønskning. Gud velsigne den lille Datter¹ og den kjære Moder og Dem Alle. Vi længes efter at erfare, at Alt fremdeles gaaer godt.

Det glæder mig, at De er tilfreds med Sinai og Golgatha. Grevinde Knuth har paabegyndt Læsningen med Tilfredshed. Vi spiste der igaar til Middag. Samme Formiddag var da Folkethinget blevet opløst. Greven lod ikke til at være videre afficeret deraf. Man vogtede sig naturligviis for at gaae videre ind paa denne Materie. Grevinden bemærkede, at nu vilde de uden Tvivl strax kunne reise til Lolland, da der jo Intet her var at gjøre for Greven. Dette troer jeg dog ikke; thi uden Tvivl vil Partiet søge at formaae ham til atter at stille sig ved Valgene, der efter Forlydende med det Allerførste skulle finde Sted. Nu har man da atter faaet Noget at snakke om. Jeg behøver ikke at sige, at jeg aldeles Intet har imod dette Things Opløsning. Man venter iøvrigt nu, at det næste Folke-thing vil blive Bondevennernes, og saa —? Vi havde det iøvrigt meget gemytligt hos Knuths, hvis personlige Elskværdighed man ikke noksom kan anerkjende. Blandt de Tilstedeværende vare Conferenceraad Treschow² og Søn³, hvilke begge i Stilhed approberede Opløsningsacten paa Grund af dette Things uforskammede Opførsel. Ogsaa den ivrige Eidermand V. Rothe⁴ og Grimur Thomsen⁵ vare tilstede, der begge syntes at mene, at denne Opløsning vilde føre til en tilkommende Triumph. Dog var Alt dette kun i lette Antydninger. Ingen politisk Controverse kom op, thi man vidste jo, at forskjellige Partier her vare samlede. Desto mere maa det paaskjønnnes, at Alt gik saa frit, behageligt og gemytligt.

Det glæder mig, at De er tilfreds med Blædels Prædikener⁶. Jeg er ganske enig med Dem deri. Endnu ere der Steder, hvor noget Overgemt og Usikkert viser sig, men i det Hele maa de approberes. Han er dog unægtelig et af de faa Livspuncter i Kbhvn.

Jeg prædikede 2den Juledag om de Vise fra Østerland⁷. Søndagen Sexagesima skal jeg atter prædike og agter at prædike over Sædemanden⁸, skjøndt jeg tilforn har prædiket derover. Jeg vil tage det noget anderledes dennegang. Jeg vil tale om, hvorledes Guds Ords Forkyndelse skal bære den rette Frugt. 1ste Deel: Sæden er *Guds Ord*. Her vil jeg prædike for os selv. Det kommer an paa, *hvad* vi saae, og *hvorledes* vi saae. Thi derefter bliver Høsten. 2) I Anledning af dem ved

Veien. See til, *hvad* I høre — om det er Guds Ord eller Mskeord — *hvorledes* I høre, som de, der føle, at Eet er fornødent (thi de ved *Veien* gjøre ingen *Forskjæl*, saalænge et Mske ikke gjør *Forskjæl* paa, hvad han hører, falder det ved *Veien*). 3) I Anledning af de Andre, der hørte, uden at det dog bar Frugt, — Ordet skal forarbeides, og Jordbunden skal forarbeides. Thi Ingen er af Naturen en rigtig god Jordbund. Til en god Jordbund forvandles man kun efterhaanden.

V. Petersen⁹ synes nu at være restitueret og faaer en lille Ansættelse ved Kongens Bibliothek.

Og hermed standser jeg for dennesinde med de bedste Ønsker. Min Kone sender de hjerteligste Hilsener.

Deres
H. Martensen.

29.

Kbhvn. d. 28de Januar 1853.

Kjære Gude!

Tusind Tak for Deres sidste mig saa kjærkomne Brev. Idet jeg besvarer det, begynder jeg med at meddele Dem Noget, der, som jeg haaber, vil have Deres Bifald. Stud. Hjørring, Knuths Huuslærer¹, kom til mig for at spørge fra Knuth, om jeg ikke vidste en theol. Candidat at anbefale for Eggert, hvis Confirmation jo nu er bleven end længere udsat², og i hvilken Anledning *De* skulde have yttret, at Eggert kunde faae nogen præparatorisk Underviisning i Religion, dog saaledes, at der søgtes Mere end den blotte Kundskab, men at *τέλος* havdes for *Øie*. Da jeg efter Hjørrings Bortgang overveiede dette, fandt jeg ingen Candidat, men fik selv Lyst til at meddele Eggert et saadant Præparatorisk Cursus, hvilket jeg ogsaa troer, vilde være Dem, kjære Ven, velkomment. Jeg har meddeelt min Beslutning til Knuths, der med Glæde have modtaget den og sikkert selv underretter Dem herom samtidigt med mit Brev. De veed, at jeg særdeles godt kan lide den lille Eggert, og jeg har ofte beklaget, at jeg aldrig har udført nogen katechetisk Gjærning, hvorfor jeg greb denne Leilighed.

Jeg haaber som sagt, kjære Ven, at dette har Deres Bifald. Thi vel er jeg aldeles uviet, men naar De dog vilde ind-

skrænke Dem til en Passivitet, kan De ligesaagodt have mig. De kan altid være sikker paa, at Deres Confirmand ikke bliver forqvaklet, og at han hos mig idetmindste faaer fides, *quæ creditur*, og der vil være en virkelig Continuitet mellem dette forberedende og Deres afsluttende og fuldendende *Cur-sus*.

Jeg følger naturligviis *Symbolum* efter Luthers *Catechismus*, men *Balle*³ maa dog ogsaa benyttes; jeg har da besluttet at begynde *Balle* forfra, naar jeg først har talet Noget med ham om *Daab* og *Confirmation* og bibragt ham Begrebet af en *Katechumen*, hvilket jeg agter at gjøre paa *Mandag*, som er den første *Time*. Jeg agter altsaa at begynde *Balle* forfra under en stadig *Henviisning* til *Symbolum*, hvor vi dog længe maa blive staaende ved første *Artikel*, og da at gaae saavidt, som jeg kan komme. Det følger af sig selv, at *De* atter maa begynde forfra med ham, da *De* naturligviis maa gennemgaae det Hele og begynde med *Begyndelsen*. Men dersom jeg ikke arbejder uden alt *Held*, vil *De* da kunne tage det af mig *Gjennemgaaede* *lettere*, kortere eller *rigere*, idet *De* da vil kunne tilføie mere og have mere *Anledning* til den personlige *Indvirkning*. Hvorledes det nu vil gaae mig med *Explicatio-nerne*, veed jeg naturligviis endnu ikke. Men under alle *Oms-tændigheder* har jeg besluttet ved de forskjellige *loci* at læse udvalgte *Capitler* af *Bibelen* med ham.

Saaledes har jeg altsaa tænkt at gaae frem. Jeg havde ellers ogsaa tænkt, om det maaskee vilde være rigtigt, at jeg lagde an paa at gennemgaae det Hele in *compendio* og da at overlade Dem ikke blot at *recapitulere*, men ogsaa at *fuldstændig-gjøre* dette. Men jeg frygter for, at dette vil blive for *compen-diarisk*, at han ingen *Nytte* faaer deraf. Og jeg troer derfor, det er bedst kun i al *Gemytlighed* at gaae frem, ubekymret om, hvor Meget jeg *absolverer*, ja at nøies selvom jeg kun fik første *Artikel* og lidet af 2den *absolvet*. Jeg har to *Timer* (to *Gange*) om *Ugen*.

Jeg havde ogsaa tænkt en *tredie Maade*, nemlig aldeles ikke at indlade mig paa *Lærebogen*, overladende dette til Dem, og kun at læse Noget af den *hellige Skrift* med ham forklarende ham dette, og samtalende med ham derom. Man har begaaet det *Misgreb* at læse *Iste Corinth.* med ham, ligesom ogsaa *Jo-*

hannes Evangelium. Dette Evangelium *πνευματικόν* er aldeles ikke til at begynde med for Katechumener. Skulde jeg læse et Evangelium med ham, vilde jeg læse et af de 3 første, helst *Marcus*. Maaskee det viser sig under Sagens Fremgang, at der her kan gaaes en Middelvei, at jeg maaskee efter at have absolveret 1ste Artikel, istedetfor at gaae videre, kunde læse Markus med ham.

Om alt dette ønsker jeg naturligviis paa det Indstændigste at høre Deres Mening, thi det følger af sig selv, at jeg kun betragter min Gjerning som veiberedende for Deres, som er Hovedgjerningen, og derfor vil, at det Hele skal lægges an efter Deres Hoved. Paulli, med hvem jeg har talt, og med hvem jeg naturligviis nu oftere vil komme til at tale om de katechetiske Opgaver, mener, at der ikke vil blive synderlig Tid til Bibellæsning, naar Troens Artikler ordentligt skulle gennemgaaes. Jeg vil jo tilstaae, at jeg vilde sætte megen Priis paa at kunne anvende nogen Skriftlæsning. Skjøndt uerfaren i Katechesen har jeg her den Mistanke, at man ofte her har begaaet den samme Feil, som de fleste Prædikener lide af, at give alt for meget af sine egne forgjængelige Forklaringer og Formaninger istedetfor at føre ind i Texten, i Aabenbaringen selv, hvilken de fleste Confirmander kun kjende i atomistiske Skriftsteder og mere eller mindre matte Bibelhistorier. Ogsaa her synes det dog af Vigtighed at give Noget, der bliver, ogsaa da, naar alle Forklaringer og Rørelser o. s. v. ere duftede bort. Naturligviis veed jeg, at alle ordentlige Præster nuomstunder lægge an paa, at Elementerne i Luthers Katechismus blive. Men Skriftkundskaben bliver dog saa tynd i vore Menigheder, navnlig fordi den lutherske Kirke er bunden til sit Perikope System, som i Grunden er det eneste af Skriften, som Flertallet kjender og nogensinde kommer til at kjende. Dog — jeg vil gjerne indrømme, at practiske Hensyn og injuria temporum her kunne frembringe uovervindelige Vanskeligheder selv for dem, der paa det samvittighedsfuldeste udøve det katechetiske Embede. Men jeg har ikke kunnet undlade at tænke paa de første Taler, da saa mangen Katechumen kun er bleven opfostret ved et Markus eller Matthæusevangelium, eller dog ved den deri indeholdte *παράδοσις*, tilvisse langt bedre end ved mange Forklaringer. Paa Mandag altsaa, vil

Gud, begynder jeg den første Time. Men allerede i næste Uge forventer jeg Deres Brev med, hvad De herom maatte have at meddele mig. Den anden Time bliver paa Torsdag. Mandag og Torsdag ere foreløbigt ansatte.

Paa Søndag prædiker jeg, vil Gud, om Sædemanden⁴. Deres Disposition kan jeg dennegang ikke benytte, og den er tilvisse saa omfattende, at hele 1ste Deel maatte optage den, og først i 2den kunde der blive Tale om Prædiken[en]s *Hvorledes*. Jeg gaaer ud fra en Betragtning over, at hele Verden er fuld af Sædemænd, der saae Ord i Mskenes Hjerter, men at det derfor kommer an paa en grundig Forskjel, og at det, naar der spørges om det evige Livs Høst, alene hedder: Sæden er Guds Ordet. »Vi prædike den korsfæstede Xum«⁵. — De venligste Hilsener til Deres gode Kone, der forhaabentligt er i stadigt fremskridende Velbefindende tilligemed den Lille

Deres
H. Martensen.

30.

Khvn d. 4de Febr. 53.

Kjære Gude!

Jeg har med største Glæde læst Deres Brev og er saa opfyldt deraf, at jeg strax gaaer til at besvare det. Jeg har nu havt Eggert i to Timer og finder ham, som De beskriver ham. Han er et elskeligt Gemyt, maaskee med nogen Tendents til Kjælenskab og Adspredelse, og maa vistnok fornemmeligt tages fra Gemytssiden. De ønsker indstændigt, at jeg skal lade ham lære Alt *correct*. Dette vil være saare vanskeligt, kjære Ven. Jeg kan jo sagtens gjøre det, men jeg kjender mig selv i denne Retning og har den Følelse, at jeg alt for let kunde forknytte denne Dreng. Paulli har givet mig flere Advarsler i denne Retning, at ikke disse Timer skulle blive ham en Tvang istedetfor Lyst og Glæde. For nu at begynde med det Nærmeste, saa agter jeg altsaa at fastholde den Plan, der har Deres Bifald. Men her er nu Spørgsmaalet: skal jeg af Balle lade ham lære Mere end Skriftstederne *correct*, ogsaa Balles Definitioner, der dog tilvisse ere forfærdeligt tørre og aandløse? Vistnok bruger Mynster paa sine Visitatser at kræve

Alt dette ordret og erklærer Børnene for slet underviiste, naar de ikke kunne det. Paulli finder, at dette er Barbari, og det er et Stridspunct mellem ham og Mynster. Skal jeg nu gaae ind paa dette Barbari, thi Balle er haard at døie? Er det ikke Nok, at Eggert har læst dette igjennem, og at jeg da hertil knytter mine Explicationer, og at det absolut Faste og Ubevægelige bliver deels de enkelte Skriftsteder, deels Katechismepuncterne navnligt Symbolum og Budene? Dog troer jeg, at Balle maaskee længere frem vil kunne bruges, men Indledningen er dog slet. Dog vil jeg heri rette mig efter *Dem*, naar jeg faaer bestemtere Beskeed. Dog springer jeg under alle Omstændigheder noget over.

Jeg maa jo paa dette Gebeet føle mig frem. Jeg vil for Anskueligheds Skyld give Dem et contentum af min sidste Katechisation. Efterat have ladet ham fremsige Symbolum — thi at dette maatte finde Sted hvergang, forudsatte jeg — tog jeg det første Ord: *Jeg troer* — idet jeg fremhævede, at alt det andet ikke kunde nytte, naar et Mske ikke kunde sige dette, som det bør siges. Hvad er det da at troe? Jeg gav ham efter nogle Forsøg for at lede ham bort fra alle de synlige og verdslige Ting Hebr. 11,1: Overbeviisning om det, som ikke sees — *videre*, at Gud *er* og er Gjengjældelse for dem, som søge ham. Dette oplyst ved Exempler. Guds Forsyn, skjøndt vi saa ofte ikke kunne see det — Retfærdig Gud — Barmhjertig, kjærlig — skjøndt det, som skeer i Verden, saa ofte viser os det modsatte. Jeg fornemmer dog, veed det dog, ja seer det dog i min Tro, med Troens Øie, føler det i min *Samvittighed*. Er det Nok at troe, at Alt dette *er* saaledes? Nei, jeg maa ikke blot troe, at Gud, Forsyn o. s. v. *er*, men at Gud er *min* Gud, bekymrer sig om mig. Hvorledes skal det da vise sig, at et Mske troer for Alvor? Herpaa svarede han, at man gjør Guds Villie. Godt, altsaa ved Lydighed. Men videre? *Bøn*. Hvilken Bøn bør en Christen bede dagligen? Fadervor. Hvad bliver Følgen, naar vi forsømme at bede? Fremdeles skal Troen vise sig i *Tak*. Fremdeles? *I Selvprøvelse*. Hvad er det at prøve sig selv? Hvorledes staaer jeg til Gud, beder jeg ordentligt, takker jeg? Hvorledes staaer jeg til min Gjærning? Passer jeg den ordentligt, gjør jeg den med Lyst og Glæde, eller er jeg skjødesløs?

Erkjender jeg mine Feil? Enhver har Noget, han skal bekæmpe. Jeg veed ikke, hvad De har, kjære Eggert, men *Noget* er der. Ja! Hvorledes staaer jeg til Menneskene, til mine Nærmeste, er jeg kjærlig eller ukjærlig, heftig, trættekjær o. s. v. Viser nu Troen sig kun i den indvortes Gudstjeneste, et Mske holder for sig selv? *Mskelig* Gudstjeneste. Er det Alvor med et Msks Tro, der kun en enkelt, sjælden Gang kommer i Guds Huus?

Derefter sagde jeg, at han skulde opslaae Bibelen. Hebr. 11, hvilket han fandt, og hvilket jeg lod ham læse op for mig. Det er Forbilleder for Troen under det G. T. Kunde vi da ogsaa opregne saadanne i det christelige Samfund? Han nævnedes Apostlene, de hellige Martyrer, ligeledes kjendte han Ansgar og Luther. Jeg sagde, at han skulde indprænte sig V. 1 og 6. Iøvrigt dvælede jeg kun ved Abraham, der ikke vidste, hvorhen han kom, og lod ham gjøre Anvendelse deraf paa os. Ligeledes ved Kirken, der holdt fast ved den Usynlige, som om hun saae ham. Men jeg lod ham dog læse det Hele op, thi et ubestemt Indtryk skader ikke, naar det knytter sig til et Bestemt.

Dermed var denne Katechisation tilende. 5 Quarteer. Længere troer jeg ikke, at han bør holdes for ikke at overvældes. Han havde læst det første Afsnit i Balle, hvilket jeg sagde, han atter kunde tage til næste Gang. Da agter jeg at tale om *Aabenbaring*, først om den almindelige i Naturen, det som skeer i Verden, i Samvittigheden. Den naturlige Aabenbarings Utilstrækkelighed; den er fordunklet ved Synden, kan ikke besvare det vigtigste Spørgsmaal. Overgang til *Guds Ord*, hellig Historie, hellig Skrift. — Naturligviis vil jeg begynde med at recapitulere med ham Indholdet af den forrige Time. Men vistnok bliver Tiden da meget knap, og jeg indseer nok, at der til Læsningen af et Evangelium neppe vil blive Tid. Jeg skulde ellers gjerne gaae ind paa Deres Forslag om Matthæus efter dens [!] vigtigste Dele. Men skal dette udføres, da troer jeg, at det kun er muligt ved at lægge Lærebogen hen i nogle Timer for ganske at hengive sig deels til at gennemgaae Evangeliet med ham, deels til at examinere i det Gjennemgaaede. For det Første vil der, som De selv synes at antyde, ikke

kunne være Tale om Andet, end om Lærebogen og Gjennemlæsningen af enkelte herhenhørende Stykker.

Men for *Tiden* — thi her seer jeg jo nok, at vor Erkjendelse i særegen Forstand bør være *ἐκ μέρους*, for Tiden er det Hovedsagen for mig at vide, hvad jeg endnu ikke har Erfaring nok til selv at besvare paa tilstrækkelig Maade, a) om *De ønsker, at han lærer Balles Paragrapher correct udenad*, b) og lærer *correct udenad andre Skriftsteder end de, der forekomme i Balle*, og enkelte, som *leilighedsviis* blive nævnte. Paulli har bedet mig, dersom jeg foretog Bibellæsning med ham, for Guds Skyld *ikke* at sætte ham Noget for, men at lade hefte, hvad der kunde hefte sig og stole paa Totalindtrykket og de enkelte store Fundamenter af Katechismen. Men jeg erkjender tilfulde med Dem, hvad Paulli jo heller ingenlunde nægter, at det Opbyggelige ikke kan fremkomme uden formedelst en doctrinair Grundvold, hvorpaa der kan bygges. Spørgsmaalet er kun om *Omfanget* af denne sidste. Herom ønsker jeg paany at høre Deres *specielle* Erklæringer og skal naturligviis rette mig derefter. Kun beder jeg erindret, at jeg, naar jeg for meget bliver Examinator, saare let kan blive *rigorøs*, medens jeg nu svæver i al Gemytlighed og fornemmeligt lægger an ikke saa Meget paa, hvad han bringer mig i Huset, naar han kommer, som paa det, han muligviis tager med fra Huset, naar han gaaer.

Hvad derimod angaaer Deres Ønske om, at jeg skulde indstreges Steder i det omtalte Pragtexemplar, da tilstaaer jeg, at jeg jo helst vilde fritages derfor, da en saadan Stregen i Andres Bøger ikke stemmer med min Individualitet, og dog ingenlunde heller hører til. Katechesen som saadan. Jeg kunde jo f. Ex. komme til at maculere dette Pragtexemplar¹. Dog er det Dem *uendeligt* Meget om at gjøre, skal jeg ogsaa gjøre dette. Dog lover jeg Dem ikke, at det skeer nøiagtigt og fuldstændigt, og tør ikke indestaae for, at jeg maaskee i mangel Time ikke er disponeret til at foretage dette Arbeide, der er saa reent individuelt. Det forekommer mig ogsaa, at det i og for sig vilde være det Smukkeste, at *De* beholdt denne Bibel. som De vil forære ham, i Deres Værge, og at *De* alene som den, der udfører selve Handlingen og er hans rette Sjælesør-

ger, ogsaa sætter ham Mærker, at han derved kan mindes *Deres Memento*. — Iøvrigt har jeg ikke anseet det fornødent at lade ham medbringe nogen Bibel. Det N. T. er ikke tilstrækkeligt, da man jo ogsaa stundom læser i det G., og det er da en stor Besvær, at han skal føre Bibelen den lange Vei. Dog var det maaskee godt at lade ham idetmindste medtage et N. T., da det maaskee dog bliver nødvendigt deri at lade ham indstregede Adskilligt. *Det er mig ikke klart af Deres Brev, hvorledes det har sig med hans eget Exemplar, hvori han selv streger.*

Deres Frygt, kjære Ven, at muligviis min Andeel i denne Sag formedelst den verdslige *Indbildning* kunde i en vis Maade skade *Deres* — skjøndt det i Sagen ingenlunde forholder sig saaledes, da jeg oprigtigt holder mig overbeviist om, at *Deres* er og bliver ikke blot i udvortes, men ogsaa i indvortes Henseende det Vigtigste og Bedste — denne Frygt troer jeg dog vil blive uden Betydning. Deels har Grevens en overordentlig Agtelse og Hengivenhed for Dem — Knuth sagde forleden til Paulli, i Anledning af denne Sag, at han aldrig havde tænkt, at han skulde blive saa lykkelig at have en saa udmærket Mand i sin Nærhed som *Dem*, — deels kan De være forvisset om, at jeg selv har opfattet dette Synspunct, og fra først af stillet min Andeel som et blot Præparatorium for *Deres* Virksomhed. Navnlig har jeg fra først af sagt, at skjøndt jeg havde lagt en foreløbig Plan, maatte jeg først indhente *Deres* Betænkning, ligesom jeg stadigt maatte conferere med Dem om det Hele. Hvad Eggert selv angaaer, har jeg deels antydet i den første Time, at vi nu maatte see at gaae saaledes frem, at *De* kunde blive tilfreds dermed, ligesom jeg ogsaa efterhaanden skal give ham de rette Antydninger.

Endnu bemærker jeg, at jeg ikke har tænkt paa at lade ham lære *Psalmer*, just fordi jeg troede, at dette hørte til det, der burde overlades til *Dem* og *Deres* Underviisning, der maa umiddelbart føres over i Gudstjenesten. Men dersom De ønsker det, da skal det ogsaa skee. Dette vil ogsaa lettere kunne skee end at lade ham lære Skriftpartier. Men efter hvilken *Psalmebog*? Og *hvilke* *Psalmer* ønsker De helst? Mener De, at evangelisk-chr. og Tillægget² her ere det Tilstrækkelige til Udvalget? Der er dog mange andre særdeles skjønne.

Dette maa nu være Nok for dennesinde. Jeg venter med Længsel Deres Svar, thi jeg kan med Sandhed sige, at Sagen ligger mig paa Hjerte, og meget gjerne vilde jeg udføre min Johannes-Function paa den rette Maade.

Monrads Visitationer³ paa denne Aarstid er jo Noget af det Crasseste, man kan forestille sig. Jeg vidste det iøvrigt. Han har her i Staden besmykket det med, at det kunde være saare gavnligt at overraske Præsterne, der om Vinteren troede sig sikke. Folk, til hvilke han her har meddeelt denne Idé, have studset, da Bispevisitationer om Vinteren med Rette er noget Uhørt. Jeg tilraader Dem iøvrigt at beholde Johannestexten: Simon Jonæ Søn! Det Opbyggelige springer frem af sig selv, og det Didaktiske udvikler sig med Lethed. Jeg har prædiket derover og disponerede saaledes: 1) Elsker du mig? Mit Ord — mig selv, mit Liv — mit Kors, min Opstandelse o. s. v. 2) Elsker du min Menighed? Dette er Prøvestenen paa vor Kjærlighed til Herren og især for Lærernes Kjærlighed til ham. Her kan der godt opereres med Vogt mine Faar og mine *Børn*. Faarene de Ældre — Børnene de *Unge* — altsaa *Skolen*, der skal forbindes med Kirken. — Har De lagt Mærke til Tiltalen: Simon *Jonæ* Søn, han siger ikke Petrus, men nævner ham kun med sit naturlige Mske Navn. Der er en stille Bebreidelse deri: Enhver Christen har to Navne: Petrus og Simon Jonæ Søn.

Jeg raader Dem paa det Bestemtteste til at fastholde denne Text. Selv om man ikke skulde være saa heldig med Udarbejdelsen, som man ønskede, slaaer den ikke feil. Der er det i denne Text, der med indtrængende Kraft prædiker sig selv.

Jeg har i denne Tid beskæftiget mig en Deel med Hamann⁴ og Jacobi⁵. Min Kone forærede mig til Juul Hamanns Skrifter, og selv har jeg kjøbt Jacobis samtlige Værker, som Reitzel tilbød mig for bedre Kjøb end sædvanligt. Det er to Troens Mænd. Den ene en dyb Christen, den anden (Jacobi) en oprigtig Portens Proselyt. Men man læser dem begge med dyb Tilfredsstillelse. Hvad end andre Tænkere som Kant og Hegel have forud, da er dog saa meget deri, som er et *καταργούμενον*, medens Troens Tænkere baade i Henseende til Problem og Løsning have et under Tiderne uomskifteligt *μένον*. Jacobis Kamp for den levende Gud mod Atheismen

er, som den var skrevet igaar. Ja den passer langt bedre til Nutidens Atheisme end til Datidens. I høi Grad har det interesseret mig at læse hans Commentar over Lichtenbergs berømte Spaadom om Pantheismen: »Verden vil endnu blive saa fiin, at det vil blive ligesaa latterligt at troe paa Gud, som nutildags at troe paa Spøgelser. Ja, man vil komme saa vidt, at man *kun* vil troe paa Spøgelser⁶«. Vi have dog oplevet og opleve dagligt Meget af denne Spaadom.

Har De seet det sidste Hefte af Baggensens Biographie?⁷ Uagtet al hans Charakterløshed og — man maa desværre sige det — Usandhed var han dog et sjeldent begavet Menneske, med en Fiinhed i Dannelsen, som maaskee ingen dansk eller dog meget Faa have besiddet.

Hils Deres gode Kone og lad mig snart høre fra Dem.

Deres

H. Martensen.

Ved nærmere Overveielse beder jeg atter paa det Indstændigste at fritage mig for hiint Pragtexemplar af Bibelen. Denne Slags Ting ere saa reent individuelle, at det ene Mske her umuligt kan gaae ind i det andet.

Tilgiv mig nu dette.

Deres M.

31.

Kbhvn. d. 21de Febr. 1853.

Min kjære Gude!

I dette Øieblik er Eggert gaaet fra mig, og vi have talet om Lov og Evangelium, det sidste Moment i Balles 1ste Afsnit, hvilket vi nu see Ende paa. Jeg kan sige, at jeg efter Omstændighederne er vel tilfreds. Maatte *De*, min kjære Ven, nu ogsaa blive det med vor Gjærning. Jeg driver ham stærkt i Skriftsteder. I Begyndelsen erklærede han mig, at det var ham umuligt at lære de foresatte Skriftsteder, hvilke han producerede paa en aldeles utilfredsstillende Maade. Jeg erklærede ham da, at dette var absolut nødvendigt, og at jeg nu skulde vise ham, hvorledes man lærte Skriftsteder perfect, hvorefter jeg lod ham stykkeviis foresige mig et Par Skrift-

steder en 6—7 Gange en suite, hvoraf Resultatet var, at han kunde dem ypperligt. Ligeledes lader jeg ham successivt afskrive nogle saakaldte Erindringsord, jeg gav ham, indeholdende Hovedmomenterne af det Gjennemgaaede f. Ex. »Guds Aabenbaring«, »Guds Vidnesbyrd i Naturen, i Mskehistorien, i Samvittigheden« (*ingen* Explication), »Hedenskabet« med *hosføiede Skriftsteder* (Rom. 1, 18 ff. Rom. 2, 14. 15), hvilke han efter først at have lært dem maa *udfylde* mig skriftligt til yderligere Befæstelse. For Øieblikket kan han en lille Cycclus af Skriftsteder perfect. Maatte der nu kun være Hold deri! Under alle Omstændigheder vil De, kjære Ven, kunne af hans Erindringsbog see, hvilke Skriftsteder jeg har ladet ham lære, og hvilke Partier jeg har gennemlæst med ham. Jeg læste i Aften med ham hele det 15de Cap. af Lucas for at give ham Begreb om, hvad Evangelium vil sige i Modsætning til Loven. Han er et elskeligt og modtageligt Gemyt. Men vistnok trænger han til Fasthed. Af Bibelhistorien har han flere gode Momenter. Poulsen¹ har været ham en god Lærer.

Jeg har yderligere beskæftiget mig med Balle. Men, kjære Ven, jeg kan ikke dermed. Spørgsmaalet, som jeg dog beder Dem paany at tage under Overveielse, er dette, om Balle skal være et Fundament og dermed et *μείνον*, eller kun et *Vehikel* for Underviisningen. I Almueskolerne troer jeg jo, at *dira necessitas* kræver, at den bliver det Første. Men kan man læse privat, troer jeg, at den *bør* være det sidste. Jeg har ved fortsat Overveielse det imod Balle, at *den* Supranaturalisme, som Balle lærer — hans Bog er kun en Popularisering af det 17de Aarh. abstracte Dogmatik, ikke noget oprindeligt Product — særligt indbyder til Rationalisme, fordi den heelt igjennem eensidigt forfølger vor Kirkes formale Princip. Bibelen kommer strax som en himmelfalden Bog, uden Sammenhæng med Guds Huusholdning i Mskehistorien, uden Tilknytning til den msklige Sjæl. Alle Dogmer f. Ex. Treenighedsdogmet som et Residuum af den dogmatiske Scholastik. Som *Vehikel* kan man meget vel bruge det, men at gjøre det til et *μείνον* anseer jeg for betænkeligt, og jeg holder for, at megen Rationalisme er afstedkommet ved dette *μείνον*, der for saa Mange er det Eneste, hvori de bære Christendommen. Dette

theologiske Skolestøv holder ikke Stand imod Tidsaandens Raisonnement, ja indbyder til et rationalistisk Raisonnement, som jo den hele Rationalisme netop har dannet sig som Contrapart til den Orthodoxie, til hvilken Balle havde sluttet sig. Dette er [et] historisk Factum. De vil maaskee svare mig, at Tidsaandens Modsigelser komme alligevel, og at intet *Bogstav* holder Stand, men dog maa miscreditere. Men jeg holder for, at Hovedpillerne i Luthers Catechismus — Tusinder have ikke havt andet *μένον* — og en god *velvalgt Cyclus* af Skriftsteder — Balles Skriftsteder ere slet valgte — vistnok ogsaa ere udsatte for Tidsaandens Angreb, men have ganske anderledes *Livsaande i Næsen* end Balles Paragrapher, der ere aldeles *στοίχοι*. Men hvad der skal overleveres som et *μένον* til Katechumener, maa skjøndt et udvortes og udenadlært Bogstav, dog have hiin Livsaande i sig selv — ikke blot den, som Katecheten indblæser dem i Confirmationstiden —; uden hiin troer jeg, at det ikke gavner. Jeg beder Dem dog at tage dette, der under alle Omstændigheder lader sig opkaste som et katechetisk Spørgsmaal, under Overveielse.

De skriver mig, kjære Ven, i Deres sidste Brev om den Stillingske Pjece². Jeg har ikke villet læse den. Den skal være monstrøs, hvad *De* jo ogsaa finder. At skrive derom lønner sig tilvisse ikke Umagen.

Derimod har jeg læst, hvad jeg endnu maa kalde det Monstrøseste af al den Polemik, der er ført imod mig, *et Levnetsløb i Underverdenen*³. Forfatteren er anonym, men er i Virkeligheden R. Nielsen, saa vist som jeg skriver dette Brev, hvad De ogsaa selv vil erfare, dersom De læser dette Product. Det er mig, som der fremstilles som »Sjæl efter Døden«, naturligviis uden Navns Nævnelse, og bliver dømt som den, der i levende Liv aldeles Intet har gjort for Christi Sag, men kun tragtet efter egen Ære og villet fremstille mig som den »menneskeblevne Dogmatik«. Han selv optræder ogsaa, fremstillende sig for mig som en »Pjalt«, der foreholder mig, at jeg kun ved verdslige Vaaben og Cotterier har overvundet ham i litterair Kamp. Ogsaa Paulli, Mynster og andre forekomme deri (uden Navns Nævnelse). Paulli holder f. Ex. en Liigtale over mig, o. s. v. o. s. v.

Dette Menneske staaer altsaa nu paa Grændsen af Raseri. Jeg kan forsikre Dem, at hvor indigneret jeg end blev over dette Smædeskrift, der dreier sig om lutter Personalialia og Reminiscenser fra tidligere Tid, men ikke indeholder en eneste Tanke henhørende til Sagen, saa er min Indignation dog meget dæmpet ved den uhyggelige Følelse af at see den Frækhed og Formastelse, hvormed han nu nedbryder Grændserne for al menneskelig Dom og saa at sige griber vor Herre i Embedet. En Mangfoldighed af Bibelsprog blive profanerede og parodierede, idet han skildrer os Andre som lydende Malm, der, selv naar vi udtale den rene Lære, dog ere uden Alvor og Inderlighed, medens han fra sit Kdske Standpunct viser os, hvorledes et Mske skal dømme sig selv. Man mangler Categorier for at karakterisere dette Uvæsen. Stundom glimter hans bedre Natur frem, og man faaer den sørgelige Følelse, at han føler sig som en Ulykkelig. Dog jeg vil overlade til Dem selv at overbevise Dem om dette. Kun dette kan jeg sige, at jeg virkelig er bekymret for ham. Gid han havde en Ven, der kunde bringe nogen Fred i hans Sjæl!

Mynster har ikke villet læse dette Product. Paulli derimod har læst det, men naturligviis ligesom jeg sendt Bogen tilbage for ikke at understøtte dette Foretagende. Skulde De læse den, beder jeg Dem at iagttage samme Taktik som vi. Det vil jo ikke kunne forhindre, at den idetmindste faaer nogle Læsere. Men 1) man bør ikke selv bidrage til at skaffe den Læsere ved at *omtale* den. Det er et rædsomt Skandale, og jeg tør sige med Oprigtighed, at det *allermest* vil være til Gavn *for ham selv*, dersom denne Bog kan gaae uændset hen. Spørgsmaalet er kun, hvad *Bladene* ville gjøre. 2) Skulde den nu alligevel vække nogen betydeligere Opmærksomhed — personale Angreb have altid noget Tiltrækkende for Publicum — da bør man ikke ved sin *Commentar* forhjælpe nogen til nærmere Forstaaelse af dette, for den, som forstaaer det, i saa mange Henseender *lagnagtige* Product, thi nu er han i en reen *πλάνη* med Hensyn paa sig selv og sine tidligere Forhold. Han har naturligviis her som allevegne baaret sig klodset ad og kan ikke skrive en populair Satire. For det store Publicum vil kun det *Allergroveste* til Nød være forstaaeligt. Men kun en

lille Kreds — til hvilken ogsaa *De* hører — har Nøglen til Forstaaelsen af den uendelige Masse af Allusioner, hvoraf dette Product vrimler.

Det er gyseligt, hvad man dog maa opleve. Men jeg vender tilbage til den Tanke: Gid der dog var et Mske, der kunde tale ham tilrette! Thi han kan sandelig ikke gaae paa egen Haand. Han er kommen ud paa den Kdske Glatiis, hvor han maa glide og falde — naar han kun ikke falder *i!* — afskaaren fra al menneskelig Assistance. *Kd*⁴ er naturligviis ikke den Mand, der kan eller vil tage sig af ham og lede ham. Hvad skal dog Enden blive paa dette?

Lev nu vel, kjære Ven! Guds Velsignelse til den forestaaende Visitats! Bevar mig Deres trofaste Venskab. Hvor paaskjønner man dog i disse Forvirringens Tider at have sande Venner, paa hvis Kjærlighed man kan stole, og som ville have Taalmodighed med os!

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

32.

Kbhvn 5te Marts 53.

Min kjære trofaste Ven! Med sand Glæde har jeg læst Deres sidste Brev og har navnligt med dyb Interesse læst Deres Bemærkninger over det Nielsenske Smædeskrift¹. Hvad nu først angaaer det Exoteriske af Sagen, da har dette Product, saavidt jeg har kunnet mærke, endnu ikke fundet synderligt af Læsere (kun en lille Kreds, som staaer Sagen nærmere, har læst det), heller ikke har det, saavidt jeg veed, fundet Andet end Antipathie og stor Misbilligelse. Dog kan der jo være det, som ikke er kommet til min Kundskab.

Paulli har havt en Samtale med *Kgd*, som i høi Grad lastede Productet. Han fandt det skrækkeligt, at et Mske kunde være saa »ømskindet«, at hiin Polemik endnu smertede ham 3 Aar efter², at det desuden var slet gjort, upopulairt og uden sand Vittighed o. s. v. Han fandt det »Uhyggeligt« og forsikkrede, at han fra først af aldeles ikke havde opmuntret til denne Strid. Han for sin Deel vilde aldrig stride om disse Materier, vilde kun udtale sit Eget og da overlade Enhver at

bruge deraf, hvad han vilde o. s. v. Paulli holder sig overbeviist om, at Alt dette var oprigtigt. Det er jo muligt, og man bør jo især i denne Sag, saavidt muligt, troe det Bedste. Men vist er det dog, at Kgd i denne hele Sag har indtaget en forfængelig, tvetydig og forblømt Holdning. Han fortalte desuden Paulli, at Nielsen i sine Samtaler ideligt klagede over, at hans Bestræbelser aldeles ingen Anerkjendelse kunde finde, og at jeg i saa høi Grad havde forurettet ham o. s. v.

Hvad De siger om det »Antichristeliges« Categori, har vakt min Opmærksomhed og indeholder under alle Omstændigheder et nyttigt Memento for Betragtningen. Jeg troer, at det ikke kan nægtes, at der idetmindste ere antichristelige Spirer, ja man kan maaskee sige et antichristeligt Fermentum i denne Retning. Noget Saadant finder jeg fornemmeligt i den oprørende Maade, hvorpaa N. profanerer Skriftsteder ved at indflette dem i sin Persiflage, medens han dog selv vil høre til Guds Ords rette Ihænderhavere. Paa mig har dette gjort det samme Indtryk som det at stjæle Ild fra Herrens Alter for at bruge det til en Theatereffect eller anden profan Illumination. Men denne Syncretisme, denne urene Sammenblanding af det Hellige med et blot verdsligt og kjødeligt *Satyrspil* — det være nu genialt eller ugenialt, hvorpaa der her aldeles ikke ligger nogen Vægt — har jo fra først af været tilstede i denne Retning. Idéeassociationen henledes til hiine profane Agaper, hvor man sammenblandede det Sacramentale med reent verdslige Sviregilder og gjækkelig Snak³. En saadan *aandelig* crapula er paa mange Steder kjendelig i disse Præstationer, og navnligt er jo hele det Nielsenske Product en saadan Sammenblanding og Tagen forfængeligt af det Hellige. I denne Maneer skjuler sig tilvisse en antinomistisk Tænkemaade, en Tugtløshed, ja en aandelig Utugt, som man vistnok ikke *tilstrækkeligt* har havt Øie for. Kgds sidste Productioner synes jo iøvrigt at have en alvorligere Charakter. Et andet Punct, som jeg ogsaa vilde henregne under den Categorie, er den *haanlige* Maade, hvormed Nielsen omtaler den *rene Lære* og *Vidnesbyrdet* og persiflerer det apostoliske Sted: Giv Agt paa dig selv og Læren⁴ (hvilket jeg for min Deel naturligviis ikke skal ophøre med at gjentage). Thi hvad er dog

Bestræbelsen for den rene Lære andet end Omsorgen for at have den sande Christus, efterdi saa mange falske Christusser ere komne i Verden? Men Antichristen har tilvisse Intet imod en christelig Fromhed og alskens selvvalgt Askese, naar man kun vil erklære, at den rene Lære og Kirkens Naademidler ere blotte og bare *Adiaphora*, og at det er *Borneerthed* at lægge Vægt derpaa.

Under alle Omstændigheder er der i denne Retning et *hæretisk* Fermentum, nemlig det Pelagianske, hvilket De saa træffende fremhæver. Thi [det] er aldeles uimodsigeligt, at vor Kirkes Grundlærdom om Retfærdiggjørelsen af Troen alene og Guds frie Naade kun har en aldeles forbigaaende og forsvindende Betydning i denne Retning. Heri sporer man en heel Skare af Misviisninger, og det skal nok vise sig, hvad der kommer udaf at omgaaes cavalièremet med de lutherske Grundvolde. Her er desuden ikke Tale om en simpel Pelagianisme; her er jo en raffineret Spiritualisme og Inderlighed, der, hvor den consequent forfølges, maa slaae ud til en frygtelig Antinomisme som den frie Aands Brødres i Middelalderen og flere af den gamle Kirkes gnostiske Antinomier.

Man maa jo haabe, at der for disse Folk navnligt for Kgd er et *κατέχον*, der holder dette tilbage. Men under alle Omstændigheder troer jeg, at De har gjort et sandt Blik ind i denne Retning. Thi at disse *Farer* ere tilstede, og at der ere *Spirer*, der kun behøve nogen Pleie og consequent Uddannelse for at føre dertil, anseer jeg for unægteligt. Men endnu kan man ikke tale derom. Det forstaaes ikke. Man maa have det som et *Memento* for sin Iagttagelse af den videre Evolution. Muligt, som sagt, at Kgd dog kommer mere ind paa det i Sandhed Ethiske. Thi at der er noget meget Uethisk i hans hele hidtilværende Virksomhed, uagtet han synes at have Privilegium paa at være Ethiker, en *antinomistisk* Suurdei, der snart sætter Christendom sammen med en hedensk Usandhed, snart *experimenterer* med Christendoms Fordringer til Mskene, snart betragter Kirke og Menighed som *adiaphora*, snart siger, at Tiden er kommen til at sætte Jacobs Brev med Gjærningerne paa Thronen, er desværre unægteligt. Men det maa komme til yderligere Aabenbaringer saavel af dette

som af saa Meget Andet i Tiden. Men det skal vel vise sig, at just i disse Tider, hvor det ikke vil fattes paa forfalsket Christendom, vil Luthers ærlige Vei bevise sig som den eneste sande, der fører til Christus og *bevarer* Sammenhængen med ham. Just nu gjælder det at give Agt paa *Læren*, thi ellers vil der ikke blive Ende paa Forvirringen.

Dette om Retningen i Almindelighed, der jo har størst Interesse. Hvad nu Nielsen isærdeleshed angaaer, da tilstaaer jeg, at jeg vedbliver at ønske, at der dog kunde indvirkes paa ham til det Bedre. At han er en Slubbert, er jo rigtignok vist. Men han er paa et yderst farligt Punct, og for ham er det aabenbart, at noget Dæmonisk er ganske nær i Farvandet, og mig synes, at der i hans Bog allerede ere dæmoniske Funcker. Lic. Rothe^s har forsøgt en Samtale med ham, men formaaede ikke at bringe ham til nogen Erkjendelse. Han erklærede, at det ene og alene havde været ham om *Sagen* (!) at gjøre med dette Skrift for saaledes at bevirke et Omslag hos mig, da min hele Retning var gaaet op i beregnende Verdslighed o. s. v. Det var givet ham at faae *Øie* paa, hvad jeg ikke havde *Øie* for, og saasntart jeg vilde gaae ind derpaa, vilde han gjerne erkjende, at jeg atter burde gaae *foran* ham og s. v. i forfængelig Retning. Iøvrigt skulde man betragte hele Bogen efter det sidste Parti, hvor han havde skildret vore Idealer og lagt sin Anerkjendelse for Dagen!! De seer, at der ikke er meget Udkomme. Men hvad skal Enden blive? Desværre mangler han jo Ydmyghed, skjøndt han vil lære os Alle, hvad Ydmyghed er. Thi at han kalder sig selv en Pjalt — hvorpaa han ligeledes beraabte sig i Samtalen med Rothe som et Beviis paa, at han dømte sig selv — er kun en væmmelig Cynisme. Der er i det Hele taget noget *Cynisk*, der gaaer igjennem hele dette monstrøse Product. Cynisme i Forbindelse med en fanatisk gruopvækkende Antinomisme er Grundpræget (eller rettere det Sidste i Forbindelse med det Første).

Hvad nu os selv angaaer, da er det jo vist, at vi Alle behøve flere og dybere Gjennembrud for at nærme os Maalet. Kun lade disse sig ikke foreskrive af fanatiske Mennesker, der ikke have Begreb om indvortes Væxt. Gud give os alle sin Naade baade til Væxten og Kampen! Det er tilvisse sandt, at vi

trænge til at have vor Christendom langt mere existentielt, og at vi i vor Prædiken langt bedre skulde bruge det *tveeggede Sværd*, udøve den *critiske* Virkning paa Menneskenes Hjerter; bevæge os i større Ubundenhed af det Formelle. Men — De veed, hvad jeg vil sige. Vi kunne og skulle dog Intet forcere. Der gives dog ogsaa en langsom, men stadig og sikker Gang, ved hvilken man omsider naaer Maalet. Men ikke siger jeg dette for at besmykke nogen af vore Forsømmelser. Det er tilvisse det Ethiske, hvorpaa det for os nu mere og mere kommer an. Men just det Ethiske kræver det pædagogiske og Formsiden, og kun paa sit Høieste bevæger det sig i reen og herlig Ubundenhed. Hvad er dog *Charakteer* andet end den ethiske Form? Men vistnok indrømmer jeg atter, at den formelle Stringens atter kan have sit Hemmende for de frie Strømninger. Dog jeg behøver jo Intet at udvikle — De veed det Hele. Der er intet Andet at gjøre end at *holde ved* i Tide og Utide.

Søndag 6te.

Jeg kommer nu fra Kirke, hvor jeg hørte en meget opbyggelig Prædiken af Paulli om Peders Fornægtelse. Han talte om Bekjendelsen, og Lidelse for Christi Skyld. — Han har bedet mig at hilse Dem paa det venligste. Han mindedes, at De i hine første Aar havde gjort ham opmærksom paa, at jeg havde for megen Tillid til N. Men han havde dengang troet det Bedste. Det er idag Paullis Fødselsdag, og vi skulle tilbringe Middagen og Aftenen i en lille gemytlig Kreds i Bispegaarden hos vor kjære Biskop. Han vedbliver at vedligeholde en mageløs Kraft. Han holdt i Søndags en sjelden Prædiken om den onde Aand, der vender tilbage med 7 andre, saa det Sidste bliver værre end det første med dette Mske. Han taledede med sand philosophisk Dybde om den Skinomvendelse, der ikke sjeldent viser sig hos Mskr, der mene, at de fra en Saulus pludseligt ere blevne Paulus, medens dog det Sidste er bleven værre end det Første⁶.

Hvad De skriver om Monrad, er jo aldeles karakteristisk for *ham*. Han lever i en Tilstand, der for en Biskop maa betegnes som Skidenhed. Ingen christelig Præst kan jo holde

en gennemgribende Prædiken, uden at han maa føle sig fjendtligt berørt deraf. Dersom en Prædiken i Eet og Alt behagede *ham*, vilde det kun være et Beviis paa, at denne Prædiken var uden den sande *κρίσις* mellem Guds Aand og Verdensaanden, mellem Reent og Ureent. At reise paa Visitats med Sindet fyldt af Valgagitationer og Eiderpolitik, at stille sig og lade sig vælge og tage Vidnesbyrd af den raa Masse er for en *Biskop* en aabenbar *ἀκαθαρσία*, er at leve i en »*Aandens* Besmittelse«⁷.

Mandag Morgen.

Nu seer jeg, at »Fædrelandet« har en lang Artikel om Nielsens Skrift⁸. For Fædrelandet at være, for en Anonym, der svæver over Partierne, maa denne Anmeldelse dog kaldes *relativ tilfredsstillende*, efterdi den dog erklærer det Hele som forfeilet og tillige tilbageviser hans uforskammede Dom, der vil ransage Hjerter og Nyre. Jeg havde helst ønsket, at det Hele var gaaet hen i Taushed. Thi naar denne Skandale ordentlig skulde omtales — selv kun i en Bladartikel —, burde naturligviis ikke Fingrene lægges imellem, og som De saa rigtigt siger, i ligefrem Meddelelse vises, hvilken gemeen og jammerlig Karl han er. Navnligt burde der ogsaa vises, hvorledes han dog fra nu af har tabt al Ære som *Videnskabsmand* og *offentlig Lærer* ved Universitetet. Thi at gjøre et saadant Forsøg til Snigmord, efter at han i et videnskabeligt Spørgsmaal forgjæves har søgt at komme Modstanderne tillivs i *aaben Mark*, er dog den æreløseste Bankerott for en Professor & Medlem⁹ i *Philosophien*. Var saadant skeet paa et tydsk Universitet i de gode Tider, da der var Respect for Videnskaben, der var ikke en Student, der havde taget Hatten af for ham eller sat sin Fod i hans Auditorium. Jeg traf sammen med ham igaar Formiddags hos den gamle Dr. Rothe¹⁰, hvis Fødselsdag det ligeledes var, og hvem jeg efter gammel Skik vilde gratulere, forinden jeg gik til Mynster. Jeg tog naturligviis aldeles ingen Notits af ham. Selv Hedningerne vilde jo i bedre Tider have fundet det monstrøst og utaaleligt, dersom en Karl med N.'s Qualiteter vilde have fremstillet sig iblandt dem som En

af Underverdenens Dommere, og vilde have gereret sig som en Minos eller Radamanthus¹¹ iblandt dem!

Dog, jeg bør ikke henfalde til nogen hedensk Indignation, men at der ved Siden af den Bekymring, man maa føle for dette Mske, ogsaa er en christelig Indignation, man tør og bør have over denne Vederstyggelighed, mener jeg maa indrømmes.

Jeg agter med Guds Hjælp paa Søndag at prædike over Mariæ Bebudelse¹². Jeg vil søge at vise, hvorledes *vi* skulle modtage dette Evangelium. Først vil jeg vise, at vi skulle modtage det i *Ærefrygt* for de gudd. Hemmeligheder, der i saa høi Grad fattes i disse Tider; dernæst at vi skulle modtage det i og i Troen tilegne os den Forkyndelse, som dette Ev. indeholder til Enhver iblandt os, at nemlig X. skal fostres i vore Hjerter, men at dette forhindres ved den Mangel af *Ydmyghed*, der findes ikke blot hos Mængden, men ogsaa hos os selv. Jeg vil endelig ved Marias Liv vise, at hvad det kommer an paa, er at *tjene* Herren i Troen (see, jeg er Herrens Tjenerinde!)

Lev nu vel, min kjære trofaste Ven, og lad snart høre fra Dem.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

33.

Kbhvn 15de Marts 53.

Min kjære Gude! Tusind Tak for Deres Brev, hvilket jeg til min store Glæde forefandt paa mit Bord, da jeg i Søndags kom fra Kirke efterat have prædiket.

Hvad De skriver om Simon Magus, er fortræffeligt. Jeg troer, at De har Ret i Deres Opfattelse, og at det Hele vilde kunne bringes ind under dette Synspunct. Dog mener jeg, at man ikke uden i høieste Nødsfald bør skrive offentlig. I Ugeskriftet¹ kommer Intet, idetmindste ikke uden at Omstændighederne meget skulde forandre sig, og her har jeg Grund til at antage, at jeg da først underrettes om, at der skal skrives, hvorved jeg da vil have Leilighed til at bringe Dem paa Bane. Saavidt jeg erfarer, trænger hiint Product²

ikke igjennem og har ingen Sympathi vundet. Skulde der personligt indvirkes paa Nielsen, maatte det vistnok skee ved et Brev. Mundtlige Discussioner føre kun til Vrøvl. Dette seer jeg af Lic. Rothe, der igaar var hos mig og andengang har havt en Samtale med ham. Men som De allerede bemærkede, Rothe taler ikke fra Leveren med ham, og kjæler halvt for ham, hvorved jeg troer, at han kun bliver værre. Det var forfærdeligt, hvilket Væv af Sophismer han havde fremført. »Han nærede nu efter at have skrevet dette det venligste Sindelag imod mig (!!). Man misforstod det hele Skrift. Man maatte see paa Slutningen, hvor han havde skildret Idealet, medens den Første kun fremstillede Skyggesiden. Men disse to Momenter maatte ikke betragtes som faldende ud fra hinanden; de vare i hinanden, aldeles samtidige, hvilket han ogsaa havde tilkjendegivet ved at lade det Hele foregaae i et Qvarteer, hvorved han noksom havde tilkjendegivet, at han ikke meente, at jeg i Virkeligheden befandt mig i en saadan Tilstand som den skildrede«. Er dette dog ikke noget forfærdeligt løgnagtigt Tøi? Det ligner ham forresten saaledes at bortsophistisere sine egne Ord. Forresten havde han talet om Fortalen til min Dogmatik. Jeg havde burdet skrive »Jeg seer, at der i de og de Puncter er Differens imellem mig og Hr. Nielsen«, men ikke saaledes villet skyde ham tilside. Ligeledes havde han yttret, at han efterat have skrevet dette Skrift havde det bedste Haab om, at det Hele vilde faae en god Ende, og at han nu havde den deiligste Ro og Fred i Sindet og nærede de velvilligste Følelser for mig. — Alt dette havde han indbildt Rothe, der vistnok meente, at Nielsen befandt sig i en uhyre Illusion, men at han dog i Alt dette var bona fide, og meente, at jeg dog heraf maatte see, at det i Grunden ikke var saa slemt, som det saae ud. Jeg bekjender, at for mig seer det næsten mere usselt og pjaltet ud. Jeg erklærede Rothe atter, hvad jeg allerede tidligere havde erklæret, at jeg med Oprigtighed kan sige, at jeg veed mig uden nogetsomhelst hadefuldt Sindelag imod Nielsen, at jeg altid har anerkjendt Nielsens Evner og de mange i Sandhed gode Naturgaver i ham, men at jeg ikke kan *agte* ham, navnligt efter denne sidste Nederdrægtighed. Der kan ikke tænkes paa, at jeg nogensinde kunde knytte

noget personligt Forhold til ham; thi i Samtalens Løb havde N. slaaet paa, at dersom jeg vilde *tale* med ham om vort personlige Mellemværende (hvilket altsammen løber ud paa Fortalen) og erklære mig for ham (uden Tvivl som den, der havde sand Respect for ham), da vilde han betragte sig som den personligt Overvundne, ja vilde give en *offentlig* Erklæring derom, hvorved da det videnskabelige Spørgsmaal skulde reent udsondres og henstilles som aabent for en fremtidig Discussion. Er dette dog ikke reent ud sagt noget Satans Tøi? Og *Han* vil prædike Selverkjendelse og Foragt for *verdslige* Hensyn! Ad denne Vei kommer et Mske omsider saavidt, at han ikke mere veed, hvad han virkeligt mener, og hvad han ikke mener, ja ikke veed Forskjel mellem Sandhed og Løgn. Men hvad mig angaaer, saa er der sandelig ikke at tænke paa noget Concordat.

Jeg vil nu henstille til Dem, kjære Ven, om De vil tilskrive ham et Brev i ligefrem Meddelelse. I og for sig maa dette jo betragtes som en Kjærlighedsgjerning, og Noget af den gamle Velvillie for ham er der jo i os Alle, og vi føle jo, at han dog er for god til at gaae tilgrunde, hvilket jo rigtignok gjælder om Alle, der gaae tilgrunde. Discussion nytter ikke, men Sandhedstale i ligefrem Meddelelse er det Eneste, der her kan anvendes. Men høist ønskeligt er det, *dersom* De skriver, at han ikke paa nogen Maade i Deres Skrivelse skulde see nogen indirecte Meddelelse fra mig. Iøvrigt maa jeg jo henstille det Hele ganske til Deres egen Individualitet, kan og tør hverken tilraade eller fraraade paa nogen decideret Maade. *Her* er der iøvrigt neppe Nogen, der taler med ham *ordentligt*, thi Rothe, som sagt, taler ikke fra Leveren, og bliver derfor ideligt overrumplet af hans Sophismer. Han tager desuden Sagen alt for meget, som om der næsten var lige Ret og Uret paa begge Sider, hvilket netop ganske passer i Nielsens Kram, der istedetfor at skamme sig som en Slubbert vil betragtes som en Hædersmand, der kun vil soutenere sin Ret, som man ikke vil indrømme ham. Han trænger til at skammes ud for at bringes til en indre Erkjendelse. Men ingenlunde mener jeg, at man skal forvente nogen offentlig Retractation af ham, hvilket vilde være formeget forlangt. Jeg har desuden

en vis Gysen for hans offentlige Erklæringer. Og jeg tilføier endnu: *dersom* De skriver, da vogt Dem for at skrive Andet, end hvad De til Nød ogsaa vil lade læse paa Tryk, naturligviis i udrevne Stykker. Det er muligt, at han gaaer i sig selv, men det er ogsaa muligt, at han af dette Brev tager Anledning til en offentlig Erklæring, at »da Flere have misforstaaet dette Værk o. s. v., saa seer han sig foranlediget o. s. v.«. Dersom han ikke bringes til en ordentlig Selvbesindelse, saa forudseer jeg under alle Omstændigheder, at der om nogen Tid kommer en offentlig Erklæring, hvori han paany giver sig Luft, og omsætter en Deel i directe Meddelelse. Maaskee jeg tager feil, og gid jeg tog feil! Men en Eventualitet er det.

Nu har jeg atter fyldt et heelt Brev om denne kjedsommelige og i Grunden usle Sag. Men saadanne Accidenser kunne jo ikke undgaaes i denne Verden.

Iøvrigt leve vi vel. Kun min gamle Moder er i denne sidste Tid meget svag og i Aftagende. Det bliver mere og mere Aften for hende.

Med de bedste Hilsener til Deres gode Kone

Deres inderligt hengivne

H. Martensen.

Med Eggert gaaer det ret brav. Vi lære vort Pensum correct, dersom vi nu kun ogsaa beholde det Læste.

34.

Kbhvn 23de Marts 1853.

Min kjære Gude!

Herved maa jeg med dyb Veemod underrette Dem om, at min inderlig elskede Moder¹ hensov til det hiinsidige og, jeg haaber, til Herren, til det salige Liv imorges Kl. 5¹/₂. Af nogen egentlig Sygdom døde hun ikke, men af Alderdoms Afkræftelse. Skjændt hun den sidste Dag ikke var ved klar Bevidsthed, forundtes det dog mig og min Hustru i et lyst Moment at tage Afskeed med hende og at modtage hendes inderlige Velsignelse. Hvilken Moder jeg har havt i hende, ere der Faa, som kunne fatte. Ewig uforglemmelig er mig den Kjærlighed og Troskab, hvormed hun har ledsaget mig, og hvorledes hun

uden nogensinde at trættes har offret mig alle sine Kræfter, skjøndt hun *næst* Guds Hjælp og Naade, *Selv* har maattet hjælpe sig frem i Verden. Kun de af mine Venner, der have kjendt mine første Ungdomsaar, mine Studenteraar og første Gjennembrud kunne nogenledes gjøre sig en Idée om, hvad hun har været for mig, og hvorledes hun har levet med mig og for mig.

Hendes Ungdoms Dannelse i religiøs Henseende, navnlig hendes Confirmation, var rationalistisk, skjøndt ikke uden Paavirkninger af den christelige, skjøndt dengang ikke syndeligt kraftige eller dog ikke gennemgribende Retning, der reagerede mod Neologien og i Hertugdømmerne yttrede sig i Striden om den Adlerske Agende², hvilken hun levende erindrede. Men en uovervindelig Tro paa et faderligt Forsyn og dets Førelser i hendes eget Liv gaaer igjennem hendes hele Livsgang som en ledende Traad. Først efterhaanden — fornemmeligt ved nogle Prædikener af Mynster, hvilke hun hørte i Trinitatiskirke i en af hendes Livs trange Tider, der oftere vendte tilbage for hende, (Iøvrigt havde hun ogsaa i sin Tid stor Beundring for Grundtvig, hvem jeg flere Gange hørte *med* hende. »Den Mand bringer Sandheden tilbage«, sagde hun) hendroges hun mere til det Christelige, og mere og mere uddannedes da i efterfølgende Tid hendes Modtagelighed for Guds eenbaarne Søns Evangelium. (Om Schleiermacher, hvem jeg hørte med hende i Petri Kirke³, sagde hun: Mig synes, det var ingen rigtig Prædiken, men han er en *Lærer*. — Om Clausen⁴, for hvem hun iøvrigt nærrede personlig Velvillie, da han paa en saa smuk Maade var kommet hende imøde i mine Reise- og Stipendieanliggender, yttrede hun allerede tidligt: der er bestemt forset⁵ Noget i *Grunden* (af hans Lære)). Jeg haaber til Herren, at han i Naade har antaget hende, thi hun vidste Ingen Anden, til hvem hun kunde gaae, og hun hørte til de Sjæle, som ere af Sandhed, og der var ikke Svig i hendes Hjerte. Uforglemmeligt er det mig, at hun paa det sidste Sygeleie takkede Gud for hans Naades underfulde Førelser i hendes Liv, og da jeg flere Gange mindede hende om, at vi ganske maatte sætte vor Sag til Guds Naade og Christi Retfærdighed, svarede: Ja, dette er den rette Vei, der er ingen anden!

Hvad man kalder Dannelse og Genialitet, havde hun ikke. Men dog var hun i Ordets fulde Betydning en *Natur*. Hos hende kom det ikke an paa at have, men at være. O min elskede Moder, dersom der er noget Retskaffent i mig og min Gjerning, det skyldes dig, næst Gud! Jeg har Intet, som jeg ikke har annammet!

De kan ikke forestille Dem, hvilket Hul hendes Bortgang efterlader i min Tilværelse. Vistnok erkjender jeg, at hun i Grunden var færdig med dette Liv, og at jo ikke blot Legemets, men ogsaa Sjælens Kræfter og Friskhed mere og mere vare aftagne. Men i Mere end 40 Aar har jeg dagligt levet sammen med hende og siddet tilbords med hende. Sædvanen er saa mægtig. Jeg overvældes næsten af min Smerte. Det er ikke Erindringen om de sidste nærmeste Aar, der fremstiller sig for mig, men fra min Barndoms og min Ungdoms Dage opstiger det ene Livsbillede for mig efter det andet, hvori hun fremtræder for mig med en ganske vidunderlig Præsents, hvortil jeg kun faa Gange i mit Liv har kjendt noget Beslægtet. Jeg føler Betydningen af Billedet: Jeg er som et Barn, der skal vænnes fra!

Men det er *den stille Uge*, der minder mig om, at vi Børn i saa mange Henseender skulle vænnes fra; og at de Elskedes Bortgang skal være os gavnlige, at Opstandelsens og Kraftens Aand bedre kan komme i os. Saa give da Gud, at denne Aand maa komme i os Alle, thi de jordiske Støtter skulle jo dog tages fra os den ene efter den anden.

Paa Grund af Festen bliver hendes Begravelse først paa Tirsdag. Paulli⁶ vil sige nogle Ord ved hendes Baare (i Frue Kirke). Selv agter jeg ikke at tale, thi min Sorg er for f[risk?], og jeg frygter, at jeg ikke vil træffe det rette Maal og Grændse. I sine sunde Dage sagde hun oftere til mig: »Du vil ikke kunne tale over mig, naar [jeg] er død, thi du vil være alt for bedrøvet. Men det kan ogsaa være det Samme [med] Talen, naar Du kun aldrig vil glemme mig«. Nei, jeg vil aldrig glemme dig!

Og hermed, min trofaste Ven, paa hvem ogsaa *hun* satte saa stor Priis og altid viiste mig hen til som til en Ven, der sikkert vilde holde ud i sit Venskab for mig baade i god Tid

og i ond Tid, vil jeg tilønske Dem og Deres en god og glad Paaske. Herren være med Dem og Deres Kone.

Deres
H. Martensen.

35.

Kbhvn 3die April 53.

Kjære Gude!

Kun et Par Linier maa jeg skrive Dem for at takke for Deres trøstefulde Brev, hvilket jeg modtog paa min elskede Moders Begravelsesdag, og som var mig til sand Bestyrkelse. Dagen gik hen for mig i stille og mild Bevægelse. Paulli holdt [sic!] nogle i høi Grad opbyggelige Ord ved hendes Baare i Fruekirke. Han gik ud fra de Ord: »Hvo haabede paa Herren og blev beskjemmet, hvo blev i Herrens Frygt og blev forladt¹, og anvendte det paa hendes Forsynstro og paa det Providentielle i hendes Livsgang. Selv forrettede jeg Jordspaakastelsen paa Kirkegaarden med nogle ganske faa Ord, for at dog min Tak og Velsignelse skulde følge hende i Graven. Rørende var det mig, at der i Kirken indfandt sig saa mange Venner og Bekjendte fra fordums Tid, Flere, med hvilke jeg ikke har havt Omgang siden Studenterdagene. Ved saadanne Leiligheder vaagne ret de gamle Erindringer. Man anticiperer selv Noget af Tilstanden efter Døden, forsaavidt som det svundne Liv samler sig til en Totalbevidsthed, i hvilken det Forbigangne, ja det længst forglemte pludseligt dukker op af Tidens Strøm, og i hvilken det, som er skeet for en Aarrække siden, har samme Friskhed som det, der skete igaar. Forunderligt, at dette Erindringsphænomen kan iagttages ogsaa hos de Bortgaaende. Faa Dage før sin Død taledede min Moder meget levende om sine Forældre² — der for mange Aar siden ere døde — og at det saa vidunderligt bares hende for, som om hendes Fader og Moder skulde komme til hende. Lignende Iagttagelser har man gjort med mange Bortgaaende. Jeg tænker mig dette som en Antydning af den Totalbevidsthed, der opgaaer efter Døden, og i hvilken 70 Aar ville være som een Dag. Gud give os Alle en god Totalerindring!

Jeg skal paa Søndag prædike over den gode Hyrde³, har

ogsaa allerede skrevet Noget sammen, men Gud veed, hvordan det egentligt er, thi jeg har endnu ikke den fulde Sindets Frihed til Productivitet. Jeg vil tage den som en simpel Ud-lægning af Texten. Den gode Hyrde taler om Farer, der true vort Samfund med ham, men ogsaa om den Fred, han vil skjænke os i sit Samfund. Han taler ikke blot om Fred, men om Fred og Fare. 1 Deel om Farerne. Ulven og Leiesvenden. Jeg vil her fornemmeligt tale om de Farer, der komme fra Leiesvenden. Leiesvendens Aand er ikke blot hos Mange af dem, der skulle være Hyrder og Lærere, men er trindtomkring i Menighederne, allevegne hvor man mangler Alvor i Christendommen, Verdslighedens, Ligeegyldighedens og Lunkenhedens Aand. Manges Kirkegang er som blotte Leiesvendes. I ethvert mskligt Hjerte er der en Leiesvend, som er saa tilbøielig til at tage det udvortes med Christendommen, vel vil have Lønnen, men ikke bringe Offeret, og som i det afgørende Øieblik tager Flugten. Denne Deel skal oplive Forestillingen om den stridende Kirke. *2den Deel om Freden.* Her vil jeg gjennemgaae Hovedtrækkene af 23de Psalme: Herren er min Hyrde, mig skal Intet fattes. Har Du Mod til at følge den gode Hyrde, skal dig ikke fattes a) Vederqvælgelse for Sjælen; b) Retfærdighed. Han leder mig paa Retfærds Vei. c) Trøst i Døden og ved Graven. Og om jeg end skal vandre i Dødens Skyggedal. Efterdi vi have saadanne Forjættelser, bør vi ikke lade os slaae paa Flugten af udvortes eller indvortes Anfægtelse.

Mig skal Intet fattes forvandles tilsidst til en Bøn: *lad* mig Intet fattes af disse himmelske Gaver; *lad* mig ikke fattes *Kjærlighed*, thi have vi Christi Kjærlighed, da have vi Alt, hvad der behøves.

Min Stemning under denne Prædiken var og er Fornylse i Troskaben og Kjærligheden, men jeg veed ikke, hvordan Udførelsen er. Maaskee jeg i Ugens Løb kan faae et bestemt Blik paa dette.

Lev nu vel, kjære Ven, og hils Deres gode Kone. Fra den gamle elskelige Stellwagen kan jeg hilse, han var hos os idag.

Deres
H. Martensen.

36.

Kbhvn 21de April 53.

Kjære Gude!

Jeg skriver disse Linier i Hast, for at de kunne komme omtrent samtidigt med Eggert¹, der reiser med sine Forældre paa Mandag. Efter Rigsdagens nye Opløsning har Greven, der igaar var hos mig, besluttet at trække sig ud af disse Sager og reise til Knuthenborg. Confirmationen vil nu kunne udsættes til Efteraaret, hvilket sikkert vil være Dem kjært, især for den Examens Skyld, som Eggert i Juli skal underkaste sig i Metropolitanskolen, og som jo vilde virke forstyrrende ind paa en nærforestaaende Confirmation. De vil nu kunne gjennemgaae Alt med stor Grundighed uden at haste, og han vil med Guds Hjælp blive en vel funderet Confirmand.

Jeg overgiver Dem da nu mit ringe Arbeide med ham. Jeg har mere og mere holdt mig til Deres Ønske i denne Sag og har ogsaa selv fundet denne Vei at være den retteste. Jeg har jo ideligt følt, at jeg havde Meget at sige ham, men at han ikke kunde bære det endnu. Jeg er da gaaet ganske simpelt tilværks, og har holdt ham til en stringent Læren af en Opgave. Saaledes har jeg da tilendebragt og repeteret (paa Løverdags har jeg ham for sidste Gang) de to første Capitler af Balle med ham. Jeg troer, at De vil finde, at han heri er ret vel hjemme. Det vilde være mig kjært, om De vilde foretage en liden Overhørelse i dette, navnlig i Skriftstederne. Extra-Skriftsteder og tilhørende Antydninger har han skriftligt optegnet i en Bog, som han vil forelægge Dem. Iøvrigt antager jeg, at De vil finde det hensigtsmæssigt umiddelbart at fortsætte med 3die Capitel. Det er jo ikke Meget, hvad jeg har kunnet lade ham lære extra. Men — man maatte jo begrænde sig.

Eggert er et elskeligt Gemyt, og jeg kan sige, at de Timer, jeg har læst med ham, have været mig glædelige. Det kritiske Punct hos ham er aabenbart dette, at han af Naturen har et meget stort Anlæg til en *eudaimonistisk* Livsretning. Atter og atter har jeg i ethisk Henseende indskærpet ham, at Hensigten med vor Tilværelse aldeles ikke er, at vi skulle vorde lyk-

lige eller fornøie os i denne Verden, men at vi skulle leve vort Liv til *Guds Ære*, troe og lyde ham, gjøre vor Pligt, betragte os selv som Redskaber og Tjenere. Tag ham da nu, kjære Ven, og Gud velsigne Dem til Deres vigtige Gjerning med ham. Han er et blødt og bøieligt Stof, hvad baade har sit store Gode og sine store Vanskeligheder. Han har tilvisse stor Modtagelighed for Kjærlighedens Evangelium, men trænger høilig til en Pligtlære for ikke at tage Christdommen eudaimonistisk. De vil naturligviis ikke kunne finde, at der er vundet stort ved dette ubetydelige Præparatorium, som jeg har holdt med ham, men jeg veed, at De hellere modtager ham af mine Hænder end af Andres.

Ørsteds Udnævnelse til Premierminister, Cultusminister og Indenrigsminister vil baade overraske Dem og glæde Dem². Hvad enten dette bliver af nogen Varighed eller ikke, saa er det jo i og for sig glædeligt, at han faaer denne Oprejsning, og at Partiet fra 1848, der vedvarende driver sit Væsen, lider dette Nederlag. Nu blive de idetmindste nødte til at betragte ham som eksisterende og at tage Notits af ham. Han er da ogsaa den første Cultusminister, som i Sandhed kan siges at være competent til denne Post. Forsaavidt som der under denne Udnævnelse stikker noget dybere, troer jeg, skjøndt kun efter individuel Formodning, at det har sin Grund i den paatænkte Heelstatsforfatning, hvad enten denne nu skal gennemføres ad grundlovmæssig Vei, eller gennem en ny Opløsning af Rigsdagen³ og en Omstyrtelse af hele det nuværende Væsen. Thi til at udarbeide en ny Statsforfatning for hele Monarchiet besidder Ministeriet naturligviis ikke de fornødne Fonds og kunde vistnok høilig trænge til at have ham med sine store Fonds i deres Midte. Under alle Omstændigheder imødegaae vi jo mere og mere et *critisk* Tidspunct, og i denne Crisis vil man have ham med, maaskee ogsaa for at aflede Oppositionen og Hadet, der ufeilbarlig fremkommer, jo mere Crisen nærmer sig, fra sig selv paa ham som Ministeriets Hoved. Dog dette sidste som en endnu mere individuel og blot subjectiv Formodning. Partiet begynder sikkert allerede at rase i Fædrelandet iaften. Men saa Meget er jo klart, at efterat Sletheden og Middelmaadigheden nu længe forgjæves

har forsøgt sig i forskjellige Retninger, maa man endelig vende sig til [de] sande Capaciteter.

At min sidste Prædiken eller rettere sagt dens Disposition fandt Deres Bifald, glædede mig. Jeg skal nu atter prædike paa Christi Himmelfartsdag⁴, hvad for mig har den særegne Mærkelighed, at jeg ikke har prædiket paa denne Dag siden i Holmens Kirke. Grundtonen af hiin Prædiken er kommen op i mig, og jeg føler Drift til at reproducere min første Prædiken, mit første Vidnesbyrd, om muligt, noget bedre. Jeg vil prædike om Evangeliet og stille Themaet efter første Pet.: Han sidder hos Guds Høire Haand, Engle og Kræfter og Magter ere ham underlagte⁵. Efterat have expliceret dette i Indledningen 1) Ingen Magt i Skabningen kan hindre ham i at stifte en blivende Forening med sin Menighed. *Tidens* Magt kan ikke skille ham fra sin Menighed. Ingen Tid og intet Rum kan hindre ham i at opfylde den Forjættelse: Jeg er med Eder alle Dage!⁶ Han er med os i sin Aand, i sit *Ord*. Naar hans Tjenere efterkomme hans Befaling: Gaaer ud og prædiker Evangeliet for Alskabningen, da ere de ikke alene, han arbejder med. Ikke blot de tale, men den ophøiede Frelser taler igjennem dem (2 Cor. 13)⁷. Han er med os i sine Gaver, sin Velsignelse, som skeer fra Nadveren. Vi kunne ikke velsigne hverandre med Naadens Gaver; han er den, fra hvem Velsignelsen kommer. Han er med os i sit Tempel, som levende Samfund. Ikke jeg lever, men X lever i mig⁸. Han er med os i Bønnen. 2) Ingen Magt i Skabningen kan hindre ham i at opfylde Forjættelsen: Denne Jesus skal komme igjen — saa I saae ham at opstaae. Henblik til Parusien. Eftervisning af, at allerede nu ere Magter og Aander og Kræfter ham underlagte. Han kommer vedvarende til at dømme dem. Hvo, som ikke troer, skal fordømmes⁹ og i Tiden allerede dømmes. 3) Naar vi forandres med ham, skulle vi *herske* med ham. Frygt ikke, du lille Hjord, Verdensherredømmet tilhører Dig!

Dog det maa være Nok med disse korte Antydninger.

Deres

H. Martensen.

37.

Kbhvn 23 Mai 53.

Kjære Ven!

Tusind Tak for Deres Brev. Jeg havde begyndt at frygte, at De maaskee var bleven syg, men nu seer jeg, at Eggert var det. Inderligt glæder det mig, at De er tilfreds med vor lille Forberedelsesgjerning. Hils den kjære Eggert fra mig. Han er ganske, som De beskriver ham. De samme Svagheder, men ogsaa de samme Tilknypningspuncter for det i Sandhed Gode! Gid De nu ret maae faae Velsignelse, og gid Han ret maa faae Velsignelse til at nytte og bevare den rige Veiledning, Han nu modtager hos Dem, og som Han og hans Forældre ikke noksom kunne paaskjønne, som jeg da ogsaa veed, at de paaskjønne den, om de end ikke formaae at *erkjende* den i dens hele Betydning.

Hvad den Nielsenske Sag angaaer¹, da kan jeg herom Intet videre sige, men maa ganske henstille det til Deres individuelle Afgjørelse. Digteren Paludan Müller², som forleden besøgte mig, sagde, at Han efterat have læst det Nielsenske Product havde besluttet at gaae op til ham for at tale ham tilrette, men opgivet det, fordi hans Forhold til N. ikke var et saadant, at han kunde ansee sig berettiget. Faa Dage før Skriftets Udgivelse havde han været sammen med N. og talt om de tidligere Angreb, hvilke han misbilligede, hvorpaa N. havde svaret, at han (P. Müller) ikke kunde dømme derom: »De veed ikke, hvad der er passeret«. Dette er dog Løgnagtigt at ville give Sagen det Udseende, som om nogetsomhelst hemmeligt Passeret skulde være Nøglen til denne litteraire Færd! Dersom *De* indlader Dem med ham, vil Han dog neppe kunne svare Dem, at *De* ikke veed, hvad der er passeret! Iøvrigt troer jeg, at det vil være ham en Trøst, at De indlader Dem med ham, da han, saavidt jeg veed, nu er ganske isoleret. Kierkegaard taledede jeg med paa Gaden. Han desavouerede ham aldeles. Dog — om De vil skrive eller ikke skrive, om De vil skrive eller *tale* med ham — jeg maa aldeles overlade det til Dem selv. Thi Vanskeligheden er denne, at en restitution af mit tidligere Forhold til N. ikke kan komme istand,

og noget Saadant er det dog nok, han vil. Jeg kan kun erklære, at jeg ikke bærer nogetsomhelst Nag til ham og oprigtigt ønsker, at han igjen maatte komme til et smukt Liv og en sund Virksomhed!

Jeg længes inderligt efter at besøge Dem med min Familie paa det kjære Lolland. Dog vil det ikke kunne skee i den første Halvdeel af Ferien, thi det er fast besluttet — saavidt som msklige Beslutninger ere faste —, at vi først ville gjøre en Tour til Slesvig, hvilket vil medtage en ikke ringe Tid, da vi deels have en Deel Familie, deels ville see os ordentligt om. Det vil derfor ikke kunne bestemmes, *naar* vi komme. Maaskee først i August, dersom De da kan modtage os. Men just fordi der her er noget Problematisk, og vi under alle Omstændigheder ikke komme i Feriens Begyndelse (før Begyndelsen af Juli kunne vi ikke komme fra Byen), vilde jeg foreslaae Dem, kjære Ven, om De ikke skulde finde Lyst og Tid til at komme hertil i næste Maaned, at vi dog foreløbigt kunde have noget Samliv, hvorefter ogsaa jeg saa meget længes. Herpaa ønsker jeg snart at see en Stadfæstelse.

Jeg prædikede igaar over Nikodemusevangeliet³ og traf gamle Stellwagen paa Hjemveien fra Kirken. Det er dog en sand Velsignelse og Bekræftelse at have en saadan Tilhører!

Bergenhammer var her igaar og bragte en Hilsen fra Dem. Desværre var [jeg ?] ikke hjemme. Med de kjærligste Hilsener

Deres

H. Martensen.

38.

Flensborg 22de Juli 53.

Min kjære Gude!

Kun et Par Linier tilskriver jeg Dem for at underrette Dem om, at vi befinde os vel¹. Jeg har lige indtil denne Dag været i en saadan Bevægelse med Samtaler, Besøg, Udflugter, Undersøgelser af Sprogforhold og kirkelige Tilstande o. s. v., at jeg ikke har havt Tid til at tage en Bog i Haanden undtagen det N. T. til Nødtørft. Meget har jeg at fortælle, men det er for vidtløftigt til et Brev og maa opsættes til mundtlige Forhandlinger. Kun dette vil jeg sige, at hos Fleertallet af vore

danske Præster, saavel som hos den øvrige danske Embedsstand grasserer Eiderpolitik og Rigsdagssympathier langt værre end i Kongeriget eller dog som hos de Værste i Kongeriget. Heri ligger en skrækkelig Hindring for Slesvigs Ordning. Det ligger jo i Sagens Natur, at de slesvigholsteinske Rørelser, hvorover der klages, ikke kunne forsvinde, saalænge som Eiderpolitik grasserer. Man elsker Rigsdagen og misbilliger det nuværende danske Ministerium. Unge Præster trække paa Skuldren ad Ørsted og mene, at han ikke kan fatte de nyere nationale Idéer. Ogsaa med Arvefølgen ere de Eiderdanske utilfredse. Jeg tilbageholder naturligviis ikke mine antipathiske Stemninger mod alt dette Væsen og har flere Gange maattet udtale bestemte Negationer. Dog herom mere Mundtligt. Forøvrigt er hele dette Ophold mig i høieste Grad interessant og indholdsrigt.

Sørgelig er jo Choleraens voldsomme Fremgang i Kbhvn. I Sandhed vi kunne ikke sige andet, end at Herren kalder og vækker os paa mange Maader. Hvorledes forholder det sig med Cholera i Lolland, hvorom jeg forleden læste i et Blad. Skulde den skride frem, vilde det jo i høi Grad være sørgeligt. Det vilde da ogsaa forhindre vort Besøg paa Lolland, thi da burde vi dog hellere herfra umiddelbart begive os til Kbhvn.

Iøvrigt blive vi her endnu en 8—14 Dage. Thi en Deel er endnu tilbage for mig at gennemforske. Skriv mig snart til, kjære Ven, og lad mig høre, hvorledes De og Deres Kjære (ogsaa Knuths) have det i denne Tid. (Min Adresse er: Capitain H. C. Dethleffsen i Flensborg)². Jeg længes meget efter at see nogle Linier fra Dem. De bedste Hilsener fra min Kone til Dem Alle.

Deres
H. Martensen.

39.

Flensborg d. 28de Juli 1853.

Min kjære Gude! Tusind Tak for Deres kjære Brev og Deres fornyede Indbydelse til at komme til Lolland. Det er tilvisse ogsaa et inderligt Ønske hos mig at see Dem og Deres Kjære og at kunne leve nogle rolige Dage hos Dem efter al den Uro

og alt det exoteriske Væsen, hvori jeg her færdes. Men naar jeg dog ikke, som der nu fra forskellige vægtfulde Sider er sagt mig, og hvad *De* i saa høi Grad indskærper, ikke *bør* begive mig til Kbhvn før Feriens Udløb, (for Choleraens Skyld), saa er det dog endnu et Spørgsmaal, om man tør tage det saa let med den lollandske Cholera, naar vi nu eengang, hvad man jo vil, skulle sætte os paa Cholerastandpunctet. Her i Slesvig have kun viist sig reent sporadiske Tilfælde, der aabenbart ere indbragte fra Kjøbenhavn; er dette ogsaa Tilfældet med *Lolland*, som idetmindste her er i svær Mistanke? Jeg for min egen Deel spørger ikke stort derom, men naar man nu eengang skal være underkastet en Choleracommissions Kjendelse, saa bliver dog Spørgsmaalet, om det Conseqvente dog ikke vil være at resolve sig til at forblive her i Slesvig ligetil Feriens Udgang.

Under alle Omstændigheder, kjære Ven, vil jeg umuligt kunne reise 2den August. Jeg maa først til Als paa et Par Dage, og 3die August vil jeg høre nogle Valgprædikener her i Marielkirken, hvor 3 danske Præster skulle concurrere til et reent tydsk Embede¹. Jeg vil under ingen Omstændigheder kunne reise til Lolland før Tirsdag otte Dage. Indtil den Tid vil det maaskee have manifesteret sig, hvorvidt denne Cholera i Nykjøbing er noget Accidentielt eller ikke.

Løvrigt har jeg tilvisse en stor Længsel efter at komme i Ro hos Dem, hvor jeg desuden skulde arbeide paa et Program til Reformationsfesten², som jeg ikke har Udsigt til at faae færdigt, ligesom jeg ogsaa trænger til Contemplation i Retning af Prædiken. Her er der aldeles ingen Ro dertil. Alt er exoterisk og politisk. Og dog interesserer dette Exoteriske mig i høi Grad og har bidraget til at klare mine Anskuelser. Men vistnok indrømmer jeg, at jeg om ikke lang Tid paa mig selv vil kunne anvende, hvad flere slesvigske Præster have tilstaaet for mig, at de nu i lang Tid have været saaledes optagne af Politik og Sprogforhold, at de nu omsider begynde at føle sig aldeles tomme og trænge til at vende tilbage til Theologie og de reent religiøse Opgaver.

Naar jeg kun skriver to Sider, da har dette sin Grund deri, at dette exoteriske Stof, hvori jeg nu færdes, mere egner sig

til mundtlig end til skriftlig Meddelelse. Det vilde svulme op til mange Blade, og dog er der kun liden Tankegehalt deri. Jeg har været og er endnu totus i dette Væsen, som dog hænger sammen med dybere Principer.

Ligesom jeg i Løbet af en Uge venter at høre fra Dem, saaledes skal De ogsaa fra mig faae nærmere Underretning. Hvad angaaer Deres venlige Forespørgsel om lille Josepha³, da tjener til Efterretning, at hun ligger i en Vugge ved Siden af Pigen, ikke hos min Kone, da jeg ikke ynder Barneskrig om Natten. Dog, dersom vi komme, da vil dette aldeles kunne indrettes efter Deres Leilighed og kunne arrangeres paa flere Maader.

De maae dog indrømme, at dersom der er Cholera eller grundet Frygt for dens videre Udbredelse paa Lolland, vil det være det rigtigste ved Feriens Udløb herfra at gaae til Kbhvn, hvor Hjemmet og Kaldets Pligter ere. Skulde Lolland blive et Sted for Choleraen, saa vilde det jo aabenbart være en stor Hemmelse og i mange Henseender betænkeligt at *modtage Besøg*. Dette bør dog ogsaa betænkes. *Her* ere vi nu eengang, i Kjøbenhavn er Hjemmet, men Lolland vilde i denne Sammenhæng være et nyt kritisk Punct. Saadanne Raissonnements høre vi idetmindste dagligt, idet vore Venner i Slesvig ligesom have dannet en Choleracomission for vort Vedkommende. Sagen vil imidlertid nærmere klare sig. Vær under alle Omstændigheder forvisset om, at vi betragte det som et stort Savn og Mangel ved vor Reise, dersom vi ikke komme til Lolland. Kunne vi, da agter jeg ogsaa at blive saa godt som hele Ferien ud. Thi som sagt, jeg trænger og vil end Mere komme til at trænge til Ro og til Sindets Samling.

Saaledes kom der dog tre Sider. Med de bedste Hilsener
Deres
H. Martensen.

40.

Augustenborg d. 4de August 1853.

Kjære Gude!

Deres kjære Brev modtog jeg imorges, ligesom jeg i Flensborg satte mig i Vognen for med Kone og Børn (undtagen

den lille Josepha) at reise til Als. Denne Tour var nemlig bleven forhindret ved indtrædende Regndage. I Vognen har jeg læst Deres Brev med den hele Mangfoldighed af Bebrejdelser, hvori jeg jo kun maa erkjende Deres sande Venkab og inderlige Kjærlighed. Nu sætter jeg mig strax ned for her fra Forræderiets Hovedsæde (dog i vor kjære Poulsens¹ Studereværelse) at tilskrive Dem disse Linier.

Jeg skal ikke inklade mig paa at bevise Dem, at jeg ingenlunde fører eller har ført en Skintilværelse, men tvertimod en alvorlig, realitetsfuld Tilværelse under mit slesvigske Ophold. Jeg vil med stor Lethed kunne gjendrive alle Deres Indvendinger, naar jeg først seer Dem paa Lolland. Men jeg vil kun simpelthen sige, at det ikke bliver mig muligt at afgaae fra Flensborg paa Tirsdag. Jeg vil først, dersom Dampskib afgaaer, som jeg antager, kunne afgaae paa Løverdage, d. e. nu paa *Løverdage otte Dage* (13de August). Da agter jeg med Guds Hjælp ogsaa med Bestemthed at komme.

Jeg vil ikke inklade mig paa nogensomhelst Motivering, thi som sagt, det vil være mig en yderst let Sag paa det fuldstændigste at gjendrive enhver Indvending. Kun dette vil jeg tilføie, at jeg *muligviis* da bliver ikke blot Ferien, men Maaneden ud. Dog er dette sidste endnu problematisk.

Tro mig, kjære Ven, at ikke blot jeg, men vi Alle, paa det inderligste længes efter at see Dem og Deres Kjære. Men De kan ikke sætte Dem ind i disse slesvigske Forhold og Causaliteter. Alt vil klare sig, naar vi sees, og som jeg haaber, til fuldstændig Beroligelse. Her er et Ultra posse nemo obligatur, som dog tilvisse har sin Gyldighed. Hils Knuths paa det Bedste. Naar jeg kommer, vinde vi tilvisse i Intensitet og i det Qualitative, hvad vi dennegang tabe i det Quantitative.

Posten afgaaer om en halv Time. Undskyld denne Hurtigskrivelse.

Deres i Kjærlighed inderligt hengivne
H. Martensen.

41.

Flensborg 13de Aug. 53.

Kjære Gude!

Et nyt Haab er atter opgaaet for os, idet vi erfare, at Damp-

skibet Diana paa Mandag afgaaer fra Kbhvn hertil¹. Paa *Tirsdag* Kl. 1 agte vi altsaa, om Gud vil, at bestige dette Dampskib for at gaae til Gaabense, Dampskibet overnatter ved Svendborg, og vi ville uden Tvivl først være ved Gaabense Onsdag Middag Kl. 12, hvorefter vi strax begive os til Guldborg. Dersom min kjære Vens Vogn da tør være ved Guldborg, da ville vi jo snart kunne være i Hunseby venlige Præstegaard, hvor jeg da i al Gemytlighed vil modtage mine Skjænd og exponere de Nødvendigheder, der have holdt mig tilbage. En Reise til Vestkysten af Slesvig, som jeg vilde have tiltraadt imorgen, er nu aldeles opgivet, og jeg længes kun efter Dampskibets Ankomst for atter at kunne vende tilbage til reent danske Tilstande, og til de kjære vante Samtaler om christelige og kirkelige Anliggender, hvoraf man her kun faaer saa saare lidet, fordi Politik og Sprogforhold opsluge Alt. Her er en gruelig Forvirring!

De bedste Hilsener fra os Alle til Deres gode Kone.

Deres inderlig hengivne

H. Martensen.

42.

Kbhvn 19de Sptbr. 53.

Kjære Gude!

Tusind Tak for Deres Brev saavel som for de gode Dage, vi tilbragte hos Dem paa Lolland, hvor jeg recreerede mig efter de slesvigske Bevægelser. Det var dog en gyselig Eiderrede!

Seer De, at det tjente til det Gode, at De gav Eggert en ligefrem Meddelelse! Ligefremme Meddelelser ere i Grunden de virksomste, naar et Resultat for Livet skal fremkomme. Gid De nu maa faae en sand Glæde af den kjære Drengs Confirmation, som jo skal finde Sted paa Søndag¹. Jeg burde maaskee skrive nogle Linier i denne Anledning enten til Eggert eller til Greven. Dog er jeg sandt at sige ikke ret oplagt i denne Uge, med mindre Oplagtheden kommer. Skulde De imidlertid finde dette ikke blot passende, men ønskeligt, og skulde det være tidsnok, at disse Linier kom i Midten af næste Uge, da lad mig det vide, thi jeg ønsker her at følge Deres Anskuelse.

De slesvigske Tanker have ikke lidet sysselsat mig. Først besluttede jeg ikke at tale med Moltke², og indskrænkede mig kun til at tale med Ørsted. Men da saa de infame »Breve fra Slesvig« bleve indrykkede i Dagbladet³, hvor jeg skildres som en Agitator, der har reist i Slesvig for at skade den danske Sag, og fremme de tyske Bestræbelser, at jeg ikke vilde indrømme Modersmaalet dets Ret o. s. v. — Rygter, som tillige mundtlig ombæres her i Byen, hvorfor Partiet, hvortil jeg desværre endnu maa henregne Madvig, endsige Clausen, er meget forbittret paa mig — da meente jeg, at mit *personlige* Forhold til Moltke ikke tillod mig at tie stille, men at jeg dog burde forklare ham, hvorledes det egentlig hængte sammen med disse Beskyldninger for Agitation. Jeg har fuldstændigt expliceret ham min Anskuelse og i det Væsentlige fundet ham enig. Personlige Overtalelser forsøgte han ikke, antydede kun, at det jo var min egen Skyld, at det endnu var saaledes, men gav mig iøvrigt Meddelelser, der for *det Første* maa kaldes beroligende, medens de rigtignok for Cliquen ville blive forfærdeligt foruroligende, naar den faaer dem at vide. Mere *tør* jeg ikke sige, da jeg har givet ham mit Ord. Og jeg beder Dem ikke at tale til noget Menneske om disse Liniers Indhold. Om ikke lang Tid ville vi kunne tale udførligere derom.

De venligste Hilsener til Deres gode Kone saavel som til Knuths og Eggert isærdeleshed. Send snart nogle omend kun faa Linier. Jeg trænger i denne Tid til at modtage Noget fra Dem.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

Jeg haaber dog, at De efter Confirmationen tænker paa en Efteraarsreise til Kjøbenhavn.

43.

Kbhvn 3die Octbr. 53.

Kjære Gude!

Tusind Tak for Deres Brev. Det har inderligt glædet mig at erfare, at det er gaaet saa godt og opbyggeligt med Eggerts Confirmation. Gud give nu sin Velsignelse fremdeles. Jeg har skrevet nogle Linier til Knuth, der afsendes tillige med dette Brev.

De har altsaa læst hine Artikler fra Slesvig. Hele Byen her taler om min slesvigske Reise, thi en Masse Privatbreve ere indløbne med Efterretninger om den formeentlige Skade, jeg skal have tilføiet, hvad man kalder den danske Sag¹. Det maa man nu finde sig i. Jeg er tenax propositi og har tillige den fulde Bevidsthed, at jeg har iagttaget al tilbørlig Forsigtighed i Slesvig. Det er Partiet selv, der vækker Agitation ved at udbrede mine private Yttringer, ligesom Partiet nu ogsaa kan takke sig selv for, at idetmindste Nogle her i Kbhvn begynde at ahne, at der muligviis dog kunde være Noget i mine Paastande, og at det dog vel ikke er saa ganske rigtigt derovre. Hvad Sagen selv angaaer, da mener jeg nu at kunne meddele Dem, hvad jeg ikke sidst kunde meddele, men hvad De snart vil erfare gjennem Bladene. Dog maa Alt indtil den Tid forblive *sub rosa*, og overhovedet maa jeg i Samtaler om denne Sag holdes udenfor, som jeg ogsaa i Grunden er udenfor. M. meddeelte mig dette som Noget, han selv allerede havde bestemt. Den hele Sprogsag vil blive forelagt de slesvigske Stænder som Deel af Forfatningen for Slesvig. Hvad der forelægges de raadgivende Stænder², er *hele den nuværende Tilstand*, aldeles specificeret, med hver *enkelt* Landsby. Skjøndt jeg nu meget vel veed, at en Sag er langtfra at være klaret, fordi den forelægges en Stænderforsamling og meget godt kan løbe galt af, saa er dette dog under de nuværende Forhold en uhyre Vinding. Thi 1) erklærer Regjeringen derved, at Spørgsmaalet endnu er aabent, og at den ikke vil slutte af, forinden Slesvigerne selv have udtalt sig. *Det kan altsaa gøres nu!* — hvilket er stik imod Alt, hvad der prædikes i Slesvig, hvor baade Præster og Embedsmænd nu i 3 Aar have foreprædiked Menighederne, at Sagen var afgjort for evige Tider, hvilket man ogsaa ideligt foreholdt mig. Nu kan hver Menighed efter Brev hos Provindsialstænderne indgive sin *Petition* til Stænderne som Folkets Organ, og Stænderne kunne udtale sig. 2) Stænderne ere tillykke kun *raadgivende*, og *Regjeringen* har tilsidst den absolute Magt til at ordne Sagen. — Saaledes gaaer denne Sag til Forfærdelse og Desorientering for hele Partiet over i et *nyt Stadium*. Men vistnok er endnu meget at befrygte. Tillisch³ sidder i Stænderne

med et ikke ringe Parti og vil naturligviis af al Magt holde paa sit Rescript. De Andre ere i mange Maader intimiderede, ringe Capaciteter, ja flere af dem ere rene *Pjalte* som Aschenfeldt⁴, der dog nu som Superintendent burde aflægge et Vidnesbyrd. Meget vil beroe paa, hvorledes den kongelige Commissarius Reventlow⁵, der i denne Tid har været i Kbhvn, vil tage Sagen, om han vil paa en eller [anden] Maade give at forstaae, at det ikke er pro forma, men Regjeringens ramme *Alvor*, at den vil høre Stændernes Raad og tage Sagen under moden Overveielse. Disse svage Sjæle trænge til al den Bestyrkelse, de kunne faae, thi der vil blive øvet en græsselig Terrorisme i det Skjulte. Dog vil jeg nu haabe og bede det Bedste. Under alle Omstændigheder vil dette give Rescriptet et svært Stød, og nu ville de kunne komme til at tale om Agitation derovre. Men det er Gud skee Lov den lovlige Regjering, der selv opvækker den, ved offentligt at fremkalde et Spørgsmaal, hvilket det blev gjort mig til Forbrydelse at yttre i private Samtaler, om Slesvigerne selv kunde finde sig *retfærdigt* behandlede ved dette Rescript. Iøvrigt beklager jeg Præsterne, hvor meget jeg end maa dadle deres Fanatisme. Thi have de havt Vanskeligheder før, saa ville disse end mer forøges nu, da Menighederne faae en Udsigt til Forandring. Den hele Mellemtid indtil Afgjørelsen vil blive meget uhyggelig. De ville paa de fleste Steder begynde med danske Confirmationer til Paaske — Noget de iøvrigt ikke ere nødte til efter Rescriptet, der kun stiller dette Maal i Udsigt — og nu ville Menighederne uden Tvivl først oppebie Sagens Udfald, o. s. v. o. s. v. Dog Alt dette faaer ikke at hjælpe. M. bemærkede i denne Anledning, at der var Ingen, der havde bedet Præsterne om at forhaste sig med at udlede Rescriptets Consequentser. Hvorledes Regenburg er tilmode under Alt dette, veed jeg ikke⁶. Han har fornylig været i Slesvig, og uden Tvivl givet sine Formaninger som summus episcopus. Gid jeg dog blot i denne ene Vinter turde være Medlem af de slesvigske Stænder! Jeg skulde nok stikke de Trumfer, som Tillisch har paa Haanden. De ere ikke mange, naar de skulle udspilles offentligt. —

Paa Onsdag komme de slesvigske Stænder sammen, og vi

ville da snart faae at see, hvad den kgl. Comissarius har forelagt. Jeg længes meget efter at see Sort paa Hvidt, hvad jeg næsten kun kjender af mundtlig Meddelelse.

Hermed Nok for dennesinde. De bedste Hilsener til Deres kjære Kone.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

44.

Kjøbenhavn 25de Octbr. 53.

Kjære Gude! Jeg besvarer strax Deres velkomne Skrivelse, tillige for at give en Oplysning til Sprogsagen. De synes ikke at have seet *Motiverne* til det slesvigske Forfatningsudkast¹, der vistnok ogsaa have fundet en ringe Udbredelse i Bladene, og ellers kun kunne erholdes privat. Jeg fik dem tilsendt af Moltke. I disse staaer udtrykkeligt, at »Regjeringen af vægtige Grunde hidintil ikke har kunnet foretage en *Revision* af Sprogforholdene, men at det nu vil være passende, at Stænderne derom udtale deres *Revisionsbemærkninger*, hvortil Stænderne maae ansees skikkede, da de ere sammenkaldte fra Landets forskjellige Egne«. Saaledes er der jo fra Regjeringens Side skeet en *Opfordring* til Udtalelse i denne Sag, som naturligviis ogsaa vil blive benyttet. En Masse Petitioner ere allerede indkomne fra Angeln. Dersom De skriver til Poulsen, vilde det være godt, om De henledede hans Opmærksomhed paa dette Punct i *Motiverne*. Maaskee han ikke kjender dem, thi i Slesvig synes man saavidt muligt at hindre deres Udbredelse. Han vil deraf see, at hvad Regjeringen nu aabent udtaler for *Stænderne*, er det Samme, hvad jeg udtalte derovre for Præsterne, at en *Revision* var aldeles nødvendig, og at man ikke kunde blive staaende ved en saa ucritisk Foranstaltning af en Regjeringscomissair. Poulsen er desværre saavel som alle de Alsiske Præster med i Cotteriet. Men det vilde dog være gavnligt igjennem Poulsen at henstille til Overveielse for Præsterne i Angeln, om det dog ikke nu, da der dog er *Probabilitet* for, at deres Anskuelse ikke gaaer igjennem, vilde være det Retteste at sætte sig paa en fredeligere Fod med deres Menigheder ved privat at erklære dem, at de ikke

vilde lægge dem Hindringer i Veien, men indtage en *neutral* Stilling i denne Sag, og at de, selv om Sagen skulde falde ud til Menighedernes Ønske, dog vilde bevare et godt Forhold til Menighederne. Hvordan end Sagens Udfald bliver, hvilket jo Ingen med fuld Bestemthed kan sige, er det dog indlysende, at Præsternes Stilling aabenbart bliver end mere forværret, dersom de nu vedblive at agitere og gjøre yderligere Resistens. Jeg vilde for deres egen Skyld ønske, at de vilde anstille disse Betragtninger, men desværre er det vel at befrygte, at de ved deres Fanatisme end mere forværre deres Stilling. Selv om de skulde seire i Stænderne — hvad jeg aldeles ikke antager — vil jo denne Stilling efter en saadan Seier blive reent fortvivlet, og en aaben Neutralitet vil under alle Omstændigheder være det Rigtigste.

For Eggerts Confirmationsact² den hjerteligste Tak. Vi have læst den til sand og inderlig Opbyggelse. Gud velsigne Dem!

Hermed slutter jeg for dennesinde. Det var mig magtpaaliggende, at underrette Dem om *Motivernes* Existens og Indhold angaaende hiint Punct; De kan med Sikkerhed beraabe Dem paa, hvad jeg har anført. Jeg troer desuden, at Kbhvns-posten har meddeelt ogsaa Motiverne.

Deres
H. Martensen.

Jeg læste Fortsættelsen af Erasmus Næpius om min Dogmatik (i Tidsskriftet)³. Det er noget *dumt* Tøi. Det Første var dog nogenlunde, men nu maa man sige: Tu si tacuisses etc.⁴ — R. Nielsen er jo mærkværdigt fixeret i sine somnia!

45.

Kbhvn 29 Nvbr. 1853.

Min kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Alt i nogle Dage har jeg villet tilskrive Dem for at underrette Dem om, at der dog nu vil skee *Noget* i Kirkesagen. Rigsdagen har jo atter i Aar viist sin scandaleuse Færd, og Ørsted har, som mig synes, hvilet i at erklære, at han ingen Synode kunde sammenkalde og at

tilbagegive de 5000 Rbdlr., hvilke Madvig dengang erhvervede. Under disse Omstændigheder indgaaer Conventet nu med en Forestilling til Ministeriet¹, at der dog maa gjøres Noget, og har foreslaaet *en mindre Forsamling af regjeringsvalgte Mænd* til at afgive Betænkning til Ministeriet angaaende disse vanskelige Forhold. Ørsted er, hvad jeg i flere Samtaler har erfaret, villig til at gaae ind derpaa. Han kan endnu indtil 1ste April disponere over de 5000 Rbdlr. og altsaa endnu benytte dem. Han vil sammenkalde en Forsamling strax efter *Nytaaer* bestaaende af omtrent 15—16 Personer.

Det gjælder nu at faae Forsamlingen vel sammensat. Ørsted har tænkt: 3 Biskopper, Mynster, Engelstoft, Brammer², 2 Medlemmer af theologisk Facultet, af Kjøbenhavns Præster: Tryde og Paulli³. Af Lægfolk i Kbhvn: Madvig, Prof. Bornemann (eller Hall), Treschow, Confer. Holm, Bentley!⁴ Andre maa nærmere bestemmes. Et Spørgsmaal er: bør Dr. Kierkegaard⁵ admitteres? Det kan og bør vist ikke undgaaes. Partiet bliver ellers aldeles oppositionelt. Bør Rudelbach⁶ admitteres? Det er jo Ministeren selv, der sammenkalder de Mænd, som han anseer bedst skikkede. *Absolut* nødvendigt er det ikke. Veed De nogen Præst eller Provst i Jylland at foreslaae, da skriv mig det. I Fyen kunde man tage Provst Heiberg eller Past. Laub⁷. Overhovedet beder jeg Dem snarest muligt at meddele mig Deres Tanker, Raad og Forslag i denne Henseende, da det muligviis kan komme til Nytte.

Om Sagens nærmere Gang skal jeg efterhaanden underrette Dem. Mig tykkes, at der ved denne Sammenkaldelse under alle Omstændigheder vindes det, at Publicum seer, at denne Sag ikke er *opgivet*. Vel veed jeg, at ethvert fornuftigt Forslag vil møde Modstand paa Rigsdagen, naar det skal hæves til Lov. Men dersom Noget Fornuftigt udgaaer fra Forsamlingen, vil det dog for det Første have en *moralisk* Betydning, og Ingen veed jo, hvorlænge Rigsdagen frister sin slette og jammerlige Existens! Denne Sammenkaldelse er jo dog en *Regjeringsact* og vil som saadan have Betydning for Fremtiden.

Det er vel ikke værdt at omtale denne Sag for det Første. Thi vistnok kan det ingen Hemmelighed være, at Conventet

indgaaer med et saadant Andragende, men Ørsteds Beslutninger og Meninger bør helst lades uomtalte indtil videre.

Deres
H. Martensen.

46.

Kbhvn 20de Decbr. 53.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Skrivelse saavel som for alt Godt. Æblerne vare fortreffelige. Efterat have prædikeret i Søndags griber jeg nu Pennen for at ønske Dem en glædelig Juul, idet jeg beder Dem med den gamle Velvillie at modtage hosfølgende Prædikensamling¹. Angaaende Kirkecomissionen² kan jeg kun sige, at De snart i Bladene vil see Sammensætningen. Kierkegaard kommer *ikke* med, uagtet jeg har tilraadet det, men Mynster vilde partout ikke. Af det Grundtvigske Parti kommer kun F. Fenger og Dr. Rørdam³, hvilken sidste idetmindste *nogenlunde* kan gaae for en Grundtvigianer. Rudelbach kommer heller ikke. Monrad heller ikke. Disse blive altsaa vrede. Det Øvrige vil De selv kunne instruere Dem. Der blive 18 Personer.

Hovedsagen bliver nu at have nogle gode præctiske Tanker. Nærmest vil man jo tænke paa et Kirkecollegium, der dog kun vil kunne faae *consultativ* Betydning. I denne Henseende har jeg imidlertid fattet en Tanke, der mere og mere befæstes hos mig, og om hvilken jeg ønsker at høre Deres Mening. Det er misligt med et saadant Collegium sammensat af laici og clerici, af hvilke hine alligevel ikke vide ordentligt Beskeed og vilkaarligt kunne vælges af Ministeren, hvad der gjælder om det hele Collegium. Hvor skal man faae paalidelige Kræfter? Men det misligste er, at et [saadant] consultativ Collegium aabenbart vil bidrage til at svække Episcopatets hidtilværende consultative Betydning. Jeg er derfor kommen paa den Tanke, at man bør søge det kirkelige Organ, idetmindste provisorisk, i Episcopatet.

Jeg tænker mig Sagen i Korthed saaledes. Det bestemmes ved Lov, 1) at i de Sager, som angaae det *enkelte Stift*, skal Biskoppernes Betænkning høres. Det bør ikke være overladt

til et Godtbeftindende. Vi faae Madvigs afkrækkende Exempel. 2) I Sager, fom angaae den *hele* Folkekirke, ſkal Miniſteriet høre Biſkoppernes *Collegium* eller Biſkoppernes *Raad*. Alle Landets Biſkopper bør forpligtes til aarligt at komme ſammen til et Biſpemøde i Kbhvn for at raadſlaae om Kirkens Anliggender og for at overveie, hvad Miniſteriet har at forelægge dem, thi Intet maa faae Lovskraft, forinden Biſkopperne in corpore have udtalt ſig derover, ligesom de ogsaa maae være berettigede til ſelv at indſende til Miniſteriet deres Forſlag angaaende Forbedringer i Kirkernes Forhold. — Dette i Kortheit min Tanke, om hvilken jeg naturligviis ikke veed, om den vil finde Medhold. Men jeg troer, at man bør holde derpaa. Vel ſeer jeg den practiſke Vanskelighed, at de kun kunne ſamles eengang om Aaret; men man maa betænke, at Sager, der angaae *hele* Landskirken, meget vel kunne opſættes et Aar, ja kunne have godt af at opſættes. Ogsaa ſeer jeg, at et Kirkecollegium vilde kunne faae Indflydelse paa Embedsbeſættelſen, hvilket dette Collegium ikke vil kunne. Dog holder jeg paa denne Idée, thi 1) det Organ, vi ſøge, kan kun faae conſultativ, altsaa kun *moralsk*, Betydning. Men der kan i *advortes* Form ikke opſtilles nogen større moralsk Magt end Landets Biſkopper in corpore, der ere Kirkens naturlige Værger. Der ſkulde dog Meget til, at en Miniſter vilde modsætte ſig et ſaadant Udsagn, medens et halv verdsligt Collegium er meget utilforladeligt og ganske anderledes er udsat for at falde hen til ſlet Politik, ſom det da ogsaa vælges efter Miniſterens Godtbeftindende, heller ikke i det Hele taget kan have den ſande Interesſe for Sagen, da flere Medlemmer ville være alt for occuperede af deres Hovedarbeide, eller have Tid o. s. v. 2) er denne Idée i god Samklang med Danmarks Kirkehiſtorie. Thi hvad man før Souverainitetens Indførelſe kaldte Nationalconcilier, der ſkulde afgive Betænkning om Kirkens Anliggender, var ſaadanne *Biſpemøder*, der ſnart ſammenkaldtes af Kongen, ſnart kaldte ſig ſelv (Regulaire vare de rigtignok ikke). Dertil kommer, at i vort Folk har det biſkoppelige Embede endnu Auctoritet, og Folket forudsætter, at diſſe ere de rette Sagkyndige. 3) er Udførelſen af denne Tanke yderſt *ſimpel*, intet nyt Embede ſkal oprettes,

men kun et ældgammelt bestaaende Embede udvides i sin Virksomhed. Ingen nye Gageposter skulle oprettes, det koster kun de aarlige Diæter for Provindsbiskopperne, hvilket ikke kan lignedes med selv en ringe Gagering. Og 4) hvad der er Hovedsagen og i Grunden kan nævnes som det Første, denne Idée er principiel *kirkelig*, og vil kunne holde Stand, hvordan end Forholdet til Staten bliver at bestemme, medens et halvverdsligt Kirkecollegium er en moderne Indretning, hvis Betydning er langt mere problematisk. Kirkehistorisk betragtet vil man gaae langt sikkrere med det biskoppelige Collegium og ganske anderledes sikkre sig et kirkeligt Fodfæste. Dertil kommer, at denne Idée indeholder mange Muligheder. Den turde maaskee, dersom den iværksattes, kunne udøve mangan gavnlig usynlig Virkning paa Præsterne og paa Forholdene i de enkelte Stifter. Og dersom en Synodalforfatning eller enkelte Synoder ved vigtige Leiligheder overhovedet skulle være mulige hos os, da banes herved Veien dertil. Thi man behøver kun tillige at søge »Medhjælperne«s Idée⁴ realiseret i de enkelte Menigheder (Menighedsraad — Presbyterier). Da har man Yderpuncterne af en Kirkeforfatning, der vil være fuldstændig, naar der slaaes Bro imellem dem ved en Synode af Præster og Lægfolk. Dog dette vil jeg gjerne lade staae hen. Jeg holder mig for Tiden kun til den ene Tanke. Mynster fandt den ret antagelig og indvendte i Grunden ikke andet end, at Biskopperne ikke havde *Tid*. Dette synes mig utilstrækkeligt som Modgrund. Med det andet Collegium er han heller ikke tilfreds, og troer, at man ikke kan finde Capaciteter.

Næst efter denne Hovedtanke ville jo enkelte specielle Puncter komme under Forhandling, Psalmesagen, Sognebaandets Løsning o. s. v. Men eet Punct vilde være meget vigtigt, dersom man kun havde *Midler* dertil. Aabenbart vilde det være af Vigtighed at faae strengere disciplinæriske Bestemmelser for Geistligheden eller at vende Kirketugten, som der ideligt tales om, mod uværdige og forsømmelige Præster. Hvorledes skal man dog finde et Middel til at give den biskoppelige Visitats større Eftertryk? Der behøves en Slags geistlig *Melleminstans* til at afgive en Kjendelse om Forholdets sande, indre Qualitet, inden Sagen kommer for de verds-

lige Domstole, hvor uværdige Præster *altid* frifindes (Ø. har sagt mig, at Høiesteret altid frifinder uværdige Præster, og at det er umuligt for en Præst at blive afsat). Naturligviis ligger dette deri, at Sagen ikke kan forelægges dem i sin hele *qualificerede* Skikkelse, at Retten bliver staaende ved en altfor udvortes og ugeistlig Opfattelse. Provsteretter due heller ikke. Jeg søger her en Melleminstans, jeg ikke kan finde. — Det vilde, som i og for sig godt og retfærdigt, saaledes ogsaa gjøre et godt Indtryk i den offentlige Mening, naar man mærkede, at det ikke var Hensigten at forsvare og soutenere en lad, statskirkelig Geistlighed, men at man vilde begynde med en reformatio in clero. — Tænk over dette og lad mig Deres Tanker vide.

Dette maa nu være Nok for dennesinde. Modtag De og Deres ganske Huus vort bedste Ønske om en glædelig Juul. Gud give os Alle sin Fred og sin Glæde.

Deres
H. Martensen.

47.

Kbhvn 4de Jan. 54.

Kjære Gude!

Lad mig tilønske Dem og Deres et glædeligt og velsignet Nytaar, idet jeg tillige takker for Deres sidste gode Skrivelse. Det glæder mig, at De billiger min Tanke om Biskoppernes Raad. Mynster gaaer ikke ind derpaa, men har faaet en anden Tanke, der dog mindre tiltaler mig. Han vil, at Sagerne skal forelægges ved Landemodet i hvert Stift, hvor da ogsaa et Par Præster kunne tilkaldes. Saaledes ville der da om den samme Sag indkomme Betænkninger fra alle Stifter. Jeg har imod denne Idée, at vi derved tabe en Fælledsrepræsentation for hele Folkekirken. Det bliver jo kun en Samling af *provincielle Vota*, der ikke let kunne forventes at blive samstemmende og derved tabe deres moralske Kraft ligeoverfor Ministeren. Just derfor synes Biskoppernes Collegium mig det bedste, fordi der dog er Rimelighed for, at en Eenhed kan tilveiebringes i den Betænkning, der afgives paa *hele* Folkekirken Vegne. *Provstevota* samlede fra 8 Stifter med en enkelt

Biskop i Spidsen have sandelig ikke den Auctoritet som et Bispevotum fra hele Kirken. Iøvrigt er det mellem os sagt saare vanskeligt med Mynster. Han har ikke Tillid eller Lyst til Nogetsomhelst i denne Sag. Man mærker tydeligt, at han mere og mere bliver træt af Verden, hvad da ikke er at undres over. Men Vanskeligheden er, at han vil være Formand i Forsamlingen, skjøndt hans Syn er meget svagt, og han virkelig ikke vil bidrage til at animere Forsamlingen til kraftige Udtalelser. Igrunden er ingen Kirkeforfatning ham tilpas uden den gamle Cancellibestyrelse.

Hvad De skriver om de *disciplinariuske* Bestemmelser for Geistlige, erkjender jeg vistnok i mange Maader at være grundet, skjøndt der dog vistnok kan siges, at den dygtige og opvakte Deel af Geistligheden, hvortil jeg dog ikke kan henregne Fleertallet af de yngre Præster, da der visselig iblandt disse ere Flere, ja ikke Faa, der kunde trænge til Disciplin¹. Imidlertid har jeg taget Deres Bemærkninger ad notam, men seer af et Circulaire^{1b}, at Ørsted blandt de enkelte Sager, han har forelagt, ogsaa har forelagt denne til Comissionens Betænkning. Han har endogsaa udførligere fremstillet et Forslag. Han mener, at der i ethvert Stift bør være en *Jury* af 4 Geistlige (Biskoppen, vedkommende Provst og 2 valgte Præster), der efter Samvittighed skulle give deres Opfattelse af Sagens Strafverdighed eller Ikke-Strafverdighed. Ved mindre Forseelser, der vilde medføre Mulcter eller andre ringere Straffe, mener han, at denne Jury tillige kan dømme, og at det derved bør have sit Forblivende. Er der derimod Spørgsmaal om Suspension eller Afsættelse, da bør Høiesteret dømme, men er bunden til de af Juryen givne *Præmisses*. Saaledes omtrent er Mening. Sagen *maa* altsaa behandles.

Af andre Sager har han forelagt *Psalmesagen*, eller rettere henstillet, om man maatte finde sig foranlediget til at yttre sig over denne vigtige Sag. Ligeledes har han udtrykkeligt *fordret* Betænkning angaaende Bestemmelserne i den *Madvigske* Lov² om Børns Underviisning i høiere *almindelige* moralske og religiøse Begreber, samt indsendt de derom blandt andre ogsaa af det theol. Facultet afgivne Betænkninger (der erklære dens Udførelse for en Umulighed). Her kommer Ne-

mesis over Madvig, og han vil komme til at fornemme, at han ikke er paa Rigsdagen.

Andre Sager ere ikke forelagte af Ørsted, men det forekommer mig, at det ikke vil kunne undgaaes, at ogsaa »Sognebaandets Løsning« saavel som en »Dissenterlov« maa komme under Forhandling.

Af de slesvigske Sprogforhold har jeg en sand Græmmelse! C. Moltke er jo i Løbet af disse vistnok slette Stænderforhandlinger geraadet i et Slags lidenskabeligt Raseri, hvilket viser sig i, at han hvert Øieblik tvertimod alle Regler falder ind med Rescripter og truende Kundgjørelser til Stænderne midt under Forhandlingerne af en Sag. Saaledes skal han nu paa Grund af de to Partiers Comitébetænkninger, der har stødt ham, have ladet erklære i Stænderne, som dog ikke endnu have udtalt sig som saadanne, at de begge vare umodne, og at der ikke skulde forandres en *Tøddel* i Sprogrescriptet³. Jeg har endnu ikke seet dette officielt, men finder det desværre ikke usandsynligt, naar jeg seer hen til de Sindstilstande, han lægger for Dagen, og i hvilke han over de Andres Dumhed eller Slethed selv bringes til at glemme Ret og Retfærdighed for kun at have den Tilfredsstillelse at kunne revse dem. Hagerup har udgivet en Bog om Sproget i Angeln⁴. Hans Indledning er i høieste Grad eensidig. Den Ordbog, han meddeler af danske Ord, som der bruges i Folkesproget, kan være interessant i linguistisk Henseende og stadfæster, hvad vi iøvrigt længe have vidst, at et dansk Element der er tilstede. Men baade Hagerup, Bladene og Publicum, der rose hans Bog, feile høilig i de Conclusioner, de ville udlede af denne Præmis. Hans egen Bog er det bedste Beviis imod ham. Thi i den hele Ordbog er der ikke eet eneste *moralsk eller religiøst* Begreb, men alle Ord betegne Gjenstande af den sandselige, udvortes Verden og Hverdagslivet. Men paa et saadant Ordforraad kan der dog visselig ikke bygges Kirkesprog. Saa absurde ere disse Mennesker, at de enten ikke anstille denne Iagttagelse, eller dog mene, at det høiere aandelige Sprog meget let kan føies til som Accidentser til en saadan Substans. Det herværende Publicum, forsaavidt som det bekymrer sig om denne Sag, mener, at nu er Alt beviist, thi det er jo *dansk*. Skulde

det virkelig være Moltkes Mening at fastgjøre Rescriptet, da er det jo en gyselig Charakteerløshed, at han gik ind paa at forelægge det for Stænderne med Motiver, der aabenbart gav Haab om Forandring⁵. Han maa nu være bleven anspændt af andre Inspirationer. Da havde han jo hellere maattet lade det Hele forblive, som det var, uden at vække et stort Røre. Thi nu vil der jo komme Forbittrelse, som Intet kan slukke. Idetmindste ere Præsterne ikke Mænd for at slukke den. Dog vi ville ikke dømme, førend vi see Enden.

Den unge Brammer ønsker at søge et Embede i disse ulykkelige Districter⁶. Jeg fraraadede ham det paa det Bestemteste. Han erklærede, at dersom han ikke blev ansat i Slesvig, kunde det vare 8 Aar, inden han fik Ansættelse i Kongeriget! Man kunde dog ogsaa virke for Guds Rige derovre; man var jo ikke ansvarlig for Regjeringens Foranstaltninger, man trængte vel nok igjennem o. s. v. o. s. v. Her have vi det! Her er Nøglen til de fleste Præsters Enthusiasme derovre! 8 eller 10 Aar at vente i Kongeriget, men i Slesvig *strax* et *godt* Kald i en af de skjønneste Egne! Saa kan man desuden virke paa eengang for Guds Rige og for Fædrelandet og lade Moltke have Ansvaret for, hvad der maatte være galt i Anordningerne! Jeg siger det ikke for specielt at dadle den unge Brammer, der er et meget vakkert, vist ogsaa et christeligt Menneske. Jeg siger det kun, fordi jeg her saae den slesvigske Præstetypus i dens *Genesis*. Han gik bedrøvet bort. Om han er forlovet, veed jeg ikke. Thi han fandt det paatrængende nødvendigt snart at komme i Embede. De 8 Aar i Kongeriget vare ham til et stort Anstød.

Lev nu vel, kjære Ven, og lad mig snart høre Noget fra Dem.

Deres

H. Martensen.

48.

Kjøbenhavn 24de Jan. 54.

Kjære Gude!

Jeg griber *strax* Pennen for at besvare Deres Brev, som jeg i dette Øieblik modtog. Tak for dette saavel som for det forrige. Ja, De har Ret, det er aabenbart Rigsdagsvæsen, der

har sammensat Forfatningscomitéen¹ paa denne Maade. Det Bedste er, at den, som især har været medvirkende til at udelukke Mynster og mig, er den gode Tryde. Han har nemlig endnu saa taagede Idéer om en nødvendig Adskillelse af Kirke og Stat, om en heel Forfatning, Synode, Kirkegodsets Udlevering etc. etc. og haaber, at dette bedre vil lykkes ved disse Rigsdagsmænd end ved Mynster og mig, der ikke kunne betragtes som Frihedens Venner. Han har, efter hvad med Vished vides, indbildt flere Lægfolk, at det var upassende at sætte Mynster ind i denne Comitée, og jeg var langt mere skikket til at være i andre Comitéer. Jeg vidste aldeles Intet om dette, men saae jo strax, at det Hele var oplagt Spil. Da jeg efter Mødet erfarede Sammenhængen, dulgte jeg ikke min Mening, men læste Tryde ordentlig Texten. Iøvrigt skal denne Comitée kun være »forberedende«, og en ny Comitée sammensættes, naar Sagen er bragt under foreløbig Discussion. — Mynster skulde egentligt (efter hiine Rigsdagsplaner) kun have været Medlem af 1 Comitée (for en Jury). Med Nød og neppe kom han ind i Comitéen for den Madvigske Lov, hvor jeg derimod var prædestineret. At han er bleven *Formand* i begge Comitéer, beroer paa den Høflighed, Comitéerne selv viiste ved at udnævne ham dertil. Thi han havde kun et ringe Stemmeantal.

Det skal nu nok give sig nærmere i Enden, naar man kommer ind paa Sagerne. Om Mynster vil nærme sig til min Anskuelse om »Biskoppernes Raad«, veed jeg ikke. Jeg er bestemt paa at fastholde den, selv om jeg skulde staae ganske alene, og indgive mit *Separatvotum*. Dog antager jeg ikke, at jeg kommer til at staae alene. Rørdam og Fenger, med hvilke jeg har talt og udviklet min Anskuelse, ere gaaede ind derpaa og, som det syntes, med stor Glæde, da de jo hverken ville have Consistorium eller Synode, og syntes tiltalte af det *Historiske* deri. De have idetmindste erklæret, at de ville gaae ind derpaa. Jeg proponerede Rørdam, der jo er Medlem af Forfatningscomitéen, at optage denne Tanke som sin i Comitéen — (han havde selv ingen Tanke) —. Hvorvidt han gjør det, veed jeg ikke. *Brammer* greb den ogsaa med Glæde. Engelstoft havde selv en lignende Tanke, men i upractisk

Form. Han vilde have Biskopperne i Forening med Provsterne og *nogle* Præster. Dette er jo aldeles galt, da det er en Slags *Synode*, og man behøver jo da kun at tilføie ogsaa nogle Lægfolk. Jeg har paa det Bedste søgt at faae ham til at fratælde denne Tanke og at subtrahere disse Provster og Præster. Sikker paa ham er jeg ikke. Han er fuld af Formalisme.

Uden Vrøvl vil det ikke gaae af. Men jeg er i dette Stykke, som jeg anseer for Hovedsagen, nu aldeles paa det Rene og har mere og mere overbeviist mig om, at dette er den eneste practiske og frugtbare Tanke, som for Tiden kan udføres.

Mynster har i Anled. af den Madvigske Lov givet os et foreløbigt Udkast til en Dissenterlov, der circulerer i Comitéen². Der er meget Godt deri, men den synes mig ikke at være *fuldstændig*. Navnlig er der eet Punct, hvorpaa jeg nødvendigt maa insistere paa en Afgjørelse, nemlig Spørgsmaalet om, hvorvidt Dissenterne kunne kræve at faae kirkelige Forretninger udførte i Folkekirken, isærdeleshed Vielse af blandede Ægteskaber. Jeg kan ikke indsee, at man kan tilpligte Folkekirken Præster at vie *Jøder* og Christne tilsammen, heller ikke Lutheraner med *Baptister* og andre saadanne Secter, der fornægte vor Kirkes *Barnedaab*. Kun hvor det blandede Ægteskab, som mel. Cath. eller Reform., staaer paa samme Daabens Grund med os, erkjender vor Barnedaab som gyldig, bør vi kunne forrette Vielsen. De andre bør henvises til de *borgerlige* Ægteskaber. Efterat at disse nu eengang ere indførte, bør disse og ikke Folkekirken være det receptaculum, der optager saadan Ureenhed. Det tidligere Hensyn til Børnenes Opdragelse i Folkekirken falder jo nu bort. Hvad De herom videre kan have at meddele mig, beder jeg Dem at meddele.

Med Psalmesagen er jeg virkelig i Forlegenhed. Jeg vil jo proponere Roskilde Convents til *Revision* af en Digter, navnlig Ingemann³. Men dersom dette nu ikke gaaer igjennem, skulde vi da udenvidere bide i det sure Æble at antage Roskilde Conv., som den *er?* eller naar vi ikke gjøre dette, da blive siddende i vor Fattigdom, medens de Andre alligevel ved Anarchie indføre den paa mange Steder, og Grundtvig nu næsten har en heel Psalmebog færdig i Vartou? Det er et ubehageligt Dilemma.

Det Grundtvigske Parti (udenfor Comissionen) viser da mere og mere sin sectagtige Charakteer. Birckedahl har jo nu i Kirketidenden mod Rudelbach opstillet det aldeles *dogmatiske*, at Symb. apost. har været brugt paa *Pintsedagen*, forfattet enten af Apostlene eller Herren selv⁴.

I en anden Retning vise de deres sectagtige Charakteer, idet de nu have holdt flere Møder hos Boysen⁵ (Grundtvigs Svigersøn) *imod* Comissionen. En Deel Lægfolk tilligemed Lindberg, Hass og fl.⁶, F. Hammerich have paa disse Møder erklæret, at *Kirken* ikke kan have *Tillid* til Comissionen. De have besluttet at lade Breve gaae omkring i Landet til gode Venner for til Foraaret at samle en *frie* Synode i Kbhvn for at drøfte »Kirkefrihedens« Sag. Saaledes er mig berettet fra temmelig paalidelige Kilder. Blædel⁷, som ogsaa var inviteret, skal have erklæret, at han *ikke* vilde tage Deel deri. Det Hele er en Frugt af Grundtvigs Artikel, i hvilken han opfordrer til Stiftelsen af et Selskab for Kirkefrihed⁸.

De skrev mig i det Foregaaende, at De muligviis vilde skrive imod den Grundtvigske Retning. Under de nuværende Omstændigheder vilde det maaskee være bedst at *gjøre Forberedelser* dertil i Stilhed og lade dette Uvæsen modnes noget mere. Naar Comissionens Arbeide er færdigt, vil jo under alle Omstændigheder en Polemik indtræde, og da vil, synes mig, Tiden være til Udtalelse. Hvilket Udfald end Comissionens Arbeide monne faae — om det bliver godt eller slet, er jo uafgjort —, maa dog en Udtalelse finde Sted fra forskjellige Sider, og Ingen, som kan tale, bør da holde sig tilbage. Vore Anskuelser staae og falde ikke med Comissionen. Men jeg troer, at man bør søge — og fremfor Alt bør Comissionen søge det — at faae de værste Ulemper afhjulpne i Statskirkedømmet — jeg henregner hertil de før omtalte Puncter i blandede Ægteskaber (Jøder), fremdeles at en Præst skal være *tvungen* til at vie *Fraskilte*, hvilket dog retteligt maa henstilles til hans Samvittighed, maaskee ogsaa enkelte nærmere Bestemmelser i Sognebaandets Løsning — for at der ingen *grundet* Klage skal blive tilbage — og da at stride under vore gode *lutherske* Forudsætninger.

Rudelbach har skrevet et nyt Skrift om Folkekirken⁹, hen-

vendt til Rigsdagen i en Masse latinske Citater — Noget af det slettest skrevne, han endnu har produceret. Rette Stuespeculationer om Synoder, Udsondring af Kirkegodset o. s. v.

Jeg prædikede i Søndags, da jeg havde de tre Biskopper i Kirke, om den Spedalske i Dagens Evangelium og betragtede den Spedalske som et Billede paa Kirken i de nærværende Dage, der maa lede til Herren: Dersom Du vil, da kan Du rense mig! Dette er visselig en god Kirkebøn i de nærværende Dage og en god Bøn for hver Enkelt iblandt os.

Kommer De dog ikke *snart* til Kbhvn? De vilde da aldeles kunne sætte Dem ind i disse Sager. Hils Deres gode Kone paa det Bedste og lad mig endelig snart *høre* fra dem *δι ἐπιστολῆς*.

Deres
H. Martensen.

49.

Kbhvn d. 15de Marts 54.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres Brev. Nu have vi da Ministercrise¹, og Sagerne staae altsaa, hvad mig angaaer², yderst misligt. Imidlertid er der Udsigt til, at Ministeriet dog bliver, idet man ikke vel formaaer at tilveiebringe nogen Combination, som blot er nogenlunde mulig. Det vil vise sig om et Par Dage.

Men selv om Ministeriet bliver, og Ø. vedbliver at holde sin Indstilling, naar skal denne Sag dog endes? Det allerhøieste Program, som endnu i disse Dage fastholdes med stor Bestemthed, er Bindesbøll som Biskop³ og Visby⁴ som Confessionarius. Ø. er jo ikke Manden til at bringe en hurtig Resolution tilveie og har fra først af ladet sig denne Sag fordærves. Det kan jo vedblive in infinitum, thi man synes her at ville være haardnakket i sin Resistens.

Jeg har derfor anset det for bedst at slaae denne Sag udaf mine Tanker. Herren maa raade, og hans Raad er jo det bedste. Men der synes for Tiden at være given Dommerne megen Magt. Det er *ἀρχαί* og *ἐξουσίαι*, som herske i Tidens Mørke! Hvilke gyselige, *anarchiske* Tilstande er det dog, i hvilke vi leve!

Mere skriver jeg ikke for dennesinde, men lad endelig snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

Angaaende Confirmationsloven⁵ har jeg talt med Ørsted imorges paa Volden. Han sagde, at Petitioner skulde være ham velkomne; meente, at Loven ikke vilde gaae igjennem og heller ikke burde gaae igjennem. — Hvad angaaer Deres Anmærkning, om hvilken De vil vide min Mening, da troer jeg, at der maaskee kan stryges »Folkelederne vankundige« og »Rigsdagspræsterne sæculariserede«. Dog er det jo sandt, og muligt bør det Hele staae som et Vidnesbyrd. Udrette noget kunne vi jo ikke. Til Vidnesbyrddet alene blive vi jo mere og mere indskrænkede.

50.

Kbhvn 21de Marts 54.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Uveiret er jo rigtignok overstaaet, især efter det store Ascendant, som hele Ministeriet (der har sin Styrke i et aut — aut — enten *Alle* gaae af eller *Alle* blive) havde over Kongen i Søndags paa Frederiksborg. Rigsdagen skal hjem paa Fredag. Dog mistvivler jeg endnu om Sagen paa Grund af Ørstedes utaalelige Langsomhed, og Mangel paa Energie. Han havde som ingen Ting kunnet bragt Udnævnelser med i Søndags, men fandt det ikke passende at omtale denne Sag. Igaar sagde han, at »om et Par Dage« skulde den være der, idag sagde han »i Slutningen af denne Uge«, og dersom det da ikke lykkedes, skulde det nok skee »om-sider«¹, da han ikke indstillede Andet o. s. v. Det er dog gyseligt saaledes at lade Magten hvile unyttet. Hver Dag, der gaaer hen, er en Concession til Modstanderen, og det uagtet han selv indrømmer, at Bispestolen er et medvirkende Moment i denne sidste politiske Intrige, fordi Modpartiet absolut vil have Clausen. Han indseer ikke, at der under fortvivlede Omstændigheder allerede vindes Meget ved Opsættelse, hvori Bladene, der sikkert nu atter ville komme med nye Artikler

imod mig, og Grevinde Danner (der nu er Sjælen i det hele politiske Complot, og med hvem Monrad efter paalidelige Vidnesbyrd har havt en Conference, thi han kommer næsten daglig til Byen) vil være dem behjælpelig ved at inspirere Kongen. Jeg har givet Ø. saa gode Antydninger, som jeg kunde. Men det maa jo, naar jeg selv skal tale, have en Grændse. Det er virkelig beklageligt, at man maa indrømme det, men han er virkelig uskikket til længere at regjere under disse Forhold, hvor en heelt anden Energie behøves. Indtægterne ere endnu aldeles ikke ordnede². Intet Øieblik er gunstigere end det nærværende, da Finantsministeren³ naturligviis er velvillig paa Grund af Ministeriets nødvendige Sammenhold; men vi risquere, at dette saaledes gaaer hen, indtil der kommer et nyt Omslag, eller indtil han selv falder fra, hvad jo hver Dag kan skee. Den største Taalmodighedsprøve er dog den at see de meest glimrende Muligheder gaae hen unyttede.

For Deres Artikel i Kbhvnsposten⁴ siger jeg Dem min hjertelige og oprigtige Tak. Den var fortreffelig, ægte populair og virksom. Paulli har sagt mig, at De var Forf., ligesom jeg ogsaa troede at gjenkjende Dem uagtet den stærke Accomodation til den almindelige Læsekredses Bevidsthed. Jeg nævner naturligviis ikke et Ord om Forfatteren. De kan absolut stole paa Taushed. Ørsted fandt den meget god. Han bemærkede, at skulde han have skreven, vilde han være gaaet dybere ind i Forholdene, men at det da neppe var blevet saa virksomt, hvori han tilvisse har Ret. Skulde jeg muligviis blive udnævnt — thi jeg betragter det i Sandhed meget hypothetisk — vilde sikkert en ny ledende Artikel, maaskee ogsaa ledende i andre Retninger, gjøre godt; thi paa svære Angreb vil det ikke fattes. Der er ingen Sandhed og Retfærdighed hos de Mennesker. Dog dette henstiller jeg naturligviis til min trofaste Vens egen [Afgjørelse]. Dog beder jeg Dem i disse Dage og de nærmest forestaaende Dage at have et opmærksomt Øie med Fædrelandet, der sikkert vil komme med Noget.

Og hermed, kjære Ven, har jeg sagt Dem, hvorledes Sagerne staae. Deus providebit!

Deres
H. Martensen.

Kirkecomissionen optager megen Tid. Rigsdagspartiet er i Majoritet. Hall er en meget fordærvelig Potens. Rørdam og Fenger ere forlængesiden faldne fra og mene, at jeg ikke vil følge med Tiden o. s. v. De have været ganske høitideligt stemte under den ministerielle Cri[sis] og meent, at det var et overordentligt vigtigt Øieblik for den folkelige Sag o. s. v. Hvilke Hoveder! Fenger beherskes af sin Broder Professor Fenger⁵, der fylder ham med Rigsdagsidéer, hvilke han da i modificeret Skikkelse vil anvende paa Kirken, hvilken han forleden sammenlignede med en Commune. I saadanne Categorier bevæge de sig.

51.

Kbhvn 24de Marts 54.

Kjære Gude!

Da jeg underretter Dem om Alt, saa underretter jeg Dem herved om, at Sagerne staae saa slet som muligt og menneskeligviis maae opgives. Ørsted har igaar forelagt Sagen for Kongen paany, og har atter *ladet sig slaae af Marken*. Grevinde Danner er stærkere og mere udholdende end han¹. Det vil altsaa være indlysende, at naar han *i denne Uge* lader sig slaae af Marken, saa gjør han det meget mere i næste Uge, end mere i den derpaa følgende. Hans Kraftløshed og Mangel af dybere Selvfølelse — thi hvad har han dog ikke nu ladet sig byde! — er utrolig. Længe vil han desuden neppe blive i Ministeriet. I dette Øieblik er han nødvendig. Men hans Colleger ønske uden Tvivl, saa snart det kan være passende, at fjerne ham, fordi de ikke kunne samarbeide med ham paa Grund af hans Langsomhed, Vidtløftighed, og Mangel paa Resolution, der er gjennemgaaende. Jeg for min Deel mener nu at burde slaae denne Sag af Hovedet. Med ham selv har jeg ikke talt, men veed det her Anførte gennem hans Familie.

Sagen vil efter al Sandsynlighed nu gaae saaledes. Saalænge som Ø. er i Ministeriet, bliver Bispestolen ubesat. Thi jeg vedbliver at være den Indstillede. Ø. er svag nok til ikke at tage sin Indstilling tilbage, gjør vel ogsaa endnu et Par Forsøg i samme Genre, som de foregaaende. Naar han er gaaet af,

maaskee om en Maanedes Tid, kommer en anden Cultusminister, maaskee Simony² eller en saadan (hverken Monrad eller Madvig kunne komme, thi der skeer ingen Systemforandring, men kun en Personelforandring, der uden Tvivl vil indskrænke sig til Ø., maaskee ogsaa Sponeck³), og da Clausen saaledes neppe vil være mulig, vil Grevinde D. sætte Bingesbøll igjennem. Skulde nu han ikke ville (hvad han skal have skrevet til sin Familie, og hvad jeg ogsaa finder sandsynligt, da det dog neppe kan være behageligt for en ærekjær Mand — thi som en saadan betragter jeg ham — at komme til Kbhvn som Grevindens Biskop, saa meget mindre som Sagen nu er almeenbekjendt hos Alle, og dagligt omtales), saa vil man kunne vende sig til Engelstoft, der nok er capabel til at tage Embedet. Saaledes min Sandsynlighedsregning.

Under alle Omstændigheder bør jeg nu vende mit Sind fra denne Sag og betragte mig som udelukket. Fra Ø. agter jeg at trække mig tilbage, da jeg paa den ene Side ikke kan ville sige den gamle Hædersmand, der endnu i saa mange Henseender er elskelig, Ubehageligheder, paa den anden Side ikke kan finde mig i, at han saa uforsvarligt har behandlet denne høivigtige Sag, der i Grunden er en større Realitet, end at han forbliver en Maanedes Tid eller to længere i Ministeriet. Det er dog til dette, han klamrer sig fast og vover ikke at [til]byde sin Bortgang, skjøndt han just i dette Øieblik kunde gjøre det ganske trygt, medens det om 14 Dage maaskee aldeles Intet vil betyde. Det viser sig klart: Opsættelse og Forsømmelse af det gunstige Øieblik i Forbindelse med en ufrugtbar Formalisme og tom Hensyntagen er den Feil, han har slæbt med sig fra det gamle Regjeringssystem, og som nu viser sig paa en monstrøs Maade.

Grevindens egentlige Had skriver sig uden Tvivl fra en Prædiken, jeg holdt under den jydskse Reise, hvori der vare nogle Allusioner, der i sig selv vare ubetydelige, men frembragte et stort Rygte⁴. Ogsaa Kongen har beklaget sig over, at jeg jo havde holdt mig tilbage fra ham, at han jo aldrig saae mig o. s. v. Den slesvigske Sag er kun Paaskud. Selv om Tillisch, der dog meest er rammet ved min slesvigske Reise, har jeg Grund til at antage, at han derom har den rette Opfattelse,

at nemlig her kun var Tale om en divergerende Anskuelse, der ikke engang var *offentligt* udtalt. Jeg veed, at han har yttret, at der ikke var nogen Anden at tage end mig, og flere Gange forelagt Sagen til Underskrift. Men forgjæves. Her er et rasende Had, der naturligviis næres af det Parti, der hos Grevinden finder Tilhold. Hun veed desuden, at jeg hænger sammen med den Kreds af Msker, som udgjøre hendes stærkeste Opposition, der naturligviis yderligere vilde blive styrket, hvis jeg kom til at indtage denne Plads.

Og hermed, min kjære, trofaste Ven, vil jeg befale mig og Dem til Gud og til hans Naades Ord!

Deres
H. Martensen.

52.

Kbhvn 31 Marts 54.

Tak, kjære Gude, for Deres sidste Brev. Hvergang jeg modtager en Skrivelse fra Dem, er det mig til en sand Trøst under disse i bogstavelig Forstand piinagtige Tider.

Nyt har jeg aldeles ikke at meddele; jeg seer ikke Ørsted, hører altsaa Intet — hvad kan det ogsaa nytte at høre de matte Beklagelser over Tidernes Slethed? — og der skeer Intet. Efter temmeligt paalideligt Sigende har Grevinden to Gange corresponderet med Bindsbøll for at forberede denne Sag, men to Gange faaet Afslag. Under alle Omstændigheder antager jeg, at Bindsbøll ikke vil. Der er kun Engelstoft og Clausen tilbage.

Paulli antydede for mig, at han har modtaget Deres Brev, men at det nu vilde være for sildigt at tale med Ørsted. Jeg har ikke villet tilskynde ham. Det er desværre vist for sildigt, og denne Sag kommer ikke til Afgjørelse, uden at noget uforudset Nyt (til Understøttelse eller Sligt) kommer til. I hvad De skriver mig om det paatænkte Brev, maa jeg jo atter gjenkjende Deres Trofasthed og Kjærlighed, der holder ved paa den onde Dag. Jeg vil Intet til- eller fraraade, men troer jo ikke, at Stort vil vindes uden dette, at et Vidnesbyrd er aflagt og Samvittigheden skjærpet. Følg Deres egen Genius!

Jeg er jo, som jeg bør, beredt paa *ikke* at faae dette Embede. Men Vanskeligheden for mig er, at idet jeg vender mit Sind til andre Arbeider for der at sætte mig i Ro, saa staaer jo dog Muligheden endnu, saalænge som Indstillingen ligger. Jeg har derfor oftere tænkt, om jeg ikke burde tilskrive Ørsted et Brev, at efterat H. M. Kongen ikke *vil* give mig dette Embede, og Ørsted ikke *kan* indvirke paa H. M.s Villie, saa bad jeg om, at Han vilde tage min Indstilling tilbage. Kun een Betragtning har hidindtil holdt mig tilbage, at jeg derved vilde lette Partiets Planer ved saaledes frivilligt at træde af. Nogen Uleilighed bør de dog have. Men jeg forsikkrer Dem, at det er haardt at holde ud, da det jo gjerne kan vare Maaneder endnu, hvis intet Uforudseet indtræder. Og hvad Glæde skal jeg have ved dette Embedes Overtagelse efter Alt dette? Jeg maa tage denne Tid som en Prøvelsestid fra Herren. Kun derved kan jeg nogenlunde udholde den. Thi den er min Natur paa det stærkeste imod. Stundom længes jeg efter i Ro og Stilhed at kunne trække mig tilbage til et videnskabeligt Arbeide og trække mig ud af alle disse Samfundsanliggender, hvori der virkelig kun er ringe Frelse. Thi hvilken Demoralisation har ikke mere og mere vundet Overhaand! Umærkeligt ere alle moralske Begreber og Følelser, Samvitighed, Ret og Æresfølelse blevne ikke blot sløvede, men corrumperede hos de Fleste, medens mange af de Bedre tillige vedblive at henleve i Taaget!

Med Kirkecomissionen er jeg ingenlunde tilfreds. Mod Sognebaandets Løsning¹ har jeg ikke villet stemme; dog ere Cauteler trufne i Henseende til det Oekonomiske. Men overhovedet beder jeg Dem dog ikke at afslutte Deres Dom, førend De seer de endelige Resultater af det Hele, da Bladenes Efterretninger kun ere halvrigtige, idetmindste høist ufuldstændige. Noget rigtigt Godt kan der ikke komme ud deraf, fordi de Rigsdagselementer, vi have i Comissionen, fordærve Alt.

Deres
H. Martensen.

[*Heri indlagt Seddel*]:

Kbhvn 31 Marts 54.

No 2

Kjære Gude! efterat have afsendt mit Brev, er jeg underhaanden bleven underrettet om, at Ørsted igaar har skrevet et Brev til H. M. *Enten Afskeed eller Underskrift!* — Nu skulle vi see, om det er for sildigt eller ei!

Deres
H. Martensen.

53.

Kbhvn 4de April 54.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvilket jeg øieblikkeligt besvarer, for at De kan vide Alt. De mener, at Sagen nu maa være afgjort. Ingenlunde. Endnu behøves Taalmodighed. Jeg spiieste igaar med Minister Bluhme¹, der strax tog mig hen i et Vindue for at sige mig, at jeg var den uskyldige Anledning til et Cabinetsspørgsmaal. »Vi ville paa ingen Maade taale, at Grevinde D. skal kunne besætte Bispestole, eller afslaae en Biskop, som efter modent Overlæg er foreslaaet«. Dette var mig jo meget behageligt, da Sagen altsaa maa faae en grundig Afgjørelse. Men da jeg spurgde *naar?*, kunde han kun svare: rimeligviis i næste Statsraad, men naar dette bliver, maa Gud vide, thi skjøndt det hver Dag er blevet forlangt, er Ministeriet uden Svar, og H. M. vil ikke see sit Ministerium! — De vil altsaa see, kjære Gude, at dette Drilleri gjerne kan vare nogen Tid endnu. Men rigtignok er der Probabilitet for, at Sagen skeer. Tilsidst maa H. M. dog holde Statsraad, thi et heelt nyt Ministerium kan han ikke danne. Han frygter Statsraad, thi der er Grevindens Assistance = 0. Er dette dog ikke gyselige fortvivlede Tilstande for et Land?

Vi maae altsaa give Tid og lade H. M. indtil videre drille sit Ministerium. Det er klart nok, at de i denne Sag ikke ville svigte Ø., hvilket de da heller ikke kunne; thi Intet var jo dummere end at give Kongen Medhold i at cassere sine Ministres Embedsindstillinger.

Hvad De skriver om Knuth, maa jeg aldeles være enig i.

Gid han kun maa blive mulig! Thi hans Credit er endnu ikke stor nok. Iøvrigt troer jeg, at Ørsted indtil videre bliver som *Cultusminister*². Det øvrige Ministerium vil, hvad jeg fra anden Side har hørt, vel have en anden Premierminister (Tillisch³ eller Bluhme), en anden Indenrigsminister (Tillisch), medens de ønske at beholde Ørsted som *Cultusminister*⁴, dels for at benytte hans Kundskaber, dels fordi de ikke ønske andre Potenser ind i Ministeriet, og Ø. jo ogsaa kan præstere dette, naar han ikke er overlæstet. Maaskee Knuth dog kunde komme ind til Efteraaret. Da vil det komme an paa, hvorledes han vil tage sig i Sommer. Han maa bryde med visse Venner, navnlig med Hall, som er en daarlig og skadelig og jammerlig Potens. Ligeledes med Directeur Rothe⁵ og andre saadanne Jammerligheder. Han maa holde sig til Treschow⁶, og fremfor Alt maa han bibringe Carl Moltke bedre Forestillinger og utvetydige Criterier paa, at han er bleven en *Anden*. Det vil især holde *haardt* at faae ham ud af Halls Halvheder og falske Mediationer, der ere langt skadeligere end den rene Eiderpolitik. Det var ønskeligt, at Knuth i Tide kunde faae *Øie* paa, i hvilken Grad Hall har prostitueret sig ved den sidste Crisis ved at udarbejde hiin modbydelige Adresse tilligemed Monrad og J. A. Hansen⁷, altsammen for at modsige.

Om Kirkecomissionen ønsker jeg som sagt, at De oppebier det sidste Resultat. Jeg har ikke nedlagt noget Veto i Sognebaandssagen, tillige fordi jeg vidste, at Mynster var beredt paa *ikke* at nedlægge noget Veto her. Men i de andre Sager kan De være vis paa, at jeg har gjort det. Forleden havde vi en forargelig Scene, idet jeg maatte aflægge et Vidnesbyrd mod Madvig og Hall i Anledning af hans Lov⁸ med de »almind. relig. og moralske Begreber« (en Categorie, som Hall i hiin Tid har faaet indsmurt i Loven som et Mediationsforsøg). Nu gaaer Rigsdagscliquen og siger, at det vil være til ubodelig Skade for Landet, hvis jeg bliver Biskop, fordi jeg er egensindig og paastaaelig, ikke til at forhandle med og ikke vil følge med Tiderne o. s. v. Vi komme mere og mere til en Crisis i Comissionen; Engelstoft er slettere, end jeg havde tænkt. Han forsøgte et Forsvar for de alm. religiøse Begreber ved at sige, at Præsten dog ikke blot var den lutherske Kirkes

Tjener, men ogsaa Religionens Tjener i Almindelighed. Han blev strax reduceret. Paul[li] holder meget godt Stand, og Provst Becker⁹ har en god Parrhesie.

Og hermed Nok for dennesinde. Vi maae altsaa i Taalmodighed oppebie, hvorledes det maatte behage H. M. K. at fortsætte Skandalen.

Deres
H. Martensen.

Med Ørsted har jeg endnu ikke talt. Jeg troer, det er bedst at vente paa Afgjørelsen. For Resten glæder det mig usigeligt, at han dog er bleven sig selv tro ved at gjøre dette Skridt.

54.

Kbhvn 1ste Paaskedag [16. April] 54.

Min kjære Gude!

Da jeg idag havde prædikedet, kom Ørsted ind til mig (endnu i Kirken) og gratulerede mig som *Sjællands Biskop*¹. H. M. har igaar givet sin Underskrift. Saaledes er jeg da nu ved Guds Førelse — thi selv har jeg Intet gjort derfor — kaldet til dette høivigtige og hellige Embede. Gud give mig sin Velsegnelse dertil, vor Herres Jesu Christi Opstandelseskraft være mægtig i min Skrøbelighed. Beed for mig, min trofaste Ven, thi jeg trænger til Forbønner. Jeg føler mig som et saare skrøbeligt, i mange Maader udygtigt Redskab! Maatte jeg kun saaledes føle min Skrøbelighed, at jeg maa blive skikket til at blive stærk i Herren!

Jeg skriver Intet Mere dennegang. I Eftermiddag skal jeg have en udførligere Conference med Ørsted. Saameget erfarede jeg, at hele Ministeriet bliver. Der er uden Tvivl Grund til at antage, at Andræ og Hall² afskediges, og Conseqvensen vil medføre, at ogsaa Monrad afskediges³, hvilket under nærværende Forhold for mig er høist ubehageligt. Det er frygtelige Tider, under hvilke jeg antager dette Embede! Saameget er vist: jeg begynder det ikke under smigrende Illusioner! Det Gode er, at vi end mere føres hen til det ene Fornødne!

— Herrens Fred være med os, være med Dem og Deres hele Huus!

Deres
H. Martensen.

Hvad er nu dog dette, jeg seer i Bladene om Knuth, at han har modtaget Valg til Landstinget?⁴ Her kommer han jo strax ind under falske Causaliteter. Jeg beklager dette saa meget mere, som jeg har det oprigtige Ønske engang at faae ham til Cultusminister. Han kunde i Sandhed blive en Mand gavnlig for Fædrelandet. Men nu frygter jeg, at han sætter nye Beter.

55.

Kbhvn 23de April 1854.

Kjære Gude!

Tak for Deres tvende sidste Skrivelser. Det første gemene Angreb paa Dem¹ har jeg læst. De vil deraf see, at korte Andtydninger i en Prædiken nu kunne frembringe ligesaa megen Virkning som fordem hele Straffeprædikener. Man maa vente Mere af den Slags. Ogsaa jeg blev jo nu paa ny overøst med de laveste Angreb i Dagbladet og Fædrelandet². De opkoge det slesvigske Vrøvl paany, kalde mig en »politisk« Biskop o. s. v. Det er tilvisse et saare uhyggeligt Tidspunct, men kan dog kun betragtes som en Overgang. *Væsentligt* ere Tiderne iøvrigt de samme som paa det romerske Keiserdømmes Tider, da man vilde tvinge de Christne til at gjøre Røgelse for Afguderne, og i modsat Fald erklærede dem for »Fædrelandets Fjender«. De Folk, der nu angribe os, vilde gjerne, hvis de kunde, bruge Næverne, ja Ild og Sværd. Man maa af denne fanatiske Modstand erkjende, at der er en Sandhedsmagt tilstede, hvilken de hemmeligt, ja instinctmæssigt frygte.

Man maa imidlertid holde Ørerne stive og med Guds Hjælp holde fast ved et christeligt »nil admirari«, thi Guds Ord undrer sig jo dog ikke i mindste Maade over noget af dette. Det er jo det Gamle, at hvergang Sandheden vender sin »Brood« imod Verden, blive de Verdsligsindede forbittrede. Disse Folk vilde til Nød taale Evangeliet, naar man først vil tage Brodden ud

og lade Evangeliet ophøre med at være et Modsigelsens Tegn. Der vil komme mere Krisis endnu, thi den Fordærvelse og Amoralisation, som nu er i Gang, kan ikke staae stille. Jeg antager, at det bliver værre!

Knuth besøgte os igaar, men jeg var desværre ikke hjemme. Han var længe hos min Kone og bevidnede sin oprigtige Glæde over min Udnævnelse. Men paa den anden Side var han i en høi Grad af Bevægelse især over Halls Afskedigelse, fandt Ministeriet fordærveligt o. s. v. Der kan jo gjerne være noget Sandt i denne Kritik over Ministeriet og Afskedigelserne — thi hvor er Grænsen? — men jeg vilde dog ønske, at Knuth vilde tage det mere sindigt og erkjende, at man dog *væsentligt* maa holde paa Ministeriets *Retning*, medens Oppositionen er slet, løgnagtig og hyklerisk. De skal see, at han nu aldeles forfeiler sine Muligheder. Treschow sagde forleden i Anledning af hans Indtrædelse i Landstinget: »Knuth skal da altid fordærve det for sig selv«. Just nu skulde Knuth have indtaget en roligt betraggende Stilling for i sin Tid at kunne komme til virkelig Magt istedetfor, hvad jeg høiligt befrygter, at kaste sig ind i Partierne, gjøre fiasco i Landstinget og dele Skjæbne med Rigsdagen. Just nu under denne Storm, hvor man vil fremmane alle Marts-Sympathier og ikke blot gjøre Ministeriets Personer, men deres hele Retning upopulair, just nu skal den sande politiske Charakter bevise sig ved en rolig Holdning og et *Fremsyn*, der seer bort fra de øieblikkelige Misgreb og mulige Feiltagelser.

Monrads Afsked ligger hos H. Majestæt til Underskrift. Man mener, at K. ikke ret vil dertil. Dog maa det jo skee, og tilvisse vilde Halls og Andræs Afskeed være ubillig, dersom Monrad bliver siddende. Jeg vil da uden Tvivl i Sommerens Løb komme til at vie en ny Biskop for Lolland-Falster, medens vi faae Monrad til Kbhvn, hvor han da vil gjøre tusinde Ulykker.

At jeg har, hvad De kalder Bispefeber, kan jeg jo ikke nægte. Det er i det Hele taget en forunderlig Tilstand, i hvilken jeg befinder mig. Jeg kommer ikke til nogen Samling af Sindet. Thi fra Morgen til Aften modtager jeg Besøg eller maa gjøre Besøg, og dette vil vare længe endnu. Gid jeg havde overstaaet

dette Første, og var vel kommen ind i den nye *Leveorden*. Thi nu er jeg kun i en besynderlig Mellemtilstand.

Imorgen skal jeg til Frederiksborg og første Gang tale med Kongen efter dette. Det vil nu vise sig, hvorledes dette falder ud. I Grunden kan det jo være indifferent, men jeg agter dog at sige en Deel om dette Rygtevæsen og Partivæsen, som nu drives. Det nytter til Intet, men man maa dog tale ud.

Lev nu vel, kjære Ven, hils Deres gode Kone. Guds Vel-signelse være med Dem og Deres!

Deres
H. Martensen.

56.

Kbhvn 6te Mai 54.

Kjære Gude!

Med nogle faa Ord lader jeg høre fra mig, thi i den sidste Tid er jeg i en uafbrudt Bevægelse i udvortes Retning, og det er endogsaa ofte vanskeligt for mig at samle Sindet til det Indvortes, som er fornødent. Jeg veed nu, hvad det daglige Overløb vil sige, hvad det vil sige at tale med Folk fra Kl. 9 om Morgenen indtil ud paa Aftenen. Dog heri er jo ogsaa en Overgang, og saaledes bliver det jo ikke ved at være.

Min Ordination er bestemt til 2den Pintsedag, og Brammer har jeg valgt, fordi han virkelig under den hele Crisis viiste sig absolut tilforladelig. Hvor inderlig gjerne jeg ønskede at see Dem hos mig ved min Ordination, behøver jeg ikke at sige Dem. Paa Fredag (Store Bededag) skal jeg prædike og vil i Slutningen befale mig til Menighedens Forbøn med Hensyn paa den forestaaende Indvielse til Embedet.

Monrads Afskedigelse har da havt den Virkning, at endogsaa Evangelisk Ugeskrift har begaaet den Taktløshed at rose ham som en forsvarlig og nidkjær Biskop¹. Det Samme seer jeg i Dag af dansk Kirketidende². Han bliver nu en Slags Martyr. Stundom forbauses man over disse Tidens Jammerlighed, skjøndt man jo aldeles ikke burde forbauses. Hvad der isærdeleshed er sørgeligt, det er den Løgnens og Frækhedens Aand, som grasserer, og hvis Vederstyggelighed er langt fra at være rettelig erkjendt. Det har undret mig, at Provst Jør-

gensen fra Laaland³ siger, at Monrad er saa yndet af Præsteskabet og har vidst at vinde Hjerterne.

Knuth kan have Godt af at være i Deres Nærhed og modtage nye Impulser. Det er dog beklageligt, at han nu atter skal gjøre fiasco til Efteraaret. Han maatte dog kunne indsee, at hvormeget man end maatte være stemt for Frihed og Constitution o. s. v., saa ere disse Folk dog slette, til hvilke han har sluttet sig. Han maatte dog indsee, at der er Noget, hvormed der maa *brydes*, og at man maa have Mod til at taale nogle Angreb i Øieblikket for at vinde Fremtid. Der er dog ingen Teleologie i ham. Men styrk ham paa det Bedste, thi han har i Sandhed saa gode Elementer, at Haabet dog ikke ganske bør opgives. Jeg vilde ønske, at Ministeriet dog omsider kunde bringe det derhen virkelig at give os en ny Forfatning; thi denne Tilstand er uhyggelig.

Tag nu til Takke med dette og skriv snart, thi jeg kan gjerne trænge til et Brev fra Dem. De taler om Fjendskaber paa Lolland — hvad har jeg da ikke at trækkes med her? Derfor trænger jeg til Venners gode Tiltale.

Deres
H. Martensen.

Veed De nogen at foreslaae til Lollands Bispestol? Det er i Sandhed af stor Vigtighed, hvorledes den bliver besat. Man maa have Noget i modsat Retning af det Tidligere, thi dette Stift er jo ganske inficeret af Politik.

57.

Kbhvn 28de Juni 54.

Kjære Gude!

Modtag min hjertelige Tak for Deres tvende Breve, der i saa høi Grad have glædet mig. Jeg længes ofte efter at tale mundtligt med Dem, og dog vilde Tiden hertil kun blive sparsom, da jeg i Sandhed nu erfarer, hvad det vil sige at være sysselsat med mange Ting og megen Opvartning. Det gjælder om at forene Martha og Maria. Til egentlig Læsning og Contemplation levnes kun liden, meget liden Tid. Jeg har (efter

Böringer)¹ læst den hellige Bernhards Skrift til hans Eugenius de consideratione² og skal, naar Tid forundes, læse det i Originalen. Jeg kan paa mig selv anvende, hvad han siger til Eugenius, at denne nu er bleven udreven af sin Rachels (Contemplationens) Omfavnelser. Jeg tager ogsaa hans Formaning til Hjerte. Thi stundom kan dette [!] Administration fængsle Ens Interesse saaledes, at man derved selv bliver aldeles exoterisk. Man mærker, at naar man ikke er opmærksom paa sig selv, vilde der snart kunne danne sig en tyk Provstehud om Hjertet, om det aandelige Øie og Øre, hvorved man ligesom mange af disse Provster taber al Receptivitet og mener at have gjort Nok, naar man daglig expederer en Masse Sager. Ligeledes er man omspændt af Fristelser og Snarer. Snart ville Folk løbe af med En med deres Sorger og Bønner og bruge En som Middel for deres Hensigter, snart ville de probere, om det ikke kunde gaae an at vinde mere Terrain for deres Selvraadighed og emancipere sig fra deres Skyldighed. Jevnligt maa jeg give Viskere snart i ligefrem Meddelelse, snart i indirecte. Thi klart er det, at nogle Msker maae behandles fra Lovens Standpunct. Forleden gav jeg en ordentlig Visker paa Jonstrup, hvor jeg efter Mynsters Skik overværede den sidste Examensdag (den *anden* Dag, jeg ankom den første Dags Aften og overnattede), men hvor man paa en saa utilbørlig Maade havde optaget det Meste den første Dag, at kun 4 Candidater af 17 vare levnede til mig og Stiftsamtmænd³, hvorved det da blev umuligt for mig at faae en klar Forestilling, da der samtidigt examineredes i forskjellige Værelser. Meningen var naturligviis at forsøge, om man ikke kunde gjøre den nye Biskops Besøg til en blot Formalitet og lade Provst Boysen⁴ i Gjentofte, der har det stadige Tilsyn og fra Begyndelsen bivaaner Examen, blive den egentlig administrerende Directeur. Jeg har manifesteret ham, at jeg i Fremtiden vil have det heelt anderledes.

Paa Visitats kommer jeg ikke før efter Høsten. Næste Uge skal jeg til Landemodet, skal efter min Hjemkomst prædike i Slotskirken og derefter om et Par Dage holde Bispeexamen og Ordination. — Min Kone takker for Deres gode Tilbud, hvilket hun ikke kan modtage, tillige fordi hun er i Grevinde

Knuths Omstændigheder⁵. For Julius og Marie takker jeg, men troer at maatte overveie det Noget. Heller ikke synes Julius at have Lyst til at forlade Hjemmet, hvilket er urigtigt af ham, men tvinge ham vil jeg dog ikke, dersom han ikke selv faaer Lyst.

Monrad agter at prædike i Helligg. Kirke 5te Søndag eft. Trinitatis⁶. Han har for Tryde yttret, at han i Fremtiden ønsker at prædike hver 4de ell. 6te Søndag i Kbhvn. Det kan jo i og for sig ikke nægtes ham, men hvad skal dette betyde paa nærværende Tidspunct?

Nu skal jeg ufortøvet kjøre til Sorgenfri for at gratulere Dronningen?

Deres
H. Martensen.

58.

Kbhvn 15de Juli 1854.

Kjære Gude!

Tusind Tak for Deres Brev, saavel som for Deres Meddelelse om en Artikel til Forsvar. Jeg har i disse sidste Dage ikke talt med Paulli og altsaa Intet hørt fra ham. Heller ikke har jeg læst hiint Angrebsskrift, skjøndt jeg vel har erfaret dets Indhold¹. De har Ret, at det maa stamme fra Clausen, hvis hele ethiske Standpunct De fuldkomment rigtigt paralleliserer med R. Nielsens. De har tilvisse Ret i, at disse Folk bør slaaes tilbage med Kraft.

Jeg har da nu været paa Landemodet og havde megen Tilfredsstillelse af Mødet med Provsterne. Jeg holdt en Allocution til dem, hvori jeg foreslog en Comitée nedsat for at tage under Overveielse, hvorledes Landemodets Forhandlinger vilde kunne modtage *en Udvidelse i aandelig og reent kirkelig Retning*². (Provst Zahles Referat i D. K.³ er aldeles ucorrect; om Conventer har jeg ikke nævnet et Ord). Denne Comitée er nu nedsat. Selv yttrede jeg, at jeg ikke ønskede at være i Comitéen, men at Comitéens Arbeide til mig indsendtes inden en bestemt Tid (der blev vedtaget inden 1ste Novbr.), for at det da, ledsaget af mine Bemærkninger, kan fremlægges paa næste Aars Landemode.

De vil maaskee finde, at dette kan have sine Betænkeligheder. Men deels er Landemodernes Tilstand en saadan, at det er en formelig Usandhed for saadanne Forhandlinger, der kun dreie sig om Enkekasser og Brandassurance, at holde en høitidelig Procession gjennem Roskilde By, dernæst en fuldstændig Gudstjeneste i Domkirken og endelig under Orgelspil at begive sig til Forsamlingssalen og tilsidst at ende disse aandløse Forhandlinger med en Bøn af Biskoppen og en Messe af Provsten. Denne Usandhed kan man ikke være bekjendt at lade blive. Og dersom jeg ikke havde taget Initiativet, da havde flere af Provsterne gjort det, der længe have været misfornøiede med denne Tilstand. Men Vanskeligheden er vistnok denne, om de paatænkte kirkelige Forhandlinger, der ville lægge 1 Dag til Landemodet, skulle være indskrænkede til *Provsterne* alene? eller om — hvortil der allerede er Præcedens i Biskop Münters Landemoder — *hele Stiftets Geistlighed* skal indbydes til Deeltagelse. (I Biskop Münters Tid⁴ forelæstes kun Afhandlinger: Mynster om den Kunst at prædike, Grundtvig Roskilderiim⁵). Discussioner ville da ikke kunne undgaaes, og da har man det Conventagtige. Men rigtignok et *Stiftsconvent*, hvor Biskop og Provsterne ere Basis, og hvor der komme Præster fra alle Egne af Stiftet. Dog vil altid foruden andre Vanskeligheder den Vanskelighed opstaae, at faae en Form og Organisation for dette, at Alt kan skee sømmeligt og med Orden. Paa den anden Side — vil man indskrænke Forhandlingerne til *Provsterne* alene og kun gjøre Præsterne til audientes, hvad de nu ere eller kunne være, da vil dette deels ikke blive vel optaget, deels ville der da kun være en 4—5 Personer, som komme til at tale, thi De kjender Fleertallet af Provsterne, *πνεῦμα μὴ ἔχοντες*.⁶ Overvei nu dette, og har De gode Raad, da meddeel mig dem. Dette vil De indsee, at Forslaget, hvor vanskeligt end Udførelsen kan være, var en *Nødvendighed*. Jeg maa desuden vise, at jeg gjør Alvor af min i Kirkecommissionen udtalte Sætning, at vi skulle knytte an ved vore historiske Overleveringer og Institutioner, uddanne disse videre og saaledes arbeide Fremtiden imøde.

Paa Fredag, vil Gud, skal jeg holde Ordination og agter at tale over Pauli Ord: Giv Agt paa dig selv og paa Læren!⁷

Hvad Monrads Prædiken⁸ angaaer, da troer jeg, at De har et skarpere Øie for hans Defecter end jeg. Mig forekommer det, at der dog virkelig er opbyggelige Steder deri og sand Følelse. Men vistnok mangler Vidnesbyrdet, det Hele røber mere et Studium af Kierkegaardske Skrifter end af de fundamentale Skrifter, og De har ganske Ret, at det er falsk Subjectivitet, at han vil binde sin egen Ihukommelse til Texten. Imorgen prædiker han da i Helliggeistes Kirke. Naturligviis agter jeg *ikke* at høre ham, men gaar i Slotskirken for at høre Paulli.

Mine bedste Hilsener til Conferenceraad Stellwagen og Frue. Det er skønne Dage, de nu kunne tilbringe paa Lolland. Jeg maa blive her under det daglige Overløb og befinder mig i en uafbrudt rindende Strøm, hvilket vi da i Grunden Alle gjøre, hvad enten vi have Ferie eller ikke. Maatte vi i Strømmen kun rettelig gribe det evige Liv! Hils Knuths paa det Venligste! Min Kone beder Dem og Deres Hustru at modtage en kjærlig Hilsen.

Deres
H. Martensen.

59.

Kjøbenhavn 24de Aug. 1854.

Kjære Gude!

Kun med faa Linier underretter jeg Dem om, at min Kone (d. 21de d.) har født mig en sund og velskabt lille Datter¹, og at Moder og Barn efter Omstændighederne befinde sig vel. Men hvilke Timer har jeg dog oplevet den anden Dag efter Fødselen, da min elskede Hustru blev overfaldet af de heftigste Krampetilfælde, der ikke syntes at ville ende uden med Døden. Hun har været lige ved Indgangen til Dødens Porte, og som ved et Under er hun given mig tilbage. Hun bragtes til at falde i en længere Søvn, og under denne indtraadte et Vendepunct til det Bedre. Paa det Vidunderligste er hendes Sundhed vendt tilbage, og idag er hun *med Held* begyndt at amme sit Barn. Maatte der nu ikke indtræde andre Forstyrrelser. Min Følelse er Tak og Bøn til Gud!

Tak for Deres sidste kjære Skrivelse, hvilken jeg dennegang ikke besvarer.

Deres
H. Martensen.

60.

Kjøbenhavn 3e Sptbr. 1854.

Kjære Gude!

Tak for Deres kjærlige Skrivelse! Med min kjære Hustrues Befindende har det, Gud være lovet, en god Fremgang, om det end er naturligt, at denne Crisis har efterladt og i nogen Tid vil efterlade en ikke ringe Svækkelse. Men Gud være takket, fordi han har bevaret mig hende, og som jeg bedende haaber, fremdeles vil bevare hende for mig og mine Børn. Gid vi snart maatte høre gode Efterretninger om Grevinde Knuth!¹

Det glæder mig, at De vil komme her i Slutningen af Maanedens. Da haaber jeg at være eller dog at komme tilbage. Jeg har nu udskrevet min Visitatsreise i de 4 Pastorater i Smørum Herred til at tage sin Begyndelse Fredagen d. 15de. Jeg afreiser altsaa Torsdag Eftermiddag og kommer tilbage om 8 Dage. Gud [give] mig sin Kraft og Velsignelse dertil! Og hvad jeg beder for min hele Fremtidsvisitation: Gud give mig ikke blot at skulle være den givende, hvor jeg kommer, men at jeg ogsaa maatte modtage Aand og Kraft igjennem dem, jeg besøger! ikke blot maa bringe, men ogsaa hente aandelig Bestyrkelse!

Her er da et uhyggeligt politisk Røre. Gid vi havde en god Ende paa dette. Clausen og Flere have da i Forbittrelse og Modløshed takket af² haabende at see deres Snit ved en anden Leilighed. Mon dog ikke Knuth vil nedlægge sit Mandat? Det var dog sandelig det allerbedste. Nu hører jeg, at Hall har været to Dage paa Knuthenborg. Det har sikkert ikke været gavnligt.

Mange frygte en ny Casinorevolution. Jeg troer dog ikke, at der dertil ere Midler. Det Værste er, at man ikke har Noget at holde sig til, hvor man skulde have det kraftigste Tilhold.

Kongen har forleden ved det Taffel, han gav for Rigsraadet, ikke villet udbringe Rigsraadets Skaal! hvilket noksom viser hen paa Stemningen og det Bagvedstaaende!

I de administrative Forretninger begynder jeg nu at blive mere orienteret og skriver nu selv i flere Sager end i Begyndelsen. Meget har ogsaa en ikke ringe Interesse. Det bliver mig mere og mere klart, hvor urimeligt det er at ville omstøbe den bestaaende Kirkeordning. Hvad vil man sætte istedet for dette complicerede, i de meget enkelte Details gaaende Maskinerie, hvor Kirke og Stat ideligt gribe ind i hinanden? Hvad der end kan være af Inconvenienser, maa man sandelig lade dette Maskineri blive staaende. Ellers kommer man ind i den absolute Confusion. Med Grundtvigske Principier kan man ikke administrere i en halv Uge. Dette har jeg længe vidst, men nu bliver det mig empirisk haandgribeligt.

Lev vel, kjære Ven, hils Deres gode Kone paa det Hjerteligste.

Deres

H. Martensen.

Jeg vil dog haabe, at Knuth ikke nedlader sig til at deeltage i det i sig selv aldeles dumme, i alle Henseender compromitterende Foretagende at give Pengebidrag til, som det her kaldes i flere Kredse, »moralisk fordærvede Embedsmænds Understøttelse«. — Gjør han dette, da er Alt ude!

61.

Kbhvn 13de Sptbr. 1854.

Kjære Gude!

Tak for Deres Sidste, ligesom ogsaa Deres gode Kone takkes for de venlige Linier til min Kone. Desværre vende Kræfterne kun langsomt tilbage. En betydelig Nervesvækkelse er en Følge af Sygdommen, og et Uheld er tilstødt, idet hun har faaet en Byld i det ene Bryst. Dog, Gud være lovet, at den egentlige Fare er forbi; i Taalmodighed skulle vi jo øves.

Imorgen reiser jeg, vil Gud, til min Visitats og haaber at komme tilbage paa Fredag otte Dage. Jeg er naturligviis fuld af Visitatstanker. Naar jeg nu har gjort de første Erfaringer,

der dog kun blive *στοιχεῖα*, faae vi Stof til nærmere Forhandlinger.

Har De læst et Skrift af H. Knudsen om Grundtvigianismen og Papismen?¹ Der er adskilligt Umodent, Overdrevent og Besynderligt deri, men ogsaa særdeles meget Godt. Jeg kan ikke tvivle om, at denne Bog, hvis Forfatter oprindeligt er fuld af Begeistring for Gr., vil virke Meget til at bringe en større Crisis frem i Fleres ucritiske Bevidsthed. Vi Andre have den Fornøielse at læse flere af vore egne Tanker, som vi ofte i Samtaler have yttret for hinanden, udtalte med megen Parrhesie. Hele Sider og Blade have glædet mig, skjøndt det er Skade, at det ikke er skrevet bedre og mere frit for overflødige Tilsætninger. Har De ikke læst Bogen, da lad den ufortøvet komme.

Monrad har atter holdt en Prædiken, hvilken jeg dog ikke hørte. Den var en Fortsættelse af den forrige og handlede ligeledes om christelig Godgjørenhed. Dette Thema synes for ham at have en vis Centralitet. Den skal iøvrigt have været endnu mattere og kjedeligere.

Jeg vil haabe, at Grevinde Knuth befinder sig vel. Knuth maa da snart til Kjøbenhavn for Rigsdagens Skyld. Det bliver jo en bedrøvelig Historie.

Deres hengivne
H. Martensen.

62.

Bispegaarden, Kbhvn 23 Octbr. 54.

Kjære Gude!

Endelig ere vi da indflyttede i Bispegaarden, og jeg sidder nu her ved mit Arbeidsbord paa det Sted, hvor Mynster har tilbragt sine mange velsignede Aar. Jeg sad forleden Aften til langt inde i Natten i denne mærkelige Eensomhed og Stilhed, omringet af kjære, opbyggelige, men ogsaa alvorligt opfordrende og formanende Erindringer. Ja, Gud give sin Velsignelse og lade sin Kraft virke i min Skrøbelighed. Mine Tider ere i hans Haand!

Min Kone befinder sig betydeligt bedre, men det varer na-

turligviis længe, inden vi komme rigtigt i Orden. Kun mit Værelse og Bibliothek er fuldstændigt ordnet.

I Eftermiddag skal jeg holde Bispexamen over 5 Candidater, hvilke jeg paa Onsdag, vil Gud, skal ordinere. Jeg agter at tale over Fiskerevangeliet: Fra nu af skal du fange Mskr! Far ud paa Dybet! — Herre, *paa dit Ord!*¹

Viborg Bispestol haaber jeg snart bliver besat². Indvielsen vil først kunne finde Sted 2den Juledag³. Lautrup⁴ har et udtrykkeligt Ønske i saa Henseende, da han ellers ikke kan blive færdig med sine mange Ting i Taarnby. Paa Fredag afhenter Lautrup mig i sin Vogn for at tage mig ud til Taarnby til Middag. Jeg haaber, at de skulle finde dem vel tilfredse med Lautrup paa Lolland.

Hvad siger De om Kongens aabne Brev?⁵ Det er jo meget gode Principier! Var nu kun denne slesvigske Reise vel overstaaet. Paa en saadan kan meget galt passere! — Det viser sig af de aabne Breve saavel som af Kongens hele nuværende Stemning, der er meget ministeriel, at Monrads Audience⁶ ingen Indflydelse har havt. — Efter Opløsningen og de aabne Breve bliver Forbittrelsen naturligviis enorm.

Tag til Takke med disse flygtige Linier, der kun skulde underrette Dem om, at vi ere indflyttede. Hils Deres kjære Kone paa det Bedste.

Deres
H. Martensen.

63.

Kbhvn 12te Nvbr. 1854.

Kun et Par Linier, kjære Gude, for at takke Dem for Deres sidste velsignede Brev. Ja De har Ret, jeg lever nu paa et af de skjønneste Puncter i Existensen. Naaden, men vistnok ogsaa Ansaret, det store Ansvar bliver her føleligere end paa noget andet mig bekjendt Sted. Gud give Kraft og Velsignelse til ret at bruge Tiden. Det forekommer mig her mere end nogensinde, at Tiden er det kostbareste af Alt for et Mske. Og dette er jo ikke underligt, efterdi Tiden ret forstaaet jo ikke er andet end dette jordiske Liv, denne Existens selv!

Jeg har for nylig havt Brev fra Ingemann¹, hvori han med-

deler mig, at han nu har indsendt Psalmearbeidet til Ministeriet, og jeg kan altsaa vente det med det Første. Han ytrer særdeles gode Grundsætninger. »Med Naiviteten«, siger han med aabenbart Hensyn til den Grundtvigske Retning, »maa der dog være Maade, og den kan aldrig opbygge, naar den pukker paa sin *Ret* til Naaden for sin Troes Styrke, speiler sig forfængelig med Kronen, fraterniserer med Christus som med en almindelig Selskabsbroder ellers, sætter et virkeligt Lam paa Alteret og forandrer den christelige Cultus til en ægyptisk Dyrtilbedelse. — Dette er jo ganske fortreffeligt. Gid det nu maa være lykkedes ham at rense dette Psalmetempel, og idetmindste at uddrive en Deel af alt det verdslige Væsen, alle de Snurrepiberier, som Vexelererne have indsmuglet i det Hellige paa saa mange Steder i disse Psalmer. Og give Gud, at vi da omsider uden for meget Vrøvl maa kunne faae den nye Psalmebog indført til Opbyggelse for Menighederne.

Nu have vi da faaet Laub til Biskop², og Indvielsen kan, vil Gud, finde Sted anden Juledag. De vil da ogsaa paa Lolland kunne have Deres nye Biskop³ i det nye Aar. Jeg kan ikke sige Andet, end at jeg finder mig tiltalt af ham.

Iøvrigt er herfra intet Videre at meddele. Reisen i Hertugdømmerne⁴ var jo frygtelig. Gid man nu i Dcbr. maa have de fornødne Fonds baade af Intelligens og af moralsk Mod.

Min Kones Befindende gaaer fremad til det Bedre. Hun sender baade Dem og Deres Hustru en hjertelig Hilsen.

Deres
H. Martensen.

64.

Kbhvn 15de Dcbr. 54.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev, hvilket jeg strax besvarer. Ja vi have da et nyt Ministerium¹, og man bebuder endogsaa et Fakkeltog til Kongen i denne Anledning². Det er endnu det Forfærdeligste, vi have oplevet, og Kongeværdigheden har nu naaet den høieste Spidse af Prostitution. Thi efter Afskedigelserne og det aabne Brev at ansætte Andræ og Hall³ — hvad skal Folket troe om Ret og Uret? — Det er Geheimeraad Scheel⁴,

der har intrigeret med Grevinde D., og hende er det nu, som regjerer. De kan see det paa den nye Cabinetssecretair Liebenberg⁵, der længe har bestyret Grevindens Affairer. Han og Scheel ere nu om Kongen og begge intime med Grevinden! I en Uge troede vi det umuligt for dem at danne et Ministerium — da meente Halvhederne (Hall o. s. v.), at man dog ikke burde unddrage sig for den *Pligt* at hjælpe paa Sagerne. Saaledes sidde vi da i det! dybt sjunkne i det væmmeligste Morads. Om end Nogle see os selv i dette Speil, ere de dog saa letsindige, at de snart ville gaae hen og glemme, hvorledes vi see ud!

Det gamle Ministerium⁶ er ikke uden Skyld. De have ikke kunnet blive enige om at octroyere og heller ikke om at gjøre Rigsdagen Concessioner. Moltkes Stivsind og Ørstedes Mangel paa Energie! Hinc illæ lacrymæ! Uden Geheimeraad Scheel havde det Hele ikke kunnet gaae. Han er en talentfuld Mand, men ærgjerrig og i idelige Pengeforlegenheder. Uden Treschow⁷ skulde imidlertid ogsaa Scheel have forregnet sig. Men Treschow var forbittret paa det gamle Ministerium (ogsaa af den Grund, at det aldrig consulerede ham) og har skaffet Ministre. Det forstaaer sig, at Treschow og de Andre ikke ville have Lod og Deel med Grevinden, deels forsikkre, at Meget her er ikke sandt, deels at de af al Magt ville modsætte sig, dersom hun vil gribe om sig og f. Ex. blive Hertuginde. Men hvad hjælper saadan Tale og saadanne velmenende Bestræbelser, naar de dog maa tjene, hvad der har det smudsigste Udspring. Atter her have de halve og falske Mediationer viist sig i deres Fordærvlighed, thi havde Scheel ingen Ministere kunnet faae, da havde det gamle Minist. atter maattet træde til, og der var da kommet en stor Crisis, i hvilken Grevinden havde maattet ud af Landet, eller en endnu større Begivenhed være indtraadt — —⁸

Tillykke har Kongen umiddelbart før Halls Udnævnelse underskrevet Resolution paa, at jeg skal indvie Lautrup anden Juledag. Thi ellers speculeredes der allerede paa at affinde sig med Lautrup eller ved et Magtsprog atter at indsætte Monrad.

Dette Ministerium vil iøvrigt ikke kunne holde sig længe, da bliver Spørgsmaalet, hvad der kommer. Eidermændene igjen

eller det gamle Ministerium? — Vi kunne i Sandhed tale om »disse Tidens Mørke«.

Skulde De ikke finde Lyst til at komme nogle Dage til Kbhvn? Thi nu skulle vi jo see, hvad der kommer.

Deres

H. Martensen.

Tillæg.

Igaar Aftes Kl. 10¹/₂ fik jeg aldeles uventet et Nikodemus-besøg af Rasm. Nielsen. Han blev til 12¹/₂. Under en forførdelig Embellage af Vrøvl fik jeg ikke andet ud af det, end at han beklagede denne Forargelse ved Kd.⁹ Om det dog ikke var muligt, at jeg kunde gjøre dette Mske en Concession for at gjøre ham uskadelig for Fremtiden? (Hvilket Vrøvl). Han beklagede, at Kræfterne for Christendommens Sag vare splittede. Dommedag var nær. — Han vilde nu ikke tale om vort tidligere Mellemværende, dette vilde, troede han, uden Vanskelighed kunne klares. Han troede, at vi begge *grundig* havde feilet. Jeg iagttog under det Hele stor Sagtmodighed. Resultatet af min Opfatning er, at han har faaet Bevægelser i sit Indre, der have sagt ham, at det er galt fat med Kd.; at han har villet søge en Slags Tilnærmelse, men uden at han dog har villet concedere, hvad der bør concederes. En Skin-Tilnærmelse og Forsoning paa Halvveien. En *Velleitas* var der i ham. — Jeg var som sagt saa rolig som mulig for ikke at opirre ham.

Hvad man dog Alt maa opleve!

65.

Kbhvn 2 Jan. 1855.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres kjære Brev. Velsignet Nytaar for Dem og Deres Huus! Ja De har Ret: det gamle Aar var et Aar med Criser, og det nye vil sikkert heller ikke mangle saadanne.

Det glæder mig, at De finder, at min Artikel mod Kd¹ var et velfortjent Ørefigen. Hvor nødvendig jeg end vilde til at skrive, troede jeg dog ikke at burde tie, tillige paa Grund af mit For-

hold til Mynster, der havde Krav paa, at jeg modsagde dette skjændige Angreb. Iøvrigt fattes det ikke paa dem, der mene, at jeg aldeles ikke skulde have svaret; Andre finde, at der er godt svaret, men for skarpt (Citatet af Jacobi²), atter Andre, at det Hele er, som det skal være. Der gives Situationer i Livet, hvor der kan gjøres Indvendinger mod, hvad man saa gjør. Jeg troer imidlertid, at de, som kjende de herhenhørende Sammenhænge, ville finde med mig, at der burde afgives et Vidnesbyrd og det i aldeles ligefrem Meddelelse. En saadan Artikel maa ikke blot bedømmes efter det øieblikkelige maa-skee noget usædvanlige Indtryk, men af *Eftervirkningerne*. Et Belæg for, hvad jeg har sagt om ham, har han allerede leveret i sin 2den Artikel³, der er endnu mere fanatisk, til Hovmodets Forrykthed grændsende. Forresten følger det af sig selv, at jeg ikke skriver mere dennesinde. Jeg anseer det ikke for umuligt, at han om nogen Tid kommer med en heel Bog om denne Sag.

Lautrup, tænker jeg, kommer snart til Lolland⁴. Han havde paa Indvielsesdagen den Ubehagelighed at modtage et Brev fra Provst Nannestad⁵, hvori denne havde den Taktløshed at meddele ham, at Geistligheden tænkte paa at indgive en Petition til ham om at resignere til Fordeel for Monrad. At sende ham en saadan Meddelelse paa Ordinationsdagen! Og hvilke kirkelige Synspuncter har dog denne Geistlighed, naar den mener, at man spiller med en Ordinationshandling, aflægger de høitideligste Løvter for strax at resignere! Og det fordi man har faaet et andet Ministerium!

Jeg talede ved Ordinationen over Ap. G. 1,8: I skulle være mine *Vidner*⁶. Iøvrigt har jeg ikke tænkt paa at udgive den, da Lautrup ikke har talt om at udgive sin. Det er desuden gammel, vistnok besynderlig, Skik, at kun ved Sjællands Biskops Indvielse udgives Talerne i Trykken. Monrad var tilstede ved Indvielsen og kom ind og gratulerede Lautrup. (Lautrups Foredrag er meget stødende). Jeg har givet Lautrup Anviisning paa Dem. Han blev meget fornøiet, da jeg meddeelte ham, at De var Forf. til hiint lille Skrivt om Kds Forfattervirksomhed⁷, hvilket Skrivt han *af sig selv* nævnede som noget af det Bedste, han havde læst om Kd.

Til Knuth min bedste Hilsen. De og Deres gode Kone hilses paa det Bedste fra min Kone. Gud give os Alle et velsignet Nytaar!

Deres
H. Martensen.

66.

Kbhvn 11 Jan. 1855.

Tak, kjære Gude, for Deres Brev, hvilket jeg strax føler Trang til at besvare. Man kan jo ikke undlade at være opfyldt af det sidste Skandale. Pal. Müllers Skrift er jo ganske fortreffeligt¹. Skulde Noget savnes, vilde det maaskee være et stærkere Hensyn til Personligheden. Thi her bør tilvisse det Ethiske stærkt fremdrages. — Der siges — om med Grund eller ikke, veed jeg ei —, at Kd skal have en tyk Bog under Trykken². Skulde dette forholde sig saaledes, hvad jo ikke er urimeligt, da vil der ikke blot komme nyt Skandale, men *Forvirring*, idet Løgn og Bedrag da vil blandes med adskilligt Sandt, og mange Ildesindede ville faae noget at holde sig til. Man maa imidlertid være rustet. Skjøndt jeg for min Deel efter mine Yttringer til ham vil kunne betragte mig dispense-ret fra at indlade mig med en saadan Person, er det dog ikke urimeligt, at Sagen vil kræve, at ogsaa jeg — thi jeg antager, at Flere ville det og *bør* det — bør aflægge Vidnesbyrd. Man bør imidlertid, dersom det kommer dertil, ikke forhaste sig. Han vil heller ikke kunne slippe derfra. Han er under Causalitet af sine tvende Artikler. Og i *ligefrem* Meddelelse vil han ikke formaae at soutenere sine falske, vindige Lærdomme. Det vil da netop blive Opgave[n] at bekæmpe ham fra *Lærens* Standpunct. Og den aldeles jesuitiske, ja diaboliske Ethik, han vedkjender sig for sin Handlemaade, vil ikke kunne bestaae for nogen alvorlig Analyse. Det Værste er, at han er bleven saa smudsig, at det er saare vanskeligt at indlade sig med ham. — De skal iøvrigt see, at dersom han skriver, da indblander han ogsaa den Grundtvigske Retning for at fremkalde Forlegenheder. Dette Mske er jo aldeles hensynsløs, og efter hvad nu er passeret, behøver han jo heller ikke at genere sig, men

kan uden at synke dybere i Agtelse betjene sig af hvilket-somhelst Middel for at skade sine Modstandere.

Hvad R. Nielsen angaaer, da fandt jeg det at være om ikke det Behagelige, saa dog det Christelige at gjøre ham et Gjenbesøg for at vise, at jeg ikke nærrede noget Had eller var uvillig til Forsoning. Jeg var hos ham, og han synes allerede at være langt nærmere ved mine Anskuelser. Jeg frygter jo for, eller rettere sagt, det er mig klart, at han nu ogsaa paa en aldeles umoden og præcipiteret Maade er i Begreb med at gaae over til mig. Jeg er i Sandhed i Forlegenhed. Han vil undertiden komme for at tale ikke om de tidligere Quæstioner, men om kirkelige og religiøse Spørgsmaal. Han troede at kunne samarbeide og understøtte min Virksomhed. Iøvrigt vedblev han at soutenere Kds tidligere Arbejder, men udtalte sig langt mere misbilligende om hans sidste Skandale. Han vilde endnu ikke indrømme, at det var Diabolsk, men at det *kunde* være det, at Kd nu stod paa en farlig Skillevei, *enten* maatte bevise sig som sin Tidsalders største Mand eller være mindre end 0! Hvad der meest havde indigneret ham, var ikke hans Angreb paa Mynster, men paa mig, at jeg skulde have holdt min Tale for at bringe mig i Erindring til Bispestolen!³ Det var skjændigt, og der skyldtes mig Satisfaction. Han taledede dernæst om, at han agtede at skrive et Skrift, hvor han vilde klare sit hele Forhold. Jeg indlod mig naturligviis ikke nærmere paa dette, da dette var delicate Sager, og jeg helst lader Enhver skrive, hvad han selv vil, medens jeg forbeholder mig det Samme. Det bliver ubehageligt, dersom han kommer oftere til mig. Jeg for min Deel kan ikke inklade mig paa at tage Noget tilbage af, hvad tidligere er sagt. Ja skulde det komme til en Strid med Kd, er det jo endogsaa muligt, at der paa enkelte Puncter maa recurreres til de »Dogmatiske Oplysninger«. Disse ere det jo dog, som have brændt Kd, og man sporer jo deres Eftervirkning i den sidste Explosion. Naar De kommer til Kbhvn — og længe vil det dog ikke vare, inden De kommer — da tag Brevet med til N. Det er dog maaskee ogsaa under Eftervirkningerne af dette, i Forbindelse med det uhyggelige Indtryk af Skandalet, at N. har overvundet sig selv til at gaae op til mig om Natten. Jeg gik til ham ved høilys Dag i Søn-

dags efterat have prædiket. Siden i Søndags har jeg ikke seet ham.

Blædels Prædikener⁴ har jeg sandt at sige ikke faaet læst Meget i. Der indeholdes jo tilvisse meget Godt og Levende deri, men iøvrigt maa jeg vistnok i det Væsentlige samstemme med Dem. Han har ikke blot et varmt Hjerte, men ogsaa et varmt Hoved. Fra et høiere Standpunct maa der jo siges, at det Mindste egner sig til at trykkes, og at det er godt, naar Usikkerheden og det meget Uholdbare kan skjules af den christelige Varme, der er udbredt over det mundtlige Foredrag. Dog alt dette hører til esoteriske Betragtninger.

Gid Deres kjære Kone nu vel havde overstaaet den Crisis, der forestaaer. Gud holde sin Haand over os Alle! Med de bedste Nytaarsønsker

Deres
H. Martensen.

67.

Kbhvn 19 Jan. 55.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste kjære Brev, der i saa høi Grad glædede mig. Det er mig altid en oplivende og trøstende Tanke at vide mig i Aandens Samfund med Dem.

Hvad angaaer R. Nielsen, da har De vel nu læst hans gyseelige Artikel No 2¹. Dette Mske er dog aldeles karakterløs. Uden Tvivl er han bleven exalteret ved Trydes Artikel Aftenen iforveien² og er strax slaaet over i den polemiske Tone. Jeg vil fra nu af ikke modtage ham, selv om han kommer til mig. Til ham kan man jo aldeles ikke staae i noget Forhold. — Jeg har med Fornøielse læst det Brev, De dengang skrev til ham. Det var meget charmant.

Det vil meget interessere mig at erfare den Hovedbetragtning, De mener at kunne gjøre gjældende mod det Kdske Væsen. Det er altid heldigt at have eet Hovedargument. Det er i Grunden altid eet Baand, der binder Læsset.

Jeg har ligesiden Nytaar saa at sige være overvældet af Forretninger — Confirmanddispensationer, der fra Sjællands Stift ere en uslukkelig Masse, og en Mængde Betænkninger til

Ministeriet om forskjellige Sager. Stundom overfaldest jeg af en Ængstelse for, hvorledes jeg skal komme igjennem Alt, hvad der forestaaer. Hidindtil er kun liden Tid levnet mig til Studium og Forberedelse. Dominus providebit! *Psalmesagen* indsender jeg idag med en Betænkning til Ministeriet anbefalende den Ingemannske Revision. Nylig har jeg maattet tale en Time med en Bondedeputation fra Kastrop ved Wordinborg, der i Anledning af Vacancen ønsker en Forandring ved deres Skolevæsen. — I Eftermiddag skal jeg prøve en Jøde, der vil døbes hos Levinsen³. Saaledes er der en uafslædig Strømning hver Dag.

Tag til Takke med disse Linier. Hils Deres kjære Kone. Gud være med Dem!

Deres
H. Martensen.

68.

Kbhvn d. 2 Febr. 1855.

Kjære Gude!

Lad mig strax paa egne og Kones Vegne bringe Dem vor bedste Lykønskning i Anledning af Deres Meddelelse om Deres Kones Nedkomst med en lille Datter¹. Gud velsigne Dem og hende og lade Dem opleve megen Glæde af den Nyfødte som af Deres andre Børn! Det er vanskelige Verdenstider, under hvilke Børnene fødes og opvoxe. Maatte Daaben ret komme til at udfolde sin bevarende og frelsende Kraft!

Maatte vi snart atter høre fra Dem, at det fremdeles gaaer godt baade med Kone og Barn. Den første Periode er jo altid kritisk.

Kgds sidste utroligt fanatiske og i pøbelagtigt Raseri affattede Artikel² har De maaskee ikke havt Leilighed til at læse. Den er saadan, at man maa bedrøves over hans Sjæls-tilstand. Vist er det, at Guds Rige ikke kommer ad de Veie, og at Sandheden — selv om her var en Sandhed, for hvilken han burde fegte — ikke vil forsvares ved Djævelens Hjælp og ved forgiftede Vaaben. Jeg vilde ønske, at man nu vilde lade ham staae ganske alene uden at inklade sig med ham.

En farlig Ting, som neppe vil forhindres, er Monrads Ud-

nævnelser til Overdirecteur for Almue- og Borgerskolevæsenet³. Han vil da sikkert reise omkring og visitere Skolerne, og vi faae to *Biskopper* i hvert Stift. Han vil sikkert ved Rigsdagens Hjælp tage Kaldsretten fra Biskopperne og centralisere Kaldsretten til alle Skolelærerembeder i Landet under sig. Skjønne Udsigter!

Deres
H. Martensen.

69.

Kbhvn 14 Febr. 1854 [3:5].

Kjære Gude!

Herved meddeler jeg Dem den sørgelige Efterretning, at vor lille Virginie, der nu var bleven $\frac{1}{2}$ Aar gammel, døde igaar af Krampe og Brystbetændelse¹. Min Kone især er sjæleligt lidende ved denne Begivenhed. Gud styrke os til at bære dette og ethvert Kors, som Guds Villie paalægger os!

Jeg vil haabe, at Deres gode Kone befinder sig vel, og at Alt hos Dem staaer sig vel. Gud holde sin Haand over Dem!

Til de Fortrædigelser, hvorpaa det aldrig fattes under Embedsførelsen, hører det ogsaa, at Rigsdagen ved en aabenbar Retskrænkelse og tvertimod en Kglg. Resolution vil afkorte min og de andre 2 Biskoppers Gage, idet den paastaaer, at Ørsted har krænkede Rigsdagens Ret til at bestemme saadant². Uagtet Hall har holdt et Forsvar, nyttede det Intet ved 2den Behandling og faaer sagtens intet andet Resultat, da det neppe kan forventes, at Nogen i Landstinget vil have Mod til at føre vor Sag³. Dette Ministerium er, hvad jeg i Søndags sagde Hall og Premierministeren op i Øinene, nogle rene Adulatorer for Rigsdagen, der henstille Alt til dens Naade istedetfor at sætte et kraftigt Nei imod dens Vilkaarlighed. Vi ere nu under et Nationalconvent, thi Ministeriet, der skulde repræsentere det conservative Element, er = 0.

De vil ikke antage, at det er hiint Pengetab, der graverer mig. Jeg kan, om saa skal være, leve af ringere, end det, man har tilstaaet mig. Men Uretfærdigheden er indignerende og den Plan, som ligger bagved. Thi gaaer dette igjennem, hvorved ethvert Forhold mellem Bispestolene og Tienden ophæ-

ves, da bliver det næste Skridt Tiendens fuldkomne Fratagelse fra Præsterne, der da ville sættes paa fast Gage i Forhold til disse uanstændige Bispegager!! Monrad⁴ (dog kun tildeels), Grundtvig, Lindberg have iøvrigt her forsvaret Biskopperne, da de uden Tvivl nok have seet Conseqventserne!

Dog Nok herom! Knuth besøgte mig forleden, indigneret over de Kdske Angreb. Tiendesagen berørte jeg i Forbigaaende, ligesom han i Forbigaaende yttrede, at der maatte befrygtes, at naar Folkethinget havde fattet Beslutning, denne da ogsaa vilde gaae igjennem i Landstinget.

Og hermed Gud befalet! Det er Fornedrelsens Tider, der mere og mere bryde ind. Herren vil være stærk i vor Skrøbelighed! Vi skulle end bedre lære, at hans Rige ikke er af denne Verden!

Deres
H. Martensen.

70.

Kbhvn d. 19de Februar 1855.

Kjære Gude!

Tak for Deres kjære Breve og den Deeltagelse og Trøst i Sorgen, om hvilken jeg forud var overbeviist, at den vilde blive os til Deel fra Deres og Hustrues Side. — Jeg vil strax begynde med at beklage, at jeg Intet kan gjøre for Meinig¹ med Hensyn paa Stilling (et af de *bedste* Kald her i Stiftet). Dersom De kjendte den store Masse Ansøgninger, som foreligge — næsten nærmende sig til Ansøgningerne om Frederiksberg — og deriblandt Ansøgninger fra de meget erfarne og duelige Skolelærere ikke blot i Stiftet, men ogsaa udenfor Stiftet med 20 Aars Anciennitet, da vilde De selv erkjende, at det vilde være den største Uretfærdighed at tilsidesætte alle disse for en uprøvet theologisk Candidat. Som yderligere Forsvar for mig maa jeg anføre, at Ørsted indstændigt har anmodet mig om at hjælpe paa en Skolelærer af hans Familie, hvilket dog heller ikke skeer, fordi han er for ung. Dog ere baade De og Ørsted overbeviiste om, at jeg inderligt gjerne vilde imødekomme Deres Ønsker, men efterat jeg er gaaet ind paa at oplaae Embederne vacant, maa alle personlige Hensyn vige,

hvilket ikke var Tilfældet i Biskop Mynsters Tid, og hvor Embederne bleve bortgivne efter et velvilligt Skjøn, inden noget Mske fik det at vide. Jeg troer neppe, at jeg nogensinde kommer til at befordre theol. Candidater undtagen i det Tilfælde, at duelige Seminarister ikke skulde kunne have. Dette synes mig her at være den rette Stilling af Forholdet. Thi hvad der end kan siges om Seminaristerne og deres daarlige Dannelse — som jo ikke er deres Skyld, men Statens, der ikke har sørget eller kunnet sørge for bedre Seminarier — saa ere de dog Børnene i Huset, medens de andre ere Fremmede, der ved enhver Leilighed, hvor et godt Levebrød er at erholde, søge at trænge sig ind!

Dog hæc hactenus. — For nu at gaae over til et Andet, da maa jeg jo ganske samstemme med, hvad De siger om Rigsdagen og den dobbelte Confirmation². Jeg har i min Betænkning til Ministeriet protesteret og paa det bestemteste fra raadet dette. Desværre erfarede jeg af en mundtlig Samtale med Hall, at Biskop Lautrup i sin Betænkning har tilraadet eller dog ikke erklæret sig imod, »da han havde Erfaringer for sig, at der fremkom ligesaa gode Confirmander ved Sommer- som ved Vinterforberedelse«. Det er i høi Grad uheldigt, thi Hall, der ligesom hele dette autoritetløse Ministerium ved alle Leiligheder vil føie sig efter Rigsdagen, faaer her et kirkeligt Tilhold, hvilket han ogsaa meddeelte mig ikke uden synlig Tilfredshed over, at min Mening ingeniunde var alle Biskoppers.

De har fuldkommen Ret — kommer der ikke snart Regering, da skeer der megen Ulykke. Ikke blot Rigsdagen vil gjøre Ulykke, men den Slaphedsaand, der findes hos Regeringen, vil udbrede sig trindtomkring til de underordnede Autoriteter. Retningen Madvig—Hall beviser sig dog at være den fordærveligste.

Deres
H. Martensen.

71.

Kbhvn 21de Marts 55.

Kjære Gude!

Alt i længere Tid har jeg skullet skrive Dem til, men griber nu Leiligheden, da jeg igaar Aftes har læst Deres Artikel i den

Berlingske¹. Den er tilvisse et Ord i den rette Aand, og det er treffende, hvad der siges om Rigsdagspræsterne som »Menighedens« Tjenere. I denne Tone maa der tales. Iøvrigt vil jo denne Artikel ikke kunne indvirke paa disse Mennesker, men er dem dog til et Vidnesbyrd. Det staaer jo forresten Præsten frit for at erklære om de Confirmander, han forbereder om Sommeren, at de ere umodne. I det Hele troer jeg, at denne Lov vil blive Befolkningen til stor Besvær, thi det følger af sig selv, at de biskoppelige Dispensationer da enten aldeles ville bortfalde eller dog i høi Grad ville indskrænkes. De Hensyn, man nu tager, kan man da sandeligen ikke tage.

Angaaende det Kierkegaardske Skandale fik jeg ikke skrevet Dem sidst, at jeg aldeles billiger Deres Opfattelse navnlig da »Fordringerne« og »Forjættelserne«. Efter hvad jeg hører, trykkes der nu paa et nyt Oplag af hans »Indøvelse i Xdom«², hvilken vi sagtens skal have til Paaske, maaskee ledsaget af en Fortale. Det kunde dog sandeligen være paa Tiden, at han nu blev underkastet nogen Kritik. Thi hidintil har man ladet ham skrive løst og fast, og kun beundret det Originale og de enkelte gode Ting. Men da [han] nu selv har udfordret til at veie hans Bøger efter Guds Ords Vægt, da er det ogsaa paa Tiden dertil. Jo mere jeg overveier Sagen, desto mere maa jeg finde, at hans Forhold i denne Sag er et af de største Skandaler. R. Nielsen har jeg intet seet eller hørt fra. Han har da ogsaa her givet et nyt Beviis paa sin Jammerlighed og sit litteraire Svineri.

Forresten ere mine Embedsforretninger saa mange, at det ikke kan nytte at skrive Noget derom. Imidlertid kommer jeg jo dybere ind i Sagerne, og herved er min Interesse ogsaa betydeligt tiltaget. Mange Indblik har jeg gjort i de kirkelige Forholdes og Tilstandes store Elendighed. Det er tilvisse det i Statskirkedømmet, man ikke kan eller bør holde paa. Og Geistligheden tæller et stort Antal Medlemmer, for hvis Skyld det aldeles ikke er værdt at soutenere noget Bestaaende.

Jeg venter idag at see Grev Knuth til Middag i en lille Vennekreds. Hans Politik er jo ganske den Hallske. Skade dog for denne fortreffelige og ædle Mand, at han vil være

Politiker! I denne Henseende ligner han aldeles dem, der invita Minerva ville være Digttere, skjøndt de ellers kunde være saare agtværdige. Dog de Fleste nuomstunder ere jo Dilettanter, hvortil kommer, at de ikke som Knuth have en god, men en slet Villie. — Lev vel.

Deres
H. Martensen.

72.

Kjøbenhavn d. 2den April 1855.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres Sidste, som jeg først nu besvarer. Jeg begynder strax med at istem[me] Deres Ord, at denne Cultusminister¹ er den fordærveligste af dem alle. I den korte Tid, han har været i sin Stilling, har han først ruineret 3 Bispestoles Indkomster og ikke engang forsøgt ved 3die Behandling at stille noget som helst Ændringsforslag for idetmindste at reservere os for vore Personer, hvad der tilkommer os ifølge Kongens egenhændige Underskrift i vore Bestallinger, thi som En af Departementet meddeelte mig, han havde sonderet Terrainet og fundet, at det vilde være farligt mere at røre ved denne Sag. Han sonderer Terrainet for at faae at vide, hvad han skal soutenere som Ret eller Uret! Dernæst er han jo gaaet ind paa en Confirmationslov², der er ganske fordømmelig. Thi at *Huusfædrenes Majoritet* skal kunne afgjøre Sagen, uden at Præsternes end sige Biskoppernes Mening kommer i Betragtning, er dog Noget af det *Crasseste*, jeg har kjendt. Og nu Udskrivningsloven!!³ Nei, dette er den jammerligste Pjalt, vi endnu have havt. Jeg anseer det formeligt for Pligt, naar De skriver til Knuth, og Leiligheden er dertil, at betyde ham, at man ingenlunde anerkjender eller kan have nogensomhelst Anerkjendelse af denne Minister! Maatte vi dog snart have den Tilfredsstillelse at see denne Jammerlighed at vende tilbage til den Intethed, hvoraf han var kommen. Man kan ligesaagodt have hvilkensomhelst af Bondepartiet til Cultusminister. Thi Resultaterne kunne dog ikke blive slettere, end under denne. Maatte dog et Menneske

blive opvakt til under en eller anden Form at kritisere ham offentligt og fremstille hans Slethed. Hans Forhold til Kirken er et reent Pilatusforhold. »Gjør du dette, da er du ikke Rigsdagens Ven!« Han vasker sine Hænder i Uskyldighed og sværger, at han umuligt *kunde* handle anderledes, at Enhver, der kjender Forholdene og *Stemningen*, vil indsee, at efter Omstændighederne var Intet Andet muligt, at man dog maa være billig o. s. v. o. s. v. — — Knuth er i Grunden ikke syndeligt bedre, bifalder det Hele »efter Omstændighederne« og befinder sig i alle disse Ting i et fuldkomment servum arbitrium, idet [han] er aldeles i disse daarlige Mskers Magt. Men paa en eller anden Maade bør det dog vises, at om end Rigsdagen er fornøiet med Hall, kunne Kirkens Mænd umuligt være det. Skal dette længe vare ved, da gaaer det Hele overstyr! I en mundtlig Samtale, jeg for længere Tid siden har havt med Hall, har jeg ikke dulgt min Overbeviisning, men skjænket reen Viin. Nu gaaer han og beklager sig, at han »ikke kan gjøre mig tilpas«, hvori han har fuldkommen Ret.

S. Kierkegaard har da begyndt nyt Skandal ved sine uafadelige Bladartikler⁴. Jeg har ikke læst dem, men faaet mundtligt Referat derom. Dette Mske aabenbarer sig dog mere og mere paa en forfærdelig Maade. Iøvrigt forekommer det mig, at han, selv naar man ganske seer bort fra den moralske Side af Sagen, i reent intellectuel Henseende prostituerer sig ved disse bornerede Angreb og viser sig som et Mske, der aldeles ikke har undersøgt Grændserne for sine Evner. Her viser det sig, hvad han duer til i ligefrem Meddelelse. Det vilde være interessant at vide, hvad R. Nielsen nu mener i Henseende til det Enten — Eller, han opstillede i sin første Artikel. Men jeg har aldeles Intet seet til ham og ønsker det heller ikke. Grundtvig holdt igaar en heel Prædiken mod S. Kierkegaard⁵, hvem han indførte under den Categorie »*Spotterne sige*«, at vi, der ere Christi Tjenere skulle leve i den sorteste Fattigdom o. s. v. »*Spotterne*« maatte ogsaa sige om Herrens Begravelse, at den var »altfor kostbar for et Sandhedsvidne«. Spotterne forlange, at vi skulle prædike os selv ud af Verden og pidske de Vantroer til at træde frem i aabenbart

Had o. s. v. Han brugte Fortællingen om Quinden, der salvede Herren. — Saavel min Kone som Paulli, der begge tilfældigviis hørte denne Prædiken, vare i høi Grad tilfredsstillede. Mig kunde det jo ikke andet end glæde at erfare dette, thi nu er det klart, hvorledes hele den Grundtvigske Retning staaer til Kgd, hvilket ikke var ganske klart i Begyndelsen.

Jeg agter, vil Gud, at prædike første Paaskedag og agter at prædike over Herrens Ord i Apocalypsen⁶: 1) Jeg var død, men see, jeg lever! — Skjøndt jeg ikke i mindste Maade vil holde nogen Polemik, allerede af den Grund, at jeg ikke vil bryde Feststemningen, have dog Kgd's Paastande om, at der nu ingen Christne mere findes, foranlediget mine Hovedtanke, idet jeg vil udvikle 1) Herrens Ord til Menneskene — at han nemlig er med sin Menighed *alle* Dage, ikke blot i de apostoliske Dage og andre udvalgte store Dage, men ogsaa i de ringe og fattige Dage, og at der til enhver Tid ogsaa i de nærværende lyder et: »See, jeg lever« ud over Verden baade til Dom og til Frelse. 2) Menighedernes Taksigelsesord til Herren — hvorved jeg vil bevidne Herrens Ord, at Døden aldrig skal overvælde hans Menighed, og at der ogsaa den Dag i Dag er »de Helliges Samfund« paa Jorden. — Om Overgangen fra Døden til Livet, i dette Ords forskjellige Betydninger, bliver Slutningen.

Jeg besøgte igaar Carl Moltke, hvem jeg i lang Tid ikke har seet, og som lever afsondret fra Verden. Han yttrede, at en Rigsdag, der havde gjort et saadant Overgreb som den nærværende ved at ville raade over Kirkens Midler og beklippe Bispernes paa lovlig Maade bestemte Indkomster, øieblikkeligt burde været opløst. Han holdt sig overbeviist om, at under Ludvig Philipp, hvor man førte constitutionelt Regimente, vilde dette være skeet. — Om det nuværende Ministerium udtalte han sig naturligviis med dyb Foragt, navnlig om den Rolle, de spille i Forhold til Rigsretsactionen⁷. Ørsted bevarer megen Sindsro, men kan naturligviis ikke være uden Affectioener ved alt dette Uvæsen. Rørende er det, at Han og Conferenceraad Kofod⁸ have gjort Aftale ikke mere at spadseresammen, saalænge Kofod har den Qualitet at være hans Dommer. Jeg traf Kofod forleden Eftermiddag hos Ørsted. Kofod

var naturligviis i dyb Bedrøvelse over dette. Knuth er desværre bleven valgt til Suppleant i Rigsretten. Det er beklageligt for Knuth, thi skulde det virkelig komme til Dom, og skulde han have den Ulykke at være med i at dømme det tidligere Ministerium, sætter han en uudslettelig macula paa sig. Hvor sørgeligt dog, at alt *politisk* Haab maa opgives om denne Mand!

Lev nu vel, kjære Gude, og skriv snart til mig. En glædelig og velsignet Paaskefest!

Deres
H. Martensen.

73.

Kbhvn d. 16de April 55.

Kjære Gude! Tak for Deres Sidste og Tak fra Julius og for Julius i Anledning af Deres kjærlige Gave og Skrivelse til ham¹. Vi havde en god og velsignet Dag, Paulli udførte hele Handlingen til megen Opbyggelse. Blandt de Venner, der hilsede paa os om Aftenen, var ogsaa den kjære gamle Stellwagen med Kone. — Maatte nu denne Dags Velsignelse bære en rigelig Fremtidsfrugt for Julius og Alle. Af mig fik han Mynsters Betragtninger², foran hvilke jeg har skrevet 1 Joh. 4, 1—3. Maatte han bevare denne Sandhedens usvigelige Prøvesteen og maatte Christi Komme ogsaa i Sandhed blive ham og os Alle til Frelse!

De spørger, hvorfor Hall nøler med Psalmebogssagen? Her er han dog uden culpa endnu. Der føres i denne Tid Forhandlinger med Vaisenhuset angaaende Forlagsret, Trykning o. s. v. Sligt tager stedse Tid. Jeg haaber, at den skal kunne komme ud til Advent eller Juul³. Saalænge vil det unægteligt vare med Trykning, Correctur o. s. v. Hvad derimod angaaer Bispernes Gager⁴, da ere de decourterede. Jeg har for et Par Dage faaet Ministeriets Skrivelse derom. Ørsted vil, at jeg enten skal søge Domstolene, eller dog idetmindste indsende en Indsigelse til Ministeriet. Jeg har besluttet ikke at gjøre nogen af Delene, thi jeg frygter for, at Embedet selv i disse Løgnagtighedens Tider kunde lide derunder og komme i Miskjendelse idetmindste hos en Deel af Befolkningen. Men den aabnbarreste Retskrænkelse er det ikke blot i personlig Henseende,

men ogsaa mod Kirken. Thi saalænge som Folkekirken ikke er ordnet ved Lov, ere Kirkens Midler ikke at ansee som Statens. Og fordi en tidligere Minister, jeg troer Bang, lod Rigsdagen decourtere en Bispegage, er sandelig ikke en efterfølgende Minister forpligtet til at følge et saadant Misgreb. Fordi det er indkommet i Finantsloven — jeg troer ved Monrad —, at Bisper skulle sættes paa fast Gage, følger ikke, at Rigsdagen har Ret til at bestemme hvor Meget eller hvor Lidet⁵.

Biskop Brammer skrev mig i *Fortrolighed*, at Biskopperne i disse farefulde Tider selv burde constituere et Bisperaad og foreslog at holde det første Møde i Aarhus i Mai Maaned⁶. Jeg har afslaaet dette, fordi det er meget misligt at vække Sensation og Forventninger, uden at det dog fører til noget Resultat. Og et Bisperaad, selvconstitueret, kun med den Tendens at holde *igjen*, uden noget positivt Formaal, vilde ikke gjøre noget godt Indtryk. Naar Bisperaad ikke bæres af hele Geistlighedens Mening og Ønske, kunne de Intet udrette under en Regjering som den nuværende. Et Andet er det, naar en Regjering som Ørsteds havde oprettet Bisperaad for derved at støtte sig selv imod Rigsdagen. — Den gode Tryde taler ideligt om Synodalforfatningen, men han er jo mærkværdig upractisk.

De gjør vel i stadigt at udtale for Knuth, hvor slet den nuværende Kirkestyrelse er, og om muligt at bibringe ham en Overbeviisning om de grove Uretfærdigheder, den allerede *har* begaaet. Jeg frygter desværre for, at han i politisk Henseende er uforbederlig, men Skade er det, da han ellers dog var en Mulighed, man kunde see hen til, og gjerne vilde imødekomme. Den Mand veed ikke, at han kunde faae langt mere trofaste og paalideligere Venner, end alt det Janhagel⁷, hvori han lever.

Jeg har allerede havt flere Skolesager med Monrads Underskrift. Hvad dette bliver til, kan man jo endnu ikke vide. — I Anledning af det, De skriver mig om Skolelærernes Kaar, som der ikke mere skal være saa stor Trang til at forbedre, beder jeg om en noget udførligere Udvikling. Mener De, fordi Skolelærere kunne have Udsigt til at blive Formænd i Sogneforstanderskaberne? og saaledes kunne tilraade en Forhøielse i

deres egen Løn? Jeg ønsker dog gjerne Deres nærmere Explication, ogsaa om Præstens fremtidige Stilling til Skolelæreren i Sogneraadet, hvor Præsten dog skal deeltage i Fattig- og Skolesager.

Lev vel og skriv snart til Deres

H. Martensen.

74.

Kbhvn 29de April 1855.

Kjære Gude!

Tak for Deres Sidste, hvilket jeg strax med et Par Linier besvarer. Det glæder mig, at De deler min Mening om Biskop Brammers Forslag. Han vil — dog er dette i dybeste *Fortrolighed* — partout, at jeg skal komme til Aarhus næste Mai, hvor de jydskes Bisper skulle samles¹. Brammer har paatænkt et Andragende med Underskrifter fra Geistligheden om, at ikke blot Bisperne, men Geistligheden maa blive hørt, førend Rigsdagen afgjør Sager. Jeg kommer naturligviis ikke, ligesom jeg ogsaa har skrevet ham til, at dette jo i Grunden er Fordringen om en Synode og i al Fald Appell til et Majoritetsprincip. Man maa *enten* reentud kræve Synode *eller* Bisperaad. Det Sidste er det Reelle, men Geistligheden maa kræve det. Det er den imidlertid, som De skrev, meget langt fra. Det Grundtvigske Parti vil hellere sætte sine Idéer igjennem paa Rigsdagen.

Hvad De skriver om Lautrup, viser jo, at han i Grunden maa være ikke lidet rusti[f]ceret. Sligt passer jo aldeles ikke. Hvordan en Biskop faaer Tid til saadanne Allotria, er mig ubegribeligt. Iøvrigt er Manden jo elskelig, men passer, som De siger, bedst for Fredstider.

Hvilken infam Artikel² skrev dog ikke en vis Herr Petersen mod Dem i den Berlingske? Der opkommer nu mere og mere en uforskammet Lægmandstone i kirkelige Anliggender. Naar saadanne Folk have faaet det Grundtvigske Kirkebegreb og dertil nogle Frihedsideer fra Rigsdagen, mene de sig istand til at dømme Alt, skjøndt de selv ikke ville dømmes af Nogen. Binzers Artikel i den Berlingske er meget god³.

Jeg er ganske overordentligt stærkt beskjæftiget i den senere Tid. Mange administrative Sager — Forberedelse til Visitater —, almindelig Bededag skal jeg prædike, ikke længe derefter holde Tale i Bibelselskabet o. s. v. Jeg agter, vil Gud, at reise paa Visitats i Slutningen af Mai (Stevns Herred). Vil De træffe mig, maa De komme med det Allerførste⁴. Igrunden burde De være kommen strax efter Confirmationen. Efter min Hjemkomst fra Visitatsen faaer jeg kun en liden Pause. Da kommer Examen ved Jonstrup Sem. og Landemodet; derefter atter Visitats.

Deres
H. Martensen.

Monrad var hos mig for et Par Dage siden. Han ønsker en Sammenkomst ved Pastoralseminariets Medlemmer for at forhandle foreløbigt angaaende Oprettelsen af en ny Plads i Seminariet, en Lærestol for *Methodik*. Han vilde herved imødegaae Planerne om reisende Skoleinspecteurer. Præsterne burde vedblive at være Inspecteurer, men for at alle Indvendinger skulde afskjæres, burde Candidaterne dannes i Henseende til det Methodiske i alle Skolefag. Intentionen at lade Præsterne vedblive som Inspecteurer maa jo anerkjendes; iøvrigt viser jo det Hele, at han skal finde paa Noget for ikke at synes aldeles overflødig. Forresten var han venlig, og uden Gratulation eller nogensomhelst Explication taledede vi, som om Intet var passeret. Den ønskede Sammenkomst har jeg naturligviis lovet ham.

75.

Kbhvn 5 Juli 1855.

Kjære Gude!

Tilgiv, at jeg saa længe har tøvet med at skrive. Igaar Aftes kom jeg fra Landemodet, hvor mit Forslag om Udvidelsen af Forhandlingerne blev vedtaget¹. Der blev udtrykkeligt tilføiet, at ved visse Forhandlinger ingen Afstemninger finde Sted og ingen Beslutninger fattes. Det Brammerske Andragende

til Ministeriet blev ligeledes vedtaget², dog saaledes at Andragendet om Menighedsraad bliver udeladt, fordi det skal drøftes ved Samlingen næste Aar. Jeg prædikede over det Ord: det er Tiden, at Dommen skal begynde fra Guds Huus (1 Pet. 4, 17), hvortil jeg i Talens Løb knyttede det Ord: det er Tiden at bygge Guds Huus. Jeg havde en talrig Menighed i Roeskilde Domkirke og troer, at Talen ikke var uden Virkning.

Af min Visitats i Stevns havde jeg ikke liden Tilfredsstillelse, paa Løverdage otte Dage reiser jeg atter paa Visitats til Ringsted Herred, hvor Tilfredsstillelsen vil blive mindre, da der paa mange Egne skal være Død og Lunkenhed.

Maatte nu Landemodets Udvidelse bære nogen Frugt. Paa to Ting kommer det an, dels at der maa udvikle sig nogen Productivitet hos Deeltagerne, dels at der ikke ville vise sig for store Rivninger og for megen Taktløshed, thi Noget af dette kan jo ikke udeblive. Imidlertid er jeg vedvarende i den Tro, at Forsøget maa gøres, og at Meget, saare Meget vil være vundet, dersom det kan tjene til at befæste et aandeligt Sammenhold hos Geistligheden. Thi derpaa vil tilsidst dog Alt komme an for Folkekirken, saavidt msklige Øine formaae at see. Thi Statens Støtter ere visselig saadanne, at der ikke mere haves noget Tilhold.

Paa Roeskilde Convent vil Dr. P. C. Kierkegaard holde et Foredrag over vore kirkelige Tilstande og deri omtale Broderens Optræden³. Han har iøvrigt i disse Dage havt den Sorg, at en lille By i hans Sogn ganske er gaaet over til Mormonerne. Hvor sørgeligt dette end er, troer jeg dog, at saadanne Resultater af Frihedsbevægelserne maa tjene til at føre ham og Andre nærmere ind paa Folkekirkens Grund. De Grundtvigske Præster have aabenbart havt den Tro, at de selv under Frihedsbevægelsen skulle blive de seirende. Dette Haab vil efterhaanden slaae fejl for dem.

Har De Tid, da lad mig høre Lidet fra Dem, forinden jeg reiser.

Deres
H. Martensen.

76.

Kbhvn d. 14de Aug. 55.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev, som jeg modtog paa Visitats, og som jeg først nu kommer til at besvare. De mener, at det Monrad-ske Udkast til en Skolelov¹, indeholder meget Godt. Mig forekommer det dog tvivlsomt, om det i Sandhed er practisk. Jeg maa betvivle, at Finantserne overtage en saa stor Udgift. Men selv om de gjøre det, er det da rigtigt saalænge at experimentere med Skolelærerhjælpecasserne? Det er dog høist problematisk, om de saakaldte høiere Skoler ville faae nogen Anvendelse, og langt rettere, synes det mig, *dersom* Finantserne ville give Noget, da at lægge dette til Hjælpecasserne og forresten lade disse vedblive med deres tidligere Bestemmelse. — Hvad dernæst *Skolepengene* angaaer, da forekommer det mig principstridigt at kræve Skolepenge for en af Staten *anordnet* og befalet Skolegang. Det er i Principet at gjøre Skolegangen til Individernes Anliggende. Det Rette synes at være at ligne Mere paa Communen i det Hele. — Hvad nu Kaldsretten angaaer, da er det jo scandaleust, som De ogsaa bemærker. De 100 bedre Kald, som man vil fratage Skoledirectionerne og Biskopperne, ere jo kun for Monrads Skyld, for at Skolelærerne skulle blive afhængige af ham. Vil man centralisere, da tage man det Hele! I dette er jo slet ingen Princip. Jeg agter naturligviis her at gjøre Modforestillinger, skjøndt sagtens uden Virkning. — Om Alt dette skal jeg snart skrive en Betænkning. Det er uforskammet, at man sender Sligt til Biskopperne, medens de ere paa Visitats og da affordre Betænkninger i saa kort Tid!

Hvad siger De dog om Takkebønnen²? Hall overtreffer dog de dristigste Forventninger. Her har man, saa vidt jeg har kunnet erfare, skilt sig ret godt derved, idet man i den befalede Kirkebøn har indsluttet nogle faa Ord i Almindelighed. I Slotskirken prædikede Paulli og gjorde det godt. H. Majestæt var paa Slottet, men kom *ikke* i Kirken, heller ikke hans Ministerium. Derimod var der stort Taffel for Rigsdagsmændene!

Jeg beklager, at Meinig³ atter forgjæves har søgt et Kald,

nemlig Cregome. Jeg har maattet give det til en ældre Skolelærer⁴. — Skulde Meinig ikke kunne beqvemme sig til at søge et *Andenlærerembede*? Jeg troer, at det da vilde være muligt om et Aars Tid at befordre ham til et ordentligt Embede, uden at nogen Opsigt derved fremkaldtes. Dog henstiller jeg dette kun ganske privat, da jeg naturligviis ikke kan indgaae nogensomhelst Forpligtelse. Men jeg vil tilstaae, at jeg næsten troer, at jeg havde kunnet give ham Cregome, dersom ikke den ene gamle Concurrent havde været. De andre Concurrenter vare af underordnet Vægt. Gadstrup, som nu er ledigt, kan det ikke nytte ham at søge. Det er for stort, og Ansøgninger strømme ind i Masse.

Hils Stellwagens paa det Venligste. De og Deres gode Kone være paa det Hjerteligste hilsede fra min Kone og

Deres

H. Martensen.

77.

Kbhvn 10 Septbr. 1855.

Kjære Gude!

Tilgiv, kjære Ven, at jeg i saa lang Tid ikke har skrevet Dem til for at besvare Deres Skrivelser, men Forretningers Mangfoldighed har gjort det umuligt. I forrige Uge var jeg efter Ordre med Kongen i Ringsted, hvor jeg tilbragte 3 lange Dage¹. Welhaven² opholder sig endnu som Gjæst i mit Huus. Paa Onsdag skal jeg have Præstevielse, og paa Mandag, vil Gud, reise paa Visitats i Liunge-Frederiksborg Herred.

De seer, at jeg har fuldt op. Maatte jeg nu til Vinter komme til nogen grundig Samling af Sindet i indadgaaende Retning! Jeg er endnu ganske exoterisk efter det Ringstedske Ophold, hvor jeg ligeledes efter Ordre maatte være i Kongens Følge paa en Excursion til nogle Landsbykirker. Noget saa Exoterisk, fra al Idée løsrevet, gjør man sig ingen Forestilling om. Resultatet af Opgravningen var i mine Tanker temmelig ringe, skjøndt der blev gjort store Ophævelser deraf!

Jeg sidder nu med min Ordinationstale: »Vi prædike den korsfæstede Xum!« Hvilke Modsætninger!

Skulde De ikke i October eller November kunne gjøre en

Reise til Kbhvn? Da ville vi dog formeentligen kunne have nogen Ro til gjensidig Meddelelse. Tag til Takke med disse Linier! Jeg har Intet at meddele, thi hvad jeg kunde meddele om Reisen til Ringsted og Opholdet der, egner sig bedst til mundtlig Meddelelse. Jeg har kun ved disse Linier villet underrette Dem om, at Alt er in statu quo. — I det Politiske synes jo Heelstatsforfatningen at trænge igjennem.

Hils Deres gode Hustru!

Deres
H. Martensen.

78.

Kbhvn 18de Nvbr. 1855.

Kjære Gude!

Efter i Dag at have prædikedet læste jeg Deres kjære Brev. Angaaende Lyngby staaer Sagen saaledes, at jeg for min Deel mener, at De for Deres Deel *intet* Skridt bør foretage, da det vil være frugtesløst. Rørdam er, efter Alt hvad jeg kan see, designeret¹. Foruden hans Ansøgning er der til mig Ingen indkommen fra Sjællands Stift, og jeg troer neppe, at der indkommer Nogen, da det er saa almeenkendigt, at Rørdam ønskes, at neppe Andre ville melde sig. Iøvrigt glæder det mig, at De har fundet Arrangementet godt. Det er *uforandret* min Indstilling. Det vil iøvrigt neppe kunne tilstedes, at S.præsten kun prædiker hveranden Søndag. En Capellan pro loco² er ikke ganske det samme, som en personel Capellan, der indrømmes Præsten paa Grund af Svagelighed.

Idag er da Kierkegaard bleven begravet fra Frue Kirke med et stort Følge (Fuld Musik! Ironie!). Noget saa *taktløst* fra Familiens Side som at lade ham begrave paa en *Søndag*, midt imellem to Gudstjenester, fra Landets *Hovedkirke*, kjenner man neppe Mage til³. Det kunde imidlertid ikke efter Loven forhindres, men havde kunnet være forhindret ved *Conduite*, hvilken imidlertid her som ved alle Leiligheder, hvor den udkræves, manglede Tryde. Hans Broder⁴ talte i Kirken (som Broder, ikke som Præst). Hvad og hvorledes han har talet, veed jeg endnu aldeles ikke. Bladene ville nu for det første være fyldte med disse Begravelseshistorier. Følget

skal isærdeleshed have været unge Mskr og en Masse obscure Personer. Af honoratiores var der, saavidt vides, Ingen, med mindre man hertil vil regne R. Nielsen og Mag. Stilling.

At De finder Clausens Johannes fortreffelig⁵, undrer mig. Jeg har ved at see Noget i den kun fundet et de Wetteske Grundlag⁶ og en flittig Afbenyttelse af Schleiermachers Homilier og andre productive nyere og ældre Forfattere. Selvstændig Productivitet har jeg ikke kunnet finde. Den kan være brugbar til at slaae op i.

Paa Fredag agter jeg at forelæse et Mindeskraft over Mynster i Videnskabernes Selskab⁷. Det Fragment, jeg forelæste for Dem, er deels bleven omarbejdet, deels betydeligt udvidet. Jeg agter efter Forelæsningen strax at give det i Trykken og mener, at det vil kunne udkomme til Juul.

Har De læst R. Nielsens Program⁸ om Theologiens Naturbegreb? Noget saa uforskammet *dumt* har jeg ikke læst siden hans sidste dogmatiske Arbejde fra hiin Tid. Han holdt en Tale ved Universitetet⁹, der var Noget bedre, men usammenhængende og uklar.

I dette Øieblik erfarer jeg, at der ved Graven har været et stort Skandal, idet en Søstersøn af Kierkegaard en Herr stud. Lund¹⁰, efter at Tryde havde forrettet Jordspaaakastelsen, stod frem med Øieblikket og det N. T. som Sandhedsvidne imod Kirken, der »for Betaling« havde begravet S. Kd. o. s. v. — Jeg har det endnu ikke ad officiel Vei. Men det har været en stor Forargelse, der, saavidt jeg kan see, maa give Anledning til *alvorlige* Skridt.

Deres
H. Martensen.

79.

Kbhvn d. 27 Dcbr. 55.

Kjære Gude!

Tak for Deres mig saa kjærkomne indholdsrige Brev. Hvad De siger om mit lille Mindeskraft over Mynster¹, har i høi Grad glædet mig. Naar De siger, at Skriftet vil blive læst af Flere end der forstaae det, og kjøbt af Flere end der læse det, da

troer jeg, at dette desværre er sandt. Jeg siger »desværre«, thi jeg nægter jo ikke, at jeg meget havde ønsket at trænge noget videre igjennem, hvorfor jeg har stræbt efter den høiest mulige Popularitet. Men hvorvidt Andre ville kunne paavirkes end de, som allerede iforveien vare i de sande Sympathier, er jo vistnok tvivlsomt.

Ogsaa hvad De skriver om Schatten u. Licht^{1b}, maa jeg i det Væsentlige tiltræde. Det indeholder tilvisse fortrinlige Bidrag til en *Critik* over Kirkens Tilstande, men dette bliver da vel ogsaa det vigtigste Udbytte. Jeg maae fastholde, at den Sandhedsgehalt, der hidindtil er kommen frem i denne Retning, haves, eller dog *kunne* vi have i vor *lutherske* Kirke. Men det bliver desværre ikke blot i hiin Retning, men ogsaa hos andre Retninger, navnlig den Grundtvigske, mere og mere almindeligt at betragte Lutherdommen som et Slags tilbagelagt Stadium. Grundtvigs hellige alm. Kirke, hans misvisende Betragtning af det apostol. Symbolum og Daabspagten, hvor han lægger Accenten paa urette Sted, viser sig mere og mere som uluthersk. Der er en Kritik over Grundtvigianismen, som endnu *staaer tilbage*. Den er forresten for Øieblikket en Slags *ecclesia triumphans*, hvilket ogsaa viser sig i saadanne overmodige Artikler, som Kirketidenden ideligt fremkommer med. Hvilket confust Hoved denne F. Helveg² i hans Artikel om Hegelianismen i Danmark! Og hvilket eensidigt Product, det sidste Hefte af Broderens Kirkehistorie³, hvor hele den Grundtvigske Bevægelse fremstilles som aldeles *normal*, og Mynster som en kirkelig Ubetydelighed. Pr. Clausen og de, der meente, at han burde været Biskop, kunne iøvrigt have godt af at læse dette Hefte. De ville der see, hvad han havde kunnet vente sig!

Blædel⁴ maa jo vedvarende paaskjønnes paa Grund af hans opvækkende Virksomhed. Iøvrigt maa det jo indrømmes, at han er noget *tingeret* af Opvækkelsens forskjellige Uklarheder. Hans Tilhængere gjøre ham mere og mere til en *Autoritet* og *Leder*, hvilket er Skade, da de derved uden Tvivl tilsidst ville fremkalde en Kritik over ham, og i *Forhold* til den Taxation, der *fortiden* finder Sted af hans Præstationer, maae disse nødvendigvis findes for lette, saasnart en grundig, fra virkelige

Principer udgaaende Kritik stiller dem under sin Belysning. Men for Tiden vil man, som De saa sandt siger, forcere og trænge ind med Vold, og Fleertallet af dem, der mene at have *δύσχοις πνεμάτων*⁵, mangle de første Elementer til en virkelig Aandep prøve. Mange lide af en religiøs criticisk Exaltation, mene sig selv at være *τέλειοι*⁶ eller dog stærkt paa Veien dertil, medens de ere som *νήπιοι*, ja mange af dem, der for Øieblikket mene at have fundet det Absolut-Christelige og at *hvile* deri som i en vunden *Besiddelse*, ere i Grunden ikke andet end *Søgende*, der ere komne ind i en Illusion, hvorfor det ogsaa maa befrygtes, at Flere af disse om nogen Tid, naar de opdage deres Illusion, slaae over i Indifferentisme, om ikke i noget Værre. Man har seet dette ved den Harmsiske Opvækkelse i Holsteen, skjøndt denne var langt mere storstilet.

Angaaende Deres paatænkte Skrift om den Kierkegaardske Retning⁷, da troer jeg at burde opmuntre til at lægge Haand paa Værket. To Ting maa jeg kun indstændigt lægge Dem paa Hjertet, at De ikke af Stræben efter Upartiskhed bliver uretfærdig mod Dem Selv og Deres egen Retning, og dernæst, at De, hvad i Grunden ikke behøver at indskjærpes, lægger an paa Popularitet. Paa det polemiske Salt bør ikke spares. Fjenderne blive alligevel vrede, hvor upolemisk man end fremsætter sin Anskuelse, naar det gjælder om, saavidt muligt at trænge igjennem. Iøvrigt er det jo klart, at de, som i denne Tid ville føre »den sunde Lærdom« og ikke kunne bekvemme sig til at slaae ind paa de courserende uklare Tidsretninger, hertillands i længere Tid ville have Vind og Strøm imod sig. Folk sanke sig nu Lærere i Hobetal, eftersom Ørene kløe⁸. Og da samme Øren, der i sin Tid kløede efter den rationalistiske Tale, da den var i Velten, kløe nu efter pietistisk Tale om Kirketugt, om den usalige Sammenblanding af Kirke og Stat, om Christendommens uendelige Fordringer o. s. v., medens det Sande, som her ligger til Grund, af disse Folk bliver taget aldeles exoterisk. Saadanne Øren ville Intet høre om at tage det Kors op, som ligger i Folkekirkens skrøbelige Tilstande, og i at taale dem, saalænge som Herren selv vil taale dem, og i at arbeide paa at nybygge dem indenfra og i at arbeide med faa og svage Kræfter. »Vi har en liden Kraft«⁹,

dette Ord ville de hverken høre til Ydmygelse eller til Trøst, men kunne mere og mere kun fordrage enthusiastisk Tale.

Besættelsen af Lyngby Kald vil nu snart kunne forventes. Jeg har kun havt tre Ansøgninger at fremsende — Kolthoff, Topsø, og Rørdam¹⁰. Med Hensyn paa den sidste har jeg kun henviist til de ham af Provsten og Biskop Mynster givne Vidnesbyrd.

Angaaende Knuth maa jeg ganske samstemme i, at det jo er bedrøveligt. Ved sin Stilling i Rigsretten¹¹, hvor han har voteret *først*, og holdt et, som der siges, usammenhængende Foredrag, angav han den Tone, som de øvrige Landstingsmænd istemme til at overstemme Høiesterets Medlemmer. Man undgaaer helst at udtale, hvad man maa tænke om et saadant Standpunct! — Gud skjænke os Alle et godt og velsignet Nytaar og hjælpe os frem paa sit Riges og sin Retfærdigheds Vei!

Deres hengivne
H. Martensen.

80.

Kjøbenhavn 18de Febr. 56.

Kjære Gude!

Alt længe er jeg i Brevgjæld til Dem og vil dog nu lade høre fra mig om end kun gjennem nogle faa Linier. Grevinde Knuth har jeg nogle Gange besøgt og hvergang fundet hende christelig og elskelig i sin Sorg¹. Hun er et herligt Gemyt, og det er øiensynligt, at hun, hvad hun ogsaa taknemligt anerkjender, støttes og bæres ved Kraften fra oven.

Her er ellers Intet passeret, som fortjener Omtale. I Kbhvns Convent er Synodesagen aldeles falden². Comitéen var spaltet i tre Betænkninger, Clausen med Synoden, Paulli med et Biskopsraad og Rothe med en uklar Møllemting. Alle tre Forslag faldt, og Intet skeer. Grundtvig, som i Clausens Betænkning var stærkt angreben, mødte og holdt et langt Foredrag om Præstefrihed, uden at der dog derpaa blev repliceret. — Det er nu godt nok, at Synodeforslaget faldt, men det gjør dog et noget nedslaaende Indtryk, at man aldeles ikke kunde enes om Nogetsomhelst. Et kirkeligt Organ behøves dog for

at kunne hævde de conservative Interesser ligeoverfor Rigsdagen. Hvilke Anmasselser, at man paa Rigsdagen begynder at discutere Balles Lærebog, og at Hall der afgiver Løvter³. Jeg har skrevet ind idag, og andraget paa, at Landemoderne dog maa høres først angaaende denne Sag. (Af mig har han fordret en Række af Betænkninger over de forskjellige Lærebøger (foruden Balles), hvilke jeg alle har maattet fraraade undtagen Balslevs⁴, hvilken jeg betingelsesviis kan tilraade. Men om Sagen i dens Almindelighed har han ikke spurgt mig). Da der her i Sjællands Stift bliver Landemode ikke blot med Provster, men ogsaa med Præster, vilde det tillige om ikke for Resultatets, saa dog for Principets Skyld meget glæde mig, om Lærebogssagen kunde blive Landemoderne forelagt.

Clausen, der sikkert er meget forbittret, vil udgive Comitébetænkningen i Trykken⁵, rimeligviis med et polemisk Forord mod dem, der modsætte sig Synoden.

Jeg vender tilbage til vor Forventning: der maa skee noget Uforudseet, Uventet, som medfører en *Afbrydelse* af hele dette Uvæsen og sætter en ny *Begyndelse*! Her gjælder det, at bie i Taalmodighed.

Hils Deres gode Kone og skriv snart til

Deres
H. Martensen.

81.

Kbhvn. 11 Marts 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Hvad De siger om Lærebogssagen, maa jeg jo vistnok tiltræde efter Aanden, om ikke efter hvert Bogstav. Forøvrigt bliver Sagen jo nu forelagt Landemoderne.

Deres Artikel til Ugeskriftet om Stahl wider Bunsen¹ har Paulli meddeelt mig, og jeg har hørt den med sand Fornøielse. Hvad De siger om Kirken som den locus, der nu skal frem, men hvortil ogsaa de største Vildfarelser knytte sig — just fordi Kirkebegrebet er et *mangesidigt* Begreb og ikke lader sig udtømme ved nogen enkelt, abstract Bestemmelse, er ægte

theologisk. Jeg havde ønsket at see dette videre udført og appliceret, navnlig hvad De siger om det Rationalistiske eller Pelagianske. De vil imidlertid sikkert faae Leilighed dertil, thi De vil ikke undgaae D. Kirketidendes sædvanlige Grovheder², især da *De* ikke har taget paa dem med Fløiels-Handsker. Jeg vilde ansee det som gavnligt, dersom en videre Drøftelse og Dom heraf kunde udvikle sig. Thi det maa dog komme til en Crisis, og mere og mere modnes det Grundtvigske Parti dertil³. Ogsaa troer jeg, at man tør haabe *efterhaanden* at trænge mere igjennem. Deels nemlig er den Grundtvigske og hele Partiets Productivitet standset, deres Kilde taber sig mere og mere i Sandet, og de leve kun af trættende Gjentakelser, uden Evne til videre at *explicere* en eneste af deres Paastande, hvilke de hvergang repetere i deres første Umiddelbarhed, der som oftest er mange Aar gammel og uden Friskhed. Deels er der, mere end de selv vide af, og mere end de selv ville tilstaae sig, en indbyrdes Strid imellem dem, idet Flere dog ikke længere vove at følge Grundtvig gennem Tykt og Tyndt. Skal der for Alvor polemiseres imod dem, maa man drive dem til at ophæve deres egen ucritiske Bevidsthedstilstand og drive dem til et Enten—Eller, et bevidst *Valg* imellem det virkelig Lutherske og det Grundtvigske, hvilket de nu mene at kunne sammenjaske og dog vedblive at være — naar det convenerer dem — gode Lutheraner.

Grevinde Knuth besøgte jeg igaar⁴. Hun har i de sidste otte Dage havt det noget Tungt. Dog stræber hun alvorligt og bærer sin Sorg elskeligt. Hun er et elskeligt Gemyt!

Jeg skal, vil Gud, prædike Palmesøndag (om Folkets og Disciplenes Hosianna — Bestandighed i Troen) og dernæst anden Paaskedag (hvorledes Herren endnu vil aabenbare sig for os — 1) ved at *samtale* med vore Sjæle formedelst sit Ord, 2) ved Sac.⁵ Nadveren, ved hvilken Leilighed jeg vil tale om dem, som vel ville høre Ordet, men forsømme og ikke agte Nadverens Velsignelse).

Jeg længes nu efter at læse Deres Artikel trykt i Ugeskriftet. Gud give os sin Velsignelse i den stille Uge og en glædelig Paaske.

Deres
H. Martensen.

Kbhvn 25 Marts 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Jeg har i den stille Uge besøgt Grevinde Knuth, som havde det bedre. Hun er saare elskelig, og jeg bliver hende mere og mere hengiven. I denne Uge vil jeg for sidste Gang dennesinde besøge hende, da hun agter at reise paa Mandag.

Hvad Lærebogssagen angaaer, maa jeg henvise til, hvad jeg i sin Tid har udviklet om Balles Lærebog. Jeg troer, kjære Ven, at De staaer for stivt paa denne Sag¹. Der er ikke Tale om, at Balle *skal* afskaffes, men kun om den skal vedblive med sin gamle Exklusivitet. Balslevs lader ikke Lidet tilbage at ønske, men hvad den giver, er dog *sundt*, og den har stillet sig i den *sande Idées* Tjeneste, som netop trænger til at arbejdes frem. Balles er idéeløs, og jeg for min Deel kan ikke salva conscientia ville fremdeles hævde dens Exklusivitet. De, som ville hævde de conservative Interesser, bør sikkert vogte sig for med Stivhed at ville soutenere det Idéeløse og Udlevede, og paa denne Maade à tout prix at ville opretholde den ellers saa ønskelige Orden og Uniformitet. Just dette har til alle Tider været den conservative Retnings Fristelse og Fare, som har styrtet den i mange Ulykker. At de nærværende kirkelige Tilstande i mange Henseender maa antage Præget af Overgangstilstande, kan ikke undgaaes; kun at det ikke skeer paa ucritiske Maader, og ved Overgange til falske Retninger, hvorom her ikke kan være Tale.

Grevinde Knuth talede med mig angaaende hendes Datters Confirmation til Efteraaret². Jeg raadede hende intet Definitivt at bestemme, førend hun havde talet med Dem, hvad jo snart vil skee. Vanskeligheden er, at hun troer ikke at kunne og ikke at burde lade Eggert være alene i Kbhvn i Vinter. Og Eggert selv ønsker ikke at blive paa Knuthenborg til Vinter under to Læreres Veiledning. Det synes at stride mod hans Selvfølelse. Dog Alt dette blev naturligviis kun obiter berørt i Samtalen, men vil jo blive grundigt drøftet med *Dem*.

Jeg haaber, at De befinder Dem vel efter Paasken. Fra Paulli de bedste Hilsener.

Deres hengivne
H. Martensen.

83.

Kbhvn d. 14 April 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Det maa jo indrømmes, at De i Psalmebogssagen har været ægte progressiv og gik mig forud, ligesom jeg for en stor Deel efter Deres Impulser amplecterede denne Psalmebog. I Lærebogssagen vilde jeg ønske, at vi kunde see Sagen paa samme Maade. Hvad De siger om Kirkecatechisationerne, vil jo kunne siges ved enhver ny Lærebogs Indførelse.

Af Nyheder er her Intet. Naar De skrev, at De ikke vil fortsætte Discussionen med Helveg¹, da tør jeg her ikke træde op med Bestemthed. Men jeg havde jo rigtignok ventet, at De vilde have afsløret de plumpe Misforstaaelser, hvori han gjør sig skyldig, idet han imputerer baade Dem og Stahl de absurdeste Anskuelser. Paa denne Maade er det saare let at refutere sine Modstandere. Disse Folk ere urene ikke blot i Begreberne, tugtløse ikke blot i Tænkning; de ville ikke see det Sande hos deres Modstandere. Men naar jeg ikke med Bestemthed tør opfordre Dem til at fortsætte denne Discussion, skjøndt Deres første Artikel kun kunde opfattes som en Indledning til en saadan, maa jeg dog med al Bestemthed opfordre Dem til snart at lade høre fra Dem offentlig. Jeg troer, at Tiden nu er kommen, da De bør bruge Pennen noget oftere, og De vilde sikkert feile ved at lade Tiden gaae hen under lutter Forberedelser. Der er mange Puncter, over hvilke De vil kunne skrive til sand Orientering og til Styrkelse for den gode Sag.

R. Nielsen har nu sluttet sine Forelæsninger. Han skal i Slutningen paa en fanatisk Maade have tilkjendegivet, at dersom der ikke fra Kirkens Side kom den fornødne *Indrømmelse* — (hvilken?) —, maatte han til næste Aar see sig nødt til at optræde paa samme Maade som Kierkegaard. Dette har han

ogsaa privat yttret for Rothe². Hvad skal man dog sige om en saadan Fanatisme? Skulle vi nu til næste Aar have en Gjentakelse af dette Skandale og en ligesaa sørgelig Ende? Det er dog mageløst at see saadanne Forvildelser, der fra først af ere udsprungne af litterairt Had, og hvor den forlangte Indrømmelse til syvende og sidst skal være en Indrømmelse til deres Gnosis.

Hils endelig den kjære Grevinde Knuth fra mig. Jeg haaber, at hun fremdeles efter Omstændighederne har det vel.

Deres
H. Martensen.

84.

Kbhvn d. 5te Mai 1856.

Kjære Gude!

Tak for Deres kjære Brev. Det glæder mig meget, at De haaber inden Aarets Udgang at faae et Skrift istand, og at De ligeledes agter samtidigt at lade trykke en lille Samling af Prædikener¹, hvortil jeg kun paa det Bedste kan opmuntre. Jeg udgiver ingen Prædikener i Aar.

Hvad De skriver om Opholdet paa Lolland under de nuværende Forhold, der naturligviis ikke blive bedre, kan jeg jo meget godt forstaae. Dersom der kun var Mulighed til at skaffe Dem bedre Forhold! Tryde har meddeelt mig, at han til Octbr. et Aar, altsaa Octbr. 1857, vil gaae af², da han til den Tid vil have været Præst i 50 Aar. Dersom dette gaaer saaledes, og vi leve, da vil jeg jo naturligviis gjøre alle mulige Bestræbelser for at faae Paulli til Stiftsprovst³. Men selv om dette skulde lykkes, og Slotskirken saaledes blive vacant⁴, ville der deels være store, maaskee uovervindelige, Hindringer ved Besættelsen, og dertil kommer, at Indkomsterne ere for ringe. Jeg nægter jo ikke, at det under den nævnte Forudsætning vilde være mig en sand Glæde at see Dem ved Slotskirken. Men, som sagt, der ere for mange Vanskeligheder til, at man tør hengive sig til denne Forestilling.

Med Grundtvigianerne har jeg havt et lille Sammenstød. Kragballe⁵, der af Rørdam skal foreslaaes til Capellan pro loco i Lyngby, har i sin Kirkelig Samler skrevet et Par Artik-

ler om Folkekirken («det er Aanden, som gjør levende» og »Prøver Aanderne«), hvor han er faldet ind i reent donatistiske Vildfarelser, at kun rettroende Præsters Daab er en virkelig Daab⁶. I denne Anledning har jeg erklæret ham, at der ikke bliver noget af hans Ansættelse som Præst, dersom han ikke opgiver disse Vildfarelser og offentligt retracterer. Jeg har i lange Samtaler søgt at overbevise ham. Han var forfærdelig spag, men er et svagt Hoved, der ikke har kunnet bære de Grundtvigske Idéer og Indfald. Grundtvig kom da selv til mig og — skjøndt det naturligviis er efter hans egne Impulser, at Kragballe er kommen ind i disse Paastande, der skulde sigte til at fremme Sognebaandets Løsning ved at forestille Folket, at Sacramenterne paa de fleste Steder ere uægte og uvirksomme — erklærede, at Kragballes Paastande vare Vildfarelse, men gav ham iøvrigt det bedste Vidnesbyrd, og bad mig paa det Venligste og Indstændigste dog ikke at udstøde ham af Folkekirken som Lærer og anholdt isærdeleshed om, at jeg ikke skulde fordre en offentlig Retractation, da han var uskikket til at skrive og kun vilde vrøvle sig videre ind o. s. v. Jeg svarede, at jeg ikke kunde opgive dette, naar jeg skulde anbefale ham, men bad Grundtvig, siden han var enig med mig, selv at oplyse Kragballe om hans Vildfarelser. Dette lovede han, og Kragballe har da atter været hos mig og bekjendt sin Vildfarelse og har lovet mig, at han i næste Hefte, der dog først kommer i Juli Maaned, vil give en Retractation⁷.

Naar denne er trykt og befundet tilfredsstillende, har jeg lovet at anbefale ham. Jeg har ligeledes forlangt at see hans Manuscript, *før det trykkes*. Jeg troer iøvrigt, at han er et skikkelig Mske, og har til hans eget Bedste raadet ham at skrive sin Erklæring saa *kort* som mulig, for ikke at vrøvle sig videre ind paa et Gebeet, hvor han, som jeg gjentagne Gange har sagt ham, er aldeles umoden og incompetent til at optræde som Skribent. Grundtvig, der paa en mærkelig Maade offerer sine varmeste Tilhængere, naar hans egen Ære staaer Fare for at lide noget Skaar, erklærede, at det i Grunden burde paalægges Kragballe i flere Aar Intet at skrive om denne Materie.

Hvilke Conseqventser dette nu vil have i Fremtiden, veed

jeg ikke. Men da jeg i denne Sag baade har Magt og *Ret*, har jeg meent ikke at burde lade denne Leilighed gaae forbi uden at vise Partiet, at der endnu er *Autoritet* i Folkekirken.

Jeg har tillige havt Leilighed til at gjøre et interessant Indblik i Partiets interiora. Kragballe bekjendte, at han havde raadført sig med Boysen paa Møen⁸, om han skulde vise Grundtvig sin sidste Artikel »Prøver Aanderne« (som er den værste), for at erfare, om den i dogmatisk Henseende var sikker og kunde concilieres med Conf. Aug. Men Boysen fraraadede ham at vise Grundtvig den, da Gr. maaskee ikke var besindig og forsigtig nok. Derimod tilraadede Boysen at vise den til Dr. Lindberg⁹. Denne store Dogmatiker har erklæret, at der Intet fandtes, som streed mod Conf. Aug. Det samme Skjøn have flere af Partiet afgivet, og nu har endogsaa Grundtvig selv, der dog ledes af en høiere Takt, abandonneret denne Afhandling!

Nu maa man da see, hvorledes Kragballe affatter sin Erklæring. Jeg troer dog, at man ikke maa være for rigorøs i denne Henseende, og lade sig nøie med det Nødtørftige. Dogmatisk Præcision kan man jo ikke vente af dette Mske, og jeg maa vogte mig for, at jeg ikke selv bliver donatistisk, ved at kræve en alt for stor dogmatisk *Reenhed* af Kragballe. Dog følger det af sig selv, at han maa bevidne det Canoniske, og at *Sagen* maa være der.

Jeg har skrevet dette saa udførligt, fordi jeg veed, at det vil interessere Dem. De vil sikkert være enig i, at jeg her burde skride ind, ligesom jo ogsaa Situationen var god og klar. Heldigere vilde det maaskee have været, dersom Gr. og hele Partiet havde forsøgt et dogmatisk Forsvar. Men den Gamle var klogere end som saa.

Op nu nok for dennesinde. Min Kone, som er meget nerveus, reiser maaskee til Norge til Sommer, og vi bede Dem og Deres Kone *maaskee* om at modtage Julius og Marie i den Tid. Dog dette kun aldeles *foreløbigt*. De skal erfare *nærmere*. — Henimod Slutningen af Mai reiser jeg til Møen for at visitere.

Deres H. Martensen.

85.

Kbhvn d. 18de Mai 56.

Kjære Gude!

Alt i nogle Dage har jeg skullet besvare Deres kjære Brev. Først ville De og Deres Kone modtage min hjertelige Tak, fordi De i Sommerferien vil antage Dem Julius og Marie, hvilke jeg hos Dem veed vel forvarede. Min Kone skriver selv ved denne Leilighed til Deres Kone.

Dernæst maa jeg meddele, at hvor gjerne jeg end vilde, kan jeg dog ikke komme til Lolland fra Møen, thi jeg maa umiddelbart fra Visitatsen tilbage til Kbhvn, hvor jeg skal tale ved Grundsteenlægningsen til Kirken paa Nørrebro¹ (Kongen skal lægge Grundstenen) og gjøre Præparatorier til det da nærførestaaende Landemode. Skade, at jeg i Sommerferien skal i en heel anden Direction — til Kallundborg og Omegn, (hvor jeg glæder mig til at hilse paa Deres Fader²); thi dersom jeg da var i Nærheden, kunde jeg have Lyst til efter Visitatsen at komme paa et Par Dage og hente Børnene.

Kragballe har nu viist mig Manuscriptet til en Retractation³, i hvilket jeg har forlangt enkelte Rettelser, hvorpaa han ogsaa er gaaet ind. Han har lovet at sende mig det i et Brev tilligemed Forpligtelse til at lade det trykke. Nu kommer det endnu an paa, om han faaer Lov for Grundtvig til at afgive den paa den af mig corrigerede Maade. Thi Grundtvig havde approberet hans Manuscript, der imidlertid paa enkelte Steder ikke vilde reent ud med Sproget. Man gjør ved saadanne Leiligheder et Indblik i disse Menneskers Selvstændighed, der tale i de høieste og meest uforskammede Toner, medens de, naar det gjælder, maae støtte sig snart til den ene, snart til den anden Autoritet, og hverken vide ud eller ind.

Løvrigt er det klart, at der er en donatistisk Bevægelse i Begreb med at udvikle sig i Partiet. Og selv om Kragballe faaer Lov til at give denne Retractation, som jeg nu vil have den — og jeg har været moderat i mine Fordringer —, vil denne Donatisme alligevel dukke op hos Flere af de Grundtvigske Præster, maaskee endogsaa hos ham selv under en eller anden Vending.

Paa Fredag, vil Gud, tiltræder jeg min Visitatsreise og ankommer om Aftenen til Langebek (ved Callehavn), hvor jeg overnatter. Om Løverdagen agter jeg at gaae over Vandet til Møen og at visitere en Skole paa Veien til Stege, hvor jeg da haaber at kunne holde Kirkevisitats paa Søndag.

Hils Deres gode Kone paa det Venligste.

Deres
H. Martensen.

Min Kone kan først komme til at skrive om en Dags Tid, da vor lille Josepha har faaet Koldfeber, som idag er temmelig stærk.

86.

Kbhvn d. 14de Juni 56.

Kjære Gude!

Efterretningen om Lautrups Død¹, hvilken jeg i dette Øieblik modtog gjennem Deres kjære Brev, er ikke kommen mig uventet, da jeg vidste, at han var farlig syg. Men et critisk Punct er jo atter indtraadt. Tanken vender sig jo nu nærmest til Monrad, og dersom han selv vil, kan der neppe være Spørgsmaal om hans Restitution i dette Embede². Maaskee det ogsaa efter Omstændighederne kan være det Taaleligste, thi her gjør han jo dog kun Skade, og man kan aldrig være sikker paa, hvilke Uroligheder han afstedkommer. Maaskee han ogsaa nu kunde fatte et nyt Forsæt! Dog Tiden vil meget snart give os Lys i denne Sag.

Gamle Stellwagen har jeg endnu ikke seet siden hans Entledigelse. Mon den gamle Mand tager sig dette nær?³ Strengt taget maa det jo være skjönt at have nogle Aftentimer i Fred!

Er det muligt, vilde det jo vistnok glæde mig efter Visitatsen i Kallundborgegnen at kunne komme til Dem paa nogle faa Dage og hente Børnene. Men jeg kan jo aldeles Intet bestemme, da jeg jo er afhængig af saare Meget og uafsladeligt maa være i Tjenesten. Nu maa man jo ogsaa see, hvad der bestemmes om den Lollandske Bispestol, om Monrad bliver det eller en Anden, i hvilket sidste Tilfælde en Bispevielse vil være nærførestaaende.

Deres stakkels Svigerinde prøves haardt. Herren give Kraft i Skrøbelighed! Hertil trænge vi Alle!

Jeg skriver ikke mere dennegang, da jeg øieblikkeligt vilde besvare Deres Brev.

Deres
H. Martensen.

87.

Kbhvn 22 Juni 56.

Kjære Gude!

Iforgaars have vi da havt Grundsteenlægningen til Johanneskirken, og efter Omstændighederne havde Høitideligheden en tilfredsstillende Charakteer. Maatte det nu snart forundes os at see den færdige Kirke og at kunne holde en ordentlig Kirkevielse.

Med Hall talede jeg ved denne Leilighed, og Talen kom paa Monrad og Lollands Bispestol. Hall yttrede som sit personlige Ønske, at Monrad ikke kom tilbage, men forblev i sin nuværende Stilling. Han vidste iøvrigt ikke, hvad Monrad selv vilde, da Monrad er i Jylland. Men han yttrede, at han for sin Deel ikke vilde paatage sig det Ansvar at sætte en Biskop, og at han derfor havde tænkt at indhente den lollandske Geistligheds Betænkning og lade den foreslaae 3 Mænd, af hvilke da Kongen kunde tage Een. Dette vilde jo være i Overensstemmelse med, hvad der i Kirkecommissionen var bleven udtalt, og hvad der havde været Skik i ældre Tider. Under alle Omstændigheder maa man indrømme, at dette fra Halls Standpunct maa kaldes baade klogt og besindigt i nærværende delicate Sag at indslaae denne Vei.

Men nu, min kjære Gude, *dersom* Hall bliver ved dette, hvad han for mig antydede, vil da den lollandske Geistlighed kunne foreslaae 3 Mænd? Og *dersom* Majoriteten af den lollandske Geistlighed stemmer for Monrad, vil da De og Andre, som stemme med Dem, kunne opstille vægtige eller dog een vægtig Modcandidat? Eller vil De være istand til at forhindre, at Monrad faaer den overveiende Deel af Geistligheden for sig?

Jeg henstiller Alt dette til nærmere Overveielse, for at De

i Tide kan forberede Dem paa den nævnte Eventualitet. Mig forekommer Sagen at være meget vanskelig, thi jeg for min Deel vilde være i ikke ringe Forlegenhed ved at foreslaae en Candidat, som *Regjeringen* kunde tage. Men langt vanskeligere er det at nævne en Mand, som *Geistligheden* kunde ville begjære som sin Biskop, hvortil ikke faa og ringe Qualiteter udfordres.

Dette maa være nok for dennesinde. Men jeg har ikke villet forholde Dem denne Meddelelse, der for Tiden maa have en reent confidential Charakter.

Med gamle Stellwagen har jeg talt med sand Glæde og fundet ham i den rette Stemning.

Deres
H. Martensen.

88.

Kbhvn 16de Juli 56.

Kjære Gude!

Endelig skriver jeg da et Brev for at bede Dem og Deres kjære Hustru at modtage Julius og Marie. Jeg veed, at de hos Dem finde et Hjem, og at de baade ville finde Autoritet og Kjærlighed. Jeg reiser imorgen til Roeskilde, hvorhen min Kone ledsager mig for at see de derværende milde Stiftelser. Iovermorgen til Kallundborg, hvor jeg, vil Gud, indtræffer om Aftenen. Løverdag begynder jeg i Skolerne og Søndag Kirkevisitats. Jeg glæder mig til at see og tale med Deres Fader.

Dette Aar er et svært Aar for mig paa Grund [af] den uhyre concursus af de mangfoldigste og ofte saare forskjelligartede Forretninger og Opgaver. Jeg befinder mig ofte som i et Purgatorium. Jeg kunde skrive ethiske Selvbetrægtninger over alle de mange Vaner og Tilbøieligheder, der uhindret udvikle sig i en Professorexistens som i et Slags Klosterliv, og om den haarde Disciplin, i hvilken et saaledes tilvant Menneske, der ikke længere er ganske ung, bliver indført, naar han sættes ind i en Embedsstilling, i hvilken han hver Dag maa bære en Masse af Byrder, fra hvilken han kun sjeldent løslades til et momentant »indulgere genio«. Hvorvidt et saadant større

Moment vil kunne blive mig til Deel ved efter min Hjemkomst fra Visitatsen paa nogle faa Dage at reise over til Dem for at hente Børnene, veed jeg endnu aldeles ikke. Maatte man kun i et saadant Purgatorium i Sandhed blive ethiseret!

Ved Landemodet har jeg baade havt Provsteindsættelse og udvidede Forhandlinger. Ved Provsteindsættelsen taledede jeg om: »hvorledes Tiderne opfordre os til at holde fast ved vor evang. luth. Kirkes Grundbekjendelse«, hvor jeg søgte at hævde den augsburgske Confessions Betydning ligeoverfor den løse Tale om den hellige almind. Kirke¹. Af de udvidede Forhandlinger har jeg havt megen Tilfredsstillelse og er vendt tilbage med bekræftet Haab, at der her ligger en Fremtidsspire. Bladenes Referater ere deels abstracte deels ucorrecte, men om nogen Tid vil De kunne faae Landemodsacten, hvor Forhandlingerne blive optagne i temmelig Udførlighed², og jeg tvivler ikke paa, at De vil finde, at Sagerne have fundet en god og fyldestgørende Behandling.

Hvilket monstrøst Udkast til en Synode er dog nu fremkommet ved Clausen, Tryde, J. A. Hansen (!!!) o. A.³ —

Om Monrad tales der saa godt som Intet med Hensyn paa Bispestolen. Den overveiende Mening er, at han ikke vil modtage Bispeembedet, men forblive i sine nuværende Forhold. Som andre Concurrenter nævnes Provst Heiberg, Dr. Rothe fra Vemmeløv, og Dr. Rørdam⁴. Ved enhver af disse er der dog Anledning til at sætte et stort Spørgsmaalstegn.

Lev nu vel, min kjære Gude, og modtag Børnene i mit Sted. De hjerteligste Hilsener til Deres gode Kone. Ligeledes til Grevinde Knuth og Eggert.

Deres
H. Martensen.

Aarby 27 Juli 56.

Kjære Gude!

Kun et Par Linier maa jeg skrive Dem for at takke Dem, fordi De og Deres kjære Hustru saa venligt har modtaget Julius og Marie, og fordi De nu ogsaa vil modtage min Kone og Josepha, eller rettere sagt allerede har modtaget dem med

Kjærlighed, forudsat at de — hvad jeg haaber — lykkelig og vel ere ankomne til Lolland. Dersom ikke uoverstigelige Hindringer ere tilstede ved min Hjemkomst til Kjøbenhavn, kommer jeg, vil Gud, paa nogle faa Dage for at hente dem hjem. Spørgsmaalet er da kun, om vi ikke under de nuværende Forhold — hvortil kommer, at De selv, som jeg veed, just i denne Tid er meget occuperet — komme til adskillig Uleilighed. Men jeg veed, at det hedder i Deres Kjærlighed: »Der er endnu Rum«¹.

Med Deres Fader har jeg havt den Glæde at tale adskillige Gange i Kallundborg². Han er iøvrigt ogsaa meget occuperet af sine mange Embedsforretninger. Ved Visitatsen har jeg naturligviis fundet og venter fremdeles at finde megen Tyndhed paa denne Egn. Dog maa jeg tilstaae, at den i det Væsentlige ikke er slettere, end andre Egne, som jeg har visiteret. Jeg har i Dag ved det her i Præstegaarden stedfundne Middagsselskab talt med en gammel Discipel af Dem, der omtalte Dem med megen Veneration, den unge Grev Lærche³, hos hvem jeg imorgen Formiddag maa gjøre Visit, da jeg har undraget mig for hans Diner imorgen. Jeg tager par principe ikke ud nogen Middag umiddelbart før en Kirkevisitats (jeg skal iovermorgen have Kirketjeneste i Rørby). Dette vilde jo være det Samme som at tage i Middagsselskab om Løverdagen, naar man skal prædike om Søndagen, hvilket ikke duer.

Deres
H. Martensen.

90.

Kbhvn 21 Aug. 56.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for de gode Dage, jeg tilbragte hos Dem, og som have været saa velgjørende for os Alle. Maatte vi snart atter paa den ene eller anden Maade samles til gemytligt Samliv!

Jeg har talt med Hall og erfaret, at det har sin Rigtighed med Bindsbøll¹, der i Begyndelsen af næste Maaned vil blive udnævnt. Pram Gad faaer det ansøgte Embede i Jylland².

Men Kolthoff desværre ikke Kjeldby, hvilket Stiftsprovst Hald i Aalborg skal have³. Han maa nemlig removeres fra Aalborg, før Bispestolen bliver vacant, for at han ikke under Vacancen skal gjøre Qvalm ved sine utaaelige Pretentioner. Han har nu lidt en saadan Række af Refus og Krænkelser, som han kalder det, at han passende kan befordres, skjøndt denne hans forestaaende Befordring ingenlunde er mig behagelig.

Fra Brammer forefandt jeg et Brev, hvor han er bleven alarmeret ved Pram Gads Artikel i Fædrelandet⁴ og opfordrer mig til at svare, hvilket jeg naturligviis ikke gjør.

Ligeledes forefandt jeg Communication fra Ministeriet, at Schönheyder i Hjørlunde⁵ — om hvem jeg taledede med Dem — inden 6 Uger vil have at gjøre Forslag til en Capellan, eller at erholde sin Afsked.

Lev nu vel, min kjære Ven, hils Deres gode Kone med den hjerteligste Tak. Ogsaa de smukke elskværdige Børn bedes hilsede fra

Deres
H. Martensen.

91.

Kbhvn d. 29de August 56.

Kjære Gude!

I Anledning af Deres sidste kjærkomne Skrivelse, i hvilken De vil høre mit fornyede Raad, kan jeg jo kun sige, at jeg ikke tør andet end tilraade Dem at gjøre Skridt i den nævnte Retning, skjøndt Sagen vistnok ikke er uden Betænkeligheder med Hensyn paa Forretningernes Mangfoldighed og har sine store Vanskeligheder med Hensyn paa selve Opnaaelsen. Kolthoff, der ikke faaer Kjeldby, mener nemlig nu at burde søge Helliggestes Sognekalde¹, og har baade for mig og for Hall erklæret, at han maa see sig absolut tilsidesat, dersom han ikke kan faae dette Kald, hvortil han for 11 Aar siden baade af Mynster og den daværende Regjering har været indstillet². Jeg mener nu rigtignok, at der bør arbeides for at faae Kolthoff til Aalborg (i Bindsbølls Sted); men Helliggestes Kald er jo nu allerede ledigt, Aalborg ikke. Andre

Concurrenter ere Smith³ ved Frue Kirke og Rothe⁴, af hvilke den sidste ikke er uden Betydning og har ikke faa Adkomster. Men det Vanskeligste er med Kolthoff; thi dersom han ikke kommer andetstedshen, men forbliver i sit nuværende Embede, bliver det en høist generet Stilling for enhver Sognepræst, som skal staae over ham.

Om Embedets Indkomster kan jeg Intet sige, da jeg selv endnu ikke har erholdt Indberetningen, hvilken jeg skal fremsende til Ministeriet. Men disse ville sikkert være tilstrækkelige.

Jeg tør imidlertid ikke andet end tilraade, at De, da Muligheder nu have aabnet sig, forsøger disse, og iøvrigt, som De selv siger, lægger Sagen i Guds Forsyns Haand. Hvor meget jeg ønsker at have Dem her, behøver jeg jo ikke at sige. Med Paulli, der iøvrigt alt i længere Tid har havt den Tanke, at Rothe burde søges forfremmet til Helligg. Kirke, har jeg ikke talt dennegang, da jeg umiddelbart besvarer Deres Brev.

Hvad der fra Deres Side bør gøres, er at tale med Hall, naar De først har talt med Pram Gad, ligesom jeg ogsaa antager, at De raadfører Dem med Paulli, eller dog først gjenneftaler Sagen med ham. Da Sagen nu er kommen til en saadan Modenhed hos Dem, som jeg seer af Deres Brev, gjør De sikkert bedst i at komme paa Tirsdag, og jeg beder Dem da baade paa egne og min Kones Vegne, at De vil tage ind og logere hos os i Bispegaarden, da vi i denne Tid just have Gjesteværelser ledige. Vi ville da ogsaa have god Leilighed til at gjennemtale Alt.

De bedste Hilsener til Deres Kone og Stellwagen.

Deres
H. Martensen.

92.

Kbhvn 2 Sptbr. 56.

Kjære Gude!

Hvad der vindes ved at see Sagen an til næste eller en fjernere Torsdag, er mig umuligt at indsee. Jeg troede, at De uagtet de stedfindende Vanskeligheder dog vilde gjøre et Forsøg. Selv erkjender De jo, at De ikke behøver at træde tilbage

for Rothe. For Smith tale vistnok store Anciennitetshensyn, men dette er ogsaa det Hele, og Helliggeistes Menighed vil sandelig ikke ved ham kunne bringes ind i et bedre Stadium. For Kolthoffs Ansættelse som Biskop er der dog det, som taler, at Andre, som kunne nævnes, er langt mindre antagelige. Og hvad Knuths angaaer, da maa de jo vide, at det ikke kan vedblive bestandigt som *ö*, og et virkeligt Brud i Følelserne synes ikke derved at kunne foranlediges.

De skrev selv: »Her kan jeg ikke blive«, og De mener jo efter gjentagen Overveielse, at De endogsaa vil kunne gaae ind i et Sognekald i Kbhvn, og vistnok er dette — idetmindste for msklige Øine — den eneste Maade, hvorpaa De kan komme til Kbhvn. Men er nu dette virkelig Deres Mening, hvilket jeg har de fuldgyldigste Grunde til at antage, da synes mig ogsaa, at De, da en Leilighed har aabnet sig, der neppe saa snart kommer igjen, bør manifestere Deres Mening og gjøre et virkeligt Skridt. De kan være forvisset om, at store, meget store Difficulteter ville være tilstede ved hvilket som helst kjøbenhavnsk Sognekald, De i Fremtiden vil søge, og at altid Noget maa voves og risqueres. Hvad der i nærværende Tilfælde taler for Dem, veed De. At Helliggeistes Menighed faaer en levende og frugtbar Forkyndelse af Evangeliet og en Sjølesorg, der bestaaer i mere end Besøg med gemytlig Bysnak, er i høi Grad ønskeligt. Ved Grundtvigske Præsters Ansættelse er det aandelige Hensyn oftere blevet foretrukket for det blotte Anciennitetshensyn. Jeg indseer ikke, hvorfor dette blot skal gjøres gjældende ved een Retning.

Imidlertid hverken kan eller bør jeg forsøge nogensomhelst Overtalelse, isærdeleshed da jeg erkjender et Kbhvnsk Sognekalds uendelige Byrder. Selv maa De tage *Initiativet* og fatte en *Resolution*. Har De først gjort bestemte Skridt i denne Retning, vil Intet kunne hindre mig fra i en Samtale med Hall at udtale mig udførligere baade om Embedet og de forskjellige Ansøgere. Jeg skal visselig ikke undlade efter Samvittighed at iagttage »*Suum Cuique*«, men heller ikke glemme, at jeg har særligt Kald og Forpligtelse til at iagttage ikke blot de kbhvske Præsters, men ogsaa de kbhvske *Menigheders* Tarv.

Gid De dog under alle Omstændigheder maatte komme til den Erkjendelse, at man i Sager af denne Natur nødvendigt — efter først at have overveiet Alt — maa *vove*, risquere og lægge Sagen i Forsynets Haand! En evindelig »Seen an« er kun til Skade.

Jeg gjentager paa mine egne og min Kones Vegne, at De hos os vil kunne logere og til enhver Tid vil være os velkomne.

Deres
H. Martensen.

93.

Kbhvn 23de Sptbr. 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvis Besvarelse af forskellige Grunde er bleven forsinket. Det har inderligt glædet mig, at De er kommen til den gode Beslutning, og jeg ønsker af ganske Hjerte Guds Velsignelse over Dem og Deres Fremtid. Hvilket end Udfaldet monne blive, antager jeg dog, at denne Crisis er til det Gode.

Angaaende det udvortes Punct, som De omtaler, vilde det maaskee nok være muligt, at jeg kunde udvirke Noget. Dog vil der derom slet ikke kunne tales, førend det staaer fast, at De vil blive indstillet. De maa derfor underrette mig om, naar De indsender Ansøgningen, at jeg da, naar Leilighed gives, kan tale med Hall. Hvad det andet udvortes og personlige Punct angaaer, da veed De, kjære elskede Ven, at det vilde høre til mit Livs bedste Glæder, om det maatte forundes mig at have Dem her, ligesom jeg ogsaa veed og er overbeviist om, at De bør gaee Deres egen Vei, men at De netop saaledes aldeles vil tilfredsstille mig!

Jeg tør imidlertid ikke hengive [mig] til et fast Haab i denne Henseende. (Lic. Gad fra Søllerød¹ vil maaskee ogsaa søge). Imidlertid er et stort og, som jeg er overbeviist om, godt Skridt skeet ved Deres egen Beslutning!

Jeg sidder nu og skriver paa et Skrift imod Grundtvig². Thi, som De saa rigtigt har seet, han siger i Grunden selv, at han har Uret. Men det skal *ordentligt* siges ham ved denne gode

Leilighed. Og lader man dette passere, blive de kun mere uforkammede ved næste Leilighed.

Visitatsen nødtes jeg til at opgive for Høstens Skyld, der paa Grund af Veirliget atter forsinkedes og maaskee neppe er endt endnu.

Hils Deres gode Kone og lad snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

94.

Kbhvn 11 Octbr. 56.

Kjære Gude!

Herved sender jeg Dem et Skrift imod Grundtvig¹ og beder Dem at sige mig Deres Tanker og de Bemærkninger, hvortil De maatte foranlediges med Hensyn paa den *mulige* fremtidige Polemik.

Om Helligstes Kirke kan jeg Intet sige. Bloch Suhr² har indgivet sin Ansøgning. Kongen vil have ham, men Hall agter at gjøre Modstand. Men desværre erklærede Hall, at han for at gjøre Resistens imod B. Suhr *nepe* vovede at foreslaae Kongen en Anden end en *ældre* Mand. Dette er ikke videre gode Tegn. Dog vi maae lægge Sagen i Guds Haand!

Deres
H. Martensen.

95.

Kbhvn 27 Octbr. 56.

Kjære Gude!

Et Par Linier maa jeg dog tilskrive Dem for at meddele Dem, at jeg har talt med Hall om Helligstes Kirke, men ikke har kunnet bringe det til noget Resultat. Bloch Suhr vil han ikke have, og dette *bør* ikke skee. Forresten er han vaklende og kan selv ikke komme til Afslutning. Med Hensyn paa 11 Nvbr. kunne vi være rolige, thi Sagen vil ikke komme til Afgjørelse før den Tid.

Grundtvig skal nu skrive paa et Skrift imod mig¹, og det vil nu vise sig, hvilken Position han vil tage. Helvegs og Kragballes Stykker i D. K.² vare jo elendige. Vil nu Grundtvig

ikke blot snakke frem og tilbage, men levere et virkeligt Slag, da bør vi vistnok være beredte. Vi kunne aldrig faae et gunstigere *Terrain* for Kampen.

Deres
H. Martensen.

96.

Kbhvn d. 7 Nvbr. 56.

Kjære Gude!

Det er ingen glædelig Efterretning, jeg har at bringe, idet jeg nemlig har erholdt den Meddelelse fra Hall, at han af forskjellige overveiende Grunde har indstillet *Kolthoff* til Helligstes Kirke¹.

De vil, kjære Ven — derom er jeg forvisset — vide at tage dette, som det *bør* tages. Den Crisis, De har gennemgaaet i denne Tid, og det Skridt, som er gjort, vil imidlertid have sin Betydning, og som jeg sikkert haaber, ikke have været forjæves. Hvor inderligt jeg havde ønsket at have Dem her i Kjøbenhavn, veed De. Men jeg kan ikke opgive den Tanke: De *maa* til Kbhvn! Og jeg haaber, at det med Guds Bistand vil føie sig saaledes, at dette om ikke lang Tid vil kunne skee. Alt er jo under en uafbrudt Forandring og Omskiftelse.

Herrens Naade, i hvilken der ikke er Forandring eller Omskiftelse, opholde og bekræfte os i det Ene!

Deres
H. Martensen.

97.

Kbhvn 16 Nvbr. 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvoraf jeg seer, at De nu atter er kommen i indvortes Ro¹. Vi opgive ingenlunde Tanken. Dominus providebit! Vi maae netop sætte vor Tillid til det Uberegnelige, som under disse Tidens Omskiftelse spiller en saa stor Rolle.

Nu er der da nedregnet en Flod af Skrifter over mig. Kofod Hansens er jo intet andet end personlige Grovheder, der maa lades aldeles uændsede². Anderledes er det med Grundtvigs³

og Birkedals⁴. Det sidste især er uforskammet og raat. Begge bør de vist have en yderligere Tilretteviisning. Hovedmanden maa naturligviis være Grundtvig, og heri kan da tillige tages Hensyn til Birkedal. Saaledes har jeg tænkt mig det, thi det forekommer mig, at de ikke bør slippe paa dette Terrain. Er der noget Punct, der ved Læsningen falder Dem ind som isærdeleshed værdt at lægge Mærke til, beder jeg Dem at meddele mig dette.

Grevinde Knuth har jeg endnu ikke seet. Vi havde halvveis ventet en Visit af hende. Men maaskee tager hun endnu ikke ud.

Dr. Kierkegaard vil blive indstillet til Biskop i Aalborg⁵. Skjøndt dette ved første Øiekast maaskee vil forbause, troer jeg, at det ved nærmere Overveelse vil findes aldeles forsvarligt, ja endogsaa i flere Henseender det Rigtige i kirkepolitisk Henseende. Han er allerede i mange Stykker uenig med Grundtvigs senere Væsen.

De venligste Hilsener til Deres Kone fra min Kone og

Deres

H. Martensen.

98.

Kbhvn d. 28 Nvbr. 1856.

Kjære Gude!

Først ville De modtage Bevidnelsen af vor Glæde over Deres Kones lykkelige Nedkomst¹, og at Moder og Barn befinde sig vel. Gud give fremdeles Velsignelse!

For Deres sidste Brev min hjertelige Tak. De har ganske Ret, at jeg i den fortsatte Polemik væsentligt vil tage Sagen saaledes, som De siger. I det dogmatiske Stridspunct maa Grundtvig have absolut Uret, og jeg haaber at stille dette i det rette Lys, hvad i Grunden allerede er skeet. Birkedal maa have en Afviisning². Men jeg troer ikke, at jeg bør lade de hos mig angrebne Puncter uberørte, da det maa vises, at Angrebet deels beroer paa falske Citater, deels paa grove Misforstaaelser. Det vil ikke være uden Vanskelighed at treffe den behørig Rørlighed i Tonen. En Duplik er overhovedet

langt vanskeligere at skrive end en Replik. Men De har Ret. Har jeg sagt A, maa jeg ogsaa sige B, og jeg skal nu forsøge det paa det Bedste.

Igaar besøgte jeg den elskelige Grevinde Knuth og var der næsten 1 Par Timer. Der var Comtesse Julie Knuth³. Det er en mærkelig Dame, der med Parrhesie taledede om denne Strid og sagde, at man maatte prøve Aanderne, at hun antog, at Grundtvig blev høilig misforstaaet i sin Lære om Daaben, og at Birkedals Skrift var mageløst især paa Grund af hans store Kjærlighed! Jeg for min Deel var just ikke disponeret til at give hende Ret. Naturligviis havde hun ikke mindste Begreb om Stridens Pointe. Det var en besynderlig vrøvlevorn Naivitet.

Jeg vilde ønske, jeg havde Dem hos mig for efterhaanden at kunne læse for Dem, hvad jeg nu vil skrive. — Hils Deres gode Kone. Gud velsigne Dem og hende og Deres ganske Huus.

Deres
H. Martensen.

99.

Kbhvn d. 21 Decbr. 56.

Kjære Gude!

Tak for Deres Sidste, som jeg indtil nu er bleven forhindret i at besvare. Vi haabe, at Deres gode Kone tilligemed den Lille befinder sig vel, og beder hende hilset paa det Venligste fra os.

Jeg har nu for det Meste tilendebragt mit Skrift imod Grundtvig¹ o. s. v., men skal nu have det revideret og haaber henad Nytaar at kunne overgive det til Trykken, saaledes at det, vil Gud, kan udkomme i Begyndelsen af det nye Aar. Vildfarelsen synes at vedblive at gjære og, mellem os sagt, har jeg havt en stor Sorg af Blædel². Han har hele Tiden været enig med mig og saa at sige raset mod Grundtvig. Han takkede mig endnu paa det Seneste for mit Skrift imod Grundtvig, fandt alting klart o. s. v. Og nu for en 10 Dage siden kommer han til mig og tilstaaer, at han ved atter at læse mit Skrivt

og Grundtvigs sidste Skrift — hvilket han først havde fundet absurd — var falden i store Tvivl. Christus havde dog kun givet sine Sacramenter til de *Troende*; en udvortes Intention kunde ikke tænkes uden en *indvortes* Intention; naar En ikke virkelig troede og i sin Lære fornægtede Christendommen, var det det Samme som, at han stod udenfor Kirken med sine Daabshandlinger o. s. v. o. s. v. Jeg blev naturligviis meget forundret over dette, og han har da lovet mig ikke at ville *prædike* sligt umodent og forvirret Tøi.

Vi ville haabe og bede til Gud, at han vil komme til Klarhed. Men hvad skal man dog dømme om Sligt? Jeg har megen Kjærlighed til Blædel som Mske og Christen, men jeg vil tilstaae, at der maa hengaae lang Tid, forinden jeg kan gjenvinde min Agtelse for ham som *Lærer* i Kirken, thi her er min Tillid jo aldeles bleven svækket. Det viser sig nu, hvad Betydning der er i al denne Opvækkelse. Jeg har været og er meget bedrøvet derover. Thi hans Forhold i denne Henseende er jo i Grunden værre end Kragballes, da han kommer med disse Vildfarelser, efterat Sagen er bleven underkastet en offentlig Discussion.

Tiden vil nu vise, hvorledes Alt dette vil udvikle sig, om denne lille donatistiske Suurdei vil gjenneysyre den Grundtvigske Masse, og om de, uden at vide af det, ere i en Vildfarelses Vold, der videre vil frem igjennem dem, *eller* om denne Suurdei, som vi ønske og bede, maa blive feiet ud, og at dette vil tjene til, at de Bedre iblandt dem vende tilbage til den luth. Kirke, fra hvilken de i flere Henseender *indvortes* ere skilte.

Dog Nok herom for dennesinde. Jeg agter, vil Gud, i Julen at prædike i Frue Kirke til Aftensang³: »I skulle finde Barnet svøbt liggende i en Krybbe« om Ringheden og Fornedrelsen som et Kjendemærke paa Christi Aabenbarelse paa Jorden 2) i hans Kirke 3) og i vore Hjerter. (Den opstandne X lader sig atter føde i Ringhed). Gud give Dem og Deres, give os Alle en glædelig og velsignet Juul.

Deres
H. Martensen.

Kbhvn 5 Jan. 57.

Kjære Gude!

Glædeligt og velsignet Nytaar! Denne Hilsen var allerede kommen tidligere til Dem, dersom jeg ikke i en Uges Tid havde maattet holde Sengen paa Grund af en Byld, der har generet mig en Deel. Nu er jeg da atter oppe, men har endnu ikke været ude, og veed ikke, hvorvidt jeg nu slipper for flere. Thi dette Onde grasserer i denne Tid.

Biskop Laubs Skrift mod Birkedal¹ har De vel læst, eller læser De dog med det Første. Det er jo baade rigtigt og vel meent, men jeg finder dog, at han har taget alt for blødt paa ham og indrømmer ham alt for meget. Jeg kan ikke tage saa let paa ham, skjøndt jeg vel har bestræbt mig for at holde en rolig Tone. Det Grundtvigske Parti er modent til at brydes, og en Begyndelse dertil haaber jeg, at denne Strid skal være. De har alt for længe havt uimodsaagt Frisprog, og det »Liv«, der findes hos dem, er alt for meget blevet overvurderet. Om en 14 Dage haaber jeg at kunne sende Dem mit Skrift.

Blædel har jeg ikke siden seet. Hans Prædikener skulle vedblive at bevæge sig i en stærkt chiliastisk Retning. *Der* har da ogsaa fundet en svær Overvurdering Sted.

Hvad agter De at gjøre i Anledning af Circulairet om Menighedsraad?² Her ere kun enkelte Forslag indkomne til Approbation, hvilke jeg dog endnu ikke har approberet. Jeg har udsendt et Circulaire, at jeg ønsker Forslagene fra de forskjellige Provstier indsendte *samlede* inden Landemodet, for at kunne approbere dem paa eengang. Paa denne Maade haaber jeg, at der vil komme mere Princip ind i Approbationerne, da jeg frygter ved strax at approbere *enkelte* Forslag at kunne komme til at approbere Noget, som dog maaskee i flere Henseender trængte til at modificeres. Har De foreslaaet Noget og indgivet nogen *Plan*? Eller har De det isinde?

Clausen har da holdt et indtrængende Foredrag ved Rigsdagen om Synodespørgsmaalet³, og Hall vil forelægge et Forslag ved Landemoderne. Der vil det vel falde. Men af Vigtighed er det dog, at Noget kunde skee i Henseende til Menig-

hedsraadene. Skriv mig, hvad De nærmere maatte have tænkt om disse vanskelige og i mange Henseender høist kjedsomme- lige Anliggender.

Vor hele politiske Status er for Tiden i høi Grad precair. Hvor længe det Nuværende staaer, kan Ingen vide, men endnu mindre, hvad der da vil komme.

De venligste Hilsener til Deres kjære Frue!

Deres
H. Martensen.

101.

Kbhvn 5te Febr. 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvilket jeg nu først kommer til at besvare, men hvis Udtalelser angaaende mit Gjensvar til de Grundtvigske i høi Grad har glædet mig. Man maa nu see, hvad Partiet videre vil gjøre. Birkedal vil sagtens komme med en Polemik¹, hvor han atter gaaer udenom Sagen og bærer sig uredeligt og skjødesløst ad. Fra Rudelbach og Engelstoft kan der iøvrigt forventes Mere i Sagen².

Jeg nægter ikke, at jeg under denne Strid, som har foranlediget mig til at anstille en skarpere Kritik over det Grundtvigske Væsen, mere og mere har faaet Afsmag for dette Væsen³. Baade Grundtvig og Partiet ere i høi Grad blevne overvurderede. Vel har Gr. en udødelig Betydning som *Vækker*, som den, der i dette Aarhundredes Begyndelse, gav et stort christeligt *Hanegal*, hvorved Mange vaagnede. Men til *Leder* duer han aldeles ikke, og hans kraftige Ungdomsgjæring ender jo i et modbydeligt Chaos af Christendom og hedensk Naturalisme, istedetfor at ende i en christelig Forklarelse. Viisdommen er jo aldeles udebleven baade theoretisk og practisk, ikke at tale om Retfærdigheden, Ydmygheden m. m.

Forsaaavidt som virkelig Anledning dertil maatte gives, skal jeg ikke unddrage mig for yderligere Udtalelser. Ja, saaledes som Sagerne nu staae, vilde det interessere mig paa en univerversellere Maade at fremsætte min Opfatning af ham. Men vist-

nok behøves dertil en Anledning, og det vil næsten være nødvendigt, at de almindelige Betragtninger blive knyttede til et *enkelt* Punkt, der ligesom dennegang kunde afgive Centrum for Betragtningerne.

Af Nyheder har jeg Intet at meddele, og jeg greb kun Pen-
nen, fordi jeg følte Trang til efter saa lang Tids Forløb atter
at samtale med min kjære Ven. Fastelavnssøndag skulde vi
da have Bispevielse⁴ m. m. Jeg vilde jo ønske, at Alt dette
var vel overstaaet. Haabe vil jeg, at Kd ikke i sin Prædiken,
der rimeligviis bliver om Daaben, vil komme med ubehagelige
Ting f. Ex. Tvangsdaab o. s. v. I nærværende Strid har han
hidindtil — hvad han dømmer om mit sidste Skrift, veed
jeg ikke — været enig med mig, dog ikke uden en vis Be-
drøvelse paa Gs Vegne. Pieteten for G. er grændseløs og viser,
hvilken Magt han udøver over Partiet. Dog kan Kd ikke
strengt taget henregnes til Partiet.

Grevinde Knuth besøger jeg snart, da jeg forleden ikke
traf hende hjemme. Hun havde yttret for Paulli, at hun
skulde høre Hammerichs Forelæsninger over Udødeligheds-
troen?⁵, hvilket Paulli, som godt var, fraraadede. Sligt Jask-
værk kan visselig ikke tjene til Opbyggelse. — Hilsen til
Deres kjære Kone.

Deres
H. Martensen.

102.

Kbhvn d. 10 Febr. 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev og de deri indeholdte Bemærk-
ninger med Hensyn paa mit Gjensvar til Gr. De har ganske
Ret i Deres Bemærkning om Julianus Apostata og Donati-
sternes Psalmesang¹. Det sidste Moment er slet ikke faldet
mig ind. Det første tænkte jeg paa under Udarbeidelsen, men
lod det falde. Men skulde — hvad dog neppe skeer for det
Første, da et forholdsviis ret betydeligt Oplag blev taget —
Skriftet blive optrykt paany², troer jeg, at disse Puncter kunde
faae Plads i en Anmærkning.

Til min Forundring har D. Kirketid. jo endnu ikke givet Svar. Men maaskee det kan ventes paa Løverdag³. Hvorvidt Grundtvig selv vil svare, er mig aldeles ubekjendt. Om Birkedal antager jeg, at han umueligt kan andet end svare⁴. Efter al Sandsynlighed vil han da atter forløbe sig med nye dumdristige Paastande.

Jeg kan ikke andet end paa det Bestemtteste tilraade, at De holder Dem rustet, og at De endelig engang gjør Alvor af at slaae et Slag⁵. Den nærværende Situation er saa gunstig som nogensinde. Hovedsagen er, at man selv stadigt har for Øie, at den sande og virksomme Polemik har sin Styrke i sin Begrænsning. En saadan Begrænsning med H. paa Gjenstanden vinder De ved at tage »Præsteembedet« til Thema. De vil under Udviklingen af dette Punct faae Løilighed til at anbringe særdeles Meget til Ødelæggelse for Modstanderne uden dog at skeie ud i det Ubestemte. Tilbageblik til S. Kierkegaard ville ogsaa være særdeles hensigtsmæssige.

Det Viborgske Skrift: »Vor Kirkenød«⁶ har De formodentlig læst. Der er Livsrørelse deri, men en uafladelig Blanding af Sandhed og Vildfarelse og Uforskammethed. Han knæler for Gr. og tilbeder de Grundtvigske Afguder, medens han med det Samme udtrykker en nissus efter at emancipere sig fra Grundtvig i flere vigtige Puncter. Dette Skrift fortjente et kritisk Eftersyn. Det er et nyt Beviis paa en begyndende Samvittighedsrørelse i det Grundtvigske Parti, skjøndt denne endnu i mange Henseender trænger til Fødselshjælp. Efter enhver Bekjendelse, som Sandheden afnøder ham, strøer han paany Røgelse og kaster store Offerkager til Afguderne.

Tiderne ere jo sørgelige. Skandinavismen faaer dog neppe Fremgang. Men i Europa synes Alt mere og mere at bebude nye Revolutioner, et nyt 48. Man haaber, venter, ønsker det Bedre, men Verdensforholdene synes ikke at bebude os bedre Tilstande. — Rigsdagen vedbliver at være utaalelig, Ministeriet conserverer sig ved sin Halvhed i Grundsætninger og Charakter.

Deres
H. Martensen.

Kbhvn 9de Marts 57.

Kjære Gude!

Endelig kommer jeg atter til at optage en Correspondance. Kort efter Bispevielsen havde jeg Præstevielse foruden mange andre Forretninger. Kierkegaard prædikede ikke om Tvangsdaab. Derimod udviklede han en Mængde uopbyggelige Tanker og dialektiske Vendinger om at opfylde »al Retfærdighed«. I det Hele gjorde han ikke noget godt Indtryk undtagen paa Grundtvigianere. —

Det synes nu at blive Alvor med, at Tryde vil søge sin Afsked¹. Dog vil det vel Noget komme til at beroe paa, hvorvidt man vil tilstaae ham en saa høi Pension, som han forlanger, og jeg frygter for, at han vil stille sine Fordringer vel høit. Imidlertid bliver det vel ordnet, naar vi først komme til Sagen, og han faaer indgivet sit Andragende, hvilket formeentlig vil skee henad Paaske. Gaaer nu alt, som vi formode, da vil jo Paulli faae Stiftsprovstiet², og der vil da kunne blive Spørgsmaal om, hvorvidt De, kjære Ven, vil melde Dem til Slotskirken. Jeg siger »melde«, thi jeg antager ikke, at dette Embede kan opslaaes vacant paa sædvanlig Viis, hvilket heller aldrig tilforn er skeet. De kan naturligviis være forvisset om, at baade jeg og Paulli ville gjøre, hvad vi formaae for at indvirke paa Hall. Men De vil naturligviis have at tage under Overveielse, hvad der hører til det Oekonomiske. Mere end ca. 1800 Rdlr. antager jeg ikke kan forudsættes som Sikkert i det første Aar. Imidlertid antager jeg, at De, forudsat at det kan opnaaes, ikke bør betænke Dem paa at gaae ind derpaa, da jeg sikkert antager, at De efterhaanden vil kunne samle Menighed. I saa Fald vilde det ogsaa være mig en Glæde at blive ved Slotskirken, medens det ellers vil være problematisk, hvorvidt jeg og Münter ville blive der efter Paullis Bortgang³.

Imidlertid ligger hele Sagen jo endnu i Fremtidens Skjød, og Ingen veed jo, hvad der af dette kan optages den Dag imorgen.

Jeg er i denne Vinter formelig udelukket fra at prædike i

Slotskirken, da Grundtvig bliver hos os i det Uendelige⁴. Paulli kan ikke — og jeg finder, at han har Ret deri — afgive mig nogen Tour, fordi han da kommer til at forsømme for Meget, fordi Gr. altid kommer imellem. Rimeligviis maa jeg ogsaa i Paasken, ligesom jeg gjorde i Julen, vælge Frue Kirke. Vil Gud, agter jeg at holde en Fasteprediken i Helliggestes Kirke 4de Mandag i Fasten: Ecce homo!⁵

Med Trinitatis Kirke ere vi nu ogsaa beskjæftigede. Man speculerer paa en Deling, hvilket jeg dog under de givne Betingelser maa ansee for upractisk⁶. Dertil vilde ikke blot to *Kirker* være fornødne, men ogsaa større Pengemidler, naar man ikke vil gjøre eet ordentligt Kald til to smaae, ved hvilke Ingen kan være tjent uden unge Begyndere eller, hvad værre er, Avanturiers. Forøvrigt er Menigheden vistnok for stor. Dog vil en mindre Deel deraf komme til at gaae af til Johanneskirken, til hvis Fuldførelse der jo nu synes at blive Udsigt.

Birkedals sidste Skrift imod Laub har De vel læst⁷. Det er et uværdigt Product, og det mod mig bebudede Angreb bliver naturligviis i samme Aand og Maneer. Jeg for min Deel troer nu at kunne være færdig med denne Sag, der jo i Grunden er opgivet af Modstanderne, medens de nu kun gjøre reent personlige Angreb.

Deres
H. Martensen.

104.

Kbhvn 24 April 57.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak, fordi De har tænkt paa min Maries Confirmation¹ og for den Hilsen, jeg modtog fra vor kjære Stellwagen. — En Sorgens Dag var det igaar hos os, idet Joachim Mynster blev begravet². Den stakkels Bispinde Mynster³ har i Sandhed siden Mynsters Død gennemgaaet en Række af haarde Prøvelser.

Men hvad skal man dog sige om hele denne politiske status?

Vi have været lige ved det *absolute* Vendepunct, og hele Situationen ligger i dette Øieblik endnu i Halls Haand⁴. Han søger naturligviis at holde sig og sit Ministerium og mener derved at handle som god *Patriot*. Imidlertid er det meget tvivlsomt, om dette Ministerium bliver istand til virkelig at reconstruere sig. Nu er B. Bylow fra Frankfurt⁵ kommen for at sætte dem ind i Situationen (sic!).

Man kan ikke andet end være i dyb Bekymring for Fædrelandets Fremtid. Thi alle Udsigter ere mørke. Selv naar vi tænke os, at hele det Nuværende ender i en *absolut* Bankerott, hvilke Udsigter have vi da? Der mangle selv blandt dem, vi henregne til de bedre, betydelige, i Sandhed eminente Capaciteter, energiske Personligheder. C. Moltke vilde være den meest betydelige og mangler dog mange Elementer. — Vi trænge aabenbart til at constitueres paany. Men *hvorledes?* og ved hvilke *Personligheder?* — En ny, ubekjendt og uforudset Potens synes at maatte fremtræde til Alles Overraskelse, dersom Noget Gjennemgribende skal skee.

Hvorlænge nu Hall o. s. v. vil kunne fortsætte Historien, kan ikke forudsees⁶. Meget længe neppe. En Uhyggelighedens Aande gaaer igjennem alle vore Forhold. Jeg troer, at hele Rigsdagspartiet, Skandinavismen o. s. v. føle sig uhyggeligt tilmode, idet de have en Følelse af, at vi *nærme* os til store Afgjørelser.

Hvor vigtigt er det dog for et Folk at have en Mand i sin Midte, til hvem dets Fremtidshaab kan knyttes. Naar kommer der dog en »Atterdag« for Danmark? Thi nu seer man kun Graat i Graat!

Ved Holmens Kirke er da nu ogsaa Gram død⁷. Dette Dødsfald var lykkeligt, thi ellers var han blevet removeret.

I næste Uge vil Hall til Biskopperne lade udgaae et Circulaire angaaende Forfatningsspørgsmaalet, der skal forelægges Landemoderne⁸. Jeg antager, at det bliver en Henviisning til Kirkecommissionen, om man vil have Majoritetens eller Minoritetens Forslag. Jeg mener, at det vilde være gavnligt her at lade nogle Røster høres til Fordeel for Minoritetens (Biskoppernes, om end med nogle Modificationer). Herom ønsker jeg nærmere at høre Deres Tanker. Efter denne Sag

med Fengers Psalmebog trænger man aabenbart til nogle Garantier imod Ministervilkaarlighed⁹.

Deres
H. Martensen.

105.

Kbhvn 11 Mai 1857.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev. Hvad De siger om Hall, er jo i det Væsentlige rigtigt. Løvrigt gaaer man jo her i en næsten utaaelig Spænding og Forventning af, hvad der skal komme. De have endnu intet Ministerium kunnet faae sammensat, og jeg troer med Vished at vide, at Andræ ikke vil være Udenrigsminister. Men idag gaaer det Rygte, at da man à tout prix vil have et Ministerium, skal Hall have fattet den Beslutning i Nødsfald at være Udenrigsminister¹. (Han taler slet baade Fransk og Tydsk). Man vil da til holsteensk Minister tage, hvem man kan faae².

Saavidt *denne* Dags Rygte. Men vist er det, at en saadan Prostitution for et Ministerium skal man forgjæves søge Mage til med Undtagelse af Spanien, hvor saadanne Situationer ikke sjældent forekomme. Hall vilde sikkert bedre sørge for sit Rygte ved at gjøre en *Ende* paa dette Skandale, hvilket jo ganske staaer i hans Magt. Men disse Mskr klamre sig til deres Portefeuller som Skibbrudne til et Vrag. De ahne naturligviis, at der forestaaer dem en Reduction, naar denne Historie har Ende.

Hvorvidt der overhovedet [vil] kunne reconstrueres et Ministerium, vil jeg for min Deel endnu lade staae hen. Men i ethvert Tilfælde vil deres Huus være bygget paa Sand, og Vandskyl ville ikke behøves for at omstyrte det, men det vil falde ved sit Pindeværks egen Uholdbarhed. — Jeg nægter ikke, at denne Tid er en Taalmodighedsprøve. Ikke destomindre holder jeg mig, dersom ikke heelt uventede Factorer komme til, overbeviist om, at vi om ikke lang Tid maae naae det *Negative* af Sagen, men hvorledes det derefter vil gaae, naar der skal skrides til det Positive, er et andet og vanskeligere Spørgsmaal. Udsigterne ere desværre ikke lyse, og

det nuværende Quasi-Ministeriums Tilhængere skildre dem naturligviis med de mørkeste Farver, og udmale det som en patriotisk Opgave at bevare det nu Bestaaende for enhver Priis.

D. 22de agter jeg, vil Gud, at reise paa Visitats, til Alsted Herred (Sorø). Pintsedagene agter jeg at tilbringe i Sorø By.

Før min Afrejse modtager jeg maaskee nogle Linier fra Dem.

Deres
H. Martensen.

106.

Kbhvn 19 Mai 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev, hvilket jeg seer mig nødt til at besvare for at berigtige Deres Formening om, at jeg er Forfatter til Artiklerne i den Berlingske¹. Jeg har ikke skrevet en Linie deraf. Forfatteren er Rothe², hvilket kun meddeles sub rosa. Om den første Artikel har jeg været ganske uvidende. Den anden er bleven mig forelæst, og jeg fik Forf. til at afkorte Noget. Dette er det Hele.

Bindesebølls saavel som Kierkegaards Innovation med at lade Circulairer oplæse fra Prædikestolen, kan jeg kun finde taktløs. Deels bør man oppebie Lovens mulige Virkninger, da det er langt bedre, om den kunde blive staaende udenfor Folkets Bevidsthed; deels er en Biskop ikke uden videre bemyndiget til at lade sine altid individuelt farvede Udtalelser oplæse fra Prædikestolen og saaledes bruge en heel Kreds af Præste-Individualiteter til Organer for sin Individualitet, da dog Præstens Individualitet paa *Prædikestolen* kun bør være Organ for det Almeengyldige (Guds Ord og *Kirkens* Ord som saadant). De Herrer have ikke betænkt, at de udsætte sig for, at en og anden oppositionel Præst kunde vægre sig ved Oplæsningen uden derfor at støde an mod nogen Lov, eller efter Oplæsningen at tilføie sine kritiske Bemærkninger, hvad sikkert flere af de Grundtvigske Præster vilde gjøre, dersom Biskoppen lod [dem] forelæse et Circulaire *imod* de falske Frihedstendentser! Kort sagt — et Circulaire *imod* Strømmen. Maaskee Bindesebøll og K. have tænkt paa Præ-

steeden, at Præsten skal vise Biskoppen *licitum* obsequium; men det vil jo ikke være vanskeligt i saadanne Ting for en oppositionel Retning at finde eller skabe casus conscientiae, der idetmindste for Præsten kunde medføre et »dixi & liberavi animam«, hvilket ogsaa er »licitum«. En anden Sag er det i den romerske Kirke, hvor Præstens Individualitet ved saadanne Leiligheder gaaer absolut op i Biskoppens som Autoritet.

Biskop Brammer er i Byen og kommer idag til mig tillige med Paulli.

Deres
H. Martensen.

I Aalborg Stift have Præsterne maattet oplæse Kds Tak til Gud, »fordi han ved denne Lovs Ophævelse har vundet »Kongens og Rigsdagsmændenes Hjerter«. Man maa være glad, naar Sligt gaaer af i Stilhed.

Ministeriet holder sig efter al Rimelighed ikke længere end til August Maaned, naar de holsteenske Stænder skulle sammenkaldes.

107.

Kbhvn 13 Juni 57.

Kjære Gude!

Da jeg først i disse Dage er vendt tilbage fra min Visitats, kan jeg først nu takke Dem for Deres Brev. Forfatningsspørgsmaalet ligger mig naturligviis stærkt paa Sinde i denne Tid. Hovedopgaven er naturligviis at hindre Synoden, hvilket jeg dog ikke troer vil have Vanskelighed, da Menighedsraad aabenbart maa forudsættes, men disse, dersom jeg tør slutte fra Sjællands Stift, kun have en Fremgang, der grændser til 0. Hvad Hall angaaer, da har jeg Grund til at forudsætte, at han antager, at der intet Resultat fremkommer af disse Forhandlinger, og er paa ingen Maade stemt for at indlade sig paa kirkelige Organisationer. De Grundtvigske ville maaskee, som De antyder, være noget indifferente, men ville dog neppe tilraade Synode. Om Biskop Kierkegaard veed jeg, at han bestemt vil fraraade den, og indtil videre ikke ønsker noget Gjort. Hovedsagen er imidlertid, at der aflægges grun-

dige præstelige Vidnesbyrd imod Synoden, og at Sjællands Stift ikke kommer til at staae alene. Det vil være af Vigtighed, at den Clausenske Agitation, der naturligviis ikke vil udeblive, erholder saa faa Tilknytningspuncter som muligt ved Landemoderne¹.

Jeg for min Deel agter personligt at udtale saa lidet som muligt. Naturligviis udtaler jeg mig bestemt imod Synode. Men jeg troer neppe, at jeg positivt foreslaaer Noget — Biskopsraad eller et paa anden Maade af Kongen valgt Kirkecollegium, i Analogie med det preussiske Overkirkeraad. Skjøndt et Forslag i Retning af Minoritetens i Kirkecommissionen er det eneste practiske, nytter det jo ikke, at det foreslaaes af mig eller andre Biskopper. Det er *Præster*, som bør komme dermed, dersom det skal faae nogen Vægt. Til noget *Resultat* vil dette imidlertid heller ikke føre under disse Forhold. Men det vilde være en gavnlig Modvægt mod den Clausenske Agitation.

Bliver Deres Landemode d. 1ste Juli? Ifølge et for Sjællands Stift gjældende Rescript² bliver Sjællands Stifts Landemode først at afholde d. 8de Juli (2den Onsdag efter St. Hans Dag). Det vil naturligviis meget interessere mig af Dem at blive underrettet om, hvad der passerer paa det Loll.-Falsterske Landemode, isærdeleshed dersom det, som jeg formoder, bliver afholdt før det sjællandske.

Deres
H. Martensen.

108.

Kbhvn 18de Juni 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev. Paulli har ladet mig læse Deres Skrift om *Circulairret*¹, men uagtet alt det Glædelige, jeg her fandt i det Enkelte saavel som i Aand og Tendens i det Hele, beklager jeg ikke at kunne være enig med Hovedpunctet i Argumentationen. Den Betragtning af Loven om Sognebaandets Løsning, De der bekjender Dem til og er en fuldstændig Affirmation af de Grundtvigskes vildeste Conseqventsmageri, kan jeg for min Deel ingenlunde tiltræde. Det vilde have været

samvittighedsløst, om jeg og Andre, der ville Folkekirken oprigtigt, mod en saadan Betragtning havde stemt for denne Lov. Vi stemte kun under den Forudsætning, at den Brug, der vilde blive gjort af Loven, kun vilde reduceres til *enkelte* Tilfælde af reent forsvindende Betydning, hvorved Begrebet om *Sognemenigheder* aldeles ikke ophævedes. — Man kan imidlertid udmale sig Lovens Conseqventser, som man vil, man kan opkaste det Spørgsmaal, om det ikke havde været ønskeligere, at den hele Lov var bleven tilbagetrængt, men Deres Argumentation maa endnu, ligeoverfor de bestaaende *factiske* Forhold, betragtes som *upractisk*. Thi endnu er Sognebaandets Løsning kun af reent forsvindende Betydning, og var der intet Andet at indvende mod den af Clausen og de andre agtede Mænd foreslaaede Valgmaade, da kunde man roligt lade dem vælge.

Jeg vilde ønske, at De ikke var kommen ind paa denne kunstlede Argumentation. Hvad der skal siges imod dette Forslag, er det Gamle, et reent præsteligt Vidnesbyrd, der gaaer ud fra vore factiske Tilstande og ikke lader sig nøie med Skin og Skygge. Hvor gjerne jeg end saae et Skrift af Dem i denne Sag, vover jeg dog ikke at tilraade dets Udgivelse, med mindre en Omarbeidelse kunde finde Sted. Heller ikke Deres Forslag om Menighedsraads Delegerede paa Landemodet er mig klart. Imidlertid vil De kun tage dette som en venskabelig Udtalelse, hvilken vi ere hinanden skyldige, og jeg er naturligviis aldeles beredt til at høre Deres Modgrunde. Maaskee De finder, at Skriftet ikke desto mindre bør udgives, hvad da heller ikke skal undre mig. Jeg vil da glæde mig over det deri, hvori jeg oprigtigt kan samstemme.

Paa min Visitats kommer jeg til Tybjerg Herred (Nestved etc.).

Deres
H. Martensen.

Kjære Gude!

Tak for Meddelelsen, der jo i det Hele maa betegnes som glædelig. Jeg seer, at Bindsbøll har *deelt* Afstemningen, hvad

jo er noget Andet end at give Præsterne Stemmeret. Det positive Forslag ønskede jeg nok at kjende nærmere. En Forfatningsdannelse gennem Landemoderne kan for Tiden dog vel ikke sige Andet, end at Præsterne paa organisk Maade skulle deeltage, altsaa være Delegerede med Stemmeret. Herimod kan i og for sig Intet være at indvende, men det kan kun skee ved *Lov* og vil kræve ikke ringe Forberedelse. Det er altsaa en *Stiftssynode*, men vel at mærke kun af Geistlige. Lægfolk ere for Tiden umulige. — Jeg seer ikke, at Noget Andet kan være Meningen?

Deres Skrift har jeg nu atter læst med stor Tilfredsstillelse. Jeg antager, at det vil gjøre sin Virkning paa saadanne Læsere, der virkelig ville tage Sagen under Overveielse og ikke allerede ere irreformabiles. (Theologen Bornemann¹ havde læst det med stor Interesse og forstaaet det. Han fandt det, skjøndt høfligt i Formen, dog meget skarpt).

Jeg vilde ønske, at jeg ligesom Bindsbøll kunde tage Præsterne den første Dag. Men jeg kan ikke overtale mig dertil, dersom jeg ikke kan aabne Landemodet med Gudstjeneste.

Deres
H. Martensen.

110.

Vesteregede d. 13 Juli 57.

Kjære Gude!

Et Par Linier maa jeg dog skrive Dem, efterat jeg fra Landemodet nu har tiltraadt min Visitatsreise. De vil af Berlingerens¹ have seet, at Udfaldet blev det samme, som man da ogsaa kunde vente det. Kun Tryde og Provst Nielsen løftede deres Røst for de Tolvs Forslag². Provst Heiberg (En af de Tolv) taug under hele Discussionen³, og først da Bisperaadet forhandlede, besværede han sig over, at man, og navnlig Biskoppen, havde været for streng imod de 12s Forslag, hvorhos han gjorde et Anfald paa Bisperaadet. Rudelbach og Kalkar (ligeledes af de 12) indfandt sig aldeles ikke ved Mødet, og Sagen var saaledes forladt af dem, der skulde være dens egentlige Forsvarere. Blandt Præsterne løftede sig ikke een Stemme til Forsvar, og det faldt med éclat.

Hvad mon Clausen nu siger? Naturligviis vil han klage over Landemodernes Sammensætning, over Biskoppernes Indflydelse etc. etc. Og De har uden Tvivl Ret, naar De formoder, at der nu vil komme en Agitation i Gang for at tilveiebringe Menighedsraad.

Det er i høi Grad tilfredsstillende, at hiint fordærvelige Forslag er bleven saa eenstemmigt forkastet ved de forskjellige Landemoder.

Har De Noget specielt at meddele mig, findes jeg paa Løverdag og Søndag i Nestved⁴. I Slutningen af denne Maa-
ned vender jeg, vil Gud, tilbage til Kbhvn.

Deres
H. Martensen.

111.

Kbhvn 30 Juli 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvilket jeg endnu ikke har havt Leilighed til at besvare, og Tak for Deres Godhed mod Julius. Jeg havde gjerne selv gjort en lille Tour til Lolland for at recreere mig hos Dem, men det er umuligt paa Grund af de mange Sager, jeg ved min Hjemkomst forefinder.

Jeg har da nu visiteret Tybjerg Herred og i det Hele fundet jævne Tilstande. Men jo mere jeg bliver bekendt med vore Menigheder, desto mere overbeviser jeg mig om, at den hele Plan om Menighedsraad er en Chimaire, som det [er] letsindigt at hengive sig til. Saalænge man dog paa de fleste Steder kun har tarveligt Kirkebesøg, ja paa nogle Steder maa klage over, at Kirkerne staae saa godt som tomme, og saalænge som Katechisationerne udvise, at Vedkommende ere reene *νήπιοι*, er det visseligt kun en tom doctrinair Tanke at bygge Kirkeforfatninger paa saadanne Grundlag. Men man maa nu lade Erfaringen selv tale og kun lade Sagen gaae sin Gang. Man er for Tiden ikke modtagelig for Andet end de demokratisk-constitutionelle Idéer og synes kun ad Erfaringens Vei at kunne ledes bort derfra og komme til den simple Indsigt, at Historien har foreskrevet os en heelt anden Vei.

Hvad De skriver mig om Bindsbøll, behager mig aldeles

ikke¹. Ogsaa hos ham viser det sig, at hvor et ordentligt theologisk Grundlag fattes, skorter det ogsaa i det Practiske. Men hvad skal man dømme om det Practiske, naar han opfordrer Præster til at give Møde om *Løverdagen* (!!!) for at debattere Forfatningssagen. Sligt lader En jo gjøre et stort Indblik i Mandens hele Stilling til Kirken og Prædikeembedet!

Det skandinaviske Kirkemøde er da nu overstaaet². Hammerichs Foredrag³ over vore Tilstande forekommer mig idetmindste efter Referatet saa eensidigt, at det grændser til Ubluhed. Thi det er ublu at paastaae, at Grundtvig og S. Kierkegaard ere de egentlige Factorer i den danske Kirke. Naar Alt dette kommer i Trykken, burde det underkastes en ordentlig Kritik.

Og hermed Gud befalet, kjære Ven. Hils gamle Stellwagen. De og Deres gode Kone ville endnu engang modtage min hjertelige Tak for Julius.

Deres
H. Martensen.

Undskyld dette tynde Papiir. Jeg havde intet andet ved Haanden.

112.

Kbhvn d. 13 Aug. 57.

Kjære Gude!

Tak for Deres sidste Brev, hvilket jeg ved flere tilfældige Forstyrrelser blev forhindret i at besvare strax, og Tak for Julius, der nu er vendt tilbage. Jeg kan tydeligt mærke, at han ogsaa i aandelig Henseende har haft særdeles godt af dette Ophold, og jeg takker Dem af ganske Hjerte for den Kjærlighed, De udviser imod ham. Det har glædet mig meget, hvad De skriver om den indre Udvikling, De har fundet hos ham. Dog er jeg ikke uden Tvivl og Betænkeligheder med Hensyn paa ham. Uagtet han ingenlunde mangler Gaver og Interesser, savnes dog endnu bestandigt det Centrale. Jurisprudentsen bliver jo vel det, som han vælger¹, og her maa det jo indrømmes, at det Specifiske i denne endnu ikke kan have fremstillet sig for ham. Jeg helder ogsaa til den Antagelse, at

han vel helst bør vælge denne. Thi skjøndt han vel kunde tage en theologisk Attestats og, som jeg troer, med Interesse gaae ind paa *nogle* af de derhen hørende Forberedelser, tvivler jeg dog meget paa, at han vilde blive skikket til at være Præst, og jeg er naturligviis langt fra at ville tilskynde ham eller Nogen til at gaae denne Vei, naar han ikke selv føler en stærk indre Tilskyndelse. Imidlertid vil jo Adskilligt endnu kunne manifesteres, forinden han skal fatte den egentlige Resolution.

Her er Alt, som De vel kan vide, i en kjedelig Tilstand i Henseende til Alt, hvad der angaaer vore offentlige Forhold. Med gamle Ørsted, der nu er hjemkommen fra Aalborg, hvor man jo tilkjendegav gode sentiments², taledede jeg igaar — ligesom ogsaa imorges. Han mener, at Situationen er grundslet. Hall, med hvem jeg forleden taledede, var ret vel tilmode. Han yttrede, at det var med de politiske Forhold som med et Kaleidoskop, hvor Figurerne ideligt vexlede, og Alt vilde komme an paa, at vi i sin Tid fik en heldig Figur. En saadan Tale passer sig unegteligt for dem, der kun ere *Omstændighedernes* Mænd. *Principernes*, *Grundsætningernes* Mænd kunne ikke lade sig nøie med en saadan Kaleidoskop-Anskuelse. — Nu nærmer iøvrigt Tiden sig, da der maa sees ud efter »Figurerne« i Kaleidoskopet.

I kirkelig Henseende kan man jo ikke gjøre Andet end uaf-ladeligt at retardere, hvilket ofte er en svær Taalmodighedsprøve. Skjøndt Landemoderne fik et heldigt Udfald, have Hall og Monrad dog nu fundet paa et nyt Galskab. De mene nemlig, at der nødvendigt maa gives en *Lov*. De ville have det fastsat ved Lov af Rigsdagen, at Landemoderne i Fremtiden altid skulle høres, hvorfor der skal gives *alle i Stiftet bosiddende Løegfolk* samme Ret som Præsterne, nemlig til at tale ved Landemoderne!! Jeg arbejder nu paa at qvæle dette Foster i Fødselen, hvorfor det ikke er værdt videre at omtale det, med mindre det skulde vise sig, at det alligevel holdes ilive. Foruden en mundtlig Samtale med Hall har jeg tillige i min Indberetning om Landemodet grebet Leiligheden til at udtale mig imod dette monstrøse Experiment — der stammer fra Birkedal, som i Fyens Stift fremførte denne Utanke,³ — og jeg har udtalt, at Sligt efter min fulde Overbeviisning

vil virke ødelæggende og forstyrrende paa den hele Institution. Det lader sig dog ikke nægte, at man under dette Ministerium maa leve under en stedsevarende Frygt og Uro, fordi der hver Dag aldeles ex improviso kunne fremkomme de største Galskaber. Hvor længe skal det dog vare, inden man faaer en Regjering, der ikke blot retter sig efter Kaleidoskopet, men efter faste Principer om det i sig selv Sande og Rette?

Lev vel, kjære Ven, og lad snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

113.

Kbhvn d. 1 Octbr. 57.

Kjære Ven!

Tusind Tak for Deres sidste herlige Brev saavel som for de foregaaende, der i saa høi Grad have interesseret mig. Skade, at jeg ikke var hjemme, da De paa Tilbagereisen vilde besøge os. Meget lader sig dog bedre mundtligt meddele. At denne Reise maa have været meget velgjørende for Dem, kan jeg tænke mig. Man trænger i saa høi Grad til at befrugtes af nye Strømninger af Aanden, og saadanne maae De have fornummet om end ikke umiddelbart ved den evang. Alliance¹, der efter de udførligere Referater, jeg nu har seet, maa have været temmelig gehaltløs.

Irvingianismens Phænomen² har vistnok langt mere at sige. Og dog vil det formeentligen vise sig, at der ingen sand Bevægelse og Fremskridt er i den, fordi den paa egen Haand har villet *virkeliggjøre* en guddommelig Profetie. Vi ville endogsaa med Grund kunne tvivle, om Thiersch³ vil være istand til at fortsætte sit Værk.

De siger, at De har holdt Bordbøn hos Fru Böhm. Er Ch. Böhm⁴ maaskee her i Kbhvn? Mig har han endnu ikke besøgt, og jeg tilstaaer, at hans Besøg heller ikke vil være mig videre interessant, fordi der i vore Samtaler heller ikke vil kunne komme noget videre Fremskridt. Det maa ikke oversees, at Thiersch selv, med Undtagelse af Fortalen til Schatten u. Licht⁵, endnu Intet har skrevet fra det Irvingianske Standpunct. Thi »den apost. Tidsalder«⁶ var jo, som han selv siger,

færdig, førend han blev Biskop ved de apost. Menigheder, ligesom den jo heller intet Væsentligt indeholder, som ikke af os kan tilegnes. Vi skulle nu see, om han kan give baade de fornødne kirkehistoriske og dogmatiske Anskuelser. Thi hvad der staaer i Schatten u. Licht, er dog som Heelhed betragtet utilstrækkeligt.

Det glæder mig meget, at Nitsch⁷ har gjort et saa godt Indtryk paa Dem. Jeg henregner ham ogsaa til en af de ædlest og *reneste* Personligheder i vor Tid. Hvad man end i denne eller hiin Henseende kan savne i hans Theologie, den hviler dog paa det ægte *evangeliske* Grundlag, er, som De saa rigtigt siger, i Melanchtons Aand, og udrustet med en beundringsværdig Lærdom. Han er en fiin Tænkter, skjøndt han mangler Composition og heller ikke har store Conceptioner. Men paa mange Steder har han dybe Blik endogsaa af speculativ Natur, og heeltigjennem er han skarptseende i *ethisk-religiøs* Henseende. Man kan af ham lære det sande videnskabelige *Maadehold*, et videnskabeligt *σωφροειν*. Som *bibelsk* Theolog søger han sin Lige, medens man kunde ønske ham noget Mere af det *Kirkelige* og i god Betydning *Katholske*. Men Hovedsagen er, at han hører til de Arbeidere, der tilstræbe den sande Forening af Christendom og Humanitet. (Schleiermacher har ogsaa paa ham efterladt et blivende Indtryk). Det har hjertelig glædet mig gennem Dem at modtage en Hilsen fra denne herlige Mand, hvem jeg beklager ikke nærmere at kjende personligt. Mon ikke snart Slutningen af hans practiske Theologie kan forventes?

Kommer Grevinde Knuth til Kbhvn i Vinter, eller bliver hun paa Lolland? De venligste Hilsener til hende, dersom hun er hjemkommen. — Ligeledes til Deres kjære Kone fra min Kone og

Deres
H. Martensen.

114.

Kbhvn d. 14 Octbr. 57.

Kjære Gude!

Naar jeg hidindtil angaaende Slotskirken¹ har iagttaget Taushed, da har dette ene og alene sin Grund i, at kun De

selv, efterat Alt er overveiet pro & contra, og Intet Nyt lader sig fremføre, kan fatte den endelige Resolution navnligt med Hensyn til det oekonomiske Spørgsmaal, som efter min Mening er det eneste, der gjør Afgjørelsen vanskelig. Forøvrigt vil De være forvisset om, at der er Intet, jeg hellere ønsker, det være sig for Menighedens Skyld, det være sig for min egen Skyld, end at De maatte kunne overtage dette Embede. Forsaavidt som De virkelig og definitivt bestemmer Dem til at gjøre Skridt i denne Retning, vil der fra min Side blive gjort Alt, hvad der under disse saa usikre og uberegnelige Forhold og med disse upaalidelige Personligheder lader sig gjøre. Jeg har allerede paa forskjellige Maader søgt at berede Veien derfor. Hvem skulde jeg dog hellere ønske at drage til Kbhvn, og med hvem skulde jeg hellere ville samvirke ved den samme Kirke, end Dem? Herren lede Alt til det Bedste!

Ch. Böhm², der nu maaskee opholder sig hos Dem, har besøgt mig. Han er en vakker opvakt christelig Mand. Men hvad Systemet angaaer, da er jeg kun end mere bleven bestyrket i, at deri ingen Fremgang er, og at det Hele dog lider af en falsk Udvortshed. Jeg har sagt ham, at de have deres Force i Begyndelsen og Enden, men i Midten ere bankerott. Reformationen, denne Prøvesteen for Aanderne, bliver aldeles underkjendt af dem.

Han siger, at vi atter og atter bør prædike Herrens anden Tilkommelse! Godt, men dog ikke saaledes, at vi derved glemme Ham, som usynligt *er* midt iblandt os. Fremdeles siger han, at der ideligt bør prædikes Kirkebod, Bod for Confessionernes Strid og syndige Skilsmisse! Men skulle vi da paa Allehelgensdag bekjende Reformationen som en Synd, vi gjerne ville tage tilbage? Lad Thiersch præstere sine kirkehistoriske Fortsættelser! En Kritik over Kirkehistorien maa netop kræves af denne Retning, og ikke at præstere den er Bankerott!

Har De læst Fr. Baaders Biographie og Brevvexling?³ Den fortjener al Opmærksomhed. Mig har det vederqvæget atter at kunne underholde mig med denne religiøs-speculative Aand, i hvem der i Sandhed er frugtbare Fremtidsspirer — og det saa meget mere, som det Religiøse i vore Dage mere og mere

bliver fladt, fordi de nuværende Ordførere mene at kunne undvære Speculationens og Mystikens Dybder. —

Bergenhammer⁴ maa visselig bære et Kors, som kun Herren kan give Kraft til at bære! Jeg kan tænke mig, at De i denne Tid maa være ham til megen Trøst. Hils ham paa det hjerteligste fra mig. Vi tænke ofte paa ham i denne store Nød!

Paullis Udnævnelse⁵ vil formodentlig først blive forelagt Kongen efter hans Hjemkomst. Jeg har i disse Dage ikke kunnet træffe Hall, der ideligt er i Rigsdagen.

Deres
H. Martensen.

115.

Kbhvn 25 Octbr. 57.

Kjære Gude!

Jeg har opsat Noget at besvare Deres sidste Brev, fordi jeg gjerne vilde meddele Noget om Slotskirken. Desværre har jeg endnu Intet at meddele uden dette, at Hall endnu ikke veed, om Embedet skal opslaaes vacant, eller om Kongen umiddelbart skal kalde. Det vil beroe paa Pengespørgsmaalet. Efter al Rimelighed vil Rigsdagen nu stryge denne Udgift og nøde Kongen til at overtage den. Om nogetsomhelst Gagetillæg (hvilket De i Deres Brev berører) vil der desværre ikke under nogen Betingelse kunne blive Tale.

Det er høist uhyggelige Forhold. Imidlertid maa man noget nærmere see Tingen an, da Alt endnu er i det første aldeles uafgjorte Stadium. Jeg kan kun sige, at det meget vil bedrøve mig, dersom Omstændighederne ikke ville føie sig saaledes, at vi kunne faae Dem til Slotskirken. Men selv i bedste Tilfælde bliver dog den oekonomiske Vanskelighed. Om denne tør jeg ikke tale videre, medens jeg naturligviis fra den reent aandelige Side paa det Stærkeste maa tilraade ikke at opgive Tanken derom.

Saasart jeg erfarer noget Nærmere, skal De erholde Meddelelse. Ogsaa Paulli vil sikkert med det Første skrive Dem til. Idag holdt Tryde Afskedsprædiken. (Alt for personligt og fra den blot msklige Side). Paa Søndag (Allehelgensdag), vil

Gud, prædiker jeg i Slotskirken, og den derpaa følgende Søndag holder Paulli Afskedsprædiken og den næste Søndag Tiltrædelsesprædiken¹.

Dominus providebit!

Deres
H. Martensen.

Send mig endelig saa snart som muligt de Irvingianske Prædikener². Heraf maa meget kunne sees.

116.

Kbhvn 7 Nvbr. 57.

Kjære Gude!

Atter har jeg opsat at skrive for om muligt at kunne meddele Noget, men er lige nær. Kun dette veed jeg, at Kongen ikke vil betale en Skilling, og at Rigsdagen heller ikke vil. Den sidste haaber Hall at kunne overtale, men De vil see, at der virkelig under disse Forhold med *denne* Rigsdag og *denne* Minister ikke kan være Tale om nogen Forhøielse af Gagen.

Det er høist uhyggelige og beklagelige Forhold. Jeg for min Deel gaaer i denne Tid i stærke Deliberationer, om jeg ikke bør tage min Afskeed fra Slotskirken. Dersom *De* kunde have erholdt dette Embede, vilde jeg naturligviis med Glæde være bleven. Men dersom De ikke engang kan bestemme Dem til at søge det, troer jeg neppe, at jeg med Tilfredsstillelse kan vedblive. Menigheden gaaer jo nu med Paulli, og skjøndt den vel nok vilde indfinde sig, naar jeg prædikede (hvilket bør være paa Søndage, naar Paulli ikke prædiker), er det dog et Spørgsmaal, om det Hele ikke vil blive til større Opbyggelse for Menigheden, naar jeg forlægger mine Prædikener til Frue Kirke og saaledes medvirker til, at her bliver et fast Punct. Saaledes stiller Sagen sig idetmindste for mig for Tiden. Jeg vil dog nærmere see, hvilke Ansøgere i sin Tid melde sig. Thi denne Vacance bliver sikkert lang.

For Armstrongs Prædikener¹ takker jeg og skal om nogen Tid — dersom det ikke haster — sende dem tilbage. Jeg har ikke fundet Stort deri. Thi den store eschatologiske Idée,

hvorom Alt dreier sig, kommer jo her uden de fornødne praktiske Mediationsmomenter. Ogsaa ere der Ensidigheder, der ikke passe for en Apostel. Hertil henregner jeg den Maade, hvorpaa de Fromme dadles, der forlænges efter en salig Død og Glæden hos Herren hisset, istedetfor udelukkende at forlænges efter Herrens anden Tilkommelse. Han glemmer Herrens Ord om Lazarus og den rige Mand, der noksom opfordrer os til at tænke paa Døden, og Paulus i Philippenserbrevet.² Det er altid et Tegn paa det Uægte saaledes udelukkende at kaste sig over et enkelt Stykke i Troen og holde de andre i en bunden og supprimeret Tilstand.

De venligste Hilsener til Deres Kone.

Deres
H. Martensen.

117.

Kbhvn d. 17 Nvbr. 57.

Kjære Gude!

Atter skriver jeg uden at kunne meddele Noget, der fører Sagen videre. Hvad angaar Bruuns¹ Idée om et Bytte mellem Dem og ham, da troer jeg, at denne Tanke ikke lader sig realisere. At besætte Embeder ifølge en saadan privat Transaction imellem Præster indbyrdes, lader sig neppe forsvare som tilbørligt. Baade Hensyn til Menigheden óg Hensyn til andre Præster, som ere berettigede til at søge, synes nødvendigt at kræve, at Embederne opslaaes vacante. Men da Bruun, som det lader, er fast bestemt paa at komme bort, vil jo hans Embede snart blive vacant, og De vil da kunne søge det. Blædel vil her unegtelig blive en farlig Concurrent.

Hvad Slotskirken angaaer, vides aldeles Intet endnu. Hall haaber at overtale Rigsdagen til at indrømme de 1000 Rdlr. Dette er det Hele. Det er pjaltede Forhold, og Hall er ikke Manden til at bringe os ud af disse, men meget mere til at føre os dybere ind i disse. Saalænge dette matte Regime vedbliver, der mere og mere medriver os ind i det slette, kan Intet haabes.

Paulli holdt da sin Tiltrædelsesprædiken i Frue Kirke i Søndags². Noget af det Bedste, jeg har hørt af ham, og med

stor Virkning! Hvor beklageligt dog, at Slotskirken nu saa at sige skal lades øde, og at der ikke der kan bydes ordentlige Betingelser. Under ordentlige Forhold vilde Intet være naturligere end at skaffe Dem ansat med tilfredsstillende Betingelser. Dette ene Punct er tilstrækkeligt til at vise, under hvilken *Abnormitet* vi befinde os, en *Abnormitet*, der skal søge sin Mage i andre Lande, og om hvilken vi ikke engang altid gjøre os en tydelig Forestilling, ligesom man omsider vænner sig til at aande i slet og ureen Luft. Her trænges visselig til en ordentlig Renselse af Luften.

Saasnart jeg erfarer Noget, som virkelig oplyser Noget, skal jeg skrive. Jeg kan meget godt sætte mig ind i Deres nuværende høist vanskelige Situation. Den maa gennemlevs i Taalmodighed. *Deus nobiscum!*

De venligste Hilsener til Deres kjære Kone fra

Deres
H. Martensen.

118.

Kbhvn d. 17 Jan. 58.

Kjære Gude!

Alt i længere Tid har jeg villet tilskrive Dem for at tilønske Dem et glædeligt og velsignet Nytaar, men har opsat det, fordi jeg meente muligviis at kunne sige Dem noget Nærmere om Sagen med Garnisons-Kirken. Dette kan jeg imidlertid ikke, men vil dog skrive disse Linier. Jeg har kun eengang talt med Hall inden Ansøgningens Indsendelse. Da yttrede han det Samme som for Dem, men tilføiede, at dersom der fra min Side blev nedlagt en absolut Indsigelse, vilde det ikke skee. Ansøgningen er nu fremsendt, og der er fra min Side ingen absolut Indsigelse nedlagt. Derimod har jeg ved Siden af *en ubetinget Anbefaling* af Sagen efter dens *Realitet* udtalt mine *Betæneligheder* i *formel* Henseende, for hvilke jeg ikke har kunnet frigjøre mig, og henstillet til Ministeriet, hvilken Vægt og Betydning det efter sit Standpunct for disse Sagers Behandling og Indstilling til H. M. Kongen maatte tillægge denne formelle Side. Hall maa nu selv decidere. Han har i øvrigt allerede næsten i 14 Dage havt Ansøgningen, og vi

maa snart kunne vente Resolution¹. Bindsbøll havde aldeles ikke berørt det vanskelige Punct i Sagen, hvad neppe kan kaldes convenient eller embedsmæssigt. Deres Provst² heller ikke. Münter³ har derimod oplyst, at Sagen har Præcedentser (dog kun med Landsbykald og et Katechet-Embede i Hovedstaden).

Dersom Ansøgningen bevilges, hvad jeg maa ansee som rimeligt, maa jeg baade for Deres og mit Vedkommende — paa Grund af vort personlige Forhold — ansee det for at være i Sagens Interesse, at der fra min Side er udtalt Betænkelighed ved det Formelle. Thi hvad jeg har forudset, er allerede skeet: en meget stærk Opposition er allerede i Gang i den almindelige Bysnak om denne Materie, meget stærkt understøttet af Blædel, der roses for sin Resignation, medens Hall allerede i Samtaler skal lade sig forlyde med, at han her maa give efter for Biskoppens Ønske. Saadanne ere disse Folk nu eengang, og de blive ikke anderledes.

Saaledes staaer Sagen for Øieblikket. Jeg venter som sagt, at det skeer, men har ikke villet tilbageholde dette, for at De deraf kan see, at der i Begyndelsen maa arbeides betydeligt mod Strømmen. Men jeg vil slutte med at anføre et Ord af min Anbefaling: »Jeg haaber til Gud, at han, dersom det her ansøgte Embede maatte forundes ham, i ikke ringe Maal vil virke baade til Menighedens Opbyggelse og til dens Befæstelse i den sunde Lærdom«. (Vigtigheden af dette sidste Punct er udførligt fremhævet i Modsætning til den uklare Nidkjærhed).

Og nu, kjære Ven, Guds Fred og Velsignelse over Dem og Deres i det nye Aar. Vi ville lade Alt beroe paa Guds Naade.

Deres

H. Martensen.

119.

Kbhvn d. 25 Jan. 58.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev. Uvisheden er nu hævet, da jeg i dette Øieblik har modtaget Skrivelse fra Ministeriet om, at det *ikke* gaaer ind paa Sagen¹. Resultatet er: »I denne Anledning skulde M. tjenstligt meddele D.H. til behagelig Efterretning

og videre Bekjendtgjørelse, at det finder overveiende Betænkelighed ved at indstille den indkomne Ansøgning til allernaadigst Bevilgelse. De maa i disse Dage modtage denne Communication fra Bindsbøll.

De veed, kjære Ven, min Mening fra Begyndelsen, at Sagen var langt vanskeligere, end det maaskee kunde synes, og at jeg navnlig ikke havde Tillid til, at Hall, uagtet Sagen syntes ham at være saare let og simpel, dog muligen neppe vilde holde Stand, naar det kom til Stykket. Uagtet De nu vistnok kan have Grund til at beklage Dem over, at Hall forestillede Dem og Bruun, at her i Grunden ingen Vanskeligheder vare, troer jeg dog ikke, at De bør fortryde paa, at Sagen selv har faaet dette Udfald. Er det Guds Villie, at De skal til Kbhvn, vil han jo kunne føre Dem ind iblandt os paa aldeles normal Maade. Og jeg kan vedvarende ikke frigjøre mig fra den Mening, at der ved nærværende Maade manglede en lille Brøk i den fulde Retfærdighed. Der er dog bedst, at Alt, hvad der hører til en Sag, er *complet*, ogsaa i *formel* Henseende.

Forøvrigt maa Hall selv i denne Sag have gennemgaaet en Række af Fluctuationer, hvilket han da gjør i mange Sager.

For det Første er der intet Andet at gjøre, end som De selv siger, at paaskjønne og takke Gud for den Velsignelse, han skjænker Dem i Deres nuværende Stilling baade i Kirke og Huus. Hvad yderligere skal manifesteres, hviler i hans Raad!

Deres hengivne

H. Martensen.

Tirsdag Morgen.

I dette Øieblik modtog jeg Deres sidste kjære Brev fra i Søndags og glæder mig over denne Søndagsstemning, som vi visselig skulle stræbe at bevare ogsaa om Hverdagen.

120.

Kbhvn. d. 16 Febr. 58.

Kjære Gude!

Det var mig saa meget kjærere at modtage Deres Brev, som jeg formeligt har længtes efter at høre fra Dem efter alle disse Begivenheder. Gud skee Lov, at De har det, som man under

saadanne Forhold bør have det, tiende og biende under Guds Villie, paany beredende Dem til at fortsætte Deres velsignelsesrige Virksomhed, hvorom De maa have den fulde Forvisning, at den er efter Guds Kaldelse.

Hvad Sagen selv angaaer, maa jeg vedvarende antage det for heldigt for Dem selv, at De ikke kom til Kbhvn under en saadan Opposition. Denne Besættelsesmaade mishager Alle, og jeg har ikke hørt en *Eneste*, selv blandt Deres og mine Venner, som har taget den i Forsvar, men Alle have rystet paa Hovedet dertil. Det tør antages som et Factum, at der herom kun er *een* Mening. Og netop dette — ikke den fjendtlige Opposition — vilde have været det Mislige.

Hvad angaaer denne fjendtlige Opposition, som i Bladene har udgydt sig¹, da hører denne jo til det Uværdigste, man i lang Tid har seet, hvorved rigtignok maa tilføies, at hele den nuværende Tilstand i Pressen hører til det Uværdigste. Jeg var hos Grevinde Knuth i Søndags. Hun er ikke lidet afficeret over disse Artikler. Hun synes i det Hele at være noget eensom under sine Omgivelser.

Den halv-officielle Artikel i Berlingske Tidende, der oplyste Sagen², var udgaaet fra Ministeriet ifølge Halls Ordre. Ikke desto mindre taaler Hall, at Dagbladet³, som jo er hans Blad, kommer med en Artikel, der debiterer de første Løgne og vil lade Hall staae med Palmer i Hænderne. Pastor Bruun har i Dag viist mig den Erklæring, De muligviis vilde indrykke. Men jeg troer dog, at De bør udsætte det indtil videre, og see, om tvingende Anledning skulde komme. Det er altid misligt i Pressen at beraabe sig paa mundtlige Udtalelser. Og hvad betyder det, at Hall har givet Dem *Tilladelse* til at indgive Ansøgning? Meget, naar man vil forstaae, hvad der ligger i dette Ord, og Intet, naar man ikke vil forstaae. Det Ønskeligste var dog, om hele Sagen kunde falde hen.

Blædels Forhold til Sagen synes at have været vaklende. Til Flere, f. Ex. Grevinde Knuth, har han udtalt sig paa det Skjønneste. Dog skal han have viist ikke liden Vaklen til andre Tider. Man maa jo være menneskelig og indrømme, at Fristelse laae nær. Men i det Hele maa der siges, at han er en vaklende Natur, og at hans Forfængelighed ikke lidet er ham til Hinder.

At De har hengivet Dem til Studiet af Baggesen, Jacobi o. s. v., er sikkert meget velgjørende. Jeg har i senere Aar indhentet ikke Lidet hos disse og dermed sammenhængende Forfattere, hvis Mangler og Indskrænkninger tilstrækkeligt ere oplyste af den objective Retning i Philosophien, men hos hvilke der dog er et uforgængeligt subjectivt Væld, et testimonium animæ, til hvilket man altid med Glæde vender tilbage som det levende personlige Udgangspunct for al Sandhedserkjendelse. Dog Mere herom en anden Gang.

Deres hengivne

H. Martensen.

121.

Kbhvn d. 9 Marts 58.

Kjære Gude!

Med sand Glæde har jeg læst Deres kjære Brev. Det har forøvrigt truffet mig baade i en bekymret og indigneret Stemning over denne Takkefest for Kongen¹. Hall har havt den Uforskammethed uden at spørge Biskopperne at udstede en Skrivelse til Biskopperne, at han har *tilladt*, at det maa skee, hvor Menighederne komme overeens med Præsterne, og uden nogensomhelst Bestemmelse om Ordning, Indretning af denne Gudstjeneste, Tiden og Dagen til dens Holdelse overladt til Biskopperne, hvilke Skridt de maatte finde fornødne for at sikkre denne Gudstjeneste en saa *værdig* Udførelse som muligt.

Jeg skrev naturligviis strax en udførlig Remonstration, i hvilken Grundtanken i det Væsentlige stemmer med, hvad De allerede vil have læst i Ugeskriftet². Jeg udtalte, at der maatte *anordnes* Noget, og det Eneste, jeg vidste at foreslaae, var en Takkebøn paa en sædvanlig Søndag, hvad allerede skete i 1855³. Forøvrigt maatte jeg forvente Ministeriets Forskrifter, da jeg uden saadanne maatte forudsee, »at Principløshed og Vilkaarlighed vilde give denne Høitidelighed et Præg lige uværdigt for Anledningen som for Kirken«.

Herover blev han naturligviis vreed og tilskrev mig 3 Ark, hvis Indhold han ligesaagodt kunde have skrevet i 3 Linier, da det løber ud paa, at det Hele dog væltes over paa Biskopperne. Da jeg havde sagt ham, at jeg maatte forkaste Alt

Andet end en Takkebøn, har jeg naturligviis ikke i min Skrivelse til Provsterne kunnet give nogensomhelst anden Anviisning, men idet jeg, skjøndt Min. havde henstillet til mig, hvilke nærmere Skridt jeg maatte finde fornødne, har henstillet Sagen til de vedkommende Præster selv, til »deres Takt og deres egen Følelse baade for Anledningen og for Kirkens Værdighed«, har jeg udtalt, at en Takkebøn efter min Anskuelse vilde være den værdigste og meest passende Maade. Dette vil formeentligen ogsaa blive fulgt navnligt for Hovedstadens Vedkommende. Thi paa Landet kan man jo meget vel lade det Hele være.

Dette er dog Noget af det Skjændigste, jeg i lang Tid har oplevet — et nyt Exempel paa Halls Underfundighed, Jammerlighed og Samvittighedsløshed i at vælte over paa Andre, hvad han selv skulde bære. — Jeg er meget spændt paa at erfare, hvorledes man i Lolland tager denne Sag. Dagene ere onde!

Næste Gang mere om andre Ting.

Deres hengivne
H. Martensen.

122.

Kbhvn d. 7 April 58.

Kjære Gude!

Skjøndt jeg intet Særligt har at meddele, maa jeg dog, efterat vi nu have gennemlevet Paasken i Opbyggelse og stille Samling, skrive Dem nogle Linier. Fra den kjære Grevinde Knuth kan jeg hilse. Jeg besøgte hende Skjærtorsdag og fandt hende som sædvanligt i christelig Resignation og Hengivelse, ikke lidet bekymret for Børnenes Fremtid og Udvikling. Dem omtalte hun i stor Kjærlighed.

De kan vel tænke Dem, at jeg har været meget optaget af den saakaldte Takkefests Skandale. Halls Upaalidelighed, Jammerlighed, Perfidie er ved denne Leilighed paa det klareste fremtraadt. Mange have faaet Øinene op derfor, thi skjøndt Pressen terroriserer og supprimerer ethvert Vidnesbyrd om Sandheden (Tryde fik med Nød og Neppe sin Artikel i Fædrelandet¹), er den virkelige Stemning dog en heelt anden,

og Dag for Dag gaaer det mere op, at en forargelig Comedie var intenderet. I det Hele har Geistligheden — Grundtvigs Omslag² kan man jo ikke regne — viist en værdig Holdning. Navnligt har Paulli under den hele Sag viist en ganske udmærket Holdning. I hans Prædiken var ikke et Ord, som gik udenfor Texten, og Takkebønnen efter Prædiken var, som den burde. Forøvrigt har jeg ingensinde faaet et saa uhyggeligt Indtryk i nogen Kirke som af den hiin Aften i Frue Kirke forsamlede Masse. Uro — Summen og Brummen uden Ophør, at det for Paulli var vanskeligt at tale og at høres. Dog trængte han mere og mere igjennem, og man havde en Fornemmelse af, at det christelige Vidnesbyrd i det mindste *dæmpede* Raaheden. Thi fra først af havde man den Fornemmelse, at denne sig uophørligt bevægende, summende og brummende Masse aldeles var dreven af denne Verdens Aand og var capabel til, hvad det skulde være. Gud være lovet, at vi i disse Paaske-Helligdage, hvor vi ogsaa have haft fulde Kirker, have haft et heelt andet Indtryk.

Jeg har i denne Tid beskjæftiget mig med det sidste Bind af Nitschs practiske Theologie³ (om Sjælesorgen). Han er dog en i Sandhed stor Theolog. Hvilken Lærdom, hvilken Tankerigdom og hvilken personlig Christendom og christelig Livserfaring, Verdens- og Menneskekundskab. Jeg formoder, at De ogsaa fordyber Dem i dette Værk.

Hvorlænge skulle de nærværende Samfundstilstande dog fortsættes? Det er Taalmodighedens Tider. Dominus nobiscum!

Deres
H. Martensen.

123.

Kbhvn 20 April 58.

Kjære Ven!

Tak for Deres Brev, hvis Læsning meget har glædet mig. Deres Bemærkninger om Nitsch ere i høj Grad træffende, og jeg mærker, at De har den specifikke Sands for ham, hvilket fattes hos saa mange. Der er noget Mikroskopisk, som maa medbringes til Læsningen af disse Sager.

Hvad angaaer de nuværende Samfundstilstande, da maa jeg naturligviis ogsaa være enig. Det er rene Taalmodighedsprøver, man maa gennemgaae under dette Regimente. Disse Mennesker ville à tout prix holde sig ved Roret og trække kun Afgjørelsen ud, medens de føre os dybere ind i Forvirringen. En mærkelig Historiens Ironie og Nemesis er der dog deri, at dette *nationale* Ministerium med Hall i Spidsen gjøre Concessioner til Tydskland¹, som ingensinde tilforn saaledes ere gjorte. De ville ende paa en forsmædelig Maade, thi nu ere de komne ind under en Causalitet, der fører dem videre paa denne slibrige Bane. Deres Credit falder ogsaa daglig. Men desværre kan det endelige Resultat endnu i længere Tid forhales.

Bruun vil nu søge Herfølge og Sæder², hvorom han sagde mig, at han vilde tilskrive Dem. Jeg vil for Tiden ikke sige videre herom, end at det er meget uvist, om han faaer det, da han har en farlig Concurrent i Provst Storm³, der her søger i sit eget Provstie, og i alle Maader er en qualificeret Mand. Imidlertid vil Hall kunne give Bruun det, dersom han vil, uden at krænke noget berettiget Hensyn, da Bruun er S.prest i Kbhvn og allerede eengang forgjæves har søgt. Men hvorledes Hall er tilsinds, veed jeg ikke, da jeg ikke har seet ham i meget lang Tid, navnligt ikke efter min Correspondance med ham angaaende den saakaldte Takkefest.

Slotskirken er da nu opslaaet vacant med 600 Rdl.⁴ Den søges af Katechet Schrader i Frederiksborg⁵, en brav Mand, men neppe skikket til at udfylde Stillingen. Man har fra allerhøieste Sted underhaanden ladet ham tilkjendegive (allerede i Efteraaret), at han vilde kunne søge med Haab. Personligt kan jeg under disse Omstændigheder ikke have noget imod, at han faaer det, men det bliver en vanskelig Situation for Manden selv, og allerede dette, at han kommer hertil ved denne Protection, vil hos Mange frembringe en mindre gunstig Stemning. Jeg har udviklet alle Vanskeligheder for ham (Paulli ligeledes), hvilket man jo skyldte ham; men han synes at have stor Lyst og har neppe Begreb hverken om de indre eller ydre Vanskeligheder. (Christiani i Bierregrav⁶ ønsker ogsaa Slotskirken. Jeg har i Anledning af en Skrivelse fra ham udtalt mine Betæneligheder for ham. Strengt taget kan man

jo ikke tilraade Nogen at søge dette Embede, der paa eengang stiller store Fordringer og mangler de nødvendige ydre Betingelser).

Fra Julius skal jeg hilse. Han arbejder til sin Examen og synes mig næsten alt for indadvendt. Jeg vil haabe, at der efter Examen foregaaer en Forandring med ham, thi han trænger til mere Selskab og Meddelelse.

Deres
H. Martensen.

124.

Kbhvn d. 15 Mai 58.

Kjære Gude!

Kun et Par Linier maa jeg skrive Dem for at takke Dem for Deres sidste Meddelelser angaaende Deres Brev til Ch. Böhm¹ og for at sige Dem, at De har taget denne Sag, som den ogsaa efter min Overbeviisning bør tages. Navnlige glæder det mig, at De ikke vil see hans Skrift, forinden det er trykt, og at De har forbeholdt Dem offentligt at udtale Dem derover. Herved vinder De den rette Position.

Paa Fredag, vil Gud, reiser jeg til Nykjøbing i Ods Herred. Jeg pleier altid, hvad ogsaa Mynster gjorde, at tilbringe Festen paa Visitats, med mindre Pintsen falder meget tidligt.

Grevinde Knuth besøgte jeg kort før hendes Reise. Hun er meget elskelig, men man maa sikkert ønske hende mere Kraft og Autoritet.

Hils Bergenhammer² fra os! Vi tage hjertelig Deel i hans store Sorg og Elendighed. I hvilke Hjøbsslidelser bliver han dog forsøgt! I saadanne Lidelser nytter intet Raisonnement, som vi ogsaa lære af Hjøbs Bog, men kun at tie, bie og bøie sig under Herrens Haand.

Deres altid hengivne
H. Martensen.

125.

Kbhvn d. 20 Juni 58.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev af 22de Mai, hvilket jeg modtog paa Visitats. Jeg har nu læst Ch. Böhms Skrift¹, — (han selv har

kun opholdt sig her et Par Dage og ikke været hos mig) —, der efter Blædels glimrende anbefaling er udkommet hos Hegel, der aldeles ikke blev underrettet om, at Forfatteren tilhørte en Sect, hvorfor [han] nu efter Sigende skal være meget vred paa Blædel og have besluttet i Fremtiden Intet at forlægge af dette Slags. Hvad Skriftet selv angaaer, finder jeg det ubetydeligt og kan neppe troe, at det her tillands vil frembringe synderlig Virkning. Jeg troer, at man indtil Videre kan forholde sig ganske rolig og see Virkningerne an. For Øieblikket anseer jeg det for tvivlsomt, om der vil blive Anledning for mig til offentligt at optræde derimod.

Nu forestaaer Landemodet og derefter en ny Visitats. Nyt er her Intet. For nogen Tid siden har jeg med Interesse læst 1ste Bind af Guizots Memoires², der forekommer mig at være Noget af det Bedste i den constitutionelle Politik. Forøvrigt føres jeg i mine egne Studier eller rettere sagt i mine egne Meditationer mere og mere tilbage til den christelige Ethik. Dog er Alt endnu kun Meditation.

Brammers Indlæg i Forfatningssagen har De vel læst³. Det viser meget godt det aldeles Falske og Ugrundede i det Clausenske Angreb paa Landemoderne⁴. Hans Forhaabninger om Menighedsraad kan jeg ikke dele efter min hidtil havde Erfaring.

Efter Landemodet bliver jeg endnu et Par Dage i Kbhvn, da Julius til den Tid absolverer sin Examen. Det er dog høist beklageligt, at man nu skal sende et saadant ungt Menneske til Universitetet under Philosophiens nuværende Tilstande. Hvilket Misfoster af en Propædeutik har dog denne R. Nielsen nu atter leveret⁵. Det er en reen Prokrustesseng for unge Mskr.

Min Svoger Welhaven⁶ er her i denne Tid paa Gjennemreise. Han vil til Rom og andre Stæder for at see Kunstværker.

Lev nu vel, kjære Ven, og lad mig snart høre fra Dem.

Deres inderligt hengivne

H. Martensen.

Kbhvn 25 Juni 58.

Kjære Ven!

Hjemkommen fra Jonstrup Seminarium, hvor jeg i Dag har overværet Examen og paany følt Ubehagelighederne af Monrads Nærværelse, (ikke i personlig Henseende, thi i sin personlige Optræden iagttager han Grændsen, men i Henseende til hans Embedsstilling¹, ifølge hvilken han ikke i mindste Maade er dirigerende og dog for dette Ministerium den Alt udrettende), forefinder jeg Deres kjære Brev og sætter mig strax til at besvare det. Jeg nægter ikke, at jeg vilde ansee det for meget ønskeligt, om De kunde finde Dem tilskyndet til at udtale Dem over Irvingianismen² i en større eller dog udførligere Sammenhæng isærdeleshed, naar De kunde faae Leilighed til at give nogle veiledende Blik paa de indre Potenser i den danske Kirke. Hertil troer jeg, at Tiden mere og mere nærmer sig. Det Grundtvigske Parti er mere og mere bleven modent til Kritik, og den almindelige Stemning mere modtagelig derfor. Det Blædelske Væsen har hos mange fremkaldt en stille Opposition, skjøndt man vel neppe kan kalde dette Væsen en Potens. Det Clausenske er maaskee for Øieblikket det Farligste paa Grund af den kolde, beregnende Fanatisme, hvormed der fra denne Side gaaes frem. Men i Almindelighed kan der siges, at der trænges til Productivitet fra *vor* Side. Ja, jeg har den Fornemmelse, at dersom *vi* kun kunde udfolde mere litterair Productivitet, da vilde der nu ogsaa kunne forventes mere Gehør. De andre Retninger ere i Grunden afflorerende, og det mærkes. Jeg for min Deel beklager, at jeg ved mine Embedsforretninger i saa mange Henseender er forhindret, og jeg kan tilføie ogsaa ved min Individualitet er forhindret, da jeg, som De veed, meest drives til større Conceptioner, der kræve lang Forberedelse. Om Irvingianismen *bør* jeg for Tiden ikke yttre mig i et Skrift, da jeg derved vilde fremkalde Forestillingen om et Slags brændende Spørgsmaal. Men en objectiv, tillige i vore egne Tilstande indgaaende Fremstilling fra Deres Haand vilde sikkert ikke forblive uden Virkning.

»Die Kirche in unserer Zeit«³ eier jeg ikke. Jeg deler ganske

Deres Opfatning af Thiersch. Men i hvilke Puncter mener De ikke at kunne modstaae ham? Hovedspørgsmaalet synes dog at være, om han har udtalt Erkjendelser, hvortil vi paa vort lutherske Standpunct ikke have *Mulighed*.

Hvorvidt Landstingets Lovforslag har nogen Udsigt til at blive paaagtet, kan jeg ikke sige⁴. Jeg troer det ikke og haaber det ikke. Men dersom det kommer for ved Deres Landemode, bør man ikke trættes ved at modsige det med klare Grunde.

Julius har idag tilendebragt sin Examens skriftlige Deel. Skjøndt ingen Bedømmelse endnu er given, troer jeg dog, at Udfaldet tør betegnes som tilfredsstillende. Nu maae vi see det Mundtlige. Han beder Dem hilset og takket for Deres Deeltagelse!

Min Kone har med Maria og Josepha taget Ophold i Taarbek. Jeg og Julius ere for Tiden alene i Bispegaarden.

Til Deres gode Kone saavel som til Grevinde Knuth min venligste Hilsen.

Deres
H. Martensen.

127.

Kbhvn 23 Aug. 1858.

Kjære Gude!

Hjertelig Tak for Deres Brev og Deres Ønske for min Fødselsdag. 50 Aar er en lang Tid, og man mindes end stærkere om at arbeide, medens det er Dag! Herren skjænke Kraft og Bestandighed!

At De nu skriver over Irvingianismen, glæder mig i høi Grad. Det er visselig paa Tide, at De kommer ind i litterair Productivitet. Med Hensyn paa Forholdet mellem Irvingianismen og Grundtvigianismen forekommer det mig, at Rudelbach har givet en meget brugbar Categorier: *den falske Umiddelbarhed*¹, hvilket indeholder en Tilsidesættelse af de historiske Mellemled, hvad tillige viser sig i den Maade, hvorpaa Irvingianerne have realiseret »den h. almindelige Kirke«, og i den Maade, hvorpaa Grundtvigianerne tale, som om de befandt sig i den h. alm. Kirke *udenfor* Confessionerne. Mig forekommer det, at der i Udviklingen maa kunne gjøres frugtbar Brug af »den h.

almindl. Kirke« i dens *Abstraction* fra Confessionerne. Her mødes Grundtvig og Irvingianismen, kun at Irvingianismen er langt mere resolut, og ærlig, medens Grundtvigianismen oscillerer mellem d. h. alm. Kirke og den lutherske Kirke, til hvilken sidste den, naar det kniber, trækker sig tilbage.

Meget interesserer det mig at erfare, at vor kjære Conferentsraad Stellwagen har overtaget sig at oversætte Skriftet om Mynster². Jeg antager ogsaa, at det vil kunne faa Interesse for Læserne af Protest. Monatsblätter, og vilde vistnok have mere Interesse, dersom Mynster var mere kjendt i Tydskland. Da der imidlertid i Tydskland er berettet en Deel om det Kierkegaardske Skandale, vil det have saa meget mere Interesse, at en sandfærdig Fremstilling af Mynsters aandelige Charakter og Bestræbelse ogsaa fremkommer i Tydskland.

Julius er da nu bleven Student. Først vilde han være Jurist, og nu er han bleven vaklende og vil studere Theologie. Mig behager saadan Vaklen ikke, men hvor skal han tage Fasthed fra? Præst har han ikke Lyst til at være, og jeg tvivler meget, om han duer dertil, men han siger, at Studiet i og for sig vil interessere ham, og at han antager, at det juridiske Studium drives paa en tør og uvidenskabelig Maade. Jeg har nu foreholdt ham det Mislige i at vælge Theologien uden at have Lyst til at være Præst. Ikke destomindre siger han, at han vil studere Theologie. Jeg vilde ret ønske, at han her omsider maatte komme til Fasthed; thi endnu troer jeg, at heller ikke dette er rigtig fast. For det Første skal han jo nu tage de philosophiske Prøver, og det første Aar kan jo betragtes som et Prøveaar. Men da maa der dog tages et bestemt τέλος. Jeg er ikke ganske uden Bekymring i denne Henseende.

Hammerich agter at fratræde ved Trinitatis Kirke og bliver udentvivl ansat i det theol. Facultet i Kirkehistorie, da der desværre ikke er Sandsynlighed for Hagens Helbredelse³. — Ved Slotskirken synes Schrader at reussere. Jeg har kun hørt ham een Gang. Alvorligt og christeligt, men, som mig syntes, noget tørt. En Tilhørerkreds har dog begyndt at danne sig. Ved den sidste Communion vare der 20 Communicanter. (Under Vacancen vare der 2 à 3). Men jeg har som sagt kun

hørt ham eengang. I Sptbr. reiser jeg atter paa Visitats. Kommer *De* ikke engang i Octbr. eller Nvbr. til Kbhvn?

Deres
H. Martensen.

De bør ufortøvet lade komme: Aus Schleiermachers Leben. In Briefen. 2 Bind⁴. Høist interessant!

128.

Kbhvn 30 Aug. 1858.

Kjære Gude!

Kun et Par Ord maa jeg skrive for at takke Dem for Deres sidste. Jeg er ganske enig med Dem i de Differentser, De paa- peger mellem Grundtvigianismen og Irvingianismen. Jeg havde i mit Brev kun søgt at antyde Berøringspuncterne. Forøvrigt kan jeg ikke andet, end paa bedste Maade gjentage mine Opmuntringer til at fortsætte og fuldende dette Arbeide. De vil dermed give et værdifuldt Bidrag til vor fattige kirkelige Litteratur, og De vil faae Leilighed saavel til mangt et orienterende Vink som til udførligere Udtalelse over de nærværende Tilstande, alt eftersom Skriftets Anlæg fører det med sig. Af Thierschs apostoliches Zeitalter¹ er nu en ny med Citater forøget Udgave kommen, hvor han i Fortalen siger, at hans Haab om at kunne fortsætte dette Værk nu er udsukt, da han under sine nuværende Forhold ikke kan tage det videnskabelige Opsving til en saadan Productivitet, og man har nægtet ham en academisk Lærerstol! Han siger det ikke for at klage, men for at undskylde sig hos dem, der have ønsket Værkets Fortsættelse. En Reisende, som var hos mig for nyligt og havde besøgt Thiersch i Marburg, sagde, at hans oekonomiske Forhold i høi Grad vare slette. Af Engellænderne faaer han kun en tarvelig Gehalt og maa *informere* en stor Deel af Dagen for at skaffe Brødet til sin talrige Familie. Han har 8 eller 9 Børn. Hvor sørgeligt bliver man dog stemt ved at høre saadant!

Af Schleiermachers Breve, der paany have fyldt mig med Kjærlighed og Beundring, ja jeg kan sige have gjenoplivet

min Ungdoms Sværmeri for ham², seer jeg, at det har været en stadig Tanke hos ham, hvilken han udtaler faa Aar før sin Død, da han stod paa Høidepunctet af sin Virksomhed i Berlin, at han vilde ende sine Dage som *Landsbypræst*. Han ønskede saaledes at ende, hvor Mynster begyndte — i et Spjellerup! Han elskede Livet i Naturen og har sikkert ogsaa antaget, at dette vilde være styrkende for hans i flere Henseender svage Helbred.

I Dag otte Dage (d. 6te Sptbr.) agter jeg, vil Gud, at reise paa Visitats. De har, kjære Ven, aldeles Intet meddeelt mig om Visitatsen hos Dem. Det vilde ved Leilighed interessere mig at erfare Noget derom.

Deres
H. Martensen.

129.

Kbhvn 6 Decbr. 58.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev. Vi bemærkede under vor sidste Samtale, at Irvingianerne dog ikke savnede Tilknytningspuncter i den hellige Skrift for Ansættelsen af deres Tusindsaarsrige *efter* Herrens *synlige* Parusie. Det er heller ikke denne Side af Sagen, man skal angribe. Man kan disputere e concessis, og antage, om end ikke indrømme, deres Forudsætning, og dog paavise det Forkeerte og Uethiske i deres Lære.

Det Uethiske forekommer mig at kunne sammenfattes deri, at disse Chiliaster dog *ikke have Chiliasme nok* d. v. s., at de medens de lægge det Chiliastiske *efter* Parusien, aldeles fornægte Nærværelsen og Aabenbarelsen af den chiliastiske Idé (efter dens Sandhed — i god Betydning) *før* Parusien. Det staaer nemlig absolut fast, at der i Parusien, og hvad denne medfører, ikke kan fremkomme Andet, end hvad der allerede i det nærværende Verdensløb *væsentligt* er tilstede og *oprindeligt* lagt an i Christendommens *Grundtendenser*. Til disse sidste hører, at Christendommen ikke blot vil nyskabe Sjæle, eller danne en hellig Menighed i Afsondring fra Verden, men at den ved sine skabende Kræfter vil danne *nye Verdenstilstande*, vil indforme Christi *Kongedømme* i Verden, vil ethisere

alle *kosmiske* Sphærer. Dette er Kjærnen i den Fremtids-Idée, som Chrdm. fra først af bærer i sig. Nu maa det vistnok indrømmes, at denne Idée kun ufuldkomment kan virkeliggjøres ad den historiske, naturlige Udviklings Vei, thi kunde de fuldkomne Verdenstilstande fremkomme ad den naturlige Vei, var Parusien overflødig. Men paa den anden Side kan Parusien med det chiliastiske Rige, som den skal have i Følge med sig, med de nye Verdenstilstande, ikke komme, naar ikke en Række af Forberedelser er gaaet forud. Ligesom der maatte siges, at Parusien selv kun vilde være et blot Phantasiebillede, *dersom* ikke Herren var kommet i Kjødet og realiter, skjøndt usynligt, er *med* sin Kirke, saaledes bliver ogsaa det tusindaarige Rige i Parusien et Phantasma, naar det ikke er forberedet ved en foregaaende Tilkommelse af det chiliastiske Rige. Men her viser sig Contradictionen. De samme Mskr, der sætte al deres Fortrøstning til det chiliastiske Rige, der skal ligge bagved Parusien og fremkomme ved et *Spring*, de samme fornægte alle Skikkelser af den chiliastiske Idée i det nærværende Verdensløb, bryde Staven over Statskirkedømme, christelig Stat, Folkekirker, christelig Videnskab og Kunst. Alt dette er for dem kun Babel. Dette er vistnok den ene Side af Sagen. Men den anden Side er, at Folkekirkerne, naar de sees under Synspunctet af den Velsignelse¹, som Gud har lagt i dem, og som de have bragt Folkene, netop ere sande Typer for den Tilstand, som skal ligge bagved Parusien. Man maa her erkjende, at der ligger en Sandhed i Hengstenbergs² Opfattelse af Middelalderen, som ikke kan affærdiges ved at kalde Middelalderen en falsk Anticipation. Det Store er, at Christendommen her virkelig har skabt nye *Verdenstilstande*, at Djævelen ogsaa for saa vidt var bunden, som han ikke, som under det hedenske Romerrige, havde en heel *Verden* at sætte imod Kirken, men nu et omvendt Forhold var indtraadt.

Det Uethiske ligger nu i, at hele det nærværende Verdensløb *undervurderes*. Hvor meget Sandt de end have sagt om Babel, maa man dog med al Energie gjøre gjældende, at der er langt mere Fornuft, langt Mere af Gud i det nærværende Verdensløb, end Irvingianerne erkjende. Ligesom Christi Kongedømme ikke først indtraadte med Opstandelsen, men

allerede var under hele hans jordiske Liv og ikke blot viiste sig i Miraklerne, men ogsaa i den Magt, han udøvede over Folkemasserne, saaledes ogsaa i Kirkehistorien.

Det Uethiske ligger nu ikke blot i denne Undervurdering, men ogsaa i et tilsvarende practisk Forhold. Man venter, at Parusien skal komme ved et Spring, hvilket er ganske rigtigt, men man glemmer, at Parusien er *betinget* ved det nærværende Verdensløb og dets *successive* Bevægelse. Eller rettere sagt: man lader den kun være betinget ved Verdens Ugudelighed, ved Affaldet o. s. v., der motiverer Dommen, og man undrer sig over, at Parusien ikke forlængesiden er kommen, men glemmer, at den ogsaa er betinget derved, at Kirken skal *have fuldført et Dagværk i denne Aion*, at Kirken først skal have gjort for Verden *Alt*, hvad der indenfor disse Betingelser kan gøres (Suurdeien — Talenterne), hvad visselig ikke indskrænker sig til blotte Bods- og Opvækkelsesprædikener, men omfatter Christendom[men]s hele Forhold til *Humaniteten*. Istedetfor at *arbejde* i den chiliastiske Idées Tjeneste ville Irvingianerne kun holde Adventsprædikener derom og forholde sig til hele kosmiske Sphærer (Stat, Kunst o. s. v.) som den lade Tjener. Men hvorledes skulle *de* kunne sættes over Meget, som ikke have været tro over Lidet? Ved Lidet tænker jeg paa alle de dennesidige Opgaver. Den irvingianske Ethik indskrænker sig kun til Familien og Kirken. Alt det øvrige ligger brak, det skal Altsammen komme af sig selv i Rigets Tid. Dette er det *Eudaimonistiske* at vente Idéens Herlighed i en tilkommende Æon uden i den nærværende Æon at ville *arbejde* i den samme Idées Tjeneste. Man maa derfor sige: Er det Alvor med Troen paa det chiliastiske Rige bagved Parusien, da maa dette Rige allerede nu være i Begreb med at komme, og I. maa allerede i det nærværende Verdensløb erkjende Vidnesbyrdene om Christi kongelige verdensbeherkende Magt; og da maa I. arbejde paa Foreningen af det Christelige og det Humane i alle Sphærer istedetfor kun at sætte en Dualisme derimellem. Ville Irvingianerne hertil svare, at de nærværende Betingelser ere alt for slette, og at Alt, hvad der i denne Æon er skeet og kan skee i denne Retning, er for Intet at regne, og at vi endelig ikke maae overvur-

dere Folkekirker, christelige Stater o. s. v., da svares, at man heller ikke maae overvurdere det chiliastiske Rige, som forventes efter Parusien. Thi et Rige, der har en stor, almindelig *Forførelse*, tilligemed Gog og Magog^{2b} i Baggrunden, er visselig ikke det Absolute. Det er netop dette sidste Punct, der gjør mig meest tilbøielig til at sætte det chiliastiske Rige før Parusien og her anvende Analogien af de 40 Dage og Herrens Opstandelse. Ligesom Herrens Opstandelse var usynlig, men dog frembragte en pludselig gennemgribende *Forandring*, saaledes ogsaa den sidste Skikkelse af den usynlige Parusie, der danner Overgangen til den synlige. Forøvrigt erkjender jeg, at her er en exegetisk Vanskelighed vistnok kun for Apocalypsens Vedkommende. Thi hos Paulus finde vi kun Distinctionen mellem den første *Opstandelse* og den almindelige *Opstandelse*, medens der hos ham Intet findes om et *tusindaarigt Rige paa Jorden*. Med Hensyn paa Apocalypsen som ogsaa med Hensyn paa Begrebet *ἀνάστασις πρώτη* venter jeg paa en dyberegaaende Fortolkning, thi det Meste, hvad derom siges, er »Forestilling uden Begreb«. Men hvad jeg vedvarende maa fastholde, er, at Chiliasmens Idée, dens Sandhed, er Idéen om Christendommens *Verdensherredømme*, Modsætningen til Korset og Lidelsen — en Idée, som allerede i dette Verdensløb finder en typisk Virkeliggjørelse. Den falske Chiliasme lader begge Momenter, Fornedrelsen og Ophøielsen, falde ud fra hinanden saaledes, at denne Æon kun har Kirkens Fornedrelse, og efter Parusien ligger Ophøielsen. Men ligesom i X hans kongelige Magt og Høihed allerede paa mange Maader aabenbarer sig i Fornedrelsen, saaledes ogsaa i Kirkens Historie. I denne Idées universelle Lys maae alle specielle Spørgsmaal om Chiliasmen behandles, naar de ikke skulle blive tomme Phantasmer.

Forøvrigt danner den velforstaaede Chiliasme, hvor Alt dreier sig om de ved Christendommen frembragte *Verdenstilstande*, en gavnlig Modsætning til vore Dages Individualisme, hvor Alt kun dreier sig om individuelle *Sjælstilstande*, hvilke sidste rigtignok i høi Grad forsømmes af de egentlige Chiliaster, der i deres uadgaaende Retning kun phantastisk anskue sig selv som tilkommende *Verdensherskere*³.

Tag til Takke med disse flygtigt nedskrevne Bemærkninger, der dog maaskee kunne foranledige Dem til nærmere Betragtninger, der kunne faae Betydning for Deres Skrift.

Deres
H. Martensen.

130.

Kbhvn 5te Jan. 58 [p:9].¹

Kjære Gude!

Lad mig tilønske Dem og Deres et glædeligt og velsignet Nytaar samt takke Dem for Deres sidste. De er formodentlig atter beskjæftiget med Irvingianismen. Jeg deler ganske Deres Opfatning af *ἀνάστασις πρώτη* Apoc. 20,5, forsaavidt som De betragter det som en transcendent Begivenhed i den hiinsidige Sphære; dog betvivler jeg, at det lader sig exegetisk retfærdiggjøre, at her kun skulde tænkes paa en aandelig, ikke legemlig Opstandelse, skjøndt jeg selv med mange lutherske Theologer tidligere har havt denne Mening². Paa den anden Side veed jeg ikke at gjøre nogen virksom Brug af saadan Exegese.

Hos Paullis har der været stor Fare, idet hans ældste Søn³ har været livsfarlig syg af et Mavetilfælde, men er Gud være lovet udrevet af Dødens Svælg, og Bedringen skrider dagligt frem. I høi Grad overraskende var Clausens Sygdom⁴, da dette uventede Anfald slog ned som et Lyn. I nogle Dage mistvivlede vi om hans Liv. Nytaarsdag var han selv beredt paa sin Bortgang og communicerede med hele sin Familie. Nu synes Faren at være forbi, og der er Fremgang i Bedringen. Hvorvidt han vil kunne gjenerholde sin gamle Kraft, er jo tvivlsomt. Men sørgeligt er det for Facultetet. I det Hele ere vi jo i de senere Aar bleven mere og mere fattige paa dygtige og udmærkede Mænd. De gamle Lys slukkes efterhaanden, og nye Lys ere endnu ikke tændte. Sibberns sidste Bog⁵ synes jo at vise, at han næsten gaaer i Barndom. Jeg kan hverken finde Liv eller Lys i denne Bog.

Herren skjænke os Kraft og Velsignelse til at gaae disse besværlige og farlige Tider imøde! Tiden strømmer med

ustandselig Hastighed, medfører Adspjaltelse og Spredelse i Mangfoldigheden, medens Fordringerne til Intensitet og Concentration i Arbejdet bliver større og større!

Dominus nobiscum!

Deres
H. Martensen.

131.

Kbhvn 17de Jan. 1859.

Kjære Gude!

Jeg skriver kun nogle faa Linier for at give Dem en ny Impuls til snart at fuldende Deres Arbejde, hvorefter jeg meget længes. Jeg troer, at det er tidssvarende, thi jeg mærker, at de Irvingianske Idéer endnu fermentere hos Flere, navnlig hos Blædel og andre Beslægtede. Har De Noget til Act. 14,14 *οἱ ἀπόστολοι* Barn. og Paul. og Rom. 16,7 Andr. og Junias *ἐπίσημοι ἐν τ. ἀποστ.* 1 Cor. 4,9 *ἀπόστ. ἐσχάτοι*, hvilke Steder i denne Tid skulle været meget vexerede i den nævnte Kreds, og hvorpaa man vil grunde Beviset for, at Apostolatet ikke er indskrænket til de 12, og at der med Paulus er grundet et nyt Apostolat og en ny Apostelstamme? Jeg erindrer ikke, om De herom havde Noget i Deres Manuscript, og vilde dog ikke undlade at berøre det, fordi der forleden var En, som sagde mig, at dette Spørgsmaal var bleven stærkt discuteret i et lille Convent her i Kbhvn, og at Blædel navnlig meente, at Irvingianerne paa dette Punct ikke vare gjendrevne. Sagen er ikke uden Vanskelighed, men jeg kan ikke andet end med de ældre Fortolkere finde, at Ordet er taget i videre Forstand om Apostlenes *συνεργοί*. Mærkelig er den gamle J. A. Bengels Forklaring i Gnomon¹ til Rom. 16,7: *Viderant dominum*, 1. Cor. 15,6: *ideo apostoli dicuntur, vocabulo latius sumto*. — Den nyeste Commentar af Meyer² paastaaer derimod, at det philologisk rette er at oversætte: hæderligt bekjendte *hos* (for) Apostlene. Dog — hæc hactenus!

Grevinde Knuth har jeg endnu ikke seet. — Pastor Bruun har maaskee meddeelt Dem, at han søger Sværdborg her i Stiftet³. Jeg maa ansee det for at være sandsynligt, at han faaer det. Skulde saaledes Vacance indtræde, vil De ikke kunne undgaae at komme ind i Overveielser, skjøndt jeg jo

under de stedfindende Forhold Intet vover at udtale, hverken Pro eller Contra.

Lad os nu snart faae Deres Skrift. De venligste Hilsener!

Deres

H. Martensen.

132.

Kbhvn d. 26 Febr. 59.

Kjære Gude!

Allerede i længere Tid har jeg villet skrive Dem til, men har Intet havt at meddele. Nu kan jeg meddele, at jeg igaar Aftes har havt Leilighed til at tale med Hall om Garnisonskirke, og tillige taledede om det Sandsynlige i, at De vilde melde Dem. Desværre viiste det sig, at han ikke er stemt for Dem. Forholdet havde været et andet forrige Gang, men her fandt han ikke, at der kunde være Grund til at foretrække Dem for Blædel¹. Hverken i Henseende til Anciennetet eller [i] anden Henseende kunde De siges at staae over ham. Idetmindste forelaae der Intet, hvoraf der kunde sluttes, at De vilde være at foretrække enten i Henseende til practisk eller theologisk Dygtighed. Jeg maatte i mit stille Sind beklage, at De ikke havde faaet realiseret Deres Forsæt at udgive Deres Skrift til Juul, thi nu vilde det have været meget gavnligt at kunne henvise dertil. Imidlertid gik han ind paa, at Sagen dog burde tages under en nærmere Overveielse, og det blev Aftale, at jeg om nogen Tid skulde komme til ham for at drøfte den hele Sag. Det fremgik iøvrigt af hans Yttringer, at Blædel allerede har talt med ham. Hos mig har Blædel ikke været.

Det gjør mig ondt, at jeg ikke kan meddele bedre Efterretninger. Men forudsat, at De fremdeles fastholder, at Sagen bør forsøges fra Deres Side om end under saare tvivlsomme Omstændigheder, ønsker jeg, at De snart lader mig Deres Beslutning vide, og foretager de fornødne Skridt. Jeg vil da endnu forsøge en Samtale med Hall, ligesom jeg ogsaa vil tale med Monrad.

Andre Concurrenter veed jeg endnu ikke. Man gjætter paa Provst Heiberg i Helsingør², der, hvis han kommer, kan blive farlig ogsaa for Blædel.

Det er Omstændigheder, hvor man atter og atter maa indskjærpe sig selv den gamle Distinction mellem τὰ ἐφ' ἡμῶν og τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῶν³. Paa Handlingernes Gebeet kan man ikke komme videre.

Deres
H. Martensen.

133.

Kbhvn d. 30 Marts 59.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev. Behagelige Nyheder har jeg ikke at meddele. Provst Heiberg har rigtignok tilskrevet mig, at han har opgivet at søge. Men i Dag har Provst Hall fra Karlebo¹, Cultusministerens Broder, været hos mig for at melde sig som Ansøger. Han bliver naturligviis i høi Grad farlig. Hans Anciennetet er stor o.s.v. Han meente, at Blædels Fordringer efter min Samtale med Ministeren allerede maatte betragtes som tilsidelagte, og han havde selv udviklet det Uheldige i at give Blædel et saadant Embede o.s.v.

Her seer De, hvad jeg har sagt, at med hver Uge bliver hos os Situationen en anden.

Jeg har ikke villet undlade at underrette Dem om den nye Vanskelighed, som endnu turde være den værste. Nu er der to Provster, som søge (P. Müller² og Hall).

Deres
H. Martensen.

134.

Kbhvn d. 4 April 59.

Kjære Gude!

Med Fornøielse har jeg modtaget Deres sidste Brev og kan meddele Dem, at imorgen indgaaer herfra til Ministeriet Blædels og Halls Ansøgninger med mine Paategninger og en udførlig Udtalelse i Anledning af Embedet, som er en indirecte Indstilling for Dem. Jeg troer, at nu er Alt gjort, hvad der er muligt, Alt lagt saaledes tilrette, som Omstændighederne tilstede. Det Hele maa jo ansees som problematisk, Provst Hall søger paa Kraft og begjærer aldeles ikke at faae

nogen stor Meenighed. Imidlertid vil for Ministeren Situationen ikke vise sig at være let.

Hvis Noget i denne Sag skulde være forsømt, er det, at De ikke fulgte mit Raad og blev en Uge længere. De vilde da ikke have glemt, hvad jeg beklager ikke at være skeet, at overrække Ørsted et Exemplar af Deres Skrift. Hans Mening gjælder endnu Meget og er bestemmende for en stor Kreds og er af Vigtighed ikke umiddelbart for Skriftet, men for Dommen om Deres eventuelle *Ansættelse* og de eventuelle *Forbigaaelser*. Han er naturligviis vel stemt, men om Skriftet taler han ikke og har ingen Mening, da han ikke læser saadanne Skrifter, naar de ikke tilstilles ham. Ogsaa enkelte andre Besøg vilde jeg have anbefalet, dersom De havde givet Dem lidt mere Tid. Det er af Vigtighed at vinde Opinion paa visse Puncter, isærdeleshed naar man, hvad ikke bør dølgjes, har en stærk Strøm af Opinion imod sig. Imidlertid maae vi nu see at hjælpe os foruden.

Paulli vil i denne Uge besøge Halls.

Saaledes er nu Alt gjort, hvad der kan gøres, ligesom Paulli endnu haaber ved nævnte Besøg at gjøre Noget. Vi bør nu lægge Sagen i Herrens Haand og i al Rolighed oppebie Udfaldet.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

135.

Kbhvn 25 April 59.

Kjære Gude!

Efterat Festen nu er gennemlevet, og jeg idag har prædikedet, skriver jeg atter nogle Linier. Paulli har været hos mig og meddeelt, at der fra en stor Deel af Garnisonsmenigheden skal være indgivet en Petition til Fordeel for Blædel. Det Rygte skal være sat i Omløb, at jeg skal have været hos Kongen (sic!) for at modarbeide Blædel, hvorved Gemytterne skulle være blevne ophidsede. Samtidig har jeg erfaret, at Hall skal have erklæret, at han ikke vil indstille sin Broder til Embedet.

Aspecterne ere saaledes kun lidet glædelige. En saadan Menighedspetition vilde jo for et ordentligt Ministerium

Intet betyde, men hos det nuværende Ministerium vil det desværre alt for let blive opfattet som et Udtryk for den almindelige Opinion, med hvilken der ikke tør brydes. Thi at der nu skulde komme en Modpetition — som Bruun meente —, tør neppe forventes. Jeg har aldrig havt Tro til det Sidste.

Jeg har ikke villet undlade at meddele Dem denne Efterretning, der visselig heller ikke for mig er behagelig; man maa berolige sig med, at man har anvendt de Midler, der ligge indenfor Pligtens Omraade, og ikke kan bruge andre, medens man fra den anden Side ikke tager det saa nøie med Midlerne.

Imidlertid maa man nu oppebie det endelige Resultat. Er det Halls Mening, at Blædel skal have Embedet, vil Resultatet nu vel snart komme, da i modsat Tilfælde en Modpetition dog vel ikke var absolut umulig, naar der gives Tid. Dog har jeg ikke synderlig Tro til, at en saadan Modpetition vil bringes istand, men befrygter kun denne.

Deres

H. Martensen.

At Dansk Kirketidende har følt sig meget ubehagelig berørt af Deres Skrift, sees af den ligesaa dumme som drengagtige Artikel i det sidste Nummer¹.

136.

Taarbek d. 18de Juni 1859.

Kjære Gude!

Først nu, da jeg er vendt tilbage fra Visitats, faaer jeg Leilighed til at takke Dem for Deres sidste Brev. Denne Sag¹, skjøndt dens Udfald aldeles ikke kom mig uventet, men af Monrad netop maatte forventes, har ikke andet end kunne[t] afficere mig og bedrøve mig, ikke blot for Deres Skyld, kjære Ven, men ogsaa for de kjøbenhavnske kirkelige Forholdes Skyld, der jo ved disse Ministres jammerlige Forhold i Grunden, og for den, der forstaaer at bedømme Forholdene, ere saare svage og beklagelige. Vi maae imidlertid erkjende, at disse Tider ere Taalmodighedens og Prøvelsens Tider. De, som i Alvor og *Aand* ville vor danske Folkekirke — og disse ere desværre ikke Mange — [vel], kunde paa sig anvende, hvad Stahl i denne Tid i en anden Sammenhæng har sagt i Forta-

len til et nyt Skrift: »den lutherske Kirke og Unionen«², og hvor han taler som den, der befinder sig i en ecclesia pressa: »Magten er imod os, Masserne ere imod os, Tidsstrømningen er imod os, de kraftige Vildfarelser i Kirken selv ere imod os«. Dog gjælder det at holde ud. (Jeg kan endnu ikke dømme om dette Skrifts Indhold, men det vil under alle Omstændigheder indeholde værdifulde Ting.)

Det har glædet mig paa flere Steder at finde Præster, der med levende Anerkjendelse have læst Deres Bog om Irvingianismen og udtalt det Vigtige og Ønskelige i, at en Mand som De kunde komme til Kbhvn. Rudelbach, hos hvem jeg for nyligt har visiteret, udtalte sig med stor Anerkjendelse og gik fuldkomment ind paa mine Synspuncter for de kjøbenhavnske Forhold. Om Monrad, som for nogle Maaneder siden havde været i Slagelse, yttrede han: Han har ikke lært Noget.

Meget længes jeg efter at erfare, hvorledes det staaer til i Deres Huus. Er Deres Familie bleven forøget? hvorledes befinder Deres kjære Kone sig? hvorledes Børnene? Lad mig snart høre fra Dem.

At Provst With³ har villet opgive sin geistlige Stilling — han hørte til de Bedre — og lade sig gjøre til Overskoledirecteur af Monrad, maa meget undre mig. Monrad har herved villet vise, at dette overflødige Embede, der i Grunden er et reent figmentum, ikke blev oprettet for hans Skyld, men er noget aldeles organisk nødvendigt. Ogsaa dette ligner ham.

Lev nu vel, kjære Ven, og lad mig snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

137.

Kbhvn 10 Juli 1859.

Kjære Gude!

Lad mig takke Dem for Deres sidste Breve og for Meddelelsen. Min Kone og jeg lykønske Dem og Deres kjære Hustru af Hjertet til den lille Søn¹. Maatte vi snart høre, at Moder og Barn fremdeles befinde dem vel.

Nyheder har jeg ingen at meddele. Jeg reiser paa Onsdag paa Visitats og har i Mellemtiderne fuldt op med alskens For-

retninger. Julius har været oppe til philosophicum og faaet ug hos R. Nielsen og 2 mg hos Sibbern. Nu læser han paa egen Haand nogle philosophiske Sager, men synes vaklende i sin Beslutning at studere Theologie. Jeg overtaler ham ikke til Noget, men er ikke uden Bekymring over en saadan Mangel af Resolution. Universitetet virker desværre snarere nedbrydende end opbyggende i ideal Retning. R. Niensens Virksomhed maa betragtes som positiv skadelig. Julius synes dog at have den Bevidsthed, at han fra dette cursus er udgaaet aldeles resultatløs.

Clausens Bog² forekommer mig dog at være skreven med mere Varme og Overbeviisningskraft end sædvanligt, hvorfor den ogsaa synes at have fundet Indgang hos Flere. Dog indrømmer jeg meget gjerne, at den er uden dybere Fundamenter.

Har De læst Kofod Hansens om Tertullian?³ Han synes *tildeels* at dreie af fra Kierkegaard uden dog at ville tilstaae det. Det er en svag, indirecte Apologie for hans holdningsløse Færd.

Jeg har gennemløbet Bindsbølls Artikel i Ugeskriftet⁴, der dog synes mig altfor meget at tabe sig i Specialiteter til at kunne vække nogen dybere Interesse.

Lad mig, kjære Ven, snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

138.

Kjøbenhavn d. 22 Aug. 1859.

Kjære Gude! Modtag min hjertelige Tak, fordi De saa kjærligt har erindret d. 19de August ligesom ogsaa for det nye Beviis paa Deres Venskab, De giver mig, ved ogsaa at ville erindre mig ved den lille Hans Christian¹. Guds rige Velsignelse være over ham og hans Fremtid, være over hans Forældre og Deres hele Huus! Herren opholde os Alle i Daabens Naade, at vi i Sandhed maae vorde rodfæstede i det ubevægelige Rige!

De har jo fuldkommen Ret i, hvad De siger om Monrads Forfatningsudkast², at det er bedst ikke at tale derom. Ufor-

skammet er det dog at give Geistligheden saa kort Tid til deres Betænkninger. Biskopperne skulle indgive deres Betænkning inden d. 25 Sptbr., og jeg har derfor maattet kræve Geistlighedens til d. 8de. Min Visitats i Sptbr. Maaned har jeg maattet opgive, da jeg dog ikke kan affatte min Betænkning uden at have gennemgaaet Geistlighedens. Hvor gjerne jeg end ønskede kun at afvise det Hele med et Par Linier, troer jeg dog for *Fremtidens* Skyld at burde skrive en noget udførligere Betænkning for at have talet et virkeligt: Dixi!

Jo mere man betragter dette Product, desto mere viser det sig at være det elendigste Fuskerværk, ligesom det jo mere og mere viser sig, at Monrad kun er en Fusker i alle Retninger. Destoværre maa det befrygtes, at flere Præster maaskee ville lade sig overrumple og ved flere iøvrigt plumpe Kneb lade sig bevæge til at finde, at dette dog tildeels kan anbefales, medens det absolut bør forkastes og det med al Bestemthed. Hvorledes iblandt Biskopperne Bindsbøll og Engelstoft ville stille sig til Sagen, veed jeg ikke med Vished.

Forøvrigt veed jeg, at Monrad ikke venter, at Udkastet skal gaae igjennem paa denne Rigsdag, men han vil kun forberede Sagen. Slige letsindige og *dumdristige* Experimenter ligne ham jo, og saalænge vi have ham til Minister, kunne vi være belavede paa en *Række* dumdristige Experimenter. Hvor svagt end Halls Ministerium var, er det dog klart, at en betydelig *Forværring* er indtraadt med Monrad. Megen Taalmodighed er fornøden.

Lev nu vel, kjære Ven, og lad mig snart høre fra Dem. De hjerteligste Hilsener til Deres Kone fra min Kone og

Deres
H. Martensen.

139.

Kbhvn d. 15 Sptbr. 1859.

Kjære Ven!

Tak for Deres Brev. Jeg er nu saa godt som færdig med en Betænkning til Monrad¹ og kan snart lade Reenskrivningen begynde, thi det er næsten blevet en lille Brochure. Skade, at jeg ikke kan lade dette Votum trykke, hvortil jeg har den

største Lyst. Men det vilde paa Grund af min Embedsstilling i Principet være urigtigt, idetmindste paa nærværende Stadium. Forøvrigt har jeg skjænket reen Viin, idet jeg har erklæret, at jeg for mit Vedkommende maatte finde det uforvarligt baade for Samtid og Eftertid i nogen Maade at tilraade et saadant.

Foruden at udvikle, at hans paa Rigsdagsvalg baserede Repræsentation i sit Væsen er uægte og uberettiget (*repræsentatio ecclesiae spuria et factitia*), har jeg udviklet, at det ogsaa er aldeles utilraadeligt af den Grund, at han ved en *definitiv* Ordning af Kirkens og Statens Mellemværende vil berøve Kirken al virkelig Frihed og lægge den egentlige Magt i Rigsdagens Hænder, uden at skjelne mellem Interna og Externa, i hvilken Henseende jeg har provoceret den Augsb. Conf. Bestemmelse, at »den kirkelige og den verdslige Magt ikke bør *sammenblandes*«². Ogsaa har jeg stærkt provoceret det *Ulutherske* i hans Opfattelse af det kirkelige *Embede* i dets Forhold til Menigheden, da efter lutherske Principer Forfatningens Tyngdepunct ligger i Embedet, hvorfra det Ledende og Anordnende i Kirken udgaaer, eller dog *bør* udgaae, medens han jo kun søger at forrykke dette Tyngdepunct, og saavidt muligt vil svække Embedet. Dog det vil være overflødigt her in abstracto at antyde Puncterne, hvilke De selv naturligviis har havt for Øie. Men det bliver mere og mere nødvendigt at gaae tilbage til de reformatoriske og reent kirkelige Principer, da man er i Begreb med at krænke disse. Vil han og Consorter virkelig vedblive at trodse og forsøge at drive dette Uvæsen igjennem, maa en meget alvorlig kirkelig Kamp forestaae. Jeg har ved denne Leilighed tillige indskjærpet, at Cultusministeren, der som saadan ikke behøver at høre til Folkekirken, kun kan være Statens, men ikke Kirkens Organ og Repræsentant.

I det *Hele* og *overveiende* have Geistlighedens Erklæringer³ indtaget den rette Position, og (thi Undtagelserne ere virkelig kun forsvindende) fra Sjællands Stift møder en afgjort Modstand, om end denne i de mange forskellige Erklæringer er mere eller mindre skarpt udtalt. *Skarpest* er en Fælledserklæring fra Præster i Øster og Vester Flakkebjerg Herred under

Provst Brasen⁴. Rudelbach har afgivet en fulminant Erklæring⁵ og betegner det Hele som »en politisk Skabelon med kirkelige Benævnelser« og siger, at det Hele sigter til det, hvorimod Melanchton tusinde Gange har advaret, nemlig: *Tyrannis*. — Kalkar derimod, som for mig personligt har udtalt sin store Misfornøielse med det Monradske Forslag, har skrevet en mat Opposition, der slutter med det Ønske, at dette Værk omsider maa lykkes. De fleste Tilhængere synes Monrads Forslag *her* at have blandt Præsterne paa Møen, hvor H. Hage⁶ rimeligviis har agiteret. Flere af disse Præster have prostitueret sig ved med nogle intetsigende Forandringer at udtale Ønsket om, at Forslaget maa blive Lov. Dog er dette som sagt forsvindende mod den langt overveiende Forkastelse, Fraraaden, Frygt, Betænkelighed, Forventning af, at Sligt ikke kan blive til Velsignelse o. s. v., som de indkomne Erklæringer udtale. Meget vilde det interessere mig at erfare, hvorledes det er gaaet paa Lolland-Falster, hvor der sikkert er agiteret Meget, ligesom det ogsaa vilde interessere mig at erfare, hvorledes Bingesbøll har stillet sig til denne Sag.

Hvad De skriver om Blædel, er jo desværre rigtigt. Jeg haaber, at Upartiske dog vel efter denne hans umodne og uklare Optræden ved Kirkemødet⁷ ville finde, at det ikke har været umotiveret, naar jeg ikke kunde ønske ham til Sognepræst i Kbhvn. Uforskammet er det tilvisse, at han efterat have gjort Røgtelse for Grundtvig som den største *Kirkelærer* (sic!) opstiller sig selv som det høiere Tredie, og han fortjente vistnok herhjemme en alvorlig Revselse. Biskop Brammer, der i saa høi Grad har holdt paa ham, er bleven meget bedrøvet over denne uklare og forfængelige Optræden. Rudelbachs Replik⁸ har jeg ikke læst. Efter hans eget Sigende skal den have været meget *bestemt*, hvorover Blædel, ligeledes efter Rudelbachs Sigende, skal have følt sig meget krænket.

Det Monradske Udkast — mod hvilket Blædel forøvrigt har opponeret i sit Foredrag — er endnu det meest Faretruende for Kirken og hans hele Ministerium, ogsaa i Henseende til Administrationen, det meest vilkaarlige og despotiske. Jeg har aabenbart tidligere taget fejl af ham, thi hans Slethed, der

nu fuldkomment er blevet aabenbar, overstiger meget min Forventning.

Det er i Sandhed *καιροὶ χαλεποὶ* 1 Tim. 3°. Der udfordres Taalmodighed, Aarvaagenhed og, som De siger, Beredvillighed til at optage Kampen. Thi skal dette Uvæsen gaae videre frem, bliver det for *grovt* og antaster, hvad under ingen Omstændigheder *tør* antastes. Dominus nobiscum!

Deres hengivne

H. Martensen.

140.

Kbhvn d. 23 Sptbr. 59.

Kjære Gude!

I Anledning af Deres sidste Skrivelse vil jeg ikke forbigaae at meddele, at jeg paa det kraftigste har opponeret imod *befalede* Menighedsraad. Hvorvidt jeg bør lade mit Votum trykke, naar Monrad forelægger sit Forslag paa Rigsdagen, vil jo beroe paa, om det ikke — hvad jo nok kunde blive Tilfældet — fremlægges¹ i en modificeret Skikkelse, hvorved jo flere Indvendinger maaskee vilde bortfalde. Naturligviis blive jo Hovedindvendingerne alligevel. Forøvrigt turde det være, at han ved den Forblindelse, hvori han har givet dette exempelløse Udkast, vil skade sin Sag paa en irreparabel Maade. Clausens Stilling² kjender jeg ikke, men antager, at han tiltræder det Hele med Modification. I Grunden er jeg meget rolig med Hensyn paa Udfaldet. Thi dette Misfoster kan umuligt gaae igjennem. Selv om det, hvad jeg ikke antager, fik Lovskraft, vilde det jo i Gjennemførelsen støde paa saa store Vanskeligheder, at det maaskee turde være, at *Kirken* blev den Klippe og Anstødssteen, paa hvilken hele dette politisk-verdslige Væsen vilde knuses³. Imidlertid maa man være aarvaagen og ikke i nogen Henseende hengive sig til Tryghed, og isærdeleshed vogte sig for de *Modificationer*, der ufeilbarligt ville blive foreslaaede fra Clausens, maaskee ogsaa fra Monrads egen Side, og hvorved et *Skin* af Moderation skal frembringes. Sligt er det Farligste. Det Ønskeligste for Sagen og Sandheden er, at Monrad, hvad han sikkert *ikke* gjør, ganske vil blive staaende ved det nuværende, der uagtet al

den Jesuitisme, som findes deri fra først til sidst, er noget af det *Plumpeste*, der i denne Retning endnu er seet.

Jeg indsender Sagen til Ministeriet imorgen, som er den yderste Termin. Engelstoft har, som jeg erfarede af Jonquières⁴, andraget paa en Maanedes Udsættelse, hvilket jeg finder i høi Grad uheldigt. Paa ham kan man ikke være ganske sikker. Gid Bindesbøll maatte tage Sagen med Kraft! Brammer er sikker nok, men har flere politiske og Rigsdagspræster i sit Stift.

Af Brammers Ordinationstaler⁵ har jeg læst et Par, der ligeledes have tiltalt mig. Der er ikke blot christeligt Alvor deri, men ogsaa sand pastoral Erfaring. — Lad mig snart høre fra Dem.

Deres
H. Martensen.

141.

Kbhvn 2 Octbr. 1859.

Kjære Gude!

Jeg maa dog meddele Dem, at Monrad i Fredags havde Bud efter mig, om han maatte see mig i Ministeriet om Aftenen Kl. 7. Jeg hæsiterede først, om jeg skulde have svaret, at det ikke var mig beleiligt, da han jo ligesaa godt havde kunnet komme til mig, men for ikke yderligere at paadrage mig Beskyldning for Fornemhed, da han gaaer og klager over mit Hovmod og Ufremkommelighed, gik jeg derop. Han begyndte først i Vester og taledede om underordnede Sager og endte omsider i Øster, idet han ønskede at tale om Forfatningssagen og begyndte at byde Cigarer, hvilke jeg afslog. Jeg spurgte, om han havde læst min Betænkning, da han deraf vilde see, at jeg befandt mig i en afgjort Modsætning til Forslaget. Han erklærede, at han havde læst den, men troede dog, at nærmere beseet vilde Differentsten dog ikke være saa stor. Han ønskede at klare sin Tanke for mig. Derefter begyndte han med et Væv af Sophismer, som det vilde være alt for vidtløftigt her at gjentage, især da jeg ved Meget ikke veed, hvad han [har] sagt. Samtalen varede 2 Timer, i hvilke jeg med ubetinget tenacitas forkastede Alt. Men jeg forstod, at Meningen

var, at han, om muligt, vilde formaae mig til idetmindste at concedere Noget. Thi han bad mig atter og atter at gjøre Forslag til Rettelse i een eller anden Henseende, da han haabede, at vi dog vilde kunne mødes. Jeg erklærede, at dette Forslag efter min Overbeviisning aldeles ikke kunde rettes, den hele Aand var ikke Kirkens. Han spurgde, om jeg dog ikke kunde gaae ind paa, at det kun blev antaget provisorisk paa 6 Aar og derefter underkastes en Revision, hvilket jeg naturligviis aldeles maatte forkaste. Endelig bad han mig, at jeg dog vilde paany overveie det Hele og selv indkomme med et Forslag til en Kirkeforfatning, thi Noget burde der gjøres. Jeg erklærede, at jeg dels ingen Kirkeforfatning havde færdig, dels at Alt, hvad jeg vilde foreslaae, naturligviis vilde blive forkastet, og at det var min Mening, at der for Tiden *Intet* burde gjøres. Forøvrigt sagde han, at det ikke havde været hans Meening at gennemføre Sagen denne gang i Rigsdagen, hvor han kun vilde have en Discussion, men at han dernæst vilde forelægge den ved Landemoderne.

Alt dette kom i Slutningen af Samtalen. Men under denne, hvor han som sagt kom med et Væv af Sophismer, hvilke jeg vistnok ikke beundrede, men over hvilke jeg stundom maatte *undre* mig, sagde vi hinanden naturligviis store Behageligheder. Jeg gjentog Sætninger af min Betænkning, og udførte dem videre mundtligt, sagde ham, at Aanden i det Hele var uluthersk, da den gik ud paa at nivellere og degradere Præstembedet og det geistlige Embede i det Hele, at det vilde være en Ulykke og Fordærvelse for Kirken; at Meget langt anderledes vilde være at overveie, forinden der kunde gjøres Forslag til en Forfatning o. s. v. Han fra sin Side kom naturligviis med, at jeg miskjendte Tidens Udvikling, miskjendte Menigheden og Folket, der, da det nu havde faaet en saa stor Frihedsudvikling i det Politiske, nødvendigt ogsaa maatte kaldes til Medvirkning i det Kirkelige o. s. v. Naturligviis løber det Hele ud paa Beskyldning for Hierarchi. Jeg maatte undre mig over den Selvtillid og Indbildskhed, hvormed han næsten i en docerende Tone fremsatte sine Trivialiteter, som om dette var Noget, man ikke kjendte og trængte til at faae klaret. Paa den anden Side maa jeg dog af denne Samtale

slutte, at han hemmeligt er usikker og ikke troer, at hans Forslag kan holdes, og meget gjerne vilde have mig til at gjøre Forslag til Rettelser, for at jeg saaledes kunde blive meddeeltagtig i det Hele. Han er vistnok jesuitisk, men jeg har i hele denne Samtale tillige et nyt Beviis paa hans Ufiinhed eller rettere sagt Plumphed, thi af min Betænkning og hele Stilling maatte han have kunnet forudsee, at jeg ikke i denne Sag vilde kunne forandre min Mening. En Minister af virkelig Charakter, der havde faaet en saadan Betænkning, som min, vilde ikke have talet til mig om denne Sag, men kun have handlet efter sin Overbeviisning. Hans Conferencer ere mig imidlertid ubehagelige. Blandingen af det plebejisk-demokratiske med en taabelig Fornemhed og Superklogskab er mig uhyggelig, og i sit Besøg hos ham har man snarere Indtrykket af »Fædrelandets« Contoir eller en Café, end af en Ministers Bureau. Cigarrygning fik jeg dog afværget i Ministeriet, men ved Bortgangen tændte han en Cigar (jeg modtog naturligviis ingen) og fulgte mig et Stykke paa Vei, hvor han bad mig om at indkomme med Forslag til en Kirkeforfatning!! Der er med Rette sagt om ham, at han i Eet er Jesuiterne aldeles ulig, nemlig i *Elegancen*. Thi en virkelig Jesuit optræder med sand Elegance og Fiinhed. En virkelig Jesuit vilde i nærværende Tilfælde med megen Høflighed have aflagt mig et Besøg, istedetfor at anmode mig om at komme til ham. En virkelig Jesuit vilde heller ikke paa det plumpeste have lagt sig ud med mig ved sit Ministeriums Begyndelse (i Anledning af *Deres* Sag) og sidenefter indbildt sig, at han kunde formaae mig til at tjene hans Planer. Thi dette var dog den egentlige Mening af denne Samtale. Men denne melange er saa modbydelig, og gjør det saa modbydeligt at forhandle med ham.

Dog jeg har alt været for vidtløftig om denne Sag, hvilken jeg dog vilde meddele Dem, naturligviis *privatim*. Og for at gaae over til Andet og Bedre vil jeg kun sige, at jeg i Formiddags har havt en opbyggelig og god Time ved at indvie Abel Cathrines Capel. D. 12te skal jeg, vil Gud, indvie Slagelse Kloster og derefter Sygehjemmets Bedesal. Mit contemplative

Liv bliver desværre i den senere Tid meget forstyrret ved de mange og vigtige administrative Sager, der kræve en uafbrudt Aarvaagenhed.

Lev vel, kjære Ven, og lad mig snart høre fra Dem.

Deres

H. Martensen.

142.

Kbhvn d. 2 Nvbr. 1859.

Kjære Gude!

Modtag min inderlig elskede Ven min hjertelige Tak for Deres Brev. Ja Herrens Barmhjertighed har frelst og udfriet mig (*ἐξοψάτο* 2 Cor. 1,10)¹. Hans Førelser ere dybtgaaende, som De siger, og der er heri et Udsigeligt. Forøvrigt er jo Ingen af os uerstattelig, og det Uundværlige er i disse Sammenhænge et Begreb af uendelig Relativitet. Jeg beder kun om, at Han vil forunde mig Naade til endnu at bringe nogen Frugt i den Naadens Tid, der maatte være tilbage for mig.

Med min Reconvalescents gaaer det successive fremad, og Lægen er meget vel tilfreds. Jeg modtager endnu kun enkelte Venners Besøg her i vor Dagligstue, hvor jeg opholder mig. Dog har jeg i denne Uge ogsaa begyndt paa at underskrive de Sager, der expederes fra Contoiret. Med Arbeidet har det naturligviis endnu ingen Art. Jeg læser en Deel, men naar man har læst saa meget, som jeg allerede har læst, tilfredsstiller det ikke i Længden.

Den engelske Bog, De omtaler,² kjender jeg desværre ikke. Derimod har jeg læst Clausens nye Hefte og næsten ærgret mig derover. Hans Tale om Ord og Sacrament er antiluthersk, og under Paaskud af at bekæmpe de saakaldte Nylutheranere (Stahl o.s.v.) bekæmper han i Grunden den gamle ægte lutherske Sacramentlære som Katholicisme og faretruende for den evang. Kirke³. Der er Meget i dette Skrift, som egner sig til bestemt Modsigelse. Det Bedste er nogle polemiske Udfald mod Grundtvigianismen, skjøndt der heri aldeles ikke er noget Nyt.

Hils nu Deres kjære Kone paa det Venligste fra os. Lige-

ledes den kjære Grevinde Knuth, der har viist saa stor Deeltagelse. Glød mig snart med nogle Linier.

Deres hengivne
H. Martensen.

143.

Kbhvn 30 Nvbr 59.

Min kjære Gude!

Jeg har i flere Dage længtes efter Dem, og nu maa jeg skrive et Par Linier for at sige Dem, at min Reconvalscents, Gud være lovet, er godt fremrykket, saaledes at jeg, vil Gud, paa Søndag agter at indvie Sygehjemmets Bedesal¹, hvilket skal være min første kirkelige Handling efter denne Sygdom. At prædike vil jeg først kunne komme til i Julen og da i Frue Kirke, thi Slotskirken er desuden saa optaget af Prædikanter, at man jo neppe kan komme til. Forøvrigt længes jeg efter atter at forkynde Guds Ord og beder Herren om Naade dertil.

Nyt har jeg Intet at meddele, thi med Ministeriet er Alt endnu svævende². Jeg tvivler paa, at noget nyt kan dannes, og at altsaa de nærværende atter maae antages. I ethvert Tilfælde kan intet Godt forventes. Til en kraftig og sund Reaction synes der baade at fattes Capaciteter og Mod. Det er sørgelige Tilstande.

Kommer De dog ikke til Kjøbenhavn? Jeg troer, De vilde have godt af en lille Reise, og meget vilde De glæde os Alle.

Biskop Brammer er her i denne Tid for at see til sin Kone, der er meget og farlig syg³.

Min Kone lader hilse paa det Venligste, og særligt hilse vi den lille Hans Christian.

Deres
H. Martensen.

144.

Kjøbenhavn d. 20 Dcbr. 1859.

Kjære Gude!

Tak for Deres Brev af 18^e ds. Jeg har allerede villet skrive i længere Tid, men har netop paa Grund af Forholdene ikke været i Stemning.

Og nu — Frederiksborgs Slots Brand! Det Hele fortæret og henveiret i et Par Timer! Hvor varselfuldt, typisk og *prægnant* er dog ikke dette! Vi Alle rammes jo med, thi det hørte jo til vore bedste fædrelandske Herligheder. Men hvo, der ikke seer Guds Haand i dette, seer den ingensteds i de jordiske Begivenheder. Denne Stemning er ogsaa meget udbredt og paanøder sig af sig selv. Det viser sig ogsaa her, at Herren kommer ud en heelt anden Vei, end vi havde tænkt. Det Hele er saa *δεικτικῶς*, som kunde det være digtet i Shakespearsk Poesie. Dog er det haandgribelig Virkelighed. Jeg var igaar paa Slottet (Christiansborg) for at hilse paa Kongen, men han lod svare, at han var saa træt, at han ikke kunde see Nogen. Han skal være meget modfalden, hvortil han ogsaa har, foruden den store det Hele indbefattende Grund, den specielle Grund, at de kyndigste Mænd paa det Indstændigste i sin Tid have fraraadet at vælge Frederiksborg til Vinterophold, fordi de nye Varmeapparaters Anlæggelse — fra hvilke Branden da ogsaa er kommen — ikke vilde kunne forenes med den gamle Bygnings Indretning og maatte ansees som meget farlig. Dette er forudsagt baade af Muurermester Kornbek¹ og af Conferenceraad Thomsen ved Museerne². Men ikke desto mindre — er det ikke ogsaa en Typus for saa saare Meget i hele Staten?

Hvad nu angaaer det nye Ministerium, da er dette jo vistnok meget slet, og Alt bidrager til at gjøre det upopulairt^{2b}. Der er en gjærende Stemning imod det, og navnlig maa man jo frygte Alt af Blixen Finekes Upaalidelighed³, isærdeleshed da [han] har adopteret Keiser Napoleons Princip at ville *overraske* Folk med sine Handlinger. Det Uheldige er, at den Forbittrelse, som hersker med de nuværende, er slaæet over til den Eensidighed at kaste en Slags Glorie over de Afgangne og at betragte disse som de dygtige Mænd, til hvilke vi med Tillid kunne see hen. Dette er den store Ulykke. Man maa meget befrygte at faae dem igjen. Den store Vanskelighed er, at der i den egentlige conservative Retning ikke ere Kræfter og Charakterer, som kunne være Forholdene voxne. Ørsted er desværre en Olding, som imorgen bliver 81 Aar gammel, Bluhme er af svageligt Helbred og uden tilstrækkelig Fasted,

Sponnek har ruineret sig ved sit sidste Skrift, Tillisch er ikke skikket til at staae i Spidsen⁴, hvor det gjælder om at lede, Ussing og David⁵ have ikke tilstrækkelig Tillid i Nationen. De Mænd, der nyde den største Tillid, ere alligevel Hall, Krieger o.s.v. De have rimeligviis megen Fremtid for sig endnu, og det er jo ogsaa disse vore Jævnaldrende, der *burde* have Fremtiden her i Landet. Derfor er det Skade, at vi ikke kunne slutte os til dem. Alt dette er Ulykken, og man seer aldeles ikke, hvorledes der skal komme Frelse under alt dette. Thi det kan jo ikke nægtes, at, som De siger i Deres Brev, det nuværende Bondeministerium ikke er *qualitativt* slettere, end det forrige, der skjøndt det fortrængte Ministeriet Ørsted, aldeles ikke har ført os til Noget, og skjøndt det nu gik af paa Grund af sin Kamp imod Grevinden, ikke desto mindre i Begyndelsen kom ind ad den Dør, Grevinden havde aabnet ved Scheele⁶, og i flere Henseender har viist en Deferents for hende, hvad f. Ex. viste sig ved den uforglemmelige Takkefest, hvor Værket blev drevet af de Hrr. Rosenhoff og Flinck⁷ under hendes Inspirationer. Alt dette er imidlertid nu glemmt, og Mængden betragter nu det fratraadte Ministerium som Moralitetens Forfægtere og Intelligentsens Mænd. Dette er Ulykken.

Borgen⁸ er jo vistnok aldeles uskikket til at være Cultusminister. Men jeg deler ganske Deres Anskuelse, at dersom han vil indtage den rette Position og kun holde Administrationen gaaende, vil han kunne være langt bedre end et indbildt Genie som Monrad. Skulde han imidlertid længe vedblive at være Cultusminister, vil det formodentligt blive farligt, forsaavidt som han rimeligviis af Partiet vil blive forceret ind paa Bestræbelsen for at sætte Præsterne paa fast Gage og afskaffe Tienden. Dette troer jeg er det eneste reformatoriske Punct, der af ham vil kunne forventes.

Vi maa haabe, at Herren, hvis Veie ikke ere vore Veie, ogsaa ved en af os uforudseet Vei vil løse vore Forviklinger. Han føre os paa den gode Vei!

Mit Helbred har i det Hele været godt, og jeg haaber, vil Gud, at prædike første Juledag til Aftensang i Frue Kirke. Glædelig og velsignet Juul!

Deres
H. Martensen.

TILLÆG

1856 29. Septbr. Sognepræst i Hunseby L. Gude ansøger om Sognepræsteembedet ved Helliggeistkirke i København.

Hunseby den 29. September 1856.

Til Kongen!

Herved vover jeg allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om, at det ledige Sognepræste-Embede ved Helliggeistes Kirke i Kiøbenhavn allernaadigst maa vorde mig betroet.

Født den 23de April 1820 underkastede jeg mig i Foraaret 1844 den theologiske Embeds-Examen, i Foraaret 1846 den homiletiske Prøve, i Foraaret 1848 den katechetiske Prøve, og erholdt til hver især Charakteren Admodum Laudabilis. Efter allerunderdanigst Indstilling af nu afdøde Lehnsgreve Knuth til Knuthenborg blev jeg under 3die Juli 1848 allernaadigst kaldet til mit nuværende Embede for Hunseby Menighed paa Lolland, i hvilket jeg efter 8 Aars Forløb med en inderlig Taknemmelighed fortrøster mig til, at Arbeidet ikke har været uden Velsignelse, og til hvilket jeg føler mig bundet ved mange dyrebare Baand.

Hvad der desuagtet bestemmer mig til at ansøge om Sognepræste-Embedet ved Helliggeistes Kirke, skal jeg tillade mig allerunderdanigst at fremføre. I og for sig kan det for en Præst, selv naar han føler sig bundet til sin Menighed ved meget stærke Baand, der ikke uden Smerte kunne brydes, blive et alvorligt Spørgsmaal, om ikke en fornyet Virksomhed under andre Forhold vilde blive befordrende og fremmende for den indre Udvikling i det geistlige Embede. Dog er det ikke alene denne almindelige Betragtning, som leder mig, men en bestemt og ofte tilbagevendende Trang til at kunne forkynde Evangeliet i et større Menneşkesamfund, saaledes som det kun findes i Hovedstaden. Thi jeg holder mig forvisset om, at jeg til ingen Tid vilde kunne ønske at ansøge om nogetsomhelst andet Landsbypræste-Embede end det, som her allernaadigst er mig betroet, og hvori jeg desuden nyder en saa rigelig Lønning, at den er tilstrækkelig for mig og min Familie i min Levetid.

Vistnok kan jeg ikke uden alvorlig Betænkning ansøge [om] et Embede, som indeholder en langt vanskeligere Opgave, og

som derhos under de nærværende Forhold, hvad enten der sees hen til de kirkelige Tilstande i Hovedstaden, eller der sees hen til de almindelige Tidsforhold særdeles i oekonomisk Betydning, kun vil tilbyde en ikke lidet ringere og usikkrere Lønning end min nuværende. Alligevel har jeg ved denne Leilighed ikke turdet afvise en ofte tilbagevendende Aandens Drift, der minder mig som med en indre Kaldelses Styrke og ikke synes at kunne beroliges, indtil jeg erfarer, om den mulig skulde indeholde en Tilkjendegivelse af Guds Villie og en virkelig Kaldelse, — eller om det er Guds Villie, at jeg skal forblive i det herværende mig dog saa dyrebare Embede.

Saaledes kan jeg da ikke Andet end bede Deres Majestæt, at denne min allerunderdanigste Ansøgning maa blive taget i allernaadigst Betragtning.

Allerunderdanigst
L. Gude
Sognepræst for
Hunseby Menighed.

Allerunderdanigst
conciperet af
Supplicanten.

Ansøgningen var forsynet med meget anbefalende Vidnesbyrd af Gudes Provst, J. Thomsen Gad i Kettinge og — i Biskoppens Forfald — af Stiftsprovst Heiberg Jürgensen i Riserup. En i det væsentlige tilsvarende, men noget kortere, Ansøgning indgav Gude 22. Marts 1859 om Sognepræsteembedet ved Garnisonskirke i København. Provst Thomsen Gad forsynede denne Gang Ansøgningen med følgende:

Allerunderdanigst Erklæring. Supplicanten har som Sognepræst i Hunsebye Menighed i næsten 11 Aar arbeidet med utrættelig og alvorlig Nidkærhed og megen Dygtighed saavel i theologisk og kirkelig som i practisk Henseende. Ved sin særdeles Begavelse som Prædikant har han i høi Grad vakt den kirkelige Sands i sin Menighed, saa hans Kirke stadigt er fuld af Tilhørere ogsaa fra Nabomenigheder, som dog have begavede og dygtige Præster. Ogsaa den heldige Omordning af Pastoratets Skolevæsen, som efter høiere Approbation nu vil blive iværksat, skyldes for Størstedelen hans ufortrødne Iver og Omsorg. Skjøndt han saaledes med Føie tør fortrøste sig til, at hans Virksomhed ved Guds Naade har været til Velsignelse, og skjøndt han ved mange dyrebare Baand er knyttet til sit nuværende Embede, og oeconomiske Hensyn ikke kunne drage ham derfra, troer han dog at burde lyde det indre Kald, han fornemmer, til i et større Samfund at kunne arbeide for Evan-

geliet, og da jeg, efter min fulde Overbeviisning, maa ansee Pastor Gude for at være fortrinligt skikket til at forestaae en Sognepræsts Embede i Hovedstaden, vover jeg allerunderdanigst at anbefale denne hans Ansøgning til Deres Majestæts allernaadigste Bønhørelse.

Kjettinge Præstegaard den 24de Marts 1859.

Allerunderdanigst
J. Thomsen Gad.

Hertil sluttede Biskop Bindsbøll sig med disse Ord:

Ansøgeren er en begavet Taler, aandelig grebet, streng og alvorlig, naturlig og forstaaelig, rolig og uden Lidenskab, paa-skjønnet ogsaa udenfor Menigheden og baade af mere og mindre Dannede. Han har i det Hele antaget sig sit geistlige Kald med en christelig Nidkjerhed, Alvor og Besindighed, der ikke er blevet uden Frugt. Han har ved Siden deraf ladet det være sig magtpaaliggende at fortsætte sin videnskabelige Udvikling og at holde sig i Forbindelse med, hvad der bevæger sig i den theologisk-videnskabelige Verden. Jeg anseer ham for meget vel skikket til at indtage en Plads som den ansøgte blandt Hovedstadens Geistlige og tillader mig allerunderdanigst dertil at meddele ham min bedste anbefaling.

Bispegaarden ved Nykjøbing d. 1 April 1859.

Allerunderdanigst
Bindsbøll

(Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, Ansøgninger om geistlige Embeder).

KOMMENTAR

Originalerne til de foran meddelte Breve fra H. L. Martensen til L. Gude findes i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml., 4°, 3450, kun et enkelt (Nr. 97) tilhører Udgiveren. Brevene er gengivet in extenso, og blot 7 (af 1849 25. Juni, 11. Juli, 16. Juli; 1851 14. Juli; 1852 25. Maj; 1853 3. Juli, 8. Aug.; 1858 12. Decbr.) er udeladt, da de alene var beregnet paa den øjeblikkelige Situation. Originalbreve fra Gude til Martensen er kun undtagelsesvis bevaret. Derimod findes en Række Koncepter til saadanne Breve hos Gudes Dattersøn, Pastor emeritus *Marlin Poulsen*, der med megen Pietet værner om sin Morfaders Minde. For Tilladelse til at gennemse disse Koncepter og i Noterne at anbringe Citater fra dem udtaler jeg herved min ærbødigste Tak.

Det er tilstræbt at levere en saa bogstavtro Gengivelse af de foreliggende Forlæg som muligt, men det maa anses for rigtigst at bemærke, at Læsningen af visse Steder kun gives med Forbehold, da Martensens Skrift særlig i Brevene fra den første Periode er saa flygtig, at der oftere mere kan være Tale om Gætning end om egentlig Dechifrering. Tegnsætningen er næsten overalt bragt i Overensstemmelse med senere Brug, ikke mindst fordi Martensen i sine Breve viser sig temmelig skødesløs paa dette Punkt. Saaledes er der altid anbragt Udraabstegn efter den Overskrift, der indleder hvert Brev.

For Kommentarens Vedkommende har det været tilsigtet i al Knap-
hed at bringe de Oplysninger, der er nødvendige for at fastslaa Identiteten af de Personer, der omtales, og de Sagforhold, som findes berørt. Uden større Vanskelighed kunde Kommentaren være udvidet til et langt større Omfang, men for at undgaa Vidtløftighed har man ofte ladet sig nøje med at anbringe en Litteraturhenvi-
sing i Stedet for at give en udførligere Forklaring. Forhaabentlig vil dette vise sig at være tilstrækkeligt til Studiebrug. Der er ofret et ikke ringe Arbejde paa at eftersøge Citater, og alle citerede Skriftsteder er eftersat og eventuelt nærmere præciseret. Som Regel gives der kun fyldigere Oplysninger om Personer det første Sted, de forekommer, men en ret udbredt Brug af Krydshenvi-
sninger skulde hjælpe til at finde Kommenteringsstedet. Et afsluttende Navneregister i Udgavens sidste Bind vil iøvrigt lette Eftersøgningen af de forekommende Personer. Af faste Forkortelser skal følgende anføres: *Arildsen* ∴ Skat Arildsen, Biskop Hans Lassen Martensen. Hans Liv, Udvikling og Arbejde. I. 1932. *Dorner* ∴ Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und I. A. Dorner 1839-1881, 1-2, 1888.

Glædemark ☉: H. J. H. Glædemark, Kirkeforfatningspørgsmaalet i Danmark indtil 1874, 1948. *Kh. Saml.* ☉: Kirkehistoriske Samlinger. *Laub* ☉: Biskop Otto Laubs Levnet. Ved F. L. Mynster og G. Schepeleern. 1-3, 1885-87. *Levnet* ☉: H. Martensen, Af mit Levnet, 1-3, 1882-83.

1. 1848 5. Aug.

¹⁾ Om M.'s Forhold til Dronning Caroline Amalie (1796-1881) se Levnet II, 109-12. ²⁾ Ane Marie Martensen f. Truelsen (1781-1853). ³⁾ Henriette Marie Amalie Gude f. Meinig (1820-94).

2. 1849 (1848) 15. Febr.

¹⁾ Aarstallet er med en senere Haand rettet til 1849, hvad der stemmer med de indre Kriterier (Omtalen af M.'s nye Ægteskab m. m.). ²⁾ Gude var blevet Sognepræst i Hunseby den 3. Juli 1848. Om hans Indtryk af Forholdene her handler et Brev fra Jan. 1849 (i Koncept, nu trykt i *Kh. Saml.* 7. R. II, 496-502). ³⁾ M. havde den 10. November 1848 ægtet Virginie Henriette Constance Bidoulac (1817-1904). ⁴⁾ Formentlig senere Amanuensis ved Det kgl. Bibliotek, tit. Professor Laurits Vilhelm Petersen (1817-79) (Albert Fabritius, *Det kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653-1943* S. 82-3. Arildsen S. 140). ⁵⁾ Formentlig Christian Michael Julius Poulsen (1822-1907), senere Slotspræst ved Augustenborg, tilsidst Sognepræst i Karleby, Horreby og Nørre Ørslev samt Provst. Jvfr. Nr. 40 og Præstegaardsliv, red. af Ernst Fr. Hansen, III, 15 ff. ⁶⁾ I den gældende Præsteed (Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685, S. 380) hedder det bl. a. om Præstens Skriftlæsning: »... non passurus ullum effluere diem, quo lectioni sacræ aliquid temporis non impendatur, modò per valetudinem ac inevitabilia impeditamenta liceat«. ⁷⁾ De imitatione Christi af Thomas a Kempis (†1471). ⁸⁾ Den grundlovgivende Rigsforsamling var blevet aabnet den 23. Oktober 1848. ⁹⁾ Lolland-Falsters Bispestol var ledig efter Dr. theol. Peter Christian Stenersen Gad, der var blevet forflyttet til Fiens Stift. Til hans Eftermand udnævntes 13. Februar 1849 Mag. art. Ditlev Gothard Monrad (1811-87). ¹⁰⁾ Jakob Peter Mynster (1775-1854). Jvfr. J. P. Mynster, Taler ved Præste-Vielse III, 85 f. ¹¹⁾ J. P. Mynster, Prædikener holdte i Aaret 1848, Kbh. 1849.

3. 1849 12. Aug.

¹⁾ Sognepræst i Sorø, siden til St. Michaelis Kirke i Fredericia, Dr. phil. Frederik Ludvig Bang Zeuthen (1805-74). ²⁾ Slotspræst, siden Stiftsprovst og kgl. Confessionarius, Dr. theol. Just Henrik Voltelen Paulli (1809-65). ³⁾ Anden residerende Kapellan ved Holmens Kirke

Caspar Frederik Gram (1807-57). ⁴) Gude var meget ivrig for at bringe Kirkekatekisationer i Flor igen, jvfr. hans Afhandling derom i *Nyt theologisk Tidsskrift*, udg. af C. E. Scharling og C. T. Engelstoft, V, 290-324. ⁵) 16. November 1848-7. December 1851 var den klassiske Filolog, Professor, siden Gehejmekonferensraad, Dr. phil. Johan Nicolai Madvig (1804-86) Kultusminister. ⁶) Konferensraad, Højesterets-assessor Johan Henrik Christian Stellwagen (1782-1864). I sin Autobiografi (i *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation 1874* S. 44) omtaler Gude med megen Veneration denne Mand, der havde været gift med hans Moders Søster. Bl. a. ytrer han: »Han var en i ethisk og religieus Henseende gjennemdannet Mand. Reenhed, Fromhed og Guds frygt vare forenede hos ham som hos et Guds Barn. I hans Huus kom jeg daglig, jeg fandt der et velsignet Hjem, og den stille Indflydelse, som udgik fra den faderlige Ven, blev en Deel af mit indre Liv«. Jvfr. ogsaa L. Gude, Ved Conferentsraad Johan Henrik Christian Stellwagens Jorddefærd i Frue Kirke den 22de Februar 1864, 1864. ⁷) Ikke identificeret.

4. 1849 31. Septbr.

¹) Jvfr. Nr. 3. ²) »Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip, dens Udartning og dens mulige Gjenreisning, fornemmelig i Danmark«, 1849, af Sognepræsten i Slagelse, Dr. phil. et theol. Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862).

5. 1849 8. Oktbr.

¹) Formentlig Kammerraad, Landvæsenskommissær og Godsinspektør Lauritz Peter Petersen (Folketælling for Hunseby 1850). ²) Matth. 23, 12. ³) Stiftets Biskop (jvfr. Nr. 2). ⁴) Jvfr. Nr. 2. ⁵) Antagelig Cand. theol. Christian Anton Henningsen (1822-86), 1854 Sognepræst i Oversø, 1867 i Skævinge-Gørløse.

6. 1850 1. April

¹) Marie Bidoulac f. Sørensen (1782-1850). ²) Joh. 12, 32. — MS. til M.s Prædiken i Ny kgl. Saml., 4°, 3437, II. ³) 1850 udsendte M. »Dogmatiske Oplysninger, et Leilighedsskrift«. ⁴) Søren Kierkegaard (1813-55). ⁵) Professor Rasmus Nielsen (1809-84), der 1849 havde udgivet »Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«. En undersøgende Anmeldelse«. Om Striden om M.s Dogmatik se Arildsen S. 247 ff. ⁶) I *Nyt theologisk Tidsskrift*, udg. af C. E. Scharling og C. T. Engelstoft, I, 1850, S. 348-75 skrev Professor, Dr. theol. Carl Emil Scharling (1803-77) en Anmeldelse af M.s Dogmatik og flere deraf foranledigede Skrifter. ⁷) I nævnte Tidsskrift I, 291-315 skrev J. P. Mynster en Anmeldelse af H. C. Ørsted, Aanden i Naturen, 1850 (optrykt i J. P. Mynster, Blandede Skrifter

II, 216-59). ⁸⁾ Jvfr. Mynster, Blandede Skrivter II, 241. Det af Mynster anførte, vigtige Citat findes hos Anselm i *Cur deus homo?* cap. 2 (J. P. Migne, *Patrologia, Series Latina*, CLVIII, 362) og lyder i sin Helhed saaledes: »Sicut rectus ordo exigit ut profunda Christianæ fidei credamus, priusquam ea præsumamus ratione discutere, ita negligentia mihi videtur, si, postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere«. ⁹⁾ Rasmus Nielsen, *Evangelietroen og Theologien*. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50. Kbh. 1850. ¹⁰⁾ »Indøvelse i Christendom. Af Anti-Climacus. Nr. I. II. III. Udgivet af S. Kierkegaard.« Kbh. 1850.

7. 1850 19. Juli

¹⁾ Hofprædikant, Holmens Provst, Dr. theol. Balthasar Münter (1794-1867). ²⁾ 2. Tim. 4, 2.

8. 1850 21. Aug.

¹⁾ Sognepræst, siden Valgmenighedspræst, i Ryslinge Schøller Parelius Vilhelm Birkedal (1809-92), der hørte til M.s gamle Manuducercenter (Levnet I, 77 f.). ²⁾ Maaske Birkedals Ven cand. theol. Hans Jacob Hansen Koefoed (1817-99), siden Sognepræst i Hesselager (jvfr. Vilh. Birkedal, *Personlige Oplevelser i et langt Liv* III, 8, 19). ³⁾ Konferensraad, Professor, Dr. jur. Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge (1792-1850) blev begravet fra Vor Frue Kirke den 21. August 1850. Jvfr. J. P. Mynster, *Kirkelige Leiligheds-Taler* II, 405-9. ⁴⁾ M.s Forlægger Boghandler Carl Andreas Reitzel (1789-1853). ⁵⁾ Digteren, Professor Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), der fra M.s Ophold i Paris 1836 hørte til hans nære Venner (Levnet I, 215 ff). ⁶⁾ Læs 2. Tim. 1, 7.

9. 1850 16. Septbr.

¹⁾ Rasmus Nielsen udgav 1850 »Dr. H. Martensens dogmatiske Oplysninger belyste«. — Dr. phil. Peter Michael Stilling (1812-69) havde før Fremkomsten af »Dogmatiske Oplysninger« angrebet M. (jvfr. Arildsen S. 256 ff., 274). ²⁾ Jvfr. Nr. 6. ³⁾ Slesvig Bispestol (General-superintendentur) var ledig ved den slesvig-holstenske Superintendent Nicolaus Johann Ernst Nielsen (1806-83)'s Afskedigelse 8. April 1850. Om Embedets Besættelse se Levnet II, 150 ff. H. F. Petersen i *Kirkehistoriske Samlinger* 6. R. I, 649 ff. H. Hjelholt i *Hist. Tidsskrift* 9. R. VI, 370 ff. ⁴⁾ Den kgl. Kommissær for Slesvig, Gehejmekonferensraad Frederik (Frits) Ferdinand Tillisch (1801-69). ⁵⁾ Resid. Kapellan i Asminderød-Grønholt Carl Otto Schmidt-Phiseldeck (1812-79) blev 1850 konstitueret som Præst ved St. Michaels Kirke i Slesvig. ⁶⁾ Dr. phil. Peter Frederik Adolph Hammerich (1809-77), siden Prof. theol., virkede i hele Treaarskrigen som Feltpræst, i det sidste Aar tillige som

Feltprovst. ⁷⁾ Ovennævnte Superintendent Nielsen var siden 1840 Præst i Frederiksberg ved Slesvig. Det var mod ham, at M. 1850 havde udgivet »Sendschreiben an den Herrn Oberconsistorialrath Nielsen« (jvfr. H. Hjelholt i Hist. Tidsskrift 9. R. VI, 364 ff.). ⁸⁾ »Den christelige Dogmatik« kom i tysk Gengivelse ved en anonym Oversætter fire Gange i Kiel 1850-58 (Julius Martensen, Mindre Skrifter og Taler af Biskop Martensen S. 6). ⁹⁾ Den senere Litteraturhistoriker, Biblioteksassistent, cand. jur. Julius Martensen (1839-1910). ¹⁰⁾ Anna Maria Martensen (1841-88) 1865 gift med senere Højesteretsassessor Erhard Florian Larsen (1838-1916).

10. 1850 26. Novbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 6. — I den følgende Sætning synes et »ikke« at være udfaldet. ²⁾ J. P. Mynster. ³⁾ Der kan særlig tænkes paa Steder i Af-snit VI (Søren Kierkegaards Samlede Værker, 2. Udg., XII, 257 ff.), hvor Brodden mod Mynsters Prædikemaade er tydelig. ⁴⁾ Den radikale teologiske Forfatter Magnús Eiríksson (1806-81) udgav 1850 »Den ny-danske Theologies Cardinalyder, belyste ved Hjælp af Dr. Martensens Skrifter samt Modskrifterne, tilligemed 75 theologiske Spørgsmaal, rettede til Dr. H. Martensen«. Jvfr. Arildsen S. 288 f. ⁵⁾ Den 15. Novbr. 1850 paabegyndtes i Folketinget 1. Behandling af det af Etatsraad Niels Møller Spandet (1788-1858) fremsatte Forslag til »Lov om Trosfrihed« (Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Folkethinget 2. Session 1850 Sp. 1295 ff.). ⁶⁾ Anf. Sted Sp. 1323 ff., 1349. — Professor, Dr. phil. et theol. Henrik Nicolai Clausen (1793-1877). ⁷⁾ Anf. Sted Sp. 1315 ff. ⁸⁾ Anf. Sted Sp. 1350 ff. — Oberst Anthon Frederik Tscherning (1795-1874). ⁹⁾ Anf. Sted Sp. 1374 ff. ¹⁰⁾ J. P. Mynster, Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850, 1851, S. 274 ff., især S. 283 f. ¹¹⁾ Jvfr. Nr. 2. ¹²⁾ 1850 udsendte F. C. Sibbern »Udaf Gabrielis' Breve til og fra Hjemmet«. Om Sibbern jvfr. Nr. 21.

11. 1850 3. Decbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 10. Om Forhandlingerne fra 13. November 1850 om det Spandetske Forslag i »Kiøbenhavnns geistlige Convent« og om Udkastet til en Petition, der blev forelagt Konventet 4. December, se N. M. Plum, Københavns Præstekonvent, 1943, S. 69 ff. ²⁾ J. P. Mynster, Grundlovens Bestemmelser med Hensyn til de kirkelige Forhold i Danmark, 1850. ³⁾ Typiske er især Udtalelserne i J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854, S. 273 ff. ⁴⁾ Læsningen noget tvivlsom. ⁵⁾ Jvfr. Nr. 46.

12. 1850 21. Decbr.

¹⁾ Ordet stærkt rettet. ²⁾ Gehejmekonferensraad, Dr. jur. Anders Sandøe Ørsted († 1860) var født 21. December 1778. ³⁾ 2. Behandling af Spandets Forslag paabegyndtes 24. Januar 1851 (Forhandlingerne

paa Folkethinget 1850-51 Sp. 4465 ff.). ⁴⁾ Formentlig den i Berlingske Tidende 1850 16. Decbr. (Nr. 294) aftrykte Protestadresse til Rigsdagen. ⁵⁾ Jvfr. Nr. 3. ⁶⁾ 2. Udgave 1851 af M.s »Mester Eckart. Et Bidrag til at oplyse Middelalderens Mystik« (1. Udg. 1840). ⁷⁾ Jvfr. Nr. 9. ⁸⁾ Fædrelandet 1850 21. Decbr. (Nr. 298).

13. 1851 18. Marts

¹⁾ I Berlingske Tidende for 1851 15. Marts (Nr. 63) findes indrykket en Adresse fra 118 teologiske Studerende til M. for at bevæge ham til ikke — som Rygtet gik — at forlade sin teologiske Lærestol ved Universitetet. ²⁾ Formentlig det 1853 udgivne, i Nr. 31 omtalte Indlæg. ³⁾ I Fædrelandet 1851 4. Marts (Nr. 53) findes en »Erklæring« af Rasmus Nielsen, der i Anledning af en Anmeldelse sst. 13. Febr. (Nr. 37) af sin »Dr. Martensens dogmatiske Oplysninger, belyste af R. N.« kundgør, at han anser sin litterære Forhandling med M. for afsluttet.

14. 1851 7. Maj

¹⁾ Herman Albert Gude, født 4. Maj 1851 (Hunseby Kirkebog). ²⁾ Vilhelm Birkedal, Tvang eller Frihed i Folkekirken og udenfor? Et Forsvarsindlæg imod Biskop Mynster, 1851. ³⁾ Es. 55, 6-7. Prædikenen trykt i H. Martensen, Prædikener III, 1852, S. 163-75. ⁴⁾ Ordsp. 1, 28.

15. 1851 25. Maj

¹⁾ Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal betragtet af H. Martensen, 1851. ²⁾ Friedrich Lücke (1791-1855), Professor i Göttingen. Den paagældende Recension ikke genfundet. ³⁾ M.s mangeaarige Korrespondent, den spekulative Teolog Isak August Dorner (1809-84), Professor i Bonn, siden i Göttingen og Berlin. Jvfr. Dorner I, 207 ff. ⁴⁾ Professor i Erlangen Johannes Heinrich August Ebrard (1818-88) udgav 1851 1. Bind af sin »Christliche Dogmatik«. ⁵⁾ Ps. 144, 5. ⁶⁾ Til Ramsø Herred (J. P. Mynsters Visitatsdagbøger, udg. af Bjørn Kornrup, I). ⁷⁾ Joh. 15, 26. ⁸⁾ Augustinus, Contra epistolam Manichæi, quam vocant Fundamenti cap. V (J. P. Migne, Patrologia, Series Latina XLII, 176). Jvfr. H. Martensen, Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme, 1863, S. 69. H. N. Clausen, Aurelius Augustinus Hipponensis Sacra Scripturæ Interpres, 1826, p. 41. Jens Norregaard i Svensk teologisk Kvartalskrift 1934 S. 322 ff.

16. 1851 27. Juni

¹⁾ Jvfr. Nr. 15. ²⁾ Den 30. Juni 1851 disputerede J. H. Paulli for den teologiske Doktorgrad paa Afhandlingen »Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie. Et Bidrag til den praktiske Theologies Historie«.

³) Landemodet i Roskilde den 2. Juli 1851. Jvfr. herom Berlingske Tidende 1851 7. Juli (Nr. 154). ⁴) Om selve Jubilæumsdagen (17. Juli 1851), tilbragt hos Mynsters Brodersøn, Sognepræst i Valloby-Taarnby, siden i Karise-Alslev, Christian Peter Gudzon Mynster (1804-77), se Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid, udg. af C. L. N. Mynster, S. 478-83. Biskop Otto Laubs Levnet, udg. af F. L. Mynster, I, 235-43. ⁵) I et Brev af 14. Juli meddelte M. Gude, at han vilde rejse til Hunseby over Gaabense.

17. 1851 18. Aug.

¹) Justitsraadinde Elsave Georgine Meinig f. Didrichsen (1783-1862), Enke efter Birkedommer i Nøddebo, Justitsraad Herman Carl Meinig (1776-1847). ²) Daværende Adjunkt i Kolding Christian Fenger Christens (1819-55), en pædagogisk Reformven, der paa Skolemødet i København 4.-9. August 1851 fremlagde et Forslag om en ændret Lærereuddannelse (Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898 S. 192). ³) Luk. 12, 49. ⁴) Sognepræst i Maribo-Hillested Peter Bergenhammer (1806-75). Han var en god Ven af Gude, der i sin Autobiografi (Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation 1874 S. 46) omtaler ham som »den fromme og erfarne Præst Bergenhammer«. Jvfr. L. Gude, Ved Sognepræst for Mariebo og Hillested P. Bergenhammers Jordefærd i Mariebo Stiftskirke den 7de Juni 1875, 1875. ⁵) J. P. Mynsters Søn, den siden som Brevudgiver bekendte Christian Ludvig Nicolai Mynster (1820-83), Bibliotekar ved det Moltkeske Bibliotek, der fra 1850 var Realskolelærer i Maribo.

18. 1851 16. Decbr.

¹) H. Martensen, Prædikener, III, 1852. ²) Anf. Skrift S. 307-22. ³) Lensgrevinde Karen Knuth f. Rothe (1815-77), gift med Lensgreve Frederik Marcus Knuth (1813-56) til Knuthenborg. Jvfr. L. Gude i »Ved Enke-Lehnsgravinde Karen Knuth-Knuthenborg, født Rothes, Jordefærd«, 1877, S. 11-23. ⁴) Dette Arbejde kom først 1874. ⁵) Begivenhederne i Anledning af 2. Decbr. 1851, da Nationalforsamlingen var blevet opløst og Løftet om en ny Forfatning givet. ⁶) Senere Gehejmekonferensraad Peter Georg Bang (1797-1861) var 7. Decbr. 1851 blevet Kultusminister ad interim (til 3. Juni 1852). ⁷) Den hidtilværende Prof. theol., Dr. theol. Christian Thorning Engelstoft (1805-89) var 16. Novbr. 1851 blevet Biskop over Fyens Stift. Han ordineredes til Præst 10. Decbr. 1851 og bispeviedes 22. Febr. 1852. ⁸) Den 16. April 1852 udnævntes Lic. theol. Johan Frederik Hagen (1817-59) til Engelstofts Efterfølger som Professor efter en Konkurrence med L. Helveg (jvfr. Ludvig Schrøder, Ludvig Helveg. Af hans Liv og af hans Tid. 1884. S. 90 f.).

19. 1852 17. Jan.

¹⁾ Formentlig Dorner I, 222-25. ²⁾ Sst. I, 217-22. ³⁾ August Neander, Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche, VI, 1852, især S. 330 ff. Jvfr. Dorner I, 225. — Johann August Wilhelm Neander (1789-1850), fra 1813 Professor i Kirkehistorie i Berlin. ⁴⁾ Milicz fra Kremsier († 1374) og Matthias Janow († 1394), Forløbere for Husitismen. ⁵⁾ Fra Julen 1851 fik Gude i Hunseby indført en festlig Juleaftengudstjeneste som en »Intimation« i Lighed med de gamle Vigilier før de store Fester (jvfr. Martin Poulsen i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1951 S. 305). ⁶⁾ Jvfr. Nr. 17. Formentlig sigtes til et Sygdomsanfald. ⁷⁾ Jvfr. Nr. 18.

20. 1852 17. Febr.

¹⁾ Gehejmekonferensraad, Greve Carl Moltke (1798-1866) var siden 27. Januar 1852 Minister for Slesvig. ²⁾ De siden 1850 konstituerede Superintendentener henholdsvis for den dansktalende og den tysktalende Del af Slesvig Jep Hansen (1785-1860) og Christoph Carl Julius Asschenfeldt (1792-1856). ³⁾ Jvfr. Nr. 18.

21. 1852 28. Febr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 20. Levnet II, 150 f. ²⁾ Stiftsprovst, kgl. Confessionarius Eggert Christopher Tryde (1781-1860). ³⁾ Filosofen, Professor, siden Konferensraad, Dr. phil. Frederik Christian Sibbern (1785-1872). ⁴⁾ Først 1854 udnævntes Ulrik Sechmann Boesen (1797-1867) til Biskop over Slesvig Stift. ⁵⁾ M.s Brev af 23. Februar 1852 i Carl Moltkes Privatarxiv i Rigsarkivet. ⁶⁾ Den senere Stiftamtmand Theodor August Jes Regenborg (1815-95) var Ophavsmand til de berømte Sprogreskripter af 1851.

22. 1852 4. Marts

¹⁾ Jvfr. Nr. 1. ²⁾ Sognepræst i Sønderborg, Provst Carl Philipp Ludwig Jensen (1796-1860). ³⁾ Sognepræst i Gladsaxe-Herlev, Dr. phil. et theol. Christian Andreas Hermann Kalkar (1802-86). ⁴⁾ Det kom ikke til noget Brud med Carl Moltke, der følte sig forpligtet til at støtte Regenborgs Sprogpolitik. ⁵⁾ Biskop over Als-Ærø Stift Jørgen Hansen (1802-89). ⁶⁾ Sognepræst i Spjellerup-Smerup Peter Andreas Plum (1797-1880). ⁷⁾ Jvfr. Nr. 3. ⁸⁾ Residerende Kapellan ved Helligaandskirken i København, siden Sognepræst sst., Dr. theol. Ernst Wilhelm Kolthoff (1809-90). ⁹⁾ Sognepræst i Tønning Peter Vilhelm Christensen (1819-63).

23. 1852 15. Marts

¹⁾ Om Forhandlingen, der fulgte efter Kundgørelsen af 28. Januar 1852 om Monarkiets fremtidige Forhold, se N. Neergaard, Under Juni-

grundloven I, 668 ff. ²⁾ P. G. Bang (Nr. 18) afgik først 21. April 1853. ³⁾ Gehejmekonferensraad Carl Emil Bardenfleth (1807-57) var 27. Januar 1852 afgaaet som Minister for Slesvig. ⁴⁾ Jvfr. Nr. 18.

24. 1852 2. Juli

¹⁾ Den 25. Maj havde M. meddelt, at hans Hustru var blevet forløst med en lille Pige σ : Josepha Mathilde M. f. 24. Maj 1852 (Hof- og Slotskirkens Kirkebog). Hun døde først 23. Juni 1924 og er bekendt som Forfatterinde af den værdifulde Erindringsbog »H. L. Martensen i sit Hjem og blandt sine Venner«, 1918. ²⁾ Begejstringen for Kong Frederik VII og Grevinde Danner under Kongens Rejse i Jylland. ³⁾ Sognepræsten i Hellevad-Hellum-Ørum, siden i Haverslev-Beistrup, Georg Høst (1806-61) havde opnaaet Kongens Tilladelse til at døbe en Høj i Hellevad »Dannerhøj« (Aalborg Stiftstidende 1852 19. Juni (Nr. 149)). ⁴⁾ Biskop over Aalborg Stift, siden over Lolland-Falsters Stift, Severin Claudius Wilken Bindsbøll (1798-1871). Han udnævntes til Kommandør af Dannebrog 18. Juni 1852. Han havde prædiket i Budolfi Kirke ved Kongens Deltagelse i Gudstjenesten den 13. Juni (Aalborg Amtstidende 1852 13. Juni (Nr. 88)). ⁵⁾ Ordineret Kateket i Aalborg, siden Stiftsprovst i Ribe, Sophus Vilhelm Claudi (1818-91). Hans Tale for Grevinde Danner den 17. Juni er aftrykt i Aalborg Stiftstidende 1852 18. Juni (Nr. 148). Næste Dag stod Kongen og Grevinden Fadder, da et Barn af Claudi døbttes (sst. 19. Juni (Nr. 149)). ⁶⁾ Biskop over Aarhus Stift, Dr. theol. Gerhard Peter Brammer (1801-84).

25. 1852 30. Juli

¹⁾ Jvfr. Nr. 9. ²⁾ D. G. Monrads Visitatser (jvfr. Svend Hauge, Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed, 1944, S. 89 ff.). ³⁾ Jvfr. Nr. 24, 51.

26. 1852 5. Novbr.

¹⁾ Om Fru Heibergs meget alvorlige Sygdom i November 1852 se Johanne Luise Heiberg, Et Liv gjenoplevet i Erindringen, 4. Udg. ved Aage Friis m. fl., II, 278 f. ²⁾ M.'s Ms. til en latinsk Tale ved Reformationsfesten 1852 i Ny kgl. Saml., 4°, 3437, I. ³⁾ E. W. Kolthoff (Nr. 22) blev 10. Novbr. 1852 kreeret til Dr. theol. ⁴⁾ Om de vidtloftige Forhandlinger, der endelig 1855 førte til Udgivelsen af Roskilde Convents Psalmebog, se C. J. Brandt, Vore danske Kirke-Salmebøger fra Reformationen til Nutiden, 1886, S. 53 ff. L. Koch, Den danske Kirkes Historie i Årene 1817-54 S. 189 ff., 202. N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843-1943 S. 27 ff. F. Friis Berg, Roskilde Konvent gennem 100 Aar S. 29 ff. ⁵⁾ Dansk Kirketidende 1852 Sp. 720 i et Referat af et Indlæg af D. G. Monrad, der dog tog Afstand fra det

nævnte Udtryk. ⁶⁾ Digteren Bernhard Severin Ingemann (1789-1862) kom senere til at underkaste Psalmebogsforslaget et sidste Gennemsyn, idet det ved kgl. Resolution af 19. Maj 1854 blev overdraget Ingemann at paatage sig den omtalte Revision (C. F. Schwartzkopf, Kgl. Rescripter og Resolutioner V, 80). ⁷⁾ J. P. Mynster havde 1845 udgivet et Tillæg til den evangelisk-kristelige Psalmebog. ⁸⁾ Fr. Hammerich var en meget ivrig Deltager i Forhandlingerne om Psalmebogssagen (Fr. Hammerich, Et Levnetsløb II, 132 ff.).

27. 1852 1. Decbr.

¹⁾ »Sinai und Golgatha, eine Reise in das Morgenland«, 1847, 4. Aufl. 1852, af Friedrich Adolf Strauss (1817-88), Divisionspræst i Berlin, siden Professor sst. ²⁾ Grev Eggert Christopher Knuth (1838-74), siden Lensgreve til Knuthenborg og Kammerherre, blev konfirmeret i Hunseby 25. Septbr. 1853 og fik Vidnesbyrdet: »særdeles god Kundskab og Opførsel« (Hunseby Kirkebog). ^{2b)} Synes overflødig. ³⁾ F. C. Sibbern, Ogsaa nogle Ord angaaende det kongelige Budskab til Rigsdagen, 1852, til Forsvar for Gehejmarkivar, Konferensraad Caspar Frederik Wegener (1802-93)'s Protest mod, at Ministeriet Bluhme vilde opgive Kongelovens Arvefølge. ⁴⁾ A. S. Ørsted, Over det den forenede Rigsdag forelagte Kongelige Budskab om Arvefølgen for den samlede danske Stat . . . , 1852. ⁵⁾ Fædrelandet for 1852 16., 18. og 20. Novbr. (Nr. 268, 270, 272).

28. 1853 14. Jan.

¹⁾ Karen Marie Gude († 1929), født 11. Januar 1853, siden gift med Biskop i Viborg, Dr. theol. Alfred Sveistrup Poulsen (1854-1921). ²⁾ Konferensraad, siden Gehejmekonferensraad, Willum Frederik Treschow (1786-1869) til Brahesborg. Om T.'s beundrende Forhold over for M. se Kjeld Winding, Treschow. Advokat. Godsejer. Politiker. 1786-1869. Oslo 1951. S. 237, 246, 273. ³⁾ Treschows adopterede Stifsøn Frederik Vilhelm Rosenkilde (1811-69) 1867 optaget i Adelsstanden under Navnet Treschow. ⁴⁾ Jernbanedirektør, siden Konferensraad, Viggo Rothe (1814-91). ⁵⁾ Diplomaten, Dr. phil. Grímur Thomsen (1820-96). ⁶⁾ Residerende Kapellan ved Garnisonskirken, siden Sognepræst sst. og Dr. theol., Nicolai Gottlieb Blædel (1816-79) havde 1853 (1852) udgivet »Tolv Prædikener«. ⁷⁾ H. Martensen, Prædikener IV, 1854, S. 85 ff. ⁸⁾ Sst. S. 19 ff. ⁹⁾ Jvfr. Nr. 2.

29. 1853 28. Jan.

¹⁾ Maaske den senere Universitetskvæstor Thorvald Frants Alfred Hørring († 1909), Student 1849 fra Borgerdydskolen paa Christianshavn. ²⁾ Jvfr. Nr. 27. ³⁾ N. E. Balles »Lærebog i den evangelisk-christelige Religion«, 1791, fra 1794 autoriseret Lærebog i Religion. ⁴⁾ H. Martensen, Prædikener IV, 19 ff. Jvfr. Nr. 28. ⁵⁾ 1 Kor. 1, 23.

30. 1853 4. Febr.

¹⁾ M. var i høj Grad hensynsløs i sin Behandling af Bøger (Josepha Martensen, H. L. Martensen S. 97). ²⁾ Jvfr. Nr. 26. ³⁾ Jvfr. Nr. 25. ⁴⁾ Den tyske Religionsfilosof Johann Georg Hamann (1730-88). Hans samlede Værker kom 1821-43, 1-8. ⁵⁾ Den tyske Filosof Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819). Hans samlede Værker kom 1812-25, 1-6. ⁶⁾ »Ueber eine Weissagung Lichtenbergs« (1801; F. H. Jacobi, Werke III, 197-243) i Anledning af en Udtalelse af Filosofen Georg Christoph Lichtenberg (1742-99). ⁷⁾ 1843-56 kom »Jens Baggesens Biographie«, 1-4, ved hans Søn August Baggesen.

31. 1853 21. Febr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 2. ²⁾ P. M. Stilling, Er Religionsforskerens Forhold til den saakaldte Aabenbaring det samme som Naturforskerens Forhold til Naturen?, 1853, et lille Skrift, der skarpt og vittigt fortsætter Forf.s tidligere Polemik mod M.'s spekulativt farvede Dogmatik. ³⁾ Walther Paying (c: Rasmus Nielsen), Et Levnetsløb i Underverdenen, 1853. Skriftet omtales ikke hos Arildsen, kun meget kort hos P. A. Rosenberg, Rasmus Nielsen, Nordens Filosof S. 57. Jvfr. Kristian Arentzen, Fra yngre og ældre Dage, 1886, S. 129. Carl Weltzer, Peter og Søren Kierkegaard, 1936, S. 242 ff. ⁴⁾ c: Kierkegaard. — Jvfr. Søren Kierkegaards Papirer, udg. af P. A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting, X, 6, S. 120 ff.

32. 1853 5. Marts

¹⁾ Jvfr. Nr. 31. ²⁾ Jvfr. Nr. 31. ³⁾ 1. Kor. 10-11. ⁴⁾ 1. Tim. 4, 16. ⁵⁾ Lic. theol., senere Stiftsprovst, Dr. theol., Peter Conrad Rothe (1811-1902). ⁶⁾ Paa 3. Søndag i Fasten, trykt i J. P. Mynster, Prædikener holdte i Aarene 1852 og 1853, 1855, S. 55-67, se især S. 63. ⁷⁾ Om D. G. Monrads skiftevis Beskæftigelse med bispelige Forretninger og Deltagelse i Kampen til Valget den 26. Februar 1853 se Asger Nyholm, Religion og Politik, en Monrad Studie, S. 162-3. ⁸⁾ I Fædrelandet for 1853 5. Marts (Nr. 54) findes en N. R. undertegnet, fire Spalter lang, ret skarp Anmeldelse af »Et Levnetsløb i Underverdenen«. ⁹⁾ Læsn. usikker. ¹⁰⁾ Sognepræst ved Trinitatis Kirke, Dr. theol. Waldemar Henrik Rothe (1777-1857). ¹¹⁾ Efter Sagnet blev den græske Lovgiver Minos sammen med sin Broder Rhadamanthys Dommer i Underverdenen. ¹²⁾ H. Martensen, Prædikener IV, 1854, S. 35-50.

33. 1853 15. Marts

¹⁾ Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark, udg. af J. M. L. Hjort, 1853, bragte ingen Omtale af det paagældende Skrift. I Dansk Kirketidende 1853 Sp. 237-9 anmeldtes det derimod af L. Helveg, der identificerede den pseudonyme Forfatter med Rasmus Nielsen. ²⁾ Rasmus Nielsens pseudonymt udgivne Pjece, jvfr. Nr. 31.

34. 1853 23. Marts

1) Jvfr. Nr. 1. — Brevet har tidligere været trykt i Josepha Martensen, H. L. Martensen i sit Hjem og blandt sine Venner S. 213-17. 2) 1797 havde Generalsuperintendenten i Slesvig, Dr. theol. Jacob Georg Christian Adler (1756-1834) udgivet en ny Alterbog »Schleswig-Holsteinsche Kirchen-Agendes«, der tilstræbte at omforme Gudstjenesten i moderne Aand. Gennem et Aarti rasede en bitter Strid om dens Indførelse (H. N. A. Jensen, Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, herausg. von A. L. J. Michelsen, IV, 306 ff.). 3) Under det bekendte Besøg, Professor Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) 1833 aflagde i København, prædikede han den 29. September for en stor Tilhørerskare i St. Petri Kirke (Skat Arildsen i Kirken, udg. af C. J. Scharling, VI, 1934, S. 12-14). 4) Prof. H. N. Clausen. 5) o: begaaet et Misgreb med Hensyn til. 6) Jvfr. J. H. Paulli, Taler i Kirken og ved særegne Leiligheder, 1866, S. 196-8.

35. 1853 3. April

1) Sir. 2, 10. Jvfr. Nr. 34. 2) Hun var Datter af Boghandler Niels Truelsen i Flensborg. 3) Jvfr. H. Martensen, Prædikener IV, 1854, S. 209-23 (over Joh. 10, 11-16).

36. 1853 21. April

1) Jvfr. Nr. 27. — Jvfr. Just Johan Holten, I dansk og ægyptisk Statstjeneste, ved Carl Dumreicher, 1923, S. 72-3. 2) A. S. Ørsted udnævntes hertil den 21. April 1853 (til 12. Decbr. 1854, som Indenrigsminister dog blot til 29. April 1854). 3) Den 19. April var Rigsdagen blevet opløst (jvfr. herom Alex. Thorsøe, Kong Frederik den Syvendes Regering II, 280 ff., 292 f.). 4) Jvfr. H. Martensen, Prædikener IV, 1854, S. 145-62. 5) 1. Pet. 2, 23. 6) Matth. 28, 20. 7) 2. Kor. 13, 3. 8) Jvfr. Gal. 2, 20. 9) Jvfr. Marc. 16, 16.

37. 1853 23. Maj

1) Jvfr. Nr. 31. 2) Digteren, Professor Frederik Paludan-Müller (1809-76). Om det personlige Forhold mellem ham og M. se Josepha Martensen, H. L. Martensen S. 78 ff. 3) Jvfr. H. Martensen, Prædikener IV, 1854, S. 193—208.

38. 1853 22. Juli

1) I et Brev af 3. Juli 1853 havde M. ganske kort meddelt, at han næste Dag vilde rejse til Flensborg. 2) I Fædrelandet for 1854 19. April (Nr. 90) udtales en skarp Misbilligelse af, at M. i Flensborg var taget ind hos sin Slægtning, fhv. Skibskaptajn, Købmand H. C. Dethlefsen, der karakteriseres som en typisk Slesvig-Holstener.

39. 1853 28. Juli

¹⁾ Antagelig Diakoniet ved Mariekirken i Flensborg, der den 1. Septbr. 1853 blev besat med Frants Sophus Christen Wedel (1826-1906), siden Sognepræst i Søllerød. ²⁾ Om Gudstjenestens Indretning i den lutherske Kirke (Indbydelsesskrift til Reformationshøjtidens ved Københavns Universitet 1853, ny Udgave som Forlagsskrift 1854). ³⁾ Jvfr. Nr. 24.

40. 1853 4. Aug.

¹⁾ Jvfr. Nr. 2.

41. 1853 13. Aug.

¹⁾ I et Brev af 8. Aug. 1853 havde M. meddelt Gude, at Dampskibsfarten var ophørt, men han haabede dog meget at kunne gennemføre sin planlagte Rejse. Forøvrigt længtes han meget efter Breve »i denne afskaarne Tilstand.«

42. 1853 19. Septbr.

¹⁾ Jvfr. Gudes Tale »Eggert Christopher Knuths Confirmation«, trykt som Manuskript 1853. Jvfr. Nr. 27. ²⁾ Jvfr. Nr. 20. ³⁾ Artikler i Dagbladet for 1853 13. Septbr. (Nr. 212) og 14. Septbr. (Nr. 213), hvori M. skildres som en af sin »overordentlig tysksindede« Familie paavirket Personlighed, der aldrig burde opnaa den mindste Myndighed i Slesvig.

43. 1853 3. Oktbr.

¹⁾ Jvfr. H. Hjelholt i Historisk Tidsskrift 9. R. VI, 385 ff. ²⁾ Forelagt 5. Oktbr. 1853 (Slesvigsk Stænder Tidende 1853-4 Sp. 9). ³⁾ F. F. v. Tillisch (jvfr. Nr. 9) valgt som Medlem af Stænderforsamlingen i 4. Distrikt af Købstæderne. ⁴⁾ Jvfr. Nr. 20. ⁵⁾ Den kgl. Kommissarius (og Minister) for Holsten, Gehejmekonferensraad, Grev Heinrich Reventlow-Criminil (1798-1869). ⁶⁾ Jvfr. Nr. 21. Regensburg var dog ved godt Mod og blev den sejrende i Kampen (Hist. Tidsskrift 9. R. VI, 398 ff.).

44. 1853 25. Oktbr.

¹⁾ Slesvigsk Stænder-Tidende 1853-54, Anhang, 1. Afdeling, Sp. 183 ff. Citatet Sp. 192. ²⁾ Jvfr. Nr. 42. ³⁾ Wilhelm Rothes under Pseudonymet Erasmus Næpius udgivne »Breve om den Martensenske Dogmatik« i Nyt theologisk Tidsskrift, udg. af C. E. Scharling og C. T. Engels-toft, IV-VI. Jvfr. R. P. Rasmussen, Vilhelm Rothe, 1906, S. 96 ff., 155. Wilhelm Rothe (1800-78), Dr. theol., Sognepræst i Vemmelev og Hemmershøj. ⁴⁾ Tu si tacuisses, philosophus mansisses (Citat af ukendt Forfatter).

45. 1853 29. Novbr.

¹⁾ Jvfr. N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843-1943 S. 116. Glædemark S. 292 ff. (Det omtalte Andragende blev indgivet 28. Novbr. 1853). ²⁾ Jvfr. Nr. 2, 18, 24. ³⁾ Jvfr. Nr. 21, 3. ⁴⁾ Jvfr. Nr. 3, 28. Professor jur. Frederik Christian Bornemann (1810-61). — Departementschef, Konferensraad Christian Frederik Holm (1796-1879). — Borgmester i København, Konferensraad Daniel Gottvald Reimer Bentley (1786-1869). ⁵⁾ Sognepræst i Pedersborg-Kindertofte, Dr. phil. Peter Christian Kierkegaard (1805-88), siden Biskop i Aalborg. ⁶⁾ Jvfr. Nr. 4. ⁷⁾ Provst, Sognepræst i Kerteminde-Drigstrup, siden ved St. Olai Kirke i Helsingør, Arve Christian Linde Heiberg (1805-91). — Sognepræst i Brahetrolleborg-Krarup, siden Biskop i Viborg, Hardenack Otto Conrad Laub (1805-82).

46. 1853 20. Decbr.

¹⁾ H. Martensen, Prædikener IV, (1854). ²⁾ Ved kgl. Resolution af 17. Decbr. 1853 nedsattes en Kommission paa 18 Medlemmer med det Formaal at overveje, hvad der kunde tjene til »at befæste Folkekirken og fremme dens velgjørende Virksomhed.« (Glædemark S. 310 ff.). ³⁾ Sognepræst i Lyngge-Braaby, siden i Høje Taastrup, Lic. theol. Johannes Ferdinand Fenger (1805-61). — Sognepræst i Hammer-Lundby, Dr. theol. Hans Christian Rørdam (1803-69). ⁴⁾ »Præstens Medhjælper« især ved Udøvelsen af Kirketugt var oprindelig indført ved Forordningen af 27. Marts 1629 (H. F. Rørdam, Danske Kirkelove III, 140 ff., 294, jvfr. Danske Lov 2-9-1 ff.).

47. 1854 4. Jan.

¹⁾ Anakoluti. ^{1b)} I Skrivelser af 27. Decbr. 1853 fra A. S. Ørsted til Biskop Mynster blev der peget paa de Opgaver, Kommissionen især skulde beskæftige sig med (Glædemark S. 310-11. Betænkninger og Andragender, indgivne [af Kirkekommissionen af 1854] S. 1). ²⁾ Lov af 13. April 1851 om Dissenterbørns Religionsundervisning. ³⁾ Jvfr. Holger Hjelholt, Den danske Sprogordning S. 58 ff., 77-8. ⁴⁾ Sognepræst i Store og Lille Solt, Lic. theol. Eiler Henning Hagerup (1817-63) udgav 1854 »Om det danske Sprog i Angel« (2. Udg. 1867), en Bog, der har vundet megen Paaskønnelse hos Filologer (jvfr. Marius Kristensen i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., VIII, 597). ⁵⁾ Jvfr. Nr. 44. ⁶⁾ En Søn af Biskop Brammer, Christen Georg Høst Brammer (1827-1904) blev 2. Maj 1855 Sognepræst i Egebæk i Flensborg Provsti, siden i Urlev-Stenderup (jvfr. Kh. Saml. 6. R. II og V, passim).

48. 1854 24. Jan.

¹⁾ I Kirkekommissionen var der den 13. Jan. 1854 blevet nedsat en Komité paa 5 Medlemmer til at behandle Kirkeforfatningsspørgsmaalet

(Glædemark S. 312 f.). ²) Jvfr. hertil »Betænkninger og Andragender« S. 79 ff. ³) Jvfr. Nr. 26. ⁴) »En Lille imod en Stor« af Vilhelm Birke-
dal (Nr. 8) i Dansk Kirketidende 1854 Sp. 49-63, 65-76. ⁵) Asylbestyrer
Peter Outzen Boisen (1815-62) g. m. N. F. S. Grundtvigs Datter Meta
Grundtvig (1827-87). ⁶) Sognepræst i Tingsted, siden i Lille Lyngby-
Østved, Dr. phil. Jacob Christian Lindberg (1797-1857). — Sognepræst
i Hals, siden i Nibe, Ludvig Daniel Hass (1808-81). — Om Fr. Hamme-
rich Nr. 9. ⁷) Jvfr. Nr. 28. ⁸) »Hvordan er levende Christendom
stædt i den saakaldte Danske Folkekirke?« i Dansk Kirketidende 1854
1. Jan. Sp. 3-11. Opfordringen til at danne »et Selskab for christelig
Frihed« Sp. 7. ⁹) A. G. Rudelbach, Om Begrebet Folkekirke. En his-
torisk-kirkeretlig Betænkning, betræffende den danske evangelisk-
lutherske Kirkes fremtidige Stilling og Forhold til Staten, henvendt
til den nu forsamlede Rigsdag, 1854.

49. 1854 15. Marts

¹) Den 13. Marts 1854 havde Folketinget med overvældende Majo-
ritet vedtaget en Mistillidsadresse mod Ministeriet (A. Thorsøe, anf.
Skrift II, 367 ff.). ²) Sagen drejede sig om Besættelsen af Sjællands
Bispestol, som var blevet ledig ved J. P. Mynsters Død 30. Januar
1854. Til det følgende jvfr. Levnet III, 1 ff. H. N. Clausen, Optegnelser
om mit Levned og min Tids Historie, 1877, S. 416-21. C. E. Scharlings
Optegnelser i Kh. Saml. 6. R. V, 513-33. ³) Jvfr. Nr. 24. Om Binde-
bølls Kandidatur, støttet af Kongen og Grevinde Danner, se især Kh.
Saml. 6. R. V, 525, 527. ⁴) Sognepræst ved Vor Frelseres Kirke paa
Christianshavn, siden i Store Hedinge, Carl Holger Visby (1801-71).
Hverken Visby eller M. blev kgl. Confessionarius efter Mynster, men
Stiftsprovst E. C. Tryde (jvfr. Nr. 21). Jvfr. Levnet III, 3. ⁵) Forment-
lig »Forslag til Lov indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i An-
ordningen om Udskrivningen af Skolerne og om den offentlige Confir-
mation« (Rigsdagstidende, Anhang, 1853 Sp. 262 ff.). Det ophøjedes til
Lov 20. Marts 1854 (Forhandlinger paa Folkethinget 1853 Sp. 5471 f.).
Jvfr. Nr. 72.

50. 1854 21. Marts

¹) Ørsteds egenhændigt konciperede Forestilling om M.'s Udnævnelse
til Biskop er dateret 23. Februar 1854 (Kh. Saml. 6. R. V, 541). ²) I
den nævnte Forestilling henvises der udtrykkeligt til, at Bispeembedets
Indtægter først senere vilde blive fastsatte. Dette skete ved kgl. Reso-
lution af 29. Juni 1854 (sst. S. 535). ³) Senere Gehejmekonferensraad
Wilhelm Carl Eppingen Rigsgreve Spønneck (1815-88). ⁴) Formentlig
en Artikel, undertegnet X, »Om Bladet »Fædrelandets« grove og ube-
føiede Angreb paa Personer« i Kjøbenhavnsposten for 1854 17. Marts
(Nr. 64). Heri tilbagevises de skarpe Angreb paa M. for unational Hold-

ning. ⁵⁾ Professor, Dr. med., siden Gehejmeetatsraad, Carl Emil Fenger (1814-84), der 1849-52 havde været Folketingsmand for Københavns 9. Kreds.

51. 1854 24. Marts

¹⁾ I sit Levnet (II, 2) er M. mere tilbageholdende i sin Opfattelse af Grevinde Danners Indflydelse i denne Sag. ²⁾ Etatsraad, siden Kammerherre, Carl Frederik Simony (1806-72) var 3. Juni 1852—21. April 1853 Kultusminister i Ministeriet Bluhme. ³⁾ Jvfr. Nr. 50. ⁴⁾ Ytringer om Mangel paa Ansvarsbevidsthed »hos dem, der skulle være Folkenes Hyrder, sidde paa de høie Sæder« (H. Martensen, Prædikener IV, 235, jvfr. Kh. Saml. 6. R. V, 527).

52. 1854 31. Marts

¹⁾ Glædemark S. 321.

53. 1854 4. April

¹⁾ Udenrigsministeren, Gehejmekonferensraad Christian Albrecht Bluhme (1794-1866). ²⁾ Ørsted forblev baade som Premierminister og som Kultusminister til 12. Decbr. 1854. ³⁾ Jvfr. Nr. 9. ⁴⁾ Jvfr. ovenfor. ⁵⁾ Jvfr. Nr. 28. ⁶⁾ Jvfr. Nr. 28. ⁷⁾ Bondevennen, Folketingsmand Jens Andersen Hansen (1806-77). ⁸⁾ Lov af 13. April 1851 om Dissenterbørns Undervisning. ⁹⁾ Sognepræst i Soderup-Eskildstrup, Provst, Dr. phil. Peter Willemoes Becker (1808-77).

54. 1854 [16. April]

¹⁾ Kongens Resolution var faldet den 15. April (Kh. Saml. 6. R. V, 541). Jvfr. Levnet III, 4. ²⁾ Oberstløjtnant, Lærer ved den militære Højskole, siden Gehejmekonferensraad, Carl Christopher Georg Andræ (1812-93) og Generalauditor, siden Minister, Gehejmekonferensraad, Carl Christian Hall (1812-88) afskedigedes 15. April 1854 fra deres Embeder paa Grund af deres Medvirken ved Adressen mod Ministeriet Ørsted (A. Thorsøe, anf. Skrift II, 373-4). ³⁾ Den 26. April 1854 afskedigedes D. G. Monrad som Biskop over Lolland-Falsters Stift for sit Forhold som Ophavsmand til den ovennævnte Adresse (Asger Nyholm, Religion og Politik, en Monrad Studie, S. 172). ⁴⁾ Lensgreve F. M. Knuth var Landstingsmand for 9. Kreds 2. Marts 1854—20. Juni 1855 (A. Laesgaard, Fortegnelse over Rigsdagsvalgene m. m., 1916, S. 68).

55. 1854 23. April

¹⁾ Forgæves eftersøgt. ²⁾ Skarpe Angreb paa M. i Anledning af hans Udnævnelse til Biskop findes i Fædrelandet for 1854 19. April (Nr. 90)

og 24. April (Nr. 94) samt i Dagbladet, samme Dage og Nr. Ogsaa i Lolland-Falsters Stifts Tidende 1854 19. April (Nr. 68) behandlede den forestaaende Udnævnelse af M. med Kritik.

56. 1854 6. Maj

¹⁾ Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark 1854 5. Maj (Nr. 20) S. 303-4. ²⁾ C. J. Brandt, Biskop Monrads Afskedigelse i Dansk Kirketidende 1854 Sp. 297-301. ³⁾ Formentlig Sognepræst i Nørre Vedby-Nørre Alslev Peter Andreas Heiberg Jürgensen (1800-1860).

57. 1854 28. Juni

¹⁾ »Die Kirche Christi und ihre Zeugen oder die Kirchengeschichte in Biographieen«, II, 1. Abt., 1849, S. 584 ff. af den schweiziske Kirkehistoriker og Præst Georg Friedrich Böhringer (1812-79). ²⁾ Pave Eugenius III (1145-53), for hvem Bernhard af Clairvaux havde været Lærer. ³⁾ Stiftamtmand, Kammerherre Peter Jacobsen Tetens (1797-1859). ⁴⁾ Provst, Sognepræst i Gentofte Boie Frederik Outzen Boisen (1793-1876). (Om denne jvfr. »Gjentofte Kirkesogns, dets Kirkes og Præsters Historie«, 1928, S. 139-45). ⁵⁾ Jvfr. Nr. 59, 60. ⁶⁾ Jvfr. Svend Hauge, Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed S. 132 f. ⁷⁾ 28. Juni var Enkedronning Caroline Amalies Fødselsdag.

58. 1854 15. Juli

¹⁾ Maaske det under Pseudonymet P. V. udgivne »Biskop Martensen i den danske Folkekirkens Forfatningsspørgsmaal. En historisk Parallel«, Kbh. 1854. ²⁾ Acta Synodi Johanneæ habitæ die 5to Julii 1854 S. 28. ³⁾ Dansk Kirketidende 1854 Sp. 489 ff., 505 f. — Johan Christian Julius Zahle (1795-1872), Sognepræst i Stillinge. ⁴⁾ Om Biskop Fr. Münters Reorganisation af Landemoderne (approberet ved kgl. Resolution af 20. Jan. 1809) se Alexander Rasmussen i »Frederik Münter, et Minde-skrift« I, 1, S. 154. ⁵⁾ Mynsters Afhandling er trykt i Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode I, 420-69; Grundtvigs »Roskilde-Riim« kom som en særskilt Publikation 1814. ⁶⁾ Jud. 19. ⁷⁾ 1. Tim. 4, 16. ⁸⁾ Formentlig D. G. Monrad, Prædiken, holden i Kjøbenhavn 5te Søndag efter Trinitatis 1854, 1854. Jvfr. Nr. 57.

59. 1854 24. Aug.

¹⁾ Johanne Virginie Martensen, født 21. Aug. 1854 (Hof- og Slotskirkens Kirkebog).

60. 1854 3. Septbr.

¹⁾ Grevinde Knuths Graviditet. Hun fødte 5. Septbr. 1854 Sønnen Adam Vilhelm Greve Knuth († 1888). ²⁾ I August 1854 nedlagde H.

N. Clausen (og J. E. Larsen) deres Mandater som Landstingsmænd, da de ikke vilde risikere at miste deres Embedsstillinger som Følge af deres Opposition mod Ministeriet Ørsted (H. N. Clausen, Optegnelser S. 423-4). ³⁾ Jvfr. Clausen, anf. Skrift S. 425. A. Thorsøe, anf. Skrift II, 388.

61. 1854 13. Septbr.

¹⁾ »Grundtvigianismen, Papismen og Kirkeunionen, Bidrag til en kirkelig Tidsbetragtning«, 1854, af Filantropen, Sognepræst i Gerlev-Enslev, siden i Bregninge-Bjergsted, Hans Knudsen (1813-86).

62. 1854 23. Oktbr.

¹⁾ Luk. 5, 4; 5; 10. ²⁾ Viborg Bispestol var vakant efter N. E. Øllgaard. Den blev 7. Novbr. 1854 besat med H. O. C. Laub (Nr. 45). ³⁾ Jvfr. H. Martensen, Leilighedstaler, 1884, S. 259-66. ⁴⁾ Sognepræst i Taarnby, Provst Jørgen Hiort Laurup (1798-1856) var blevet udnævnt til D. G. Monrads Efterfølger som Biskop over Lolland-Falsters Stift. ⁵⁾ Det aabne Brev af 21. Oktbr. 1854, der dadlede Rigsdagens Virksomhed som en planmæssig Modstand mod Kongens Regering (A. Thorsøe, anf. Skrift II, 406 f.). ⁶⁾ Monrad havde 19. Oktbr. med flere overbragt Kongen Folketingets Adresse ang. Fællesforfatningen.

63. 1854 12. Novbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 26, 48. ²⁾ Jvfr. Nr. 45, 62. Laub var 7. Novbr. 1854 blevet udnævnt til Biskop over Viborg Stift. ³⁾ J. H. Laurup. Jvfr. Nr. 62. ⁴⁾ Ledsaget bl. a. af Grevinde Danner havde Frederik VII foretaget en Rejse i Hertugdømmerne 23. Oktober—14. November 1854 (A. Thorsøe, anf. Skrift II, 408-9).

64. 1854 15. Decbr.

¹⁾ 12. Decbr. 1854 havde P. G. Bangs Ministerium afløst Ørsteds Ministerium. ²⁾ I Anledning af Ministerskiftet hyldedes Frederik VII med et Fakkeltog den 18. December 1854, da Rigsdagen atter traadte sammen (A. Thorsøe, anf. Skrift II, 414). ³⁾ Jvfr. Nr. 54. Andræ var blevet Finansminister, Hall Kultusminister i det nye Ministerium. ⁴⁾ Gehejmekonferensraad Ludvig Nicolaus Scheele (1796-1874), der var blevet Minister for Holsten og Lauenburg samt vikarierende Udenrigsminister. ⁵⁾ Etatsraad Carl Christian Birch Liebenberg (1804-65), der var Kabinetssekretær 1854-56. ⁶⁾ Ministeriet Ørsted. ⁷⁾ Nr. 28. ⁸⁾ Ingen Udeladelse i Gengivelsen. ⁹⁾ Søren Kierkegaards Kamp mod Mynster og den officielle Kirke i en Række Bladartikler.

65. 1855 2. Jan.

¹⁾ Artikel i Berlingske Tidende 1854 28. Decbr. (Nr. 302) »I Anledning af Dr. S. Kierkegaards Artikel i »Fædrelandet« Nr. 295« (genop-

trykt i Søren Kierkegaard, Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 383-7).
 2) Anført S. Kierkegaard, Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 387. Om Jacobi jvfr. Nr. 30. 3) Artikel Nr. 2 i »Fædrelandet« 1854 30. Decbr. (Nr. 304) »Derved bliver det!« (Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 17-24). 4) Jvfr. Nr. 62. 5) Provst for Lollands Sønder og Nørre Herred, Sognepræst i Vestenskov-Kappel Nicolai Conrad Nannestad (1791-1871). 6) M.'s Tale ved Bispevielsen den 26. Decbr. 1854 trykt i hans Leilighedstaler, 1884, S. 259-66. 7) Formentlig »Om Magister S. Kierkegaards Forfattervirksomhed. Iagttagelser af en Landsbypræst«. Kbh. 1851.

66. 1855 11. Jan.

1) »Dr. Søren Kierkegaards Angreb paa Biskop Mynsters Eftermæle belyst«, 1855, af resid. Kap. ved Budolfi Kirke i Aalborg, siden Provst, Sognepræst i Snese, Dr. theol., Jens Paludan-Müller (1813-99). 2) Formentlig Kierkegaards Hefteskrift »Øieblikket«. 3) Søren Kierkegaard, Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 11. 4) N. G. Blædel, Prædikener, 1855, tilegnede M. »med en Discipels Hengivenhed og Taknemmelighed«. Om Blædel jvfr. Nr. 28.

67. 1855 19. Jan.

1) Fædrelandet 1855 10. Jan. (Nr. 8) bragte en Artikel af Rasmus Nielsen til Forsvar for Søren Kierkegaards Angreb paa Biskop Mynster »En god Gjerning«. 2) Formentlig en Anmeldelse i Berlingske Tidende 1855 9. Jan. (Nr. 7) af J. Paludan-Müllers Skrift »Dr. Søren Kierkegaards Angreb paa Biskop Mynsters Eftermæle«. 3) Formentlig Præsten ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, siden resid. Kapellan ved Trinitatis Kirke, Carsten Levinsen (1812-73).

68. 1855 2. Febr.

1) Emma Dorothea Gude, født 30. Jan. 1855 (Hunseby Kirkebog). 2) Kierkegaards Artikel i Fædrelandet 1855 29. Januar (Nr. 24) »To nye Sandhedsvidner« med Angreb paa en Ordinationstale af M. og paa Stiftsprovst Tryde (Søren Kierkegaard, Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 34-6). 3) D. G. Monrad blev 1. April 1855 konstitueret som Overdirektør for Borger- og Almueskolevæsenet i Danmark samt Chef for 3. Departement i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

69. 1855 14. Febr.

1) Jvfr. Nr. 59. Hun døde 13. Febr. 1855 (Hof- og Slotskirkens Kirkebog). 2) M. sigter særlig til Forhandlingerne i Folketinget 2. Februar 1855 (Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1854-55 Sp. 697 ff. Halls Foredrag sst. Sp. 709 f., 738 f. Indlæg af Lindberg sst. Sp. 701, af Grundtvig Sp. 741 f., af Monrad Sp. 729 ff.). 3) Gude samstem-

mede med M. i Harmen over Bispelønningernes Reduktion. Over for F. M. Knuth udtalte han en skarp Protest, der fik Knuth til at indrømme, at disse Lønninger aldrig skulde være bragt ind under Finansloven, men nu kunde det ikke nytte at modsætte sig. »Jeg ærgrede mig over denne elendige Viisdom saavel som over hans hele flauue forbeholdne Udtryk, der skulde skjule Deelagtigheden i en Regjeringsviisdom, som jeg forud veed ikke er Andet end Daarskab«. (Koncept af 14. Febr. 1855). ⁴⁾ Den 14. Februar 1855 skrev Gude til M. om Monrad: »Det Mskes Graadighed efter Magt er umættelig. Uden al Idealitet er han blot en fræk aandløs Reformator«. (Koncept).

70. 1855 19. Febr.

¹⁾ Formentlig August Werner Meinig f. 1818, cand. theol. 1849. ²⁾ Ved Lov af 9. Maj 1855 bestemtes det, at Konfirmation skulde afholdes to Gange om Aaret.

71. 1855 21. Marts

¹⁾ Gudes Artikel »Angaaende Rigsdagsforslaget om Confirmations-Afholdelse paa Landet to Gange om Aaret« i Berlingske Tidende 1855 20. Marts (Nr. 70). ²⁾ 2. Udgave af »Indøvelse i Christendom« kom 1855.

72. 1855 2. April

¹⁾ C. C. Hall (fra 12. Decbr. 1854). Jvfr. Nr. 54. ²⁾ Jvfr. Nr. 70. Loven af 9. Maj 1855 bestemmer bl. a., at Konfirmation skal afholdes to Gange om Aaret, naar den overvejende Del af de til et Pastorat hørende Familiefædre finder det tjenligt. ³⁾ Lov af 2. Maj 1855 indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningerne om Skolegangen og om Udskrivningen af Skolen (jvfr. Nr. 49). ⁴⁾ Bladartikler Nr. VI-XII (Samlede Værker, 2. Udg., XIV, 36 ff.). ⁵⁾ N. F. S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-1860, i Udvalg ved Holger Begtrup, S. 361-4, især S. 361-2. ⁶⁾ Apok. 1,18. ⁷⁾ Den 26. Marts 1855 havde Folketinget besluttet, at der skulde rejses Rigsretstiltale mod det afgaaede Ministerium Ørsted-Bluhme for Overskridelser af Statsbevillinger (A. Thorsøe, anf. Skrift, II, 422 ff.). C. Moltke jvfr. Nr. 20. ⁸⁾ Højeesteretsassessor, Konferensraad, siden Gehejmekonferensraad, Hans Jacob Koefoed (1785-1870).

73. 1855 16. April

¹⁾ Julius Martensen var blevet konfirmeret 15. April 1855 (Hof- og Slotskirkens Kirkebog). ²⁾ J. P. Mynster, Betragtninger over de christelige Troeslærdomme, 1-2, 1833; 4. Oplag 1855. ³⁾ Roskilde Konvents Psalmebog var blevet autoriseret til Indførelse ved kgl. Resolution af

22. Febr. 1855 (C. F. Schwartzkopf, Kongelige Rescripter 1854-1855 S. 232). ⁴⁾ Ved Finansloven for 1855-56 fastsattes den Sjællands Biskop tilkommende Lønning til 5000 Rdlr. og 800 Rdlr. til Kontorhold. Ved kgl. Resolution af 19. Januar 1855 var den blevet fastsat til 4000 Rdlr. foruden 800 Rdlr. til Kontorhold samt 600 Tdr. Byg i Penge efter Kapitelstaksten (jvfr. Note 2 til Nr. 69). ⁵⁾ Om Enkeltheder vedrørende Spørgsmaalet om Fastsættelsen af Biskoppernes Lønninger se C. F. Schwartzkopf, Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner Geistligheden i Danmark vedkommende V (for 1854-55), 143-50. ⁶⁾ I Brev af 29. April 1855 afslog M. Brammers Indbydelse til at deltage i et Bispemøde i Aarhus (Ny kgl. Saml., 4°, 3448). Jvfr. Nr. 74. ⁷⁾ c: Pøbel.

74. 1855 29. April

¹⁾ Jvfr. Kh. Saml. 6. R. V, 146-7. G. P. Brammer samlede i en Aarrække Flertallet af sine Bispekolleger til aarlige Moder i Aarhus. ²⁾ »Svar til Hr. Pastor Gude i Anledning af Confirmationssagerne« i Berlingske Tidende 1855 20. April (Nr. 91), skrevet af »Rigsdagsmand C. Petersen«, formentlig Folketingsmanden for Odense 7. Kreds Cornelius Petersen. Artiklen, der er et Svar paa Gudes Artikel for 20. Marts (jvfr. Brev Nr. 71), er grov i Tonen og bebrejder bl. a. Gude Sympati for Præstevælde og for det romersk-katolske Kirkebegreb. ³⁾ Artiklen »Ogsaa et Ord i Confirmationssagen«, der bringer et Forsvar for Gude, i Berlingske Tidende for 1855 28. April (Nr. 98). Artiklen var skrevet af Heinrich Ferdinand Binzer (1813-81), resid. Kapellan i Kolding, siden Sognepræst i Borup-Kimmerslev. ⁴⁾ I Brev af 10. Maj [1855] havde Gude meddelt, at det var usikkert, om han kunde komme til København, da han var angrebet af et »alt for hyppigt tilbagevendende Onde, en Krampe i Hiertehulningen, som har noget meget beklemmende og bængstende«.

75. 1855 5. Juli

¹⁾ Acta Synodi Johanneæ habitæ die 4to Julii 1855 S. 29 ff. Jvfr. Levnet III, 37 ff. ²⁾ Anførte Acta S. 34 ff. ³⁾ F. Friis Berg, Roskilde Konvent gennem 100 Aar S. 37-8. Carl Weltzer, Peter og Søren Kierkegaard S. 254-5.

76. 1855 14. Aug.

¹⁾ Den 6. Juli 1855 æskede Monrad Biskoppernes m. fl.'s Betænkninger over et »Udkast til den nye Skolelov«. 8. Marts 1856 stadfæstedes »Lov om nogle forandrede Bestemmelser for Borger- og Almueskolevæsenet i Købstæderne og paa Landet« (Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898 S. 224 ff.). ²⁾ Ved Cirkulære af 31. Juli 1855 blev en almindelig Takkebøn i Landets Kirker i Anled-

ning af Kongens Helbredelse anordnet (C. F. Schwartzkopf, Kongelige Rescripter V, 370 f.). ³⁾ Jvfr. Nr. 70. ⁴⁾ Carl Thomsen Lundager blev 14. August 1855 af Biskoppen beskikket til Skolelærer i Kregume (Skolelærerkollatser, Sjællands Bispearkiv).

77. 1855 10. Septbr.

¹⁾ Jvfr. Levnet III, 128 ff. J. J. A. Worsaae og C. F. Herbst, Kongegravene i Ringsted Kirke, aabnede, istandsatte og dækkede med nye Mindestene ved Hs. Maj. Kong Frederik VII, 1858. ²⁾ Den norske Digter Johan Sebastian Cammermeyer Welhaven (1807-73) følte sig stærkt knyttet til dansk Kultur. Som gift med Josephine Angelica Bidoulac var han Svoger til M. Jvfr. Welhavens Breve til M. i Arne Lochen, J. S. Welhaven, Liv og Skrifter, S. 281-2, 496-500.

78. 1855 18. Novbr.

¹⁾ 14. Januar 1856 kaldtes Sognepræsten i Mern Peter Rørdam (1806-83) til Kongens Lyngby. Det var Enkedronning Caroline Amalie, der bestemt havde ønsket ham hertil (H. F. Rørdam, Peter Rørdam III, 6). ²⁾ 1856 oprettedes et Embede som Kapellan pro loco i Kongens Lyngby. Om Forskellen mellem Kapellaner pro loco og personelle Kapellaner se H. Matzen og J. Timm, Haandbog i den danske Kirkeret S. 617 f. ³⁾ Om Søren Kierkegaards Begravelse fra Vor Frue Kirke Søndagen den 18. November 1855 se Carl Weltzer, Peter og Søren Kierkegaard S. 273 ff. Troels Lund, Et Liv S. 239 ff. Eduard Geismar, Søren Kierkegaard VI, 99 f. ⁴⁾ ∴: P. C. Kierkegaard. ⁵⁾ H. N. Clausen, Johannes-Evangeliet fortolket, 1855. ⁶⁾ Eksegeten Wilhelm Martin Leberecht de Wette (1780-1849), fra 1810 Professor i Berlin. ⁷⁾ H. Martensen, Til Erindring om J. P. Mynster, Kbh. 1855, forelæst i Videnskabernes Selskab den 23. November 1855 (Oversigt over det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1855 S. 272). ⁸⁾ Rasmus Nielsen, Om Theologiens Naturbegreb med særligt Hensyn til Malebranche: De la recherche de la vérité, 1855. ⁹⁾ Rasmus Nielsen, Tale ved Reformationstesten 1855 for Universitetet, 1855. ¹⁰⁾ Henrik Sigvard Lund (1825-89), siden Læge i Søllerød, en Søstersøn af Søren Kierkegaard. Jvfr. Note 3.

79. 1855 27. Decbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 78. ^{1b)} Jvfr. Nr. 113 Note 5. ²⁾ »Hegelianismen i Danmark« (Dansk Kirketidende 1855 Sp. 825-37, 841-52) af Hauptpastor i Haderslev, siden Sognepræst i Købelev, Stiftsprovst, Hans Friedrich Helveg (1816-1901). ³⁾ »Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen« II, 1855, især S. 467 ff. af sen. resid. Kapellan ved St. Knuds Kirke i Odense, Dr. phil. et theol. Nicolaus Ludvig Helveg (1818-83). ⁴⁾ Jvfr. Nr. 28. ⁵⁾ Jvfr. 1. Kor. 12, 10. ⁶⁾ Jvfr. 1. Kor. 2, 6; Eph. 4, 13;

Hebr. 5, 13. ⁷⁾ Synes ikke udkommet. Gude antages at være Forfatter til det 1851 udgivne »Om Magister S. Kierkegaards Forfattervirksomhed. Iagttagelser af en Landsbypræst«. Jvfr. Nr. 65. ⁸⁾ 2. Tim. 4, 3. ⁹⁾ Jvfr. Apok. 3, 8. ¹⁰⁾ Jvfr. Nr. 78. Topsø er formentlig Sognepræsten i Hørsholm Johan Frederik Topsøe (1803-65). ¹¹⁾ Om Rigsretten jvfr. Nr. 72.

80. 1856 18. Febr.

1) F. M. Knuth var død 8. Januar 1856. ²⁾ I Mødet 14. Februar 1856, der bl. a. blev mærkeligt ved den Tale, som Grundtvig holdt (N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843-1943 S. 120 ff.). ³⁾ I Landstingets Møde den 16. Februar 1856 havde Provst, Lic. theol. Jørgen Victor Bloch (1812-92) rettet et meget skarpt Angreb paa Balles Lærebog, og Kultusministeren (Hall) havde lovet at virke til, at den blev afskaffet (Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Landstinget, 7. Session 1855, Sp. 1174 ff., 1186). ⁴⁾ C. F. Balslev, Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En Lærebog for den uconfirmerede Ungdom. 1849, approberet ved kgl. Resolution af 3. Oktbr. 1856. ⁵⁾ Synes ikke udkommet. Jvfr. dog H. N. Clausen, Folkekirken og Grundlovens § 80, 1-2, 1857.

81. 1856 11. Marts

1) Gudes mod Dansk Kirketidende polemiske Anmeldelse »Stahl: »Wider Bunsen« i Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark VII, 213-18. Den skarpt højkirkelige Professor i Berlin, Medlem af Overkirkeaaudet Friedrich Julius Stahl (1802-61) havde angrebet den mere bredkirkeligt sindede Diplomat og Forfatter Christian Karl Josias v. Bunsen (1791-1860), jvfr. dennes »Zeichen der Zeit«, 1855. I Brev af 14. Marts 1856 til M. siger Gude: »jeg har ikke kunnet faae andet Indtryk af de Bunsenske Skrifter, som man jo forresten ikke kan udholde at læse til Ende, end at det er et stortalende Sammensurium, en Theologie fyldt med Verdensaand, en Strøm af sprænglærde Betragtninger uden Øie«, og han ærgrer sig over, at H. N. Clausen har anbefalet disse Skrifter. ²⁾ Jvfr. Ludvig Helwegs Artikel »Kristendom og borgerlig Frihed« i Dansk Kirketidende 1856 Sp. 210-18, 225-37. ³⁾ I det citerede Brev fra Gude hedder det bl. a.: »Grundtvigianismen maa have affloret. Blomsten af det Hele kommer nu efter Paaske i den ny Psalmebog. Det Allermeste af det Øvrige vil visne«. ⁴⁾ I Brev af 17. Marts 1856 bad Gude M. indtrængende fortsætte sin sjælesørgeriske Virksomhed over for Grevinde Knuth, der om M.'s Besøg havde skrevet: »det var mig en naadig Tilskikkelse, jeg var den Dag meget overvældet; alt før har jeg bemærket den Gave han har til at bestyrke den Sørgende ved kraftigen at vise ud til det virksomme Liv, Børnene o. s. v.« ⁵⁾ Vistnok en Forkortelse for: Sacramentet.

82. 1856 25. Marts

¹⁾ I Brev af 14. Marts 1856 havde Gude holdt stærkt paa Balles Lærebog og bemærket, at det var bedre at »blive ved et gammelt ærværdigt Monumentum end faae et nyt Surrogat uden ægte Ideal« (o: Balslevs Lærebog). »Den kan ikke stilles som noget Nyt, thi det er ikke Nyt nok, der er ikke Aand, Friskhed, ikke heller Fasthed nok deri.« ²⁾ Komtesse Charlotte Frederikke Knuth (1840-1931) blev konfirmeret i Hunseby 5. Oktbr. 1856 (Hunseby Kirkebog).

83. 1856 14. April

¹⁾ Jvfr. Nr. 81. ²⁾ Formentlig P. C. Rothe (Nr. 32).

84. 1856 5. Maj

¹⁾ Udkom ikke. ²⁾ E. C. Tryde (Nr. 21) fik Afsked som Stiftsprovst og Sognepræst ved Vor Frue Kirke 12. Aug. 1857 (fra 28. Oktbr.). ³⁾ Til Trydes Efterfølger som Stiftsprovst udnævntes 17. Oktbr. 1857 Præsten ved Christiansborg Slotskirke J. H. Paulli. ⁴⁾ Til J. H. Paullis Efterfølger som Slotspræst udnævntes 1. Juni 1858 Stephan Ditlev Edvard Schrader (1814-94). ⁵⁾ Om M.'s Sammenstød med Christian Malta Kragballe (1824-97) og den deraf følgende litterære Strid se Levnet III, 63 ff. H. Martensen, I Anledning af Pastor Grundtvigs Oplysninger om »Alterbogs-Daaben«, 1856, og Samme, Et Gjenvar i Striden om »Alterbogsdaaben«, 1857. 1872 ordinerede M. dog Kragballe, der 1888-95 var Sognepræst i Assens-Klakring. ⁶⁾ Kirkelig Samler, udg. af C. M. Kragballe, II, 1856, S. 94-105, 125-58. ⁷⁾ Sst.: II, 224-5, jvfr. S. 361-80. ⁸⁾ Frederik (Frits) Engelhardt Boisen (1808-82), Sognepræst i Stege 1859-81. ⁹⁾ Jvfr. Nr. 48.

85. 1856 18. Maj

¹⁾ Den 20. Juni 1856. ²⁾ Herredsfoged i Arts og Skippinge Herreder, Etatsraad Albert Peter Gude (1789-1870). — Jvfr. [L. Gude], Over Etatsraad, forhenværende Herredsfoged i Artz og Skippinge Herreder, Albert Peter Gude, ved hans Jordefærd i Kallundborg den 11te October 1870. ³⁾ Jvfr. Nr. 84.

86. 1856 14. Juni

¹⁾ Biskop J. H. Lautrup var død 11. Juni 1856. ²⁾ D. G. Monrad blev først 1871 Biskop over Lolland-Falsters Stift. ³⁾ Konferensraad J. H. C. Stellwagen afskedigedes 1856 paa Grund af Svagelighed.

88. 1856 16. Juli

¹⁾ Trykt i H. Martensen, Taler ved Præstevielse, 1860, S. 205-14. ²⁾ Acta Synodi Johanneæ, habitæ die 2do Julii 1856 S. 35 ff. ³⁾ For-

mentlig »de tolv« Forslag til Oprettelsen af et Kirkeraad, fremsat 16. Juni 1856 (Glædemark S. 369 ff.). ⁴⁾ Jvfr. Nr. 45, 44, 46.

89. 1856 27. Juli

¹⁾ Luk. 14, 22. ²⁾ Jvfr. Nr. 85. ³⁾ Lensgreve Christian Albrecht Lerche (1830-85) til Lerchenborg (i Aarby Sogn).

90. 1856 21. Aug.

¹⁾ Biskop i Aalborg S. C. W. Bindsbøll (Nr. 24) blev 22. Septbr. 1856 udnævnt til Biskop over Lolland-Falsters Stift. ²⁾ Sognepræst ved Helligaandskirken i København, Provst Christen Pram Gad (1801-77) blev 17. Aug. 1856 Sognepræst i Stouby-Hornum. ³⁾ Stiftsprovst i Aalborg, Dr. theol. Peter Tetens Hald (1802-64) blev 3. Septbr. 1856 Sognepræst i Kjeldby. ⁴⁾ Fædrelandet 1856 11. Aug. indeholdt en Artikel »Ordningen af Folkekirkens Forfatning. (Nogle Ord til Orientering for Ikke-Geistlige)« af C. Pram Gad. ⁵⁾ Sognepræst i Hjørunde Gottlieb Schönheyder (1790-1882) afgik først 1859 og ses ikke at have faaet Kapellan.

91. 1856 29. Aug.

¹⁾ Den residerende Kapellan ved Helligaandskirken, Dr. theol. E. W. Kolthoff (Nr. 22) blev 19. Novbr. 1856 Sognepræst sst. ²⁾ Dette kan ikke være rigtigt. Mynster vilde 1846 netop ikke have Kolthoff til Sognepræst (Bjørn Kornerup, Helligaandskirken i København, 1949, S. 279). ³⁾ 1. residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke Andreas Niels Christopher Smith (1797-1863) blev 16. Juli 1857 Sognepræst i Farum-Viksø. ⁴⁾ Formentlig P. C. Rothe (Nr. 32), der 19. Septbr. 1857 blev Smiths Efterfølger ved Vor Frue Kirke.

93. 1856 23. Septbr.

¹⁾ Sognepræst i Søllerød, Lic. theol. Ole Christian Lund Gad (1813-59). ²⁾ Om »Alterbogsdaaben«, jvfr. Nr. 84.

94. 1856 11. Oktbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 84. ²⁾ Residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, Dr. phil. Johannes Søren Bloch-Suhr (1807-76) blev 3. Febr. 1857 resid. Kapellan ved Helligaandskirken (jvfr. Bjørn Kornerup, anf. Skrift S. 281-2).

95. 1856 27. Oktbr.

¹⁾ N. F. S. Grundtvig, Lidt mere om Alterbogs-Daaben og saavidere, 1856, udkom ca. 14. Novbr. (Steen Johansen, Bibliografi over N. F. S.

Grundtvigs Skrifter Nr. 1171 A). ²⁾ Formentlig L. Helvegs Artikel »Om Daabens Forvaltning« i Dansk Kirketidende 1856 19. Oktbr. Sp. 681-92 og C. M. Kragballes »Til christne Venner!« sst. Sp. 692-96.

96. 1856 7. Novbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 91.

97. 1856 16. Novbr.

¹⁾ I Spørgsmaalet om en Forflyttelse til København. ²⁾ »Dr. S. Kierkegaard mod Dr. H. Martensen, et Indlæg«, Novbr. 1856 af Sognepræst ved Gl. Haderslev Kirke, siden Stiftsprovst og Sognepræst i Toreby, Hans Peter Kofoed-Hansen (1813-93). Jvfr. P. P. Jørgensen, H. P. Kofoed-Hansen (Jean Pierre), 1920, S. 471-83. ³⁾ Jvfr. Nr. 95. ⁴⁾ Vilh. Birkedal, Samvittighed og Retfærdighed, 1856. Jvfr. Lavrids Nyegård, Vilhelm Birkedal II, 220 f. ⁵⁾ Den 19. Novbr. 1856 blev P. C. Kierkegaard (Nr. 45) udnævnt til Biskop i Aalborg (jvfr. Carl Weltzer i Kh. Saml. 6. R. IV, 436 ff.).

98. 1856 28. Novbr.

¹⁾ Marie Christine Gude fødtes 22. Novbr. 1856 (Hunseby Kirkebog), siden gift med Kontorchef Julius Severin Vilhelm Gram Hansen. ²⁾ Jvfr. Nr. 97 og H. Martensen, Et Gjensvar i Striden om »Alterbogsdaaben«, 1857, S. 53 ff. ³⁾ Formentlig Komtesse Juliane Marie Knuth (1812-78), Stiftsdame i Vallø.

99. 1856 21. Decbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 84, 98. ²⁾ Jvfr. Nr. 28. ³⁾ Trykt i H. Martensen, Prædikener, holdte i Aarene 1854 til 1858, 1859, S. 28-41.

100. 1857 5. Jan.

¹⁾ »Til V. Birkedal i Anledning af hans Skrift: »Samvittighed og Retfærdighed«, 1857, af H. O. C. Laub (jvfr. Nr. 45). Jvfr. Laub II, 7-8. Af Gudes Svarbrev (af 12. Jan. 1857) fremgaar det, at han kun i mindre Grad følte sig tilfredsstillet ved Laubs Skrift. »Det er jo godt, at han har skrevet det, et Par Sider deri ere ogsaa godt anbragte, ellers forekommer det Hele mig rigtignok at være ubetydeligt og neppe videre virksomt uden ved Forfatterens Navn og Erklæring, at han vilde have handlet paa samme Maade i dette Tilfælde«. ²⁾ Ved Cirkulære af 24. Septbr. 1856 indfortes Menighedsraad (C. F. Schwartzkopf, Kgl. Rescripter VI (1856) S. 259 ff.). — Om Biskop P. C. Kierkegaards Standpunkt m. H. t. dette Spørgsmaal skriver Gude (12. Jan. 1857): »den aalborgske Biskops Tale i Roeskilde om Menighedsraad er da det gyseligste Savl, jeg erindrer at have seet. Den Mand maa være en aldeles uprac-

tisk Natur, en Virtuos i at væve i det Uendelige. ³⁾ Jvfr. Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Landstinget 1856-57 Sp. 123 ff. (16. December 1856).

101. 1857 5. Febr.

¹⁾ Vilhelm Birkedal, Kampen er staaende. Et Svar til Biskop Martensen. 1857. ²⁾ A. G. Rudelbach skrev i Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark en Artikelserie »Grundtvigianismen og den ene Daab i Jesu Christi Kirke«. Den nærmeste Artikel efter nærværende Brev findes i Ugeskriftet 1857 1. Maj (IX, 321 f.). C. T. Engelstoft synes ikke at have offentliggjort noget i Sagen. — Medens Gudes første Brev om M.s Skrift er tabt, bevidner han i Brev af 6. Febr. 1857 efter to Ganges Læsning sin Glæde over »dette fortræffelige, lige grundige og raske Skrift. Jeg tvivler om, at der kirkehistorisk kan opvises noget bedre Mønster paa theologia polemica«. ³⁾ Om Forholdet til Grundtvigianismen skriver Gude 6. Febr. 1857: »hvad De skriver om Deres tiltagende Afsmag for den overvurderede Grundtvigianisme, tiltræder jeg hjertensgjærne, da jeg, som De veed, ingen Tid har kunnet ganske samtykke i den høie Betydning, De under Erindringen om det Ungdomsindtryk, Grundtvig har givet Dem, har tillagt den. Dog er det under denne Strid virkelig et Held, at De har dette Indtryk, som har sikkret Dem at kunne skjænke Grundtvig i fuldt Maal al Retfærdighed. Mig har det ikke været muligt ret at beundre, hvad der paa een eller anden Maade altid er degoutant; ogsaa maa jeg sige, at jeg har mere faaet Indtrykket fra Grundtvigs Disciple end fra ham selv«. ⁴⁾ P. C. Kierkegaards Bispevielse 22. Februar 1857. ⁵⁾ Jvfr. Fr. Hammerich, Et Levnetsløb II, 146-7.

102. 1857 10. Febr.

¹⁾ I Brevet af 6. Febr. 1857 havde Gude paapeget, at der var en Parallel mellem Grundtvigianismen og Donatismen i begge Retningers »vækkende Indflydelse paa Psalmesangen«. ²⁾ Skriftet blev ikke genoptrykt. — I Brev af 13. Febr. 1857 fraraadede Gude at optrykke Skriftet i ændret Skikkelse, »thi De kan være overbeviist om, at Grundtvig er ramt denne Gang som ingensinde før«. ³⁾ Jvfr. Dansk Kirketidende 1857 22. Febr. Sp. 144-54 »Om Biskop Martensens Gjensvar« af J. V. Bloch. ⁴⁾ Svaret kom i Vilh. Birkedal, Kampen er staaende, 1857, jvfr. Lavrids Nyegård, anf. Skrift II, 221 f. ⁵⁾ I det citerede Brev havde Gude omtalt, at han muligvis vilde udarbejde en Del »af den under det Kierkegaardske Røre paatænkte Undersøgelse«. Dette Skrift skulde have Titlen »Om Præste-Embedet« og være rettet baade mod Søren Kierkegaard og Grundtvigianismen, specielt Birkedals »urimelige Paastande«. I Brev af 13. Febr. 1857 udviklede Gude nærmere sin Plan, idet han mindre vilde tilsigte et direkte Angreb end »at give en Apologie for Embedet i flere Retninger«. Jvfr. Nr. 79. ⁶⁾ »Vor Kirkenød, for dannede

Lægmand beskreven«, 1857, af Karsten Friis Viborg (1813-85), Dr. phil., Sognepræst i Rynkeby-Revninge, siden ved St. Mikkels Kirke i Slagelse. — Gude fandt Skriftet vel meget præget »af den sædvanlige løse Daarlighed«, og tilføjer: »hvad han siger om Theologiens Tilstand ved Universitetet, er ikke uden Overdrivelse og ikke uden Sandhed« (Brev af 13. Febr. 1857).

103. 1857 9. Marts

1) Jvfr. Nr. 84. 2) Jvfr. Nr. 84. J. H. Paulli udnævntes til Trydes Efterfølger som Stiftsprovst 17. Oktbr. 1857. 3) Holmens Provst, Dr. theol. Balthasar Münter († 1867) og M. var tillige Hofprædikanter ved Slotskirken og vedblev som saadanne efter Paullis Forflyttelse. 4) Af Prædikantlisterne i Berlingske Tidende fremgaar det, at Grundtvig 1857 jævnlig prædikede til Aftensang i Slotskirken. 5) Trykt i H. Martensen, Prædikener, holdte i Aarene 1854 til 1858, 1859, S. 141-53. 6) Ved kgl. Reskript af 5. Maj 1858 blev den Del af Trinitatis Sogn, som laa inden for Voldene, delt i to Distrikter, et søndre og et nordre, med egne Præster, medens den Del, der laa uden for Voldene, bestemtes som Sogn for St. Johannes Kirke, som var under Opførelse (H. V. Skibsted, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen I, 148 f.). 7) Jvfr. Nr. 97, 100 Note 1.

104. 1857 24. April

1) Marie Martensen var blevet konfirmeret 19. April 1857 (Hof- og Slotskirkens Kirkebog). 2) J. P. Mynsters Søn, første residerende Kapellan ved Holmens Kirke Frederik Joachim Mynster (1816-57) blev begravet 23. April 1857. Han var død 17. April. Jvfr. Michael Neiiendam i Festskrift til Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen, 1936, S. 147-56. Her er (S. 156) dog Begravelsesdagen angivet som Dødsdagen! 3) J. P. Mynsters Enke, Maria Frederica Franzisca (Fanny) Münter (1796-1871). 4) I Begyndelsen af April 1857 indtraadte der en Ministerkrise, idet samtlige Medlemmer med Undtagelse af Udenrigsministeren (L. N. Scheele) 9. April indgav deres Afskedsbegøring. 17. April var det blevet overdraget C. C. Hall at danne et nyt Ministerium (A. Thorsøe, anf. Skrift II, 572 ff.). 5) Diplomaten Kammerherre, siden Gehejmekonferensraad, Bernhard Ernst Bülow (1815-79), der 1856-57 benyttedes til overordentlige Missioner i Anledning af Forhandlingerne om Fællesforfatningen. 6) 13. Maj 1857 afgik C. C. G. Andræs Ministerium og afløstes af C. C. Halls første Ministerium. 7) Jvfr. Nr. 3. 8) C. C. Halls Cirkulære af 18. Maj 1857 (jvfr. Glædemark S. 356). 9) 1856 havde Sognepræsten ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn Peter Andreas Fenger (1799-1878) udgivet et fyldigt Tillæg til den evangelisk-kristelige Psalmebog, som Ministeriet autoriserede til Indførelse i hans egen Kirke (C. J. Brandt, Vore danske Kirke-Salmebøger S. 65-6).

105. 1857 11. Maj

¹⁾ Jvfr. Nr. 104. Hall blev dog ikke Udenrigsminister, men fortsatte som Kultusminister. ²⁾ Til Minister for Holsten og Lauenburg udnævntes 13. Maj 1857 Konferensraad, siden Gehejmekonferensraad, Iver Johan Unsgaard (1798-1872).

106. 1857 19. Maj

¹⁾ I Berlingske Tidende for 1857 21. April (Nr. 91) fandtes en Artikel, undertegnet A-Ø, »I Anledning af Pastor Fengers Ansøgning om at indføre en ny Psalmebog i Frelsers Kirke«, hvorpaa der svarede i Dansk Kirketidende for 3. Maj (Nr. 19). Dette gav A-Ø Anledning til at replicere i Berlingske Tidende for 6. Maj (Nr. 104) med en Artikel »Nogle nye Oplysninger om Psalmebogs-Sagen i Vor Frelsers Kirke«. ²⁾ Formentlig P. C. Rothe (Nr. 32).

107. 1857 13. Juni

¹⁾ Jvfr. Glædemark S. 369 ff., 380 ff. ²⁾ Reskript af 2. Juni 1809 (L. Fogtman, Kgl. Rescripter VII, 417).

108. 1857 18. Juni

¹⁾ L. Gude, Om Kirkeforfatningssagen, som skal forelægges Landemoderne i Juli M. d. A., 1857. Jvfr. Glædemark S. 374 (her urigtigt kaldt Gade). I Brev af 19. Juni 1857 (Koncept) søgte Gude nærmere at udvikle sine Tanker og forklare sin Fremgangsmaade.

109. 1857 3. Juli

¹⁾ Professor, Lic. theol. Johan Alfred Bornemann (1813-90).

110. 1857 13. Juli

¹⁾ Berlingske Tidende 1857 10. Juli (Nr. 157). ²⁾ Et »Forslag til Lov angaaende Dannelsen af et Kirkeraad«, fremsat 1856 af 12 ansete Kirkmænd med H. N. Clausen i Spidsen (Glædemark S. 343 ff.). ³⁾ Jvfr. Acta Synodi Johanneæ habitæ die 8vo Julii 1857 S. 70 ff., især S. 78 f., 94, 118, 124. Sognepræst i Kallehave, Provst Carl Nielsen (1805-84). — Sognepræst til St. Olai Kirke i Helsingør, Provst A. C. L. Heiberg (jvfr. Nr. 45). ⁴⁾ Paa dette Brev svarede Gude 17. Juli 1857.

111. 1857 30. Juli

¹⁾ I Brev af 17. Juli 1857 havde Gude skildret den Hast, hvormed Biskop Bindesbøll gik til Værks for at fremme sine Planer om kirkeligt Skudsmaal, Menighedsraad og Kirkedisciplin. Blandt andet havde han

indvarslet til et Møde Lørdagen efter Landemodet! ²⁾ Det skandinaviske Kirkemøde i København afholdtes i Dagene 14. Juli—16. Juli 1857. — Gude fandt, at Mødet var »som man maatte vente det, fuldt af Galskab. . . . Det Bedste er, at nu er det da forbi« (Brev af 17. Juli 1857). ³⁾ Jvfr. Fr. Hammerich, Forhandlingerne paa det første skandinaviske Kirkemøde i Kjøbenhavn Juli 1857, 1857, S. 26-36. Det trykte Foredrag synes at adskille sig noget fra det Grundlag, M. har haft at bygge paa.

112. 1857 13. Aug.

¹⁾ Julius Martensen blev cand. jur. 1868. ²⁾ A. S. Ørsted havde i Aalborg besøgt Stiftamtmand Fritz Dahlstrøm (1815-94), gift med en Broderdatter af ham (Aalborg Stiftstidende 1857 4. Aug. (Nr. 188)). For Ørsted og for C. A. Bluhme, der samtidig gæstede Aalborg, blev der givet et offentligt Festmaaltid den 9. August (sst. 1857 10. Aug. (Nr. 193)). ³⁾ Fyens Stifts Landemode-Act for Aaret 1857 S. 40.

113. 1857 1. Oktbr.

¹⁾ Om denne Alliance, der havde til Formaal at virke i økumenisk Retning, og som i 1857 afholdt Møde i Berlin, jvfr. Dansk Kirketidende 1855 Sp. 78-9. Niels Bundgaard, Dr. Christian Kalkars Betydning for dansk Kirkeliv og Missionsvirksomhed, 1951, S. 184 ff. ²⁾ M. nærede ikke ringe Interesse for Irvingianismen, jvfr. Levnet III, 108 ff. Gude udgav 1859 »Irvingianismens Betydning i vor Tid«. ³⁾ Heinrich Wilhelm Josias Thiersch (1817-85), Professor i Marburg til 1850, var gaaet over til Irvingianismen og virkede som Leder af denne i Schweiz, Sydtyskland og Østrig. Han var en udpræget økumenisk anlagt Personlighed. Jvfr. Levnet III, 118 ff. ⁴⁾ Charles John Thomas Böhm (1812-80) var en af Irvingianismens Evangelister. Han forhandlede ved Besøget i København med M., jvfr. Levnet III, 108 ff. ⁵⁾ Det med Forord af H. Thiersch udgivne Skrift af Charles Böhm »Schatten und Licht im gegenwärtigen Zustande der evangelischen Kirche«, 1855. ⁶⁾ Thiersch havde 1852 — vendt imod F. C. Bauers Kritik — udgivet »Die Kirche im apostolischen Zeitalter, und die Entstehung der neutestamentlichen Schriften«. 3. Udg. 1871. ⁷⁾ Carl Immanuel Nitzsch (1787-1868), teologisk Professor i Berlin fra 1847, en betydelig Tilhænger af Mæglingsteologien og meget interesseret i Kirkeforfatningsspørgsmaal.

114. 1857 14. Oktbr.

¹⁾ Embedet som Slotspræst var ledigt ved J. H. Paullis Udnævnelse til Stiftsprovst, jvfr. Nr. 103. ²⁾ Jvfr. Nr. 113. ³⁾ Franz von Baader's Biographie und Briefwechsel, herausgegeben von Franz Hoffmann (Franz von Baader's Sämmtliche Werke XV, 1857). ⁴⁾ Jvfr. Nr. 17. ⁵⁾ Jvfr. ovenfor.

115. 1857 25. Oktbr.

¹⁾ J. H. Paulli, Taler i Kirken og ved særegne Leiligheder, 1866, S. 373-87, 388-403. ²⁾ Jvfr. Nr. 116.

116. 1857 7. Novbr.

¹⁾ Formodentlig Prædikener af den bekendte Prædikant John Armstrong (1813-56), Biskop i Grahamstown, muligvis hans »Parochial Sermons« (1854). ²⁾ Luk. 16, 19 ff. Filip. 2, 12 ff.

117. 1857 17. Novbr.

¹⁾ Formentlig Sognepræsten ved Garnisonskirken i København Carl Bruun (1805-83), siden (fra 1859) i Sværdborg og Provst. ²⁾ Trykt i J. H. Paulli, Taler i Kirken og ved særegne Leiligheder, 1866, S. 388-403. Heri S. 401-2 meget hædrende Tiltale til M.

118. 1858 17. Jan.

¹⁾ Jvfr. Nr. 117. I Skrivelse af 13. Jan. 1858 havde Martensen over for Ministeriet anbefalet, at det tillodes Gude og C. Bruun ved Garnisonskirken i København at bytte Embeder. Under 23. s. M. meddeltes det Martensen, at Ministeriet »finder overveiende Betænkelighed ved at indstille den indkomne Ansøgning til allernaadigst Bevilgelse« (Kultusministeriet, 1. Dept., Brevbog 1858 Nr. 132). ²⁾ Provst i Musse Herred, siden Stiftsprovst, Sognepræst i Kettinge-Bregninge John Thomsen Gad (1800-80). ³⁾ Jvfr. Nr. 7.

119. 1858 25. Jan.

¹⁾ Jvfr. Nr. 118.

120. 1858 16. Febr.

¹⁾ Der sigtes til en Række Artikler i Fædrelandet for 1858 28. Jan. (Nr. 23), 29. Jan. (Nr. 24) og 1. Febr. (Nr. 26) samt i Dagbladet for 1858 11. Febr. (Nr. 35). Jvfr. ogsaa Flyve Posten for 1858 1. Febr. (Nr. 26) og 3. Febr. (Nr. 28). Jvfr. den udførlige Gennemgang af disse Artikler i Kh. Saml. 6. R. II, 195-6. ²⁾ Berlingske Tidende for 1858 1. Febr. (Nr. 26), hvori det fremhæves, at Martensen af formelle Grunde havde næret Betænkeligheder ved den foreslaede Ordning. ³⁾ Jvfr. Note 1.

121. 1858 9. Marts

¹⁾ 1. Marts 1858 havde Kultusministeren tilskrevet Biskopperne om en Gudstjeneste i Anledning af Kongens Helbredelse; ved Cirkulære af 12. s. M. anordnedes Festen til Afholdelse Søndag den 21. Marts (H. V. Skibsted, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen I,

122-3). ²⁾ Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark XI, 1858, S. 205-8, jvfr. S. 239-51, 256-62. Om Martensens formodede Forfatter-
skab til den første Artikel S. 244 Note 1. ³⁾ Ministeriets Cirkulære af
31. Juli 1855 om Anordning af en almindelig Takkebøn i Anledning af
Kongens Helbredelse (C. F. Schwartzkopf, Kgl. Rescripter og Resolu-
tioner. Ny R. V, 370-1). Jvfr. Nr. 76.

122. 1858 7. April

¹⁾ Stiftsprovst E. C. Trydes Artikel i Fædrelandet for 1858 31. Marts
(Nr. 76), hvori han i Sagen om Takkebønnen forsvarede den københavnske
Gejstligheds Holdning, derunder Biskop Martensens. Artiklen havde
været nægtet Optagelse i Berlingske Tidende. ²⁾ Grundtvig udgav
1858 to Digte »Ved Takkebønnen for H. M. Kongens Helbredelse« og
1859 »Dansk Prædiken paa Bebudelses-Dagen 1858« (jvfr. Steen Jo-
hansen, Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter III, Nr. 1216,
1247 og Breve fra og til N. F. S. Grundtvig II, 602). ³⁾ Professor i Ber-
lin Carl Immanuel Nitzsch (1787-1868) udgav 1847 f. sit Hovedværk
»Praktische Theologie«. Han var en fremtrædende Repræsentant for
den saakaldte Mæglingsteologi.

123. 1858 20. April

¹⁾ Der sigtes til Ministeriets Svar af 26. Marts 1858 til den tyske For-
bundsforsamling, hvorved man gjorde betydelige Indrømmelser over for
de holstenske Stænder med Hensyn til Fællesforfatningen (N. Neer-
gaard, Under Junigrundloven II, 1, S. 171 ff.). I Brev af 15. April 1858
havde Gude ytret: »det sidste Omslag i Politik ligeoverfor Tydskland
har jeg ventet af et Partie, hvori der hverken er Ære eller Skam. Dets
Ende kommer vel nok engang og kan gjerne være nær, men det er jo
forgjæves at tale om denne Tilstands Lumpenhed og Usselhed, da dog
Sproget dertil fattes tilfredsstillende Udtryk.« ²⁾ Sognepræst ved Gar-
nisonskirken i København Carl Bruun (1805-83) blev først 8. Febr. 1859
forflyttet til Sværdborg. Herfølge-Sædder var ledigt efter Joachim
Godske Willemoes (1781-1858). ³⁾ Til Sognepræst i Herfølge-Sædder
udnævntes 24. Juni 1858 Stiftspræsten ved Vallø, Provst Hans Peter
Ingerslev Storm (1804-75). ⁴⁾ Slotskirken var ledig efter J. H. Paulli,
der var blevet forflyttet til Vor Frue Kirke som Sognepræst og Stifts-
provst. ⁵⁾ Til Slotspræst udnævntes 1. Juni 1858 Stephanus Ditlev
Edvard Schrader (1814-94), Kateket og Hospitalsprædikant i Hillerød.
⁶⁾ Den kendte Grundtvigianer, Sognepræst i Bjerregrav-Aalum-Taa-
num Anton Carl Emil Christiani (1817-1901) blev først 17. Juli 1871
Sognepræst i Nysted-Herridslev.

124. 1858 15. Maj

¹⁾ Jvfr. Nr. 113, 114. ²⁾ Jvfr. Nr. 114. Bergenhammer mistede sin
anden Hustru Nicoline Mathilde f. Mynster 21. Septbr. 1858.

125. 1858 20. Juni

¹⁾ Charles I. T. Bøhm, Om Tidernes Tegn og vor Herres Jesu Christi anden Tilkommelse: et broderligt Ord til mine kjære Landsmænd og Medchristne, Kbh. 1858. ²⁾ »Mémoires pour servir à l'Histoire de mon Temps«, 1-8, 1858-67, af den franske Statsmand og Historiker François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874). ³⁾ G. P. Brammer, Et Indlæg i Kirkeforfatnings-Sagen med et Ord til Bedste for Menighedsraad, 1858. ⁴⁾ H. N. Clausen, Forhandling i Landstinget angaaende Dannelse af et Kirkeraad. Udgivet med Forord. Kbh. 1858. Heri S. 30 ff. Angreb paa Landemoderne. Jvfr. H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie S. 445 ff., 451. ⁵⁾ R. Nielsen, Philosophisk Propædeutik, 1857. ⁶⁾ Jvfr. Nr. 77.

126. 1858 25. Juni

¹⁾ Jvfr. Nr. 68. ²⁾ 1859 udgav Gude »Irvingianismens Betydning i vor Tid«. ³⁾ Jvfr. Nr. 113. ⁴⁾ H. N. Clausens 1. Oktbr. 1857 i Landstinget indbragte Forslag om Dannelsen af et Kirkeraad. Det kom til 1. Behandling i Folketinget i Oktbr. 1858, men nægtedes 26. Oktbr. Overgang til 2. Behandling (Glædemark S. 380 ff., 388 ff.).

127. 1858 23. Aug.

¹⁾ A. G. Rudelbach i Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark XI, 1858, S. 141. ²⁾ En saadan Oversættelse synes ikke at være udkommet. ³⁾ Residerende Kapellan ved Trinitatis Kirke, Dr. phil. Frederik Hammerich (jvfr. Nr. 9) blev 1859 Professor i Teologi efter Johan Frederik Hagen, der døde 25. Marts 1859. ⁴⁾ Aus Schleiermachers Leben. In Briefen. 1-2. Berlin 1858. (Om Schleiermachers Ophold i København 1833 se II, 473-7). Jvfr. M.'s Begejstring i Breve til Dorner (I, 306, 322).

128. 1858 30. Aug.

¹⁾ Jvfr. Nr. 113. ²⁾ Jvfr. Levnet I, 67-76.

129. 1858 6. Decbr.

¹⁾ Rettet fra: den chiliastiske Idée. ²⁾ Professor i Berlin Ernst Wilhelm Hengstenberg (1802-69). ^{2b)} Hes. 38-39. Apok. 20, 8. ³⁾ Til dette jvfr. Levnet III, 108 ff. Den christelige Ethik, III, 1878, S. 381, 444. — I Breve af 8. og 13. Decbr. 1858 samt 18. Jan. 1859 drøfter Gude kiliastiske Problemer.

130. 1859 5. Jan.

¹⁾ Brevets Omtale af H. N. Clausens Sygdom viser, at 1858 maa være en Fejlskrift for 1859. ²⁾ Jvfr. H. Martensen, Den christelige Dogma-

tik, 1849, S. 560 ff. ³⁾ Den senere Stiftsprovst, kgl. Confessionarius Jakob Peter Mynster Paulli (1844-1915). ⁴⁾ Jvfr. H. N. Clausen, *Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid*, 2. Udg. 1878, S. IX. Samme, *Optegnelser S. 452 f. Kirkehistoriske Samlinger 6. R. VI, 355-7.* ⁵⁾ F. C. Sibbern, *Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135, I*, 1858 (II, 1862; forblev uafsluttet). Skriftet fremstiller en Samfundsutopi (J. Himmelstrup, Sibbern S. 197-219). En Kritik af det findes i H. Martensen, *Den christelige Ethik III*, 1878, S. 184 ff.

131. 1859 17. Jan.

¹⁾ J. A. Bengel, *Gnomon Novi Testamenti*, 1742, p. 617. — Johann Albrecht Bengel (1687-1752), Konsistorialraad i Stuttgart, Ekseget. ²⁾ H. A. W. Meyer, *Kritisch exegetisches Handbuch über den Brief des Paulus an die Römer*, 3. Aufl., 1859, S. 513. Heinrich August Wilhelm Meyer (1800-73), Overkonsistorialraad i Hannover, Ekseget. ³⁾ Jvfr. Nr. 123. Carl Bruun udnævntes 8. Febr. 1859 til Sognepræst i Sværdborg.

132. 1859 26. Febr.

¹⁾ 19. Maj 1859 udnævntes hidtilværende residerende Kapellan ved Garnisonskirken N. G. Blædel (Nr. 28) til Sognepræst ved samme. ²⁾ Provst, Sognepræst ved St. Olaf Kirke i Helsingør A. C. L. Heiberg (jvfr. Nr. 45). ³⁾ Epicteti *Enchiridion* 1.

133. 1859 30. Marts

¹⁾ Provst, Sognepræst i Karlebo, fra 1863 paa Frederiksberg, Peter Elias Hall (1805-91). ²⁾ Der sigtes til Provst, Sognepræst i Thisted-Tilsted, senere i Snesere og Dr. theol., Jens Paludan-Müller (1813-99). (Kultusministeriet, *Præstekaldsansøgninger*).

135. 1859 25. April

¹⁾ Dansk Kirketidende 1859 24. April (Nr. 17), der i en Anmeldelse af Gudes Bog om Irvingianismen harcellerede over ham som tilhørende »Papirfolk«, som vilde give sig til at bedømme »Livs-Ytringer«.

136. 1859 18. Juni

¹⁾ Aabenbart Sagen vedrørende Besættelsen af Garnisons Sognekald i København. N. G. Blædel udnævntes hertil 19. Maj 1859. Forestillingen er dateret 12. Maj (1. Dept., *Forestillinger 1859 Nr. 64*) og underskrevet af D. G. Monrad, som 6. Maj havde afløst C. C. Hall som Minister. Den 16. Maj 1859 havde Gude skrevet til Martensen: »Monrads klodsede Modstand er i Grunden meget svag, naar den blot nogenlunde bliver imødegaaet. Det vilde nu være ikke blot heldigt, men retfærdigt, om

man nu, siden *Deres* Forhold til mig er bleven saa bekendt, ogsaa lige saa vel kjendte *Monrads* personlige Forhold imod mig. ²⁾ Friedrich Julius Stahl, *Die lutherische Kirche und die Union. Eine wissenschaftliche Erörterung der Zeitfrage.* 2. Aufl., 1860, S. XIII. ³⁾ Stiftsprovst, Sognepræst ved Budolphi Kirke i Aalborg Karl Henrik With (1805-65) var 6. Juni 1859 blevet Overskoledirektør og Departementschef for Kultusministeriets 3. Departement.

137. 1859 10. Juli

¹⁾ Den 6. Juli 1859 fødtes der Gude en Son, der den 24. Juli fik Navnet Hans Christian (Hunseby Kirkebog). ²⁾ H. N. Clausen, *Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid*, 1859 (2. Udg. 1878). ³⁾ Provst, Sognepræst i Gammel Haderslev Hans Peter Kofoed-Hansen (1813-93) udgav 1859 »Nyt Gammelt. Breve over Tertullian fra xu til ux«, jvfr. P. P. Jørgensen, H. P. Kofoed-Hansen (Jean Pierre) S. 525 ff. ⁴⁾ Biskop Bindsbølls Artikel »Om Fortolkningen af Ap. Gjern. 8, 14-19« i *Evangelisk Ugeskrift* 2. R. II, 17-61.

138. 1859 22. Aug.

¹⁾ Jvfr. Nr. 137. Martensen var erindret ved Barnets ene Fornavn Hans. ²⁾ Jvfr. Nr. 139.

139. 1859 15. Septbr.

¹⁾ Aabenbart over Monrads Udkast til en Forfatningslov for Folkekirken, i trykt Form tilstillet Biskopperne og den øvrige Gejstlighed til Betænkning 3. August 1859. Betænkningerne skulde være indsendt senest 25. September. Monrads Tanke var at skabe en presbyterial-synodal Kirkeforfatning paa demokratisk Grundlag (jvfr. Glædemark S. 395 ff.). ²⁾ *Confessio Augustana*, II Art. VII. ³⁾ Jvfr. om disse Glædemark S. 398 ff. ⁴⁾ Provst, Sognepræst i Skelskør Jens August Brasen (1802-69). ⁵⁾ Om denne jvfr. Glædemark S. 402. ⁶⁾ Folketingsmand Edvard Philip Hother Hage (1816-73), fra 1859 Byfoged i Stege, fremtrædende Repræsentant for de Nationalliberale. ⁷⁾ I et Foredrag paa Kirkemødet i Lund 1859 havde N. G. Blædel skildret en tredie kirkelig Retning, »som danner det midlende Mellemed mellem den sygelige Pictisme og den stærkt udprægede Grundtvigianisme« (W. Hjort, Nikolaj Gottlieb Blædel, 1881, S. 153 ff. *Förhandlingar vid det andra skandinaviska (nordiska) kyrkomötet i Lund, 1860, S. 38 ff., især S. 42.*) ⁸⁾ Rudelbachs Replik i de citerede *Förhandlingar* S. 102-7. ⁹⁾ 2. Tim. 3, 1.

140. 1859 23. Septbr.

¹⁾ MS.: fremlægger det. ²⁾ H. N. Clausen var en Tilhænger af Monrads Tanke om Oprettelsen af frivillige Menighedsraad (H. N. Clausen,

Optegnelser S. 461 f.). ³⁾ Monrad lod selv sit omfattende Kirkeforfatningsforslag falde paa Grund af den stærke Modstand, det havde mødt hos Gejstligheden, og udarbejdede i Stedet et Forslag til Lov om Oprettelsen af Menighedsraad m. m., som blev rundsendt til Biskopperne 16. Novbr. 1859. Jvfr. Glædemark S. 405 ff. ⁴⁾ Jean André Frédéric de Dompierre de Jonquières (1815-90), Kontorchef i Kultusministeriet. ⁵⁾ G. P. Brammer, Præsten og Menigheden. En Samling Taler ved Præste- og Kirke-Indvielser. 1859.

142. 1859 2. Novbr.

¹⁾ M. havde været angrebet af et saa stærkt Anfald af Kolera, at man mistvivlede om hans Liv (Dorner I, 331). ²⁾ I Brev af 30. Oktbr. 1859 havde Gude berettet, at han for Tiden med Udbytte studerede The mystical presence af den reformerte engelske Teolog Nevin, »desto værre vel langsomt, da jeg kun daarligt kommer igjennem Engelsk«. — 1846 havde G. W. Nevin udgivet »The Mystical Presence« i 12°. Jvfr. L. Gude, Den hellige Nadver, I, 6-7. ³⁾ »Ord og Sakrament« i H. N. Clausen, Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid (1859), 2. Udg., 1878, S. 284-351. Om Grundtvigianismen S. 326 f., om Stahl S. 335. — Om Stahl jvfr. Nr. 136. I sit Svarbrev af 4. Novbr. 1859 skriver Gude: »Clausens andet Hefte har jeg endnu ikke faaet, længes ikke heller derefter, da jeg jo vel kan vide, at hvad han skriver om Offer og Sacrament vil være antiluthersk og steril«.

143. 1859 30. Novbr.

¹⁾ Jvfr. Nr. 141. ²⁾ 2. December 1859 dannedes C. E. Rottwitts Ministerium. ³⁾ Nielsine (Signe) Henrikke Brammer f. Høst (1804-60); jvfr. Kh. Saml. 6. R. IV, 408-9; V, 149, 150, 158, 160.

144. 1859 20. Decbr.

¹⁾ Formentlig Murermester Johan Henrik Kornbech († 1871). ²⁾ Konferensraad Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), Direktør for Oldnordisk Musæum m. m. ^{2b)} I sit Brev af 18. Decbr. 1859 havde Gude dadlende udtalt sig om det tidligere Ministeriums »Studerterforeningspolitik« og tilføjet: »Trækkende sig tilbage som fornærmede Helte — Hall kan jo tage ud til den Stilling, hvormed han har nobileret sig selv, paa Herlufsholm — ere de i Virkeligheden spredte som Avner for Vinden og ville ikke komme op mere. Snarere ville vi nu komme ind i Tilstande, der gjøre en accomoderet Absolutisme mulig«. ³⁾ Baron Carl Frederik Axel Bror Blixen Finecke (1822-73) til Dallund, Udenrigsminister og midlertidig Minister for Slesvig, stærkt svingende i sine politiske Anskuelser. ⁴⁾ Om Ørsted jvfr. Nr. 12, Bluhme Nr. 52, Sponneck Nr. 50, Tillisch Nr. 9. Sponneck havde 1859 udgivet »Den holstenske Stænderforsamling og Forfatningssagen«, hvori han støttede de holstenske Krav

om Selvstændighed. ⁵⁾ Konferensraad, Generalprokurør Tage Algreen-Ussing (1797-1872). — Konferensraad, Overinspektør ved Fængselsvæsenet Christian Georg Nathan David (1793-1874). ⁶⁾ Jvfr. Nr. 64. ⁷⁾ Forfatteren Caspar Claudius Rosenhoff (1804-69). Xylograf Andreas Christian Ferdinand Flinch (1813-72). Om den sidstnævntes Medvirkning ved Takkefesten 1858 se Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark XI, 1858, S. 241, 251. ⁸⁾ Hidtilværende Direktør for Borger- og Almueskolevæsenet i København, Professor, siden Etatsraad, Vilhelm August Borgen (1801-84).

GRÆSKE ORD OG CITATER

S. 32	τέλος	et Maal.
- 38	κατ' οἰκονομίαν	efter Frelsesplanen.
- 51	ἐκλογή	et Udvalg.
- 54	τέλος	jvfr. S. 32.
- 56	πνευματικόν	aandeligt.
- -	παράδοσις	Overlevering.
- 60	ἐκ μέρους	stykkevis.
- 62	καταργούμενον	noget til Forgængeligheden hjemfaldende.
- -	μένον	et Blivende.
- 64	μένον	jvfr. S. 62.
- 65	στοῖχοι	rækkevis opstillede.
- 66	πλάνη	Vildfarelse.
- 69	κατέχον	noget, der holder tilbage.
- 72	κρίσις	Adskillelse.
- -	ἀκαθαρσία	Urenhed.
- 107	δι' ἐπιστολῆς	ved Hjælp af et Brev.
- -	ἀρχαί	Englemagter.
- -	ἐξουσία	Magter.
- 123	πνεῦμα μὴ ἔχοντες	ikke havende Aand.
- 127	στοιχεῖα	af elementær Art.
- 154	διάκρισις πνευμάτων	Evne til at prøve Aanderne.
- -	τέλειοι	fuldkomne.
- -	νήπιοι	umyndige.
- 171	ὢν	et Blivende.
- 191	νήπιοι	jvfr. S. 154.
- 195	σωφρονεῖν	at holde Maade.
- 212	τέλος	jvfr. S. 154.
- 217	ἀνάστασις πρώτη	den første Opstandelse.
- 218	ἀνάστασις πρώτη	jvfr. S. 217.
- 219	οἱ ἀπόστολοι	Apostlene.
- -	ἐπίσημοι ἐν τ. ἀποστ.	navnkundige blandt Apostlene.

S. 219 ἀπόστ. ἐσχάτοι

- - συνεργοὶ
- 221 τὰ ἐφ' ἡμῖν
- - τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν
- 229 καιροὶ χαλεποὶ
- 233 ἐρρύσατο
- 235 δεικτικῶς

Apostlene som de ringeste.

Medarbejdere.

de Ting, der staar i vor Magt.

de Ting, der ikke staar i vor Magt.

Tiderne er onde.

udfriede.

paa demonstrativ Maade.

